

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૬૮૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ લખવાની જગ્યા

વિષય ૨૪૫૭ : ૩

સવાનીનો ભોગ

અથવા

રાજપૂતોનો રણિઆન !

પ્રથમ વિભાગ

પ્રયોજક

ચંપકલાલ જીવરાજ જોશી

માળીલા (અમરેલી-કાઠિઆવાડ)

પ્રકાશક

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર અને પબ્લીશર,

ત્રણદરવાજા—અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૭૪.

સને ૧૯૧૮.

મૂલ્ય. ૧-૪-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખવામાં આવ્યા છે.)
અમદાવાદ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-મંચ
૭૬૮૨

“That there is a heaven in this world,
and that the power of knowing it and appreciating it is in your own soul.”

Confucius.

ભાવાર્થ—“આ સંસારને વિષેજ સ્વર્ગ છે, અને તેને પાર-
ખવાની શક્તિ તમારા પોતાના જ આત્માવિશે વાસ કરે છે.”

અમદાવાદ-શાહપુર વનમાળીવાંકાની પોળમાં આવેલા પોતાના
શ્રી “અંગિકા વિજય” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પટેલ લક્ષ્મીચંદ હીરાચંદે છાપ્યું.

સ્નેહાર્પણ

પરમપ્રિય ભાઈશ્રી,

વિઠ્ઠલદાસ પુરષોત્તમદાસ દલાલ.

ધોરખંદર

આપના મારા પરના અપૂર્વ સ્નેહ તથા

અનુપમ વાતસલ્યના સ્મરણાર્થે અને આપના

નિખાલસ દિલ, ઉચ્ચ સ્વાભાવ-

થી આકર્ષાઈને હું મારો આ

સામાન્ય પ્રયાસ આપને

અર્પણ કરી કૃતાર્થ

થાઉં છું.

આપનો શુભચિંતક

અંબકલાલ જોશી.

રા. ચંબકલાલ જીવરાજ જોશીકૃત પુસ્તકો.

- ૧ મુરારેવી અથવા મૌર્યવંશના અભ્યુદયને આરંભ. પ્રથમ ખણ્ડ ૨-૦-૦
- ૨ મુરારેવી અથવા મૌર્યવંશના અભ્યુદયનો આરંભ. દ્વિતીય ખણ્ડ ૧-૮-૦
- ૩ મુરારેવી અથવા મૌર્યવંશના અભ્યુદયનો આરંભ તૃતીય ખણ્ડ ૧-૮-૦
- ૪ ભવાનીનો ભોગ અથવા રાજપૂતોનો રણોન્માદ. પ્રથમ વિભાગ ૧-૪-૦
- ૫ ભવાનીનો ભોગ અથવા રાજપૂતોનો રણોન્માદ. દ્વિતીય વિભાગ ૧-૮-૦
- ૬ પરાક્રમની પતાકા અથવા જાપાનની કાર્યપદ્ધતિ. ૨-૦-૦
- ૭ ખાગે શયતાન અથવા તલ્વારનું તૂટાન ૨-૦-૦
- ૮ સંતત્ત્વ શયતાન અથવા કામાંધના કાળાંકામ. પ્રથમ વિભાગ ૨-૦-૦
- ૯ સંતત્ત્વ શયતાન અથવા કામાંધનાં કાળાંકામ. દ્વિતીય વિભાગ ૨-૦-૦
- ૧૦ શોક-સિંધુ અથવા એન્જિનનો અધઃપાત! (ધરલામી ધાર્મિક નવલકથા). પ્રથમ વિભાગ ૨-૦-૦
- ૧૧ શોક સિંધુ દ્વિતીય વિભાગ. ૨-૦-૦
- ૧૨ સંસાર સંગ્રામ-પ્રથમ વિભાગ ૧-૮-૦
- ૧૩ „ દ્વિતીય „ ૧-૮-૦
- ૧૪ કલંદરની કટાર અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર. પ્રથમ ખણ્ડ ૨-૦-૦
- ૧૫ કલંદરની કટાર અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર. દ્વિતીય ખણ્ડ. ૨-૦-૦
- ૧૬ રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પિશાચોની પાપલીલા. ૧-૧૨-૦
- ૧૭ રાજા દેવીદાસ, (ઐતિહાસિક) ૨-૦-૦
- ૧૮ જયાસુંદરી અથવા રાજસ્થાનનું રત્ન. ૦-૪-૦
- ૧૯ કમળાદેવી અથવા કૃત્રિમ પ્રેમનું વિકટ પરિણામ. ૧-૮-૦
- ૨૦ નવાખનંદિની અથવા ઉસમાન અને આયેશા (મળતી નથી) ૧-૦-૦
- ૨૧ ગુરુ ગોવિંદસિંહ. (વિરતૂત જીવન ચરિત્ર થોડી મુદતમાં બ્રહ્માર પડશે.) ૧-૪-૦
- ૨૨ તારાસુંદરી. ૨-૪-૦
- ૨૩ શયતાનસદન અથવા પાપપતન (હિટેક્ટીવ). ૧-૮-૦

મળવાનું ઠેકાણું:—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે.

મણ દરવાજા—અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

A soul that feels its destiny
Is not alone for earth;
Who counts not birth on ancestry,
But patents his nobility,
By deeds of highest worth.

Rowland Brown.

મનુષ્ય જીવનમાં અહર્નિશ કાંઈક ને કાંઈક નવીનતા તથા પરિવર્તનશીલતા થતી અવશ્ય જોવામાં આવે છે, અને એથી કરીનેજ આ સંસારની ઘટમાળ ચાલ્યા કરે છે. જે જીવનમાં એકવાર સત્તા, સંપત્તિ અને ગૌરવની મહત્વાકાંક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે અને એ મહત્વાકાંક્ષાને લીધે ધણા ધણા અનર્થો થાય છે, તેજ જીવન પુનઃ કાળના વહન સાથે પરિવર્તિત થઈને ધર્મ, નીતિ અને સત્કર્મને ધારણ કરી લે છે. વિશ્વમાં આવાં એક નહિ, હજારો ઉદાહરણો જોવામાં આવે છે. એવાં ઉદાહરણ સ્વરૂપે જ આ વાર્તાનો જન્મ થયો છે. અસ્તુ.

પ્રાતઃસ્મરણીય નળરાજના નિષધદેશની રાજધાની નૂરહારના અગિયારમી સદીના રાજા તેમના જ વંશજ વીરેન્દ્રકેશરીનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેમનો યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદ નાની ઉંમરનો હોવાથી તેના રાજ્યનો સર્વ અધિકાર તેના કાકા અનંતરાયના હાથમાં આવવાથી તેણે યુવરાજના રાજ્યને પચાવી પાડવા માટે કેવાં કેવાં કારસ્થાનો કર્યા, યુવરાજના જીવનનો નાશ કરવા માટે કેવા કેવા જાલિમ જુદમ ચલાવ્યા, એ સર્વ આ વાર્તામાં દર્શાવીને માનવજીવનના જૂદા જૂદા સ્વભાવો તથા તેનાં પરિવર્તનો દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

છતાં પણ અડગ, અચલ અને પિતૃપ્રેમી ભવાનીપ્રસાદે તેનો લેશમાત્ર પણ અભાવ ન લાવતાં, તેની દરેકેદરેક આજ્ઞાનું પાલન કરી, પોતાના બાહુબળથી કેવી ખ્યાતિ મેળવી તથા ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કર્યું એ પણ આ વાર્તામાં યથાર્થ રીતે વર્ણવ્યું છે. પોતાના કાકાની મનો-ભાવનાને તૃપ્ત કરવા માટે યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદે રાજ્ય, સત્તા, લક્ષ્મી અને સર્વ સુખોનો યોગ આપવા ઉપરાંત તેના કરેલા અત્યંત કુટિલ કારસ્થાનો તરફ કાંઈ પણ લક્ષ ન આપતાં અજમેરના બંદીખાનામાંથી તેને છોડાવવા માટે જે આત્મભોગ આપવાની અનુપમ ઉદારતા દર્શાવી હતી તે તથા તેનાં આપેલા સુખભોગોનાં બલિદાનો આદિ સર્વપરથી આ કથાનું નામ ભવાનીનો ભોગ રાખવામાં આવ્યું છે.

રાજસ્થાનની વીર ભૂમિમાંથી આત્મત્યાગ, આત્મભોગ અને આત્મબલિદાનનાં દૃષ્ટાંતો એટલા બધાં મળી આવે છે કે, જેનું યથાર્થ વર્ણનજ કરી શકાય તેમ નથી. આ વાર્તાના નાયક ભવાનીપ્રસાદના આત્મત્યાગનું દૃષ્ટાંત પણ તેવુંજ ઉપદેશમય હોવાથી અમે એનાજ વિષયમાં આ વાર્તા લખવાનું સાહસ કર્યું છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક ઐતિહાસિકજ છે, એમાંનો ઘણો ખરો ભાગ ઐતિહાસિકજ છે. શિરોહી અને અજમેરના યુદ્ધનો ઉલ્લેખ ‘રાજસ્થાન’ માં પણ કરાયેલો છે, એટલે આ પુસ્તકને કોઈએ તદ્દન કલ્પિત માની લેવાનું નથી.

વળી અનંતરાય જેવા રાક્ષસી હૃદયવાળી પુરૂષના પુત્રે દેવળરા-યનું ચારિત્ર્ય એટલું બધું ઉજ્જવલ અને બ્રાતૃસ્નેહથી ભરપૂર છે કે, તે સાક્ષાત્ ભગવાન રામચંદ્ર પ્રતિ અપૂર્વ અનુરાગ દર્શાવનાર ભરત-નોજ ભાસ કરાવે છે. સ્વામિ ભક્ત જનાર્દનની સ્વામિભક્તિ અત્યંત કિત્તમ અને બોધપ્રદ હોઈને પરમભક્ત હનુમાનનોજ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. રાજકન્યા ઉર્મિબાલા સતી શીતા સમાન પવિત્ર હોઈને એક આદર્શ આયેમાલાના ધર્મ, કર્મ અને સતીત્વનો સુંદર સમાગમ કરાવે છે. સારાંશ

કે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં વિશ્વની કાળી બાજુ ન બતાવતાં કેવળ પુણ્ય, પ્રીતિ અને પવિત્રતાનાની ત્રિધારાનોજ સંયોગ કરાવવામાં આવ્યો છે. શમાયણુ જેમ આદર્શ પત્રોથી અને આદર્શ જીવનોથી સર્વાત્કૃષ્ટ છે, તેવીજ રીતે આ પુસ્તકમાં પણ યથાસાધ્ય આદર્શતાની ઝાંખી કરાવવાનો પ્રયત્ન કરાવવામાં આવ્યો છે. તથાપિ વાર્તાની મધુરતામાં કિંવા શસિકતામાં લેશ માત્ર પણ ક્ષતિ થતી નથી, એ વાંચક બંધુઓને તેના વાંચન પરથી અવશ્ય જણાયા વિના રહેશે નહિ.

અનંતરાય મહત્વાકાંક્ષી અને કારસ્થાની હતો એ ખરું, તથાપિ તેનું હૃદય કામ કે વિષયની લાલસાથી કલુષિત થયું નહોતું. પોતાના કરેલા અન્યાય અને અપરાધથી સંતપ્ત થઈને તેણે પોતેજ પોતાના પાપનો ખજાતાપ કરી અજમેર પતિના દરબારમાં તલ્વારની ધારાથી આત્મવધ કર્યો હતો, એજ તેના જીવનની મહત્તા બતાવી આપે છે, એટલે તેને પણ કોઈ પણ પ્રકારે પાપ પ્રચારક શયતાનની પદવી આપી શકાય તેમ નથી તે નથીજ.

રાજપૂત નરોની વીરતા તથા રણપ્રિયતાના વારંવાર અનેક પ્રસંગો આવતા હોવાથી તથા વીરજનોની વીરગર્જનાનાજ સર્વ પ્રસંગો એતપ્રેત હોવાથી પ્રસ્તુત પુસ્તકનું બીજું નામ 'રાજપૂતોના રણોન્માદ' રાખવામાં આવ્યું છે.

શ્રીયુત માન્યવર શાસ્ત્રીશયંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાયના એક બંગાલી ગ્રંથ 'વીરયૂજ' અવલંબીનેજ આ ગ્રંથનો અધિકાંશ લખવામાં આવ્યો છે, એ માટે હું એ મહાશયનો પણ આ સ્થળે સંપૂર્ણ આભાર માનું છું.

મારા અન્ય પ્રયાસોની પેઠે આ પ્રયાસ પણ વાંચક બંધુઓના આદરને પાત્ર થશે, તો હું મને કૃતાર્થ માનીશ.

અંતે અનંતનામી ધધરનો ઉપકાર માની અહીંજ વિરમું છું. ઇતિ

પારમશાહ રોડ—અમદાવાદ.

તા. ૧૦-૧-૬૮

અંબકલાલ જીવરાંજ જોશી,

અનુક્રમણિકા.

—o— ❦ —o—

પ્રાથમ વિભાગ

પ્રથમ ખણ્ડ

હૃદય

વિષય

પરિચ્છેદ	
પ્રથમ પરિચ્છેદ	
દ્વિતીય	”
તૃતીય	”
ચતુર્થ	”
પંચમ	”
ષષ્ઠ	”
સપ્તમ	”

રાજા અને રાજ્ય

કોના યોગે રાજ્ય ?

કોકો કે કાળ ?

નીલાકાશમાં કાળાંવાદળાં

વાદળાંમાં વીજળી

પૃથ્વી

વજ્રપાત

પૃષ્ઠ
૧
૭
૧૩
૩૧
૪૨
૫૯
૧૨૨

દ્વિતીય ખણ્ડ

પુરુષાર્થ.

જયદેવી

પ્રથમ પરિચ્છેદ	
દ્વિતીય	”
તૃતીય	”
ચતુર્થ	”
પંચમ	”
ષષ્ઠ	”
સપ્તમ	”
અષ્ટમ	”
નવમ	”
દશમ	”
એકાદશ	”

બ્રાન્તિ અને ભ્રમણા

અશ્વ અને અંગુઠી

અંકુર

નિર્લેજજની લજ્જા

વીરત્વ

કર્તવ્યનો મહામંત્ર

દેવળરાય

તું કોણ ?

પુરસ્કાર

નેતૃત્વ

૯૧
૧૦૫
૧૧૩
૧૨૯
૧૪૫
૧૫૬
૧૭૨
૧૮૭
૧૯૭
૨૧૦
૨૩૦

ભવાનીનો ભોગ

પ્રથમ વિભાગ

પ્રથમ ખણ્ડ

દૃશ્ય

મુન્દરતા હૈ વ્યર્થ, વ્યર્થ વહ કુલીનતા હૈ;
જિન મૂઢાંકી નહીં દેશમેં કુછ મમતા હૈ;
જિનમેં લઠ, દુર્ભાવ ભયંકર ભરે હુએ હૈ;
જીતે હી વે સભી પૂર્ણતઃ મરે હુએ હૈ.
પર પ્રલોભન હેતુ અનેકો ઢંગ ખનાયે;
કિન્તુ કિસીકે કભી સ્વપ્નમેં કામ ન આયે;
ધિક્ જિસકા વ્યવહાર નહીં કુછ ભી સચ્ચા હૈ;
અપભી સોચોં જરા સ્વાર્થ-જીવન કયા હૈ ?

ॐ तत्सत्परमात्मने नमः

ભવાનીનો ભોગ

અથવા

રાજપૂતોનો રણોન્માદ !

પ્રથમ વિભાગ

પ્રથમ ખણ્ડ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

રાજ અને રાજ્ય

જહાં સદાહી સ્વતંત્રતાકા ગૂંજ કરતા ગાનઃ
ઐર મનુષ્ય મનુષ્ય જહાં હૈ, માન્ય જહાં ભગવાન.
પ્રકૃત પુરુષકા વહી દેશ હૈ ? ઉસસે બહકર પ્રાન્તઃ
પાકર ક્યા ન પ્રવાસી આત્મા હોગા સમધિક શાન્ત.
તો શિર ? વહી ઠીક હોગા બસ પ્રકૃત પુરુષકા દેશ;
નીલગગન-સા મુકત ચતુર્દિક વિસ્તૃત ઐર સુ-વેશ !

ભારતીય.

અમે જે સમયની વાર્તા લખીએ છીએ, તે સમયે ભારતવર્ષ નાના નાના રાજ્યોમાં વહેંચાયેલો હતો તે દરેક રાજ્યોનો એક એક રાજા પણ હતો. જે રાજા જ્યારે બગવાન થતો, ત્યારે પડોશના નિર્ભય રાજાના રાજ્યપર હુમલો કરી તેનું જે કાંઈ રાજ્ય મળે તે હજમ કરવાની તે કોશિશ કરતો. તે સમયના દિવસોમાં ટંટા શીસાદ અને ઝગડાઓ હમેશાં ચાલ્યા કરતા હતા, તેથી લશ્કરને બરાબર તૈયાર રાખવામાં આવતાં હતાં. રાજ્યની અધી પ્રજા યુદ્ધવિદ્યાનું કાંઈક કાંઈક જ્ઞાન ધરાવતી હતી. બગીચાનાં ફૂલની પેઠે સર્વ રાજાઓ ભારતવર્ષમાં જૂદી જૂદી જગાએ પોત. પોતાના બળનો સુગંધ છવરાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા, ધર્મી અથવા અદેખાધર્મી ધાયલ થઈ તેઓ પરસ્પર લડતા વઢતા હતા; પોતાની ઇજ્જત આબરૂને માટે બધા ગભરાઈ રહ્યા હતા અને બધાને ગભરાવી દેતા હતા. તે સમયે હિંદમાં મુગલ અથવા અંગ્રેજોનું રાજ્ય થયું નહોતું, તેથી એકછત્રી રાજા પણ નહોતો. અમે એમ કહેવા નથી માગતા કે, મુગલ કોઈ પણ વખતે એક છત્રી રાજા થયા હતા; અકબરશાહ ઔરંગઝેબ કોઈ વેળાએ આખા હિંદપર અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શક્યો નહોતો.

રાજપૂતાનાના પૂર્વભાગમાં નિષધ અથવા નૈષધ નામનું એક નાનું રાજ્ય હતું; પ્રાતઃસ્મરણીય મહારાજા નળ એક દિવસ એ નિષધરાજ્યના અધીશ્વર હતા. તેમના વંશતિલક કુળમાં જન્મેલા કુળધુરંધર મહારાજા વીરેન્દ્રકેશરી અગિયારમાં સૈકાની શરૂઆતમાં ગાદીપર આવ્યા હતા. તેઓ વીરેન્દ્રકુળના ભૂપણ તરીકે એક સમયે ભાગ્યમાં પરિચિત હતા. તેમના પ્રબળ પ્રતાપથી પ્રતિસ્પર્ધા પ્રતિવેશી રાજાઓ માથું નમાવીને તેમની સેવામાં હાજર રહેતા હતા. તેમના દેવતાના જેવા સદ્ગુણોથી પ્રજા-જનો પિતાની પેઠે તેમને ચહાતા હતા. જેઓ જે કોઈ સ્થળે તેમના સમાગમમાં આવતા, તેઓ બધા તેમને પુષ્કળ ચહાતા હતા અને દેવતાની પેઠે તેમની પૂજા કરતા હતા.

પરંતુ એક શુષ્ક હૃદયમાં તેઓ સ્નેહ ઉપજાવી શક્યા નહોતા. તેમનો નાનો ભાઈ અનંતરાય જગતના કોઈ પણ પ્રાણીને ચ્હાતો હતો કે નહિ, એ અમે જાણતા નથી. પરંતુ તેમ છતાં પણ તે પોતાને બહુજ ચ્હાતો હતો. મોટા ભાઈના ગુણની વાતો સાંભળીને તે ઇર્ષ્યાથી સળગી જતો હતો. આખા રાજ્યમાં પોતાના ભાઈની ખ્યાતિ અને યશનો વિસ્તાર થઈ ગયો હતો. પ્રત્યેક પ્રજાજનો સ્નેહની સાથે તેમના પવિત્ર નામનો ઉચ્ચાર કરતા હતા; દરેક ઘેરઘેર, મહાલયે મહાલય અને દરેક કીર્તિસ્તંભે વીરેન્દ્રકેશરીના નામના પડધા સંભળાતા હતા. એ બધું શું અનંતરાયથી સહી શકાય ખરું કે ? તેનું હૃદય હળાહળથી છલાછલ ભરેલું હોવા છતાં પણ તે એ હળાહળને બહાર કાઢી શકતો નહોતો. હળાહળને હૃદયમાં દબાવીને અનંતરાય, ભાઈના પગતળે બેસી ખુશામતીઆની પેડે બનાવટી વ્હાલ બતાવતો હતો. તે સમયે એમજ જણાતું હતું જે અનંતરાયના જેવો ભાઈનું ભલું ઇચ્છનાર આ દુનિયામાં બીજો કોઈ જ નથી. ઉદાર અને સરલ હૃદયના વીરેન્દ્રકેશરી અનંતરાયની આ ચતુરાઈ તથા કપટતાને બિલકુલ જાણી શક્યા નહિ. તેઓ તો સરલ હૃદયથી ભાઈને ચ્હાતા હતા, એથી કપટી અનંતરાયપર તેમને કોઈ પણ પ્રકારની શંકાજ આવી નહિ.

પરંતુ એક બે જનોથી તેની એ બદમાશી અજાણી નહોતી. અનંતરાય ઘણોજ ચાલાક અને ચતુર હોવા છતાં પણ મનની વાતને દરેક વખતે છુપાવી રાખી શકતો નહોતો, કેટલીક વાર ગફલતથી તે પોતાના મનની બધી વાતો બહાર દેતો. વીરેન્દ્ર કેશરીનો એક અમાત્ય તથા એક અંગરક્ષક તેની આંખમાંજે ભાવ જણાતો હતો, તેને સારી રીતે જાણી ગયા હતા અને આજ્ઞા આજ્ઞા લોકો દ્વારા અનંતરાયના આંતરિક ઉદ્દેશો પણ સાંભળી ચૂક્યા હતા. તેમણે તે વાતને પોતાના

હૃદયમાંજ છૂપાવી રાખી હતી. તેમાંથી કોઈ રાજ્ય અથવા ખીજ કોઈ માણસને એ વાત જણાવવાનું સાહસ કરી શકતો નહોતો. છતાં પણ અમાત્ય લક્ષ્મીપતિએ સહજ ઇશારો કરી અંગરક્ષક જનાર્દનને સાવચેતીથી રાજ્યનો પહેરો ભરવાનો હુકમ ફરમાવી દીધો હતો.

અનંતરાય ઠીંગણો હોવા છતાં ધણોજ ખજવાન હતો. તલવાર ચલાવવામાં તે ધણોજ ચાલાક ગણાતો હતો. તેની આંખો ચાલાકી ભરેલી હતી. તે સહજ સ્વરૂપવાન પણ હતો. બદમાશોની પેઠે ઠેકઠેકાણે ભટકવા છતાં પણ તે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો હતો. અનંતરાયને તેની પત્ની તથા એક પુત્ર હયાત હતાં. પુત્રનું નામ દેવગરાય હતું. તે સરલ સ્વભાવનો તથા ઉદારહૃદયનો હતો અને તેનું મન પણ અતિ ઉચ્ચ અને પવિત્ર હતું.

વીરેન્દ્ર કેશરીના રાજ્યમાં અત્યારે અત્યાચાર અને અશાંતિનહોતો; સર્વજનો નિશ્ચિંત મનથી દિવસો ગાળતાં હતાં; પરંતુ એવામાં રાજ્યમાં કોઈ એક ભારી ખજાણાટ મચી ગયો, શિરોહી દેશના રાજ સાથે અજમેરના રાજાનું યુદ્ધ આરંભાયું. વીરેન્દ્રકેશરી પાસેથી શિરોહીના નરપતિએ સૈન્યની સહાયતાની માગણી કરી. પરંતુ વીરેન્દ્રકેશરીએ તેની માગણીને નાકબૂલ રાખી યુદ્ધ થતાં અજમેરના અધિપતિને મદદ કરવામાટે સૈન્યસહિત પ્રયાણ કર્યું. સેહરાનાં મેદાનમાં બંને પક્ષ વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ શરૂ થયું. તે યુદ્ધમાં શિરોહી પાછું હઠ્યું; હાર્યું એ ખરું, પરંતુ વીરેન્દ્રકેશરી જીવતા જગતા પોતાની રાજધાની ભણી પાછા ફરી શક્યા નહિ. તેમના મરણના સમાચાર મળતાં રાજ્યમાં મહા હાહાકાર વ્યાપી ગયો.

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

કોના યોગે રાજ્ય !

બિના હુએ નિઃસ્વાર્થ કામ કયા ચલ સકતા હૈ ?
બિના ગલે કયા બીજ કબી બી ફલ સકતા હૈ ?
યદિ સગકે હી સ્વાર્થ સમઝ, નિજ, સ્વાર્થ સને હો;
તખ તો અગુઆ બને, નહીં તો સ્વાંગ બને હો.

રામચરિત ઉપાધ્યાય.

તે સમયે વીરેન્દ્રકેશરીના યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદની ઉમ્મર સત્તર વર્ષની હતી. બાળક યુવરાજ રાજ્યના કામકાજ માટે હજી અશક્ત છે એમ કહી કાકા અનંતરાયે દયા કરી તેના રક્ષક તરીકે રાજ્યના ભારને ગ્રહણ કર્યો. પરંતુ તે સિંહાસનપર બેઠો નહિ અને યુવરાજને પણ બેસવા દીધો નહિ; નિપદદેશનું ગૌરવમય સિંહાસન શૂન્ય પડ્યું રહ્યું.

ધીમે ધીમે અનંતરાય બળ એકઠું કરવા લાગ્યો. પુરાતન અમાત્યો, અનુચરો અને અધિકારીઓને તેણે એક પછી એક ખસેડવા માંડ્યા અને અનંતરાયના વિશ્વાસુ માણસોથી તે અધી જગાઓ પૂરાવા લાગી. રાજ્યમાં ધીમે ધીમે બે પક્ષ પડી ગયા, મંત્રિઓની સભા બે પક્ષમાં વહેંચાઈ ગઈ. એકપક્ષ યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદને સિંહાસનપર બેસાડવાને તૈયાર થયો અને બીજો પક્ષ અનંતરાયની કૃપાનો ભીખારી થઈ અનંતરાયને રાજ્યનો ઉપાધિ લેવા માટે ભલામણ કરવા લાગ્યો. આથી રાજ્યમાં શાન્તિ ન રહી, કોઇને કોઇનો વિશ્વાસ પણ ન કરવા લાગ્યો. કોઇ પોતાના મનની વાત સરળતાથી પણ કોઇને કહેવાને

આતુર ન રહ્યું. બળવાખોર તરીકે કેટલાક પ્રજાજનોએ આરોપી થઈને રાજ્યના દણ્ડથી પોતાના પ્રાણ ગુમાવ્યા, કોઈ કોઈ જતો તો ધૂપા ઘાતકોના હાથે ધૂળમાં રંગોળાઈ ગયા. રાજ્યમાં અવિશ્વાસ, અશાન્તિ અને હાહાકાર વિરાજવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ વીતી ગયાં. યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદ હવે ત્રીસ વર્ષનો એક મહા પરાક્રમ શાળી યુવક બની ગયો. હથિયાર ચલાવવામાં, તીર મારવામાં, ઘોડા દોડાવવામાં અથવા મદ્દલયુદ્ધ કે કુસ્તી કરવામાં આખા રાજ્યમાં તેનો કોઈ સમોવડીયોજ રહ્યો નહિ. સત્તર વર્ષની વયે સેહરાના રણમાં તેણે જે અદ્ભુત રણકુશળતા અને વીરતા બતાવી હતી, તે જોણે જોયું હતું, તેઓ હજી સૂઝી તેને વિસરી શક્યા નહોતા. તેની શૂરવીરતા, તેનો વિનય, સજ્જનતા, પ્રીતિ, દયા અને સત્યની પ્રિયતાથી મુગ્ધ અને આકર્ષિત થઈ મોટા મોટા ધનુષધારીઓ તેને માન આપતા તથા ચહાતા હતા. બધા તેને ચહાતા હતા, પરંતુ પત્થરના બનેલા, સ્વાર્થથી અંધ થયેલા અનંતરાય પાસેથી સ્નેહના બદલામાં તે જિયારાને ઈર્ષ્યા અને તિરસ્કારજ મળતો હતો.

અનંતરાયે જેની આકાંક્ષા રાખી હતી તે રાજ્ય તેણે મેળવ્યું, પરંતુ તેથી તેને શાન્તિ મળી નહિ. તેની શાન્તિનો મુખ્ય કંટક ભવાનીપ્રસાદ હતો. યુવરાજનો નાશ કર્યા વિના અથવા તો તેને દૂર કર્યા વિના અનંતરાયને રાજ્યનો ઉપાધિ ગ્રહણ કરવામાં ધણું વિઘ્નો નડે તેમ હતું. પ્રજા, સૈન્ય, આદિ સર્વ ધણેભાગે યુવરાજને જ ચહાતા હતા. અનંતરાયે એક પક્ષ ઉભો કર્યો હતો એ ખરું, પરંતુ તે પક્ષ કેવળ સ્વાર્થપરાયણ વ્યક્તિઓથીજ ભરેલો હતો. અનંતરાયે તે પક્ષપર આધાર રાખી રાજ્યમાં વિપતો અગ્નિ સળગાવવાનું સાહસ કર્યું નહિ. રાજધાનીમાં

છૂપા ધાતકોદ્ધારા યુવરાજની હત્યા કરાવવાનું યોગ્ય ધાર્યું નહિ. પરંતુ દિવસે દિવસે યુવરાજ જેવી રીતે જનપ્રિય થતો જાય છે, તેવી રીતે બીજા કેટલાક દિવસો જશે તો અનંતરાયના હાથમાંથી રાજ્યની લગામ છટકી જશે, એવો વિચાર કરીને અનંતરાય તરફથી મારવા લાગ્યો. જેના હૃદયમાં હિંસાથી પિશાચિનીએ પ્રવેશ કર્યો હોય, તેને શાન્તિ પણ ક્યાંથી મળી શકે? જેનું હૃદય લક્ષ્મીના લોભથી ચળિત થઈ ગયું હોય, તેને આરામ અથવા આનંદ શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે?

પરંતુ યુવરાજ, પિતાના સ્થાન જેવા અનંતરાય પ્રતિ ધણુંજ હેત રાખતો હતો, તેને બહુજ ચહાતો હતો. તે આ સંસારમાં માત્ર એકલોજ હતો. તેને માતા, પિતા, ભાઈ ભગિની આદિ કોઈ નહોતું. તેને ચહાવા તથા પૂજવા યોગ્ય માત્ર એક કાકો અનંતરાયજ હતો. તેણે પોતાના બાળ હૃદયની ક્ષુદ્રભક્તિ અને પ્રેમ આદિ સર્વ અનંતરાયને અર્પી દીધું હતું. તે રાજ્ય, સિંહાસન, સત્તા આદિ કશાની પણ આકાંક્ષા રાખતો નહોતો. એ તો ફક્ત કાકાના સહજ સ્નેહનોજ ભીખારી હતો. પણ હાય ! તે પણ તેને મળ્યો નહિ.

પણ એક જણ પ્રાણ પાથરીને ભવાનીપ્રસાદને ચહાતો હતો. તે ચહાનાર બીજો કોઈ નહિ, પણ દેવળરાયજ હતો. દેવળનું હૃદય અમૂલ્ય હતું, તેનો પ્રેમ પણ અમૂલ્ય હતો. દેવળની માતા અત્યારે રાજધાનીમાં નહોતી. રાજ વીરેન્દ્રકેશરીના મરણ પછી કેટલેક દિવસે અનંતરાયે તેને તેના પિયરમાં મોકલી દીધી હતી; ત્યાર પછી તે તેને પાંચી લાવ્યોજ નહોતો. લોકોમાં એવી કાનાકૂસી ચાલતી કે, તે સાધ્વી સ્ત્રીનો અપરાધ માત્ર એટલોજ હતો કે, તે યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદને સિંહાસનપર બેસાડવા મારે સ્વામીને વારંવાર આગ્રહ કર્યા કરતી હતી અને તેથીજ

ચીડાઇને અનંતરાયે તેને મોકલી દીધી હતી. અસ્તુ. એ સાધ્વીની સાથે આપણી આ નવલકથાનો કશો પણ સંબંધ નથી; માટે તે કથાનું વિવેચન કરવાની અગત્ય નથી.

પિતા અનંતરાય પાસેથી દેવળરાય સ્નેહ અથવા પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યો નહોતો. તે વિકસિત હૃદયથી ભાઈની પાસે સુધાનો પ્રવાહ વહેવડાવતો હતો. એકીસાથે માતાપિતા, ભાઈ ભગિનીનો સ્નેહ આપીને યુવરાજ એ ફૂલને આદરસહિત આનંદમાં ડૂબાવી રાખતો હતો. બન્ને જણા સાથે રહેતા, હરતાફરતા અને આનંદમાં પોતાના દિવસો વીતાડતા હતા. મૃગયા કરવામાટે પણ તેઓ બન્ને સાથેજ જતા હતા. દેવળરાય તથા ભવાનીપ્રસાદ એકસાથેજ અસ્ત્રશસ્ત્ર ચલાવવાનું શિક્ષણ લેતા હતા. તેઓ બન્ને એકીસાથે દરબારમાં પણ જતા હતા.

દેવળનું વય માત્ર સત્તર વર્ષનુંજ હતું. બાલપણથીજ તેનો શિક્ષા-ગુરુ ભવાનીપ્રસાદ થયો હતો. યુવરાજનું અનુકરણ કરીનેજ દેવળે પોતાના મન અને ચારિત્ર્યનું બંધારણ બાંધ્યું હતું. પરંતુ કેટલીકવાર તેનું મન કાબૂમાં રહી શકતું નહોતું, સહજમાંજ તેનો ક્રોધ સળગી ઊઠતો હતો અને વારંવાર દેવળ ક્રોધથી આંધળો બની જતો હતો.

રાજ્યની રાજધાનીનું નામ નૂરહાર હતું. ત્યાંનો કિલ્લો ધણો મજબૂત હતો અને તે શહેરની બહારના ભાગમાં હતો. તે કિલ્લાની સાથે આપણો કાંઇ પણ વિશેષ સંબંધ નથી, માટે તેનું વિવેચન કરવું નિરર્થક છે. શહેરની અંદરના એક ભાગમાં રાજમહાલય હતું. યુદ્ધના સમય સિવાય બીજી કોઇપણ વેળાએ રાજકુટુંબ કિલ્લામાં વસતું નહોતું; આ રાજમહાલયમાંજ વસતું હતું. દેશના રીતરિવાજ પ્રમાણે દરેક રાજ-કુમારને માટે એક સ્વતંત્ર મહાલય બંધાતું હતું. યુવરાજના ઉપયોગ

માટે જે મહાલય નક્કી થયું હતું તે શહેરના છેવટના ભાગમાં સુંદર બગીચાથી ઘેરાયલું અને પ્રહરીઓથી રક્ષાયલું હતું. એ મહાલયનું નામ 'પ્રેમભવન' હતું. ભવાનીપ્રસાદ એ પ્રેમભવનમાંજ વસતો હતો. નિવાસ માટે દેવળને પણ એક મહાલય મળ્યું હતું. પરંતુ દેવળ ત્યાં રહેતો નહોતો; તે પ્રેમભવનમાં યુવરાજની સાથેજ રહેતો હતો. પિતાની પાસે ધણું ધણું રકવા છતાં પણ યુવરાજની સાથે તેના મકાનમાં રહેવાની, તેને અનુમતિ મળી નહોતી, તેથી છેવટે તે પોતાના પિતાનો લેશમાત્ર પણ ભય રાખ્યા વિના તેની સાથે રહેવા લાગ્યો હતો. એ પ્રેમભવનમાં અનંતરાયે પોતાના કેટલાક દૂષા જસૂસો નીમી દીધા હતા. ભવાનીપ્રસાદ જ્યારે જે કાંઈ કામ કરતો તે બધાં કામોની ડાયરી તે જસૂસો અનંતરાય પાસે રજૂ કરતા હતા. યુવરાજ તો ખિચારો રમવા શરવામાં રોકાયેલો હોવાથી, તે અનંતરાય તથા જસૂસોનાં કોઈપણ કારસ્થાનને જાણી શકતો નહોતો. તે તે જસૂસો સાથે પણ નિર્દોષતાથીજ વર્તતો હતો.

ભવાનીપ્રસાદની આસપાસ દરેક વખતે તેના પિતાનો વિશ્વાસુ અંગરક્ષક જનાર્દન પ્રહરી તરીકે રહેતો હતો તથા તેના શયનગૃહના દ્વારને અટ્ટેલીનેજ બે ચાર ઘડી ઊંધ લેતો હતો. તે એક ખરેખરો વક્રાદાર નોકર હતો. પોતાના માલિકની રક્ષા કરવા સિવાય તે બીજું એકપણ કાર્ય કરતો નહોતો. બન્ને બાળકો ભવાની અને દેવળ નિશ્ચિંતતાથી એક બીજને બાથ ભીડી સૂઈ રહેતા હતા.

જનાર્દન તત્કાર ચલાવવામાં બહુજ ચાલાક હતો. હમેશાં સવારમાં ઊડતાંવેત તે યુવરાજની સાથે તત્કાર લઈને રમત કરતો હતો; હમેશાં તે યુવરાજની પાસે હરખાતો હતો અને તેથી તે ધણો ખુશી થતો હતો. તત્કારની રમતમાંથી પરવાર્યા પછી ઘોડા દોડાવવાની પરીક્ષા

થતી હતી. ઘોડાપર બેઠા પછી નદી, નાળાં અને જંગલ વગેરેને શી રીતે વટી જવાં જોઈએ, એ પણ જનાર્દન યુવરાજને શિખવતો હતો. જનાર્દન, પિતાનો એક વિશ્વાસુ અંગરક્ષક હોવાથી યુવરાજ તેને માનની દૃષ્ટિથી જોતો હતો. હવે અમારે જે પરિચય આપવાનો હતો તે અપાઈ ગયો હોવાથી, અમે અમારી નવલકથાનો આરંભ કરીશું તો તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યવાય આવશે નહિ.

તૃતીય પરિચ્છેદ

કાકો કે કાજી ?

દુઃખોડી ગરજ ક્યોં ન ધરતી હિલાવે;
લગાતાર કિતને કલેજે કંપાવે;
વિપતપર વિપત ક્યોં ન આંખે દિખાવે;
ખિગડ કાલ હી સ્વમને ક્યોં ન આવે.
કભી સૂરમેં હૈં ન જીવન ગવાતે;
બધાયે ઉડાતે હૈં ચુટકી ખજતે.

હરિઓધ.

તેમ છતાં પણ દુર્ભાગ્યવશાત્ દારુણ શીતકાળના પ્રભાતથીજ આપણી વાર્તાની અમારે શરુઆત કરવી પડશે. એ સમયે ઠંડી પણ કાંઈક વિશેષ હતી. પશુ, પક્ષી પ્રાણ શત્રુને જોઈ ખીકથી ચરચરી રહ્યાં હતાં, ઝાડપાન, વિરહિણી અને વિધવા સ્ત્રીઓની પેઠે સૂકાઈ જવા આવ્યાં હતાં. સફેદ વસ્ત્રથી ઢંકાયેલી પર્વતની હારો, વિધવાની પેઠે દૂર ઉભી ઉભી સંકુચિતતાથી વિશ્વરાજની પ્રભાતઆરતિ જોઈ રહી હતી.

સૂર્ય ઉગ્યા પછી થોડીવારેજ યુવરાજ અને દેવળ મેદાનમાં હથિયાર ચલાવવાનો અભ્યાસ કરવા માટે આવ્યા હતા. શિક્ષાગુરુ જનાર્દન અર્ધા ચલાવવાનું શિક્ષણ આપી રહ્યો હતો. ખીજા કેટલીક સાધારણ રમતો રમ્યા પછી યુવરાજે એક તલ્વાર લઈ દેવળરાયને કહ્યું:—“જો ભાઈ, તલ્વારની લડાઈમાં ચાલાકી તથા ઉતાવળ એ બે વસ્તુઓજ ફતેહ અપાવી શકે છે અને ખરૂં કહેવામાં આવે તો ફતેહનું મૂળ કારણ પણ એજ ગણાય છે. તું જ્યારે એકવાર વાર કરીશ, તેટલામાં તો હું તારા વારને ઝીલીને તારાપર ઉલટો એક ખીજો વાર પણ કરી શકીશ. મૂઠ ચલાવવાનું સિખ્યા સિવાય ફક્ત કુશળતાથી ફતેહ મેળવવી એ કાંઈ જોઈએ તેવી સંભવિત વાર્તા નથી. માટે પ્રથમ તો તલ્વારની મૂઠ કેમ પકડવી, મૂઠ પકડ્યા પછી તલ્વારને કેમ ચલાવવી, એ પણ શિખી લેવાની ખાસ જરૂર છે.

દેવળરાયે કહ્યું:—“ભાઈ, તમારી પેઠે તલ્વાર ચલાવતાં તો મેં ખીજા કોઈને કદાપિ જોયોજ નથી. તમારી તલ્વાર જોતાં એમજ જણાઈ આવે છે કે, તે તલ્વાર ફરતી વેળાએ જાણે ફક્ત તેની મૂઠજ રહી હોય અને તલ્વાર દૂર પડી હોયની ! તમે તલ્વારને એવી ચાલાકીથી ફરવી શકો છો કે જાણે આકાશમાં વીજળી ચમકીને પાછી શમી જતી હોયની ! અહા ! આવી તલ્વાર ચલાવનાર તો વિરલજ મળી આવશે. પણ ભાઈ ! તમારી પેઠે શું હું તલ્વાર ચલાવતાં શિખી શકીશ ખરો કે ?”

જનાર્દન હસીને બોલ્યો:—“તમારા ભાઈના જેવો ખેલાડી આ યુદ્ધાગ્રે આજ સૂઝીમાં કદી પણ જોયો નથી. આ કાંઈ ફક્ત શિક્ષણનોજ પ્રભાવ છે, એમ માનવાનું નથી, પણ એમાં એક પ્રકારની દૈવી-શક્તિનો પણ સમાવેશ થયેલો છે. સામાન્ય મનુષ્યથી આવી તલ્વાર ચલાવી શકાયજ નહિ, ”

પાછળથી કોઈ એક જણે આવીને કહ્યું:—“ તેઓ કેવા ખેલાડી છે, તે જોવાની મને અત્યંત ઇચ્છા થઈ આવી છે. માટે જો તેઓ કૃપા કરીને પોતાની તલ્વારવિધાનું પરાક્રમ મને એકવાર બતાવી આપશે તો હું તેમનો અતિશય આભાર માનીશ, અને જો તેઓ ખરેખર તેવા ચાલાકજ હશે તો તેમની બહાદુરીનો પ્રાંજલતાથી સ્વીકાર કરી તેમને અનેકવાર ધન્યવાદ પણ આપીશ. ”

બધાએ પાછા ફરીને જોયું તો નજીકમાંજ રણુધીરસિંહને ઉભેલો જોયો. રણુધીર એક નવો નીમાયલો સૈનિક નોકર હતો; યુવરાજના અંગ-રક્ષક તરીકે જે કેટલાક સૈનિકો પ્રેમભવનમાં પહેરો ભરતા હતા, તે સર્વનો નાયક પણ એ રણુધીરજ હતો. તલ્વાર ચલાવવામાં રણુધીરની સારી નામના હતી. તેણે ગૌરવથી ફૂલાઈને અથવા તો ખીજ કોઈ પણ હેતુને પાર પાડવાના હેતુથી યુવરાજને તલ્વારનું યુદ્ધ કરવા માટે બોલાવ્યો. પરંતુ તેની આ સ્પર્ધા અને ઉચ્છ્રંખલતા અશ્વમ્ય હતી. એનાં આવાં વચનો સાંભળીને યુવરાજનું મુખ સહજ લાલ થઈ આવ્યું. જનાર્દનના હાથમાં તલવાર નાચવા લાગી અને દેવળરાય મહા ક્રોધિત થઈને ગર્જી ઊઠ્યો. થોડીવારમાં યુવરાજ પોતાના મનને દબાવીને બોલ્યો કે:—“ રણુધીર ! શિક્ષાગુરુ અથવા પોતાના સમોવડીયા સિવાય ખીજની સાથે હાંદ યુદ્ધ કરવાની શાસ્ત્રકારોએ મના કરી છે, માટે હું તારી સાથે લડવા ઇચ્છતો નથી. જ, તારા કામે ચાલ્યો જ. ”

રણુધીરે મલિન મુખથી ઉત્તર આપ્યો:—“ યુવરાજ, આપ એક પ્રખ્યાત અસિચાલક છો, તેથી હું આપની પાસેથી કાંઈક શિખવાના ઉદ્દેશથી આવ્યો હતો. મને ચોક્કસ ખાતરી હતી કે આપ અવશ્ય મને કાંઈક શિખવાડશોજ, પરંતુ અત્યારે મારી તે ખાતરી ભૂલભરેલી હતી એમજ જણાઈ આવે છે. ”

યુવરાજે હસીને કહ્યું:—“ જો એમજ છે, તો હું તને નિરાશ કરવા ઇચ્છતો નથી. ચાલ તૈયાર થા. ”

જનાર્દને યુવરાજને લડવાની ધણી ધણી મના કરી, પણ તેનું કશું પણ ફળ આવ્યું નહિ. યુવરાજ પોતાના આપેલા વચનથી ખાછો ફર્યો નહિ. એથી જનાર્દને રણધીરને એક યુદ્ધી તલ્વાર લઇ યુવરાજની સાથે લડવાની સૂચના કરી. પરંતુ રણધીરે હસીને કહ્યું:—“ યુવરાજપર વાર કરવાની મારી ઇચ્છા નથી; અરે મારામાં તેવી શક્તિ પણ નથી. તેમની પાસે તો હું છોક અગ્નિ છું અને તેથી તેમની પાસેથી કાંઈક શિખવાના ઇરાદાથીજ અહીં આવ્યો છું. એ સિવાય મારો બીજો કશો પણ હેતુ નથી. ”

યુવરાજ કાંઈ પણ કહ્યા કારવ્યા સિવાય તલ્વાર ચલાવવામાં રોકાયો. યુવરાજની અદ્ભુત તલ્વાર બાજી જોઇ રણધીર અન્યથા થયો અને સાવચેતી પોતાના શરીરને સંભાળવા લાગ્યો. પરંતુ થોડી-વારમાંજ તેના હાથમાંથી તલ્વાર છટકીને દૂર જઈ પડી. નજીકમાંજ રણધીરનો સજ્જેલો ઘોડો ઉભો હતો, તે ઘોડાના પગમાંજ રણધીરની તલ્વાર જમીન સાથે અથડાઇને ખૂંચી ગઇ. તલ્વારનો ધાવ બહુજ થોડો વાગવા છતાં પણ ઘોડો જમીનપર ગળડી પડી તરફડવા લાગ્યો અને થોડી વારમાંજ પંચતવને પામી ગયો. થોડી વાર સૂધી તો બધા સ્તંભિત થઇને આ ઘણાજ અન્યથાભરેલા દેખાવને જોઈ રહ્યા. ઘોડો જ્યારે મૂર્ચ્છિત થયો, ત્યારે જનાર્દન ગર્જના કરીને બોલી ઊઠ્યો:— “ પાપિષ્ઠ રણધીર ! ઝેરીલી તલ્વાર લઇને યુવરાજનું ખૂન કરવા આવ્યો હતો ? નીચ નરાધમ ! તને તારા અન્યાય સાથે દગો કરતાં જરા પણ શર્મ ન આવી ? અરે, જેનું અન્ન ખાધું, તેને પણ તું મારવાને તૈયાર થયો ? શયવાન ! હવે તારો છૂટકો થવાનો નથી. તારું મરણ

હવે નજીકમાંજ આવી પહોંચ્યું છે. તેં તારા કાળને હાથે કરીને બોલાવી લીધો છે, તારા મૃત્યુની ગતીને તેં પાપીયાએજ બોલીને તૈયાર કરી છે !”

આમ કહી જનાર્દન ખુફી તલ્વાર લઈને રણુધીર તરફ ધસી જતો હતો, પરંતુ એ દરમ્યાન યુવરાજે અકદમ તેની પાસે આવીને તેને આગળ ધસતો અટકાવી દીધો અને પોતે તેના રસ્તા વચ્ચે ઉભો રહ્યો. યુવરાજે પોતાને આગળ વધતો અટકાવવાથી જનાર્દન સિંહની પેઢે ગાજી ઉડ્યો અને રણુધીરપર ગાળોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો. પરંતુ એવામાં દેવળરાયે હાથમાં તલ્વાર લઈ એક શટકો મારી રણુધીરના મસ્તકને તલવારના એકજ આઘાતથી ઉડાવી દીધું. થોડીવારમાંજ રણુધીરનું મસ્તક તથા ઘડ વિખૂંડે થઈ ગયાં અને જમીનપર આમ તેમ તરફડીયાં ખાતાં રગદોળાવા લાગ્યાં.

શત્રુને સજા મળી ખરી, પરંતુ તેનું પરિણામ ઘણુંજ દૂર જઈને ઉભું રહ્યું. અથવા તો અત્યંત ભયંકર આવ્યું. આ બનાવની ખબર સુધારા વધારા સાથે અનંતરાયને કાને સંભળાવા લાગી. તેણે તરતજ યુવરાજને બોલાવી મંગાવ્યો. યુવરાજ અપરાધી તરીકે અશ્વપર એસી કાકા પાસે જવા માટે રવાના થયો. દેવળરાયે પણ સાથે જવાનો નિશ્ચય કર્યો, પરંતુ લવાની પ્રસાદે તેને આવવાની મના કરી. જનાર્દન તરેહ તરેહવારની ચિન્તાઓમાં ગુંથાઈ ગયો હતો, તેથી કોઈની વાત તરફ તેનું કશું પણ લક્ષ નહોતું. યુવરાજના ચાલ્યા જવા પછી ઘોડાનાં પગલાં સાંભળી તેની વિચાર નિદ્રાનો ભંગ થયો. તેણે જોયું કે, ઘણેજ દૂર આવેલા એક રસ્તાપર યુવરાજ ઘોડો દોડાવતો એકલો જઈ રહ્યો છે, એ અંગરક્ષકો સિવાય બીજું કોઈ પણ તેની સાથે જણાતું નથી. એ જોઈને જનાર્દન ગભરાટમાં પડી ગયો. તેણે પોતાની પાસે ઉભેલા દેવળરાયને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું:—“કુમાર ! તમે યુવરાજની સાથે કેમ ન ગયા વાં ?”

દેવળરાયે જવાળ આપ્યો. “ભાઈએ મને સાથે આવવા દીધો નથી તેથીજ હું અહીં થોભી ગયો છું. તેઓ કહી ગયા છે કે, તું અહીં થોડીવાર ઉભો રહેજે, એટલામાં તો હું પાછો તારી પાસે આવી પહોંચીશ.”

જનાર્દને કહ્યું:—“કુમાર, તમે ભાઈની સાથે ગયા હોત તો સાઈ થાત. હું ધાઈ છું કે હજી પણ જે તમારાથી તેમની સાથે જવાનું અને તો હમણાંને હમણાંજ રવાના થાઓ. મામલો ઘણોજ ભયંકર છે, માટે કોઈના પર વિશ્વાસ રાખી બેસી રહેવામાં કશો ફાયદો નથી. જે માઈ કહેવું માને તો હમણાંજ અહીંથી રવાના થઈ તેમને જઈ મળો. હવે જરાપણ વિલંબ ન કરો.”

દેવળરાયે કહ્યું:—“પણ તેમ કરવાથી કદાચ ભાઈ ગુરસે થશે તો?”

જનાર્દન બોલ્યો:—“તો તેમને કહેજો કે મેં તમને ખાસ આગ્રહ કરીને મોકલ્યા છે.”

આ સાંભળીને દેવળરાય આનંદની સાથે ઘોડાની પીઠ પર ફૂદકો મારી બેસી ગયો અને ભવાનીપ્રસાદ પાસે જવા માટે ચાલી નીકળ્યો. દેવળના ગયા પછી જનાર્દન ચિંતાતુર હૃદયે કાલીમાતાના મંદિરમાં ગયો. જનાર્દનની ઉમ્મર કાંઈ વધારે નહોતી, ત્રીસ વર્ષની અંદરનીજ હતી. તેના શરીરમાં હાથીના જેવું બળ હતું અને મુખપર વસંતની શોભા વિકસી રહી હતી. જનાર્દને લગ્ન કર્યાં નહોતાં, તેથી તેને હૈયાં છોકરાં પણ નહોતાં. યુવરાજ જ અત્યારે તેનું સર્વસ્વ હતું. યુવરાજનું રક્ષણ કરવું એજ તેના જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય હતું.

આ તરફ યુવરાજ રાજમહાલયમાં કાકા પાસે જઈ પહોંચ્યો. અનંતરાય એકલો એક ઓરડામાં બેસી કાંઈક વિચાર કરી રહ્યો હતો. તે ઓરડો નાનો હોવા છતાં પણ સારી રીતે શૃંગારેલો અને જરૂરની બધી ચીજોથી ભરેલો હતો. ઓરડાનાં ભોંયતળીયાપર બેચાર

કુર્સીઓ તથા એક પલંગ પડ્યો હતો. દીવાલપર નિષધરાજ્યનો નકશો, શ્રી રામના તનય કુશ તથા નળરાજની છબિયો અને લક્ષ્મી, સરસ્વતી, દમયંતી આદિ દેવીઓની મનોહર પ્રતિમાઓ શોભી રહી હતી. પલંગ પાસેની ભીંતપર કેટલીક તલ્વારો, એ ચાર છરા, એકાદ ઢાલ તથા એક ખખ્તર લટકી રહ્યું હતું.

યુવરાજ પ્રણામ કરી કાકા પાસે આ રી ઉભો રહ્યો. અનંતરાયે તેની સાથે કશી પણ વાતચીત કરી નહિ. તે પોતાના મનમાં જ યુવરાજને શું કહેવું, તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. કેટલીકવાર સૂધી બંને જણા ચૂપ જ રહ્યા. ત્યાર પછી તે ચૂપકીને દૂર કરી યુવરાજ ધીમેથી બોલ્યો;—
“કાકા, આપે આપના આ સેવકને બોલાવ્યો છે, માટે તે આપની સેવામાં આવી હાજર થયો છે. કૃપા કરી સેવકને જે કાંઈ આજ્ઞા ફર્માવવી હોય તે ઘણીજ ખુશીની સાથે ફર્માવો. આપની જે કાંઈ આજ્ઞા થશે, તેનું પાલન કરવામાં આપનો આ પ્રિય પુત્ર કદાપિ પાછો હકશે નહિ.”

અનંતરાયે કહ્યું:—“હા, મેં તને બોલાવ્યો છે. પણ શા માટે બોલાવ્યો છે, તે તું જાણે છે ખરો કે? મેં તને અહીં કોઈ પણ જનતની આજ્ઞા આપવા બોલાવ્યો નથી, પરંતુ બીજા કોઈ જુદાજ હેતુથી બોલાવ્યો છે.”

લવાનીપ્રસાદે આતુરતાતી પૂછ્યું:—“કાકા, શા હેતુથી મને અહીં બોલાવ્યો છે, તે હું જાણી શકીશ ખરો કે?”

અનંતરાયે મુખ મરડીને કહ્યું:—“હા, તે હમણું અને આ પળેજ જાણી શકીશ. આજકાલ તું બહુ જ જુલમી થવા માંડ્યો છે. તારા જુલ્મોની સજા આપવા માટે જ મેં તને અહીં બોલાવ્યો છે. એ સજા કરવાનો હેતુ તારા જુલ્મને આટલેથી જ અટકાવી દેવા સિવાય બીજો કોઈ પણ નથી.”

કોકો કે કાઠ ?

ભવાનીપ્રસાદે બહુજ નમ્રતાથી કહ્યું;—“ કાકા, આ બાળકના અપરાધ તથા મૂર્ખતાની ક્ષમા કરશો. પણ જો આપ રજા આપો તો હું આપને એક પ્રશ્ન પૂછવાની ઇચ્છા રાખું છું, કે મેં શો અપરાધ કર્યો છે વાર ? ”

અનંતરાયે પૂછ્યું;—“ તેં રણધીરસિંહનું ખૂન શામાટે કર્યું ? તને કોઈની હત્યા કરવાનો શો અધિકાર છે ? ”

ભવાની કાંઈક કહેવા જતો હતો, એવામાં કાંઈક વિચાર આવવાથી તે બોલતો બંધ થયો અને થોડીવાર પછી પાછો કાંઈક વિચાર કરીને તે અત્યંત મૃદુ સ્વરથી બોલ્યો;—“ રણધીર મારી હત્યા કરવા આવ્યો હતો.”

અનંતરાયે પૂછ્યું;—“ તારું શરીર જોતાં તો તું તદ્દન અક્ષત છે, તારા શરીરપર એક પણ આઘાત થયો નથી, તો પછી તું શી રીતે જાણી શક્યો કે, તે તારી હત્યા કરવાના ઉદ્દેશથીજ તારી સાથે લડવા માટે આવ્યો હતો વાર ? ”

ભવાનીપ્રસાદે કહ્યું;—“ ઝેર પાયેલી તલ્વાર લઇને તે મારી સાથે લડવા આવ્યો હતો, તેણે દગાબાજીથી મને ઢાંદ યુદ્ધમાટે બોલાવ્યો હતો. તે જ તલ્વાર લઇને મારી સાથે યુદ્ધ કરતો હતો તે ઘણીજ ઝેરીલી હતી. ”

અનંતરાયે પૂછ્યું;—“ તે તલ્વારનો તેણે તારા શરીરપર વાર કર્યો હતો ખરો કે ? ”

ભવાનીપ્રસાદે જવાબ આપ્યો;—“ ના, તે તેમ કરી શક્યો નહોતો.” મારાપર આઘાત કરતાં પહેલાંજ તેના હાથમાંથી તે ઝેરીલી તલ્વાર છટકીને દૂર જઈ પડી હતી. ઇશ્વરકૃપાએ મારાપર તેનો આઘાત થયો નહોતો.

અનંતરાયે પૂછ્યું:—“ ત્યારે તેં શી રીતે જાણ્યું કે, તે તત્વાર ઝેર પાચેલીજ હતી ? ”

• ભવાનીપ્રસાદે જવાબમાં જણાવ્યું કે;—“ ઘોડાના શરીરપર તત્વાર વાગતાંની સાથે તે તરતજ મરણ પામ્યો છે, એ પરથી નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ શક્યું છે કે, તેની તત્વારને ઝેર પાવામાં આવ્યું હતું. જો તેમ ન હોય તો સાધારણ આઘાત થતાંની સાથેજ પ્રચંડ બળશાળી અશ્વ કદાપિ મૃત્યુવશ થાય જ નહિ.

અનંતરાય કેટલીકવાર સૂંધી ચૂપ રહ્યો. અનંતરાયની એવી સ્થિતિ જોઈને ભવાનીપ્રસાદ પણ શાંત રીતે ઉભો રહ્યો. તેણે ધાર્યું કે, પોતાના તે ઉત્તરથી, કાકો કાંઈક સંતુષ્ઠ થયો છે. પરંતુ તે તેની માત્ર એક પ્રકારની ભૂલજ હતી. અનંતરાયે કહ્યું:—“ વારૂ, ધારો કે કદાચ તે ખરેખર ગુન્હેગાર હોય તો પણ તેના ગુન્હાની સજા આપનાર તું કોણ ? તેને સજા આપવાનો તને શો અધિકાર છે, શી સત્તા છે ? ”

ભવાનીપ્રસાદે કહ્યું:—“ દંદયુદ્ધમાં રડામે આવનાર થોદાને મારવાનો સર્વ કોઈને અધિકાર હોઈ શકે છે. રણુધીરસિંહને પણ મેં તે ચાલુ રિવાજને અનસરીનેજ માર્યો છે. તેમાં કશો પણ અન્યાય કયો નથી.”

અનંતરાય ચૂપ રહ્યો; થોડીવાર પછી ફરીવાર બોલ્યો:—“ તારી વાતપરથીજ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે, રણુધીરહથિયાર વિનાનો હતો, તો શું હથિયાર વિનાના મનુષ્યની હત્યા કરવી એ વીરોચિત કર્મ ગણાય ખરૂં કે ? રણુધીરને મારવામાં તે ભયંકર અન્યાય કર્યો છે, અત્યાચાર આરંભ્યો છે. ”

ભવાનીપ્રસાદે કહ્યું:—“ તેને માટે હું કદાચિત્ વીરેન્દ્ર સમાજમાં નિંદાને પાત્ર થઈ શકું તેમ છું, પરંતુ રાજાની પાસે અપરાધી દરી શકતો

નથી. રણધીરની હત્યા કરવામાં મેં કોઈ પણ પ્રકારનો અત્યાચાર કે અન્યાય કર્યોજ નથી.”

“ ત્યારે રાજા કોણ છે ? તું કોને રાજા તરીકે સ્વીકારે છે ? ”
અનંતરાયે પૂછ્યું.

“ આપ પોતેજ રાજા છો, હું આપનેજ રાજા તરીકે સ્વીકારું છું. ” ભવાનીપ્રસાદે જવાબ આપ્યો.

“ ખોટીવાત, તું જાણે છે કે તું પોતેજ રાજા છે અને એજ અભિમાનથી તું જ્ઞાન શૂન્ય થઈને માફે અપમાન કરી રહ્યો છે, તથા રાજ્યમાં મરજી મૂકત્ય અત્યાચાર-જુલમ કરવાને તૈયાર થયો છે. ”
અનંતરાયે ગંભીરતા કહ્યું.

“ કાકા, ક્ષમા કરો. આ જગતમાં આપના સિવાય માફે ખીજું કોઈ પણ નથી. હું મહા પાપિષ્ઠ અને અત્યાચારી હોઈ શકું છું, પરંતુ કાકા, મારાથી કદાપિ આપનું અપમાન કરી શકાય તેમ નથી. અત્યાર સૂઝીમાં મેં કદાપિ આપનું અપમાન કર્યું નથી અને ભવિષ્યમાં પણ નહિજ કરું. મારા મનમાં તે પાપવાસનાનો સંચાર થતાં પહેલાંજ હું મારા હૃદયના ચૂરેચૂરા કરીને મારી પોતાની મેળેજ મરણને શરણ થઈશ. ”
ભવાનીપ્રસાદે કહ્યું.

અનંતરાયે કહ્યું;—“ આટલી ઉમ્મરમાં આવી બદમાશી શિખ્યો છે ? તારા શિક્ષાગુરુ જનાર્દનને હું બહુ સારી રીતે ઓળખું છું, તેની પણ હું થોડાજ વખતમાં ખખર લેવા માગું છું. ભવાની? આટલી વયમાં આવો ભયંકર જુલમ કરી પ્રજાના મનમાં અસંતોષ અને વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન કરાવવામાં કશો સાર નથી. હું ધાઈ છું કે, જો તું તારા પર્તનને ન સુધારતાં આવું ને આવુંજ દૂષણીય રાખીશ તો રાજ્યના સિંહાસનપર આવતાં પહેલાંજ મરણને શરણ થઈ જઈશ. તારા આ અત્યાચારે તો અન્યાયનો અવધિ કર્યો છે. ”

લવાનીપ્રસાદે કહ્યું:-“ પણ કાકા, મારાથી એવો તે શો અપરાધ થઈ ગયો છે કે આપ મારાપર આટલા બધા કોપિત થઈને મને ભયંકર પાપાત્માના નામથી સંબોધી રહ્યા છો? આ જીવનમાં કદાપિ કોઈનું અનિષ્ટ કર્યું નથી, અહિત ધમ્મ્યું નથી, છતાં પણ આપ આવા બીયણુ આક્ષેપો મારા શિરપર શામાટે મૂકો છો?”

“ અપરાધ ? એક નહિ પણ અનેક અપરાધો કરવા છતાં હજી શો અપરાધ કર્યો છે, એવો વિલક્ષણ પ્રશ્ન પૂછે છે ? જેવું સ્મરણ થતાં પણ મારા શરીરમાં કંપનો આવિર્ભાવ થાય છે. એવા એવા તેં અનેક અપરાધો કર્યા છે. શું તું અકપટહૃદયથી બધી વાતો કહી રહ્યો છે ? કેમ તેં આ વાતમાં સત્યને ગૌણ અથવા દૂષાવી રાખી અસત્યને નધાન નથી માન્યું ? ” અનંતરાય બોલ્યો.

“ જૂઠું જીંદગીમાં કદી પણ બોલ્યો નથી અને અત્યારે પણ બોલીશ નહિ. અકપટહૃદયથી હું બધી બીના કહેવા આવ્યો હતો, પરંતુ સ્નેહી કાકાને અત્યારે ન્યાયાધીશ રાજના આસનપર વિરાજેલા જેવાથી માંડે હૃદય સંકુચિત થઈ ગયું છે. બધી વાતો ખુટી કરીને કહેવાનું મારાથી સાહસ પણ થતું નથી. કૃપાળુ કાકા! હું આ સંસારમાં આપના વિના દુનિયાના કોઈપણ પુરુષને પૂજનીય માનતો નથી. આપજ મારા પિતા છો, આપની પ્રત્યેક આજ્ઞાઓનું પાલન કરવાને હું બંધાયેલો છું. અત્યાર સૂઝીમાં મેં કદાપિ આપની આજ્ઞા વિરુદ્ધ કોઈ પણ પ્રકારનું વર્તન ચલાવ્યું નથી, છતાં આપ અત્યારે મને ‘જે કઠોર શબ્દો સંભળાવે છે, તે સાંભળીને મારા હૃદયના ચૂરેચૂર થઈ જાય છે, અંતરની સર્વ આજ્ઞાઓનો અંત આવે છે. ”

અનંતરાયે કહ્યું:-“ વળી પાછો મને રાજ કહીને બનાવે છે, મારી મસ્કરી કરે છે ? રાજ કોણ છે ? રાજ કોણ છે ? હું તો માત્ર

તારો એક રક્ષક છું. રાજા તો તુંજ છે. હું તારો ગુલામ છું, તાબેદાર છું. હું કંઈ પણ જાણી કે સમજી શકતો નથી કે, વિનાકારણ તું મને દૂર ખસેડવાના શાંશાં કારસ્થાનો રચી રહ્યો છે ? ભવાની ! કાવત્રાં કે દગાખાજી રચવાની ક્ષમી જરૂર નથી. કારણકે, તેમાં તું કોઈ પણ રીતે શાવી શકવાનો નથી. જો હું તારા સુખના માર્ગમાં કાંટારૂપ થઈ પડ્યો હોઉં તો મને રમ્મ દધાદે, એટલે આટલેથીજ આપણો છૂટકો થાય પણ ભાઈ, જો આજથી દગાખાજી કરતાં શિખીશ તો ભવિષ્યમાં હેરાન હેરાન થઈ જઈશ. ”

ભવાનીપ્રસાદે ગળગળો થઈને કહ્યું:—“ કાકા, કાકા, ઓ ભલા કાકા, હું આપને પગે પડીને કહું છું કે, મેં કદાપિ કોઈપણ પ્રકારનું કારસ્થાન કર્યું નથી. હું સોગનપૂર્વક કહું છું કે, જ્યાં સૂઝી આ શરીરમાં પંચ પ્રાણ વિરાજતા હશે, ત્યાં સૂઝી કદાચિત્ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડો આંગી પડશે અને સમસ્ત જનસમૂહનો ક્ષય થઈ જશે, તો પણ હું આપનું અનિષ્ટ નહિજ કરું. આપના અહિતની કામનાને કદાપિ લક્ષમાં નહિજ લાવું. મને આ વિશ્વની કોઈ પણ વસ્તુની સ્પૃહા નથી. હું રાજ્ય, ઐશ્વર્ય, સંપત્તિ કે, સત્તા આદિ કોઈપણ પદાર્થને ઇચ્છતો નથી. મને તો કેવળ આપના પવિત્ર સ્નેહનીજ આકાંક્ષા છે. હું રાજ્યનો ભૂખ્યો નથી. પણ આપના પ્રેમનોજ ભૂખ્યો છું. આપના પ્રેમ વિના મને કોઈ પણ પદાર્થની ઇચ્છાજ નથી. ”

“ તું બાળક, એક નાનકડું બચ્ચું શકતાથી મને છેતરવા માગે છે ? તું જૂઠ્ઠા બોલો છે, છેતરણો છે. દગાખાજી છે. જો હું તારા કરતાં ચતુર અથવા ચાલાક ન હોઉં તો તું રણધીરની પેઠે મારા માથાને પણ એક દિવસ ધૂળ ચાટતું બનાવી દેત. મારા લોહીના પ્રવાહને મા-

ઠીમાં મેળવી દેત. પણ મારા સદ્ભાગ્યયોગે હું તારા છગ, દગા પ્રપં-
ચથી મારા ચૈતન્યને ભૂલ્યો નથી. તેં જે નરહત્યાનો ભયંકર અપરાધ
કર્યો છે, તેનો ઇન્સાફ ભરી અદાલતમાં ચલાવવામાં આવશે. તારા આ
અપરાધની ક્ષમા કદાપિ મળી શકશે નહિ. તું અત્યાચારી અથવા ગુલમી
થયો છે, માટે તારે તેની સજા અવશ્ય ભોગવવીજ પડશે ! અરે કોણ
છે રે ? પ્રહરી ! ”

અનંતરાયનો અવાજ સાંભળતાંની સાથેજ પ્રહરી આવીને હાજર
થયો. અનંતરાય ખૂબ પાડી બોલી ઊઠ્યો કે:—“પ્રહરી, યુવરાજ
ભવાનીપ્રસાદ અત્યારથી તારો પંદાવાન થયો છે, આવતી કાલના
દરબારમાં તેનો ખરાબર ઇન્સાફ કરવામાં આવશે. જા, હમણાં ને
હમણાં જ એને અહીંથી લઈ જા.”

પ્રહરી તો આ વાત સાંભળતાંની સાથેજ સ્તંભી ગયો, તેના
મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ. યુવરાજને લઈ જવાની
વાત તો દૂર રહી, પણ તે પોતેજ ખીકનો માર્યો દૂર જઈ ઉભો રહ્યો.
એવામાં એક મોટા અવાજની સાથે સામેનું દાર જોસખંધ ઉઘડી
ગયું. દાર ઉઘડતાંની સાથેજ દેવળરાય અંદર આવી પહોંચ્યો. એ જોઈ
અનંતરાય ચીડાઈને બોલ્યો:—“દેવળ ! તું અહીં શા માટે આવ્યો ? ”

“ મારા ભાઈને છોડાવવા માટે અથવા તો તેમની મદદ માટે !
જ્યાં મારા ભાઈ જશે, ત્યાં હું પણ જઈશ. ભાઈના હાથમાં બેડીઓ
પડશે તો હું પણ ઘણીજ ખુશીની સાથે તેવીજ ખીજ બેડીઓને મારા
હાથમાં પધરાવીશ. મારાથી ચૂડીઓ પહેરી બેસી રહેવાશે નહિ. ”
દેવળરાય ગુસ્સામાં આવી બોલી ગયો.

“ પણ, અહીં આવ્યા પહેલાં તારે મારી પરવાનગી લેવી જોઈતી

હતી. તું નથી જાણતો કે વિના પરવાનગીએ રાજ્યના કામકાજના ઓરડામાં દાખલ થવાની હરકોઈને સખ્ત મના છે ? ” અનંતરાયે કહ્યું.

“ પિતાજી, તે હું બહુજ સારી રીતે જાણું છું. પણ, પિતાની પાસે પુત્રને બેઘડક આવવાની છૂટ છે. ગમેતેવા કાર્યમાં રોકાયેલા પિતા પાસે બાળક ઇચ્છાપૂર્વક ગમે તે સમયે જઈ શકે છે. ” દેવજીરાયે જવાબ આપ્યો.

“ પિતાની પાસે પુત્રને આવવાનો હક્ક છે, એ ખરું; પરંતુ તે હક્ક પણ અમુક સમયેજ ઉપયોગમાં આવે છે. તે હક્કનો આવો દુરુપયોગ કરી શકાતો નથી. જા, હું અત્યારે રાજ્યના કામકાજમાં રોકાયેલો છું, માટે અહીંથી એક પળનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તારી મુઝામાં આવે ત્યાં ચાલ્યો જા. ” અનંતરાય બોલ્યો.

તે સમયે દેવજીરાયે યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદનો હાથ પકડીને કહ્યું:— “ આવો, ભાઈ ! પિતાજી અત્યારે રાજ્યના કામકાજમાં રોકાયા છે, માટે આપણે અહીંથી રવાના થઈએ. કામ પડશે ત્યારે પાછા તેમની પાસે આવીશું. ”

અનંતરાયે કહ્યું:— “ તારો ભાઈ હવે આવી શકશે નહિ. તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં ચાલતો થા. ”

દેવજીરાય બોલ્યો:— “ ના, હું એકસો જઈ શકીશ નહિ. જ્યાં સૂઝી મારા ભાઈનું કામ હશે, ત્યાં સૂઝી હું પણ અહીંજ રોકાઈ રહીશ. જ્યારે તેમનું કામ પતી જશે, ત્યારે તેમની સાથેજ અહીંથી રવાના થઈશ. ”

“ તારો ભાઈ અત્યારે બંદીવાન થયો છે, રાજ્યનો ભયંકર ગુન્હેગાર ઠર્યો છે. ” અનંતરાયે કહ્યું.

“ મારા ભાઈ બંદીવાન થયા છે ? રાજ્યના અપરાધી ઠર્યા છે ? તદ્દન જૂહી વાત. તેમ કદાપિ બનેજ નહિ. ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ.

મારા ભાઈ કદાપિ કશો અપરાધ કરેજ નહિ. પણ હા—તેમને કોણે યન્દીવાન બનાવ્યા છે ? તેમના શિરપર કયા પાખંડીએ ગુન્હો સાબિત કરવાની કોશિશ કરી છે ” દેવળ ગુસ્સામાં આવી બોલી ઊઠ્યો.

“ કેમ, દેવળ ! સભ્યતાની સીમાને આટલી હદ સૂધી કેમ ઝાળંગી બન્ય છે ? મેં પોતેજ તેને યન્દીવાન બનાવ્યો છે, અપરાધી ઠરાવ્યો છે. આવતી કાલે અદાલતમાં તેનો ઘટતો ઇન્સાફ કરવામાં આવશે. ” અનંતરાયે કહ્યું.

“ મારા ભાઈને કયા તહોમતથી તમે ગુન્હેગાર ઠરાવો છો ? ” દેવળરાયે આતુરતાથી પૂછવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“ તે તારે સાંભળવાની જરૂર નથી. ” અનંતરાયે પણ તેવોજ ડિડાડિ જવાબ આપ્યો. ”

“ મારા દેવતા જેવા ભાઈને કેદખાનામાં મોકલી આપો છો, રાજ્યના માલિકનો સાધારણ રૈયત મારફત ઇન્સાફ કરાવો છો ? અને તેમણે શો ગુન્હો કર્યો છે એનો જવાબ આપતા પણ આટલા બધા અચકાઓ દે ? કહો, કહો, મારા ભાઈનો શો અપરાધ છે ? શું તે પણ મને નહિ જણાવો ? ” દેવળે પૂછ્યું.

અનંતરાયે જવાબ આપ્યો:—“ તેણે ભયંકર અપરાધ કર્યો છે. નરહત્યા કરી છે, હૃદયને કંપાવે તેનું ભીષણ ખૂન કર્યું છે. એ ખૂનનો આરોપી ઠરાવીનેજ આવતી કાલે તેનો ઇન્સાફ ચલાવવાનો છે. ”

“ નરહત્યા ? ખૂન ? કોનું ખૂન ? રાજ્યના એક મામૂલી સિપાહી રણધીરસિંહનું ખૂન ? ” દેવળે પૂછ્યું.

“ હા, રાજ્યના મુખ્ય કર્મચારી રણધીરસિંહનું ખૂન, ભવાની-પ્રસાદે કર્યું છે. અરે તે ખૂન કરીને તેણે મારી આબરને ધૂળમાં

મેળવી છે. મારા કપાળમાં કલંકનું કાળું ડીલું ક્યું છે. ” અનંતરાય ઉસ્કેરાધને બોલ્યો.

“ અથવા તો ગુપ્તધાતક, રાજદ્રોહી દગાખાજ રણધીરસિંહ જેવી રીતે મરવો જોઈએ, તેવીજ રીતે તે દુરાત્મા ચાંડાલનો સંહાર કરવામાં આવ્યો છે. પૃથ્વીપરથી એક દગાખાજ મનુષ્યનું અસ્તિત્વ નષ્ટ થયું છે. તે નીચ અને નરાધમને જેવી જોઈએ તેવીજ સજા કરવામાં આવી છે, ભાઈ ભવાનીપ્રસાદે એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો અન્યાય કે અત્યાચાર કર્યોજ નથી. એક બહાદુરનરને છાજે તેવોજ ઇન્સાફ આપીને વૈરનો ખદલો ખૂનથીજ લીધો છે. એવા લૂણહરામીનો નાશ કરવામાં કોઈપણ જાતનો ગેરઈન્સાફ થયોજ નથી. ” દેવજે કહ્યું.

“ કુમાર, તું ભૂલે છે. તારા આ વચનો તારી ઉચ્છૃંખલતાને સાખીત કરી આપે છે. કોની સમક્ષ આવાં કહોર, બાણુ જેવાં તીવ્ર વચનો બોલી રહ્યો છે, તેનો તને કશો પણ ખ્યાલ આવે છે ખરો કે ? આજે તારી ઉદ્ધતાધનો અવધિ થયો છે. તારી તોછડાઈ જોઈને તારા પ્રતિનો મારો જે કાંઈ સ્નેહ હતો તે પણ નાખૂદ થયો છે. હજી પણ જો તું તારું ભલું ચલાતો હો તો અહીંથી સત્વર ચાલ્યો જા. નહિ તો પરિણામ વિકટ આવશે. ” અનંતરાયે ક્રોધના આવેશમાં આવીને ઘણાજ જોસની સાથે ઉપલાં વચનો ઉચ્ચાર્યાં.

“ ના, પિતાજી, હું ભૂલતો નથી, પણ આપજ ભૂલો છો. સ્વાર્થરૂપ શલાકાથી આપનાં મનશ્ચક્ષુ ફૂટી ગયાં છે, અધર્મરૂપ આકાંક્ષાની તીક્ષ્ણ અસિધારાથી આપનું હૃદય બેદાઈ ગયું છે અને પાપરૂપપિશાચે આવીને આપના કાનમાં પૂંબડાં ઠાંસી દીધાં છે. આ સર્વ કારણોથી આપ મારા નિર્દોષ બંધુને અપરાધી ઠરાવો છો, ભયંકર કારાગૃહમાં

મોકલવાને તૈયાર થયા છો. શું જે પાપિષ્ઠ પુરુષ દગાખાજીથી આપણો સંહાર કરવા આવે તેને જીવતો જવા દેવો એ ક્ષત્રિયધર્મનું ઉચિતકાર્ય ગણાય ખરું કે ? ના—કદાપિ નહિ. તેવા દુરાત્માઓને તો ધરાના વક્ષ પરથી નિર્મૂળ કરવા એજ મહાપુણ્યનું કાર્ય છે. વળી મારા ભાઈ તદ્દન નિર્દોષ છે, તેઓ રણુધીરસિંહના ખૂની નથી. ખૂની હું છું અને અપરાધી તેઓ ઠરે ? મારા કરેલાં કર્મનું ફળ તેઓ ભોગવે ? એ ક્યાંનો ન્યાય ? ક્યાંનો ઇન્સાફ ? તે નરકુળનો કલંકરૂપ પિશાચાત્મા રણુધીર ઝેરીલી તસ્વાર લઈને ભાઈની હત્યા કરવા આવ્યો હતો, તેથી મેં પોતેજ મારા હાથથી તેનો વધ કર્યો છે. મારી કમ્મરપર લટકતી આ તેજસ્વિની તસ્વારની ધારાથી તેના મસ્તકને ધૂળ ચાટતું કર્યું છે. મારા જમણા હાથના ભ્રીષણ પ્રહારથીજ તે ધરાશાયી થયું છે. જે કદાચ મારા આ ઇન્સાફને અપરાધ ગણવામાં આવતો હોય, તો તેની સજા ભોગવવાને હું તૈયાર છું. પરંતુ મારા ભાઈને તો હું કદાપિ તે સજા ભોગવવા દઈશ નહિ. તેમને નિર્દોષ તરીકે સાબીત કરવા માટે હું મારા પ્રત્યપ્રણુનું બલિદાન આપીશ. હૈયાના રક્તની ધારા વેહરાવીશ. પણ તેમને કોઈ કાળે પણ કારાગૃહવાસી નહિ થવા દઉં તે નહિજ થવા દઉં ? ” દેવળરાયે ગુસ્સાથી કહ્યું.

“તું જે કાંઈ કહે છે તે બધું બનાવટી છે. જૂહું—તરકટ છે. મને તારી આ નિર્માલ્ય વાતોપર લેશ માત્ર પણ વિશ્વાસ આવતો નથી. ભવાનીપ્રસાદના ગુન્હાને રદ કરવા માટે તેં આ એક યુક્તિ શોધી કાઢી છે. તે સિવાય તેમાં સત્યનો અંશ માત્ર પણ નથી. દેવળ ! પિતા સમક્ષ આવા અવિનિત અને કઠિન શબ્દો ઉચ્ચારવાનો પુત્રને કશો પણ અધિકાર નથી. મને લાગે છે કે તું આજે તારા પુત્ર

ધર્મને ભૂલી જઈને અન્યાયી તથા અત્યાચારીનો આશ્રિત થયો છે.”
અનંતરાયે કહ્યું.

“ બનાવટી ? જૂઠું ? પિતાજી ! આપ આ સર્વ શું બોલો છો ? જો હું જૂઠું બોલતાં, બનાવટી વાતો કરતાં શિખ્યો હોત તો મારા સત્યપ્રિય બંધુનો કદાપિ પ્રેમપાત્ર થઈ શકત નહિ. અરે ! તેઓ મારા સહાય પણુ જોત નહિ. જૂઠું શું છે એનો તો મને સ્વપ્નમાં પણ વિચાર આવ્યો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ આવે તેમ નથી. આમ જૂઠો, હજી પણ મારી આ તકવાર તે નરાધમના લોહીથી રંગાઈ રહી છે. ભાઈનો નિષેધ હોવા છતાં પણ મેં તેની કશી પરવાર કર્યાં સિવાય તે પાપાત્માને છાંટી નાંખ્યો છે. એ અપરાધથી જો આજે ભાઈ કારાગૃહમાં જતા હશે, તો દરબારમાં આવી હું બધા સભા-સહોને કહી દઢશ કે, મેંજ ગુપ્તધાતક રણધીરસિંહનું ખૂન કર્યું છે, તે રાજધાતક ચંડાળનો મેં પોતેજ સંહાર કર્યો છે. ભવાનીપ્રસાદ સર્વથા નિર્દોષ અને નિરપરાધી છે. તેમનાપર કેવળ જૂઠો-હડહડતો આક્ષેપજ મૂકવામાં આવ્યો છે. પિતાજી ! આપની એ ધારણા કદાપિ ફળીભૂત થવાની નથી તે નથીજ. જ્યાં સૂઝી મારો દેહ હશે, ત્યાં સૂઝી મારા ભાઈ જનસમૂહમાં કદી પણ અપરાધી રૂપે સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ. તેમને કશી પણ ઈજા આવી શકશે નહિ.—દેવળરાયે ભવાનીપ્રસાદના બચાવમાટે સર્વ સત્યવૃત્તાંતનો સ્ફોટ કરીને આગળ કહેવા માંડ્યું કે;—

“ પિતાજી ! આજે આપની આંખો સ્વાર્થપરાયણતાના પડદાથી ઢંકાઈ ગઈ છે તેથીજ આપ મને પુત્ર ધર્મથી વિમુખ થયેલો ગણી કાઢો છો. પણ વાસ્તવિક તેમ નથી. મેં મારો ધર્મ બળવવામાં મેં કોઈ પણ જાતની ખામી આવવા દીધી નથી અને ભવિષ્યમાં પણ આવવા દઢશ નહિ.

પણ આજે તો આપ પોતેજ પિતૃધર્મથી વિમુખ થયાછો. પિતા હોવા છતાં ભવાની જેવા નિર્દોષ બાળકને કેદખાનામાં મોકલવાને તૈયાર થયાછો. જેણે દગો પ્રપંચકે પાપનો સ્વપ્નમાં પણ વિચાર કર્યો નથી. જુદમ એ શી વસ્તુ છે એ પણ જેઓ જાણતા નથી, તેમને વિના કારણ ભયંકર અપરાધી તરીકે જનસમાજમાં કલંકિત કરવાને તૈયાર થયાછો. આપનો આ અન્યાય કાંઈ જેવો તેવો ભયંકર નથી. જે પુરુષે પોતાનું રાજ્ય, સત્તા અને શરીર આદિ સર્વ આપને સમર્પી દીધું છે, તેનું પણ આપ આવું અનિષ્ટ અથવા અહિત કરવાને તત્પર થયા છો, એ જોઈને મને ઘણીજ દિલગીરી થાય છે. આપ મારા પિતા છો અને હું આપનો પુત્ર છું, એ બધું હું બહુ સારી રીતે જાણું છું. પણ પિતા દ્વારા અન્યનું અહિત થતું જોવાની શક્તિ મારામાં નથી. હું અન્યાય કે અધમતાનો પક્ષપાતી નથી. પણ સત્ય એજ મારા જીવનનું ધ્યેય છે. મારા જીવનમાં હું અન્યાય કે અનીતિને કદાપિ જોઈ શકીશ નહિ,”

આ સાંભળીને અનંતરાય આભો બની ગયો. તેના મુખપર ક્રોધની લાલ રેખાઓ સ્પષ્ટ જણાવવા લાગી. આંખમાંથી આગની ચિ-
નગારીઓ વર્ષવા લાગી. ઘણીવાર સૂંચી કાંઈક વિચાર કર્યા પછી તે બહુજ ગંભીર અવાજથી બોલ્યો:—“ જા, પહેરેગીર હમણાં તું અહીંથી બહાર ચાલ્યો જા.” પહેરેગીર તરતજ ચાલ્યો ગયો. ભવાનીપ્રસાદ સ્થિરતાથી એક કોરાણે ઉભો રહ્યો. અનંતરાય ફરીવાર કાંઈક વિચારવા લાગ્યો. છેવટે તે બોલ્યો:—“ દેવગ ! આજથી તું તારા મહાલયમાંજ જઈ વસજે. ભવાનીપ્રસાદના પ્રેમભવનમાં કદી પણ જઈશ નહિ. કુમંગમાં રહેવાથી તારી ખુદ્દિ બગડી ગઈ છે, તારી વિચાર શક્તિનો ક્ષોષ થઈ ગયો છે. તારૂં આચરણ પણ તદ્દન બદલાઈ ગયું છે. તું

ઉદ્ધત અને ઉચ્છ્વલ થવા માંડ્યો છે. જે હવે પછી મારી આજ્ઞા પ્રમાણે નહિ વર્તે તો સખ્ત સખ્તને પાત્ર થઈશ. મારી વિરુદ્ધ વર્તન ચલાવીશ, તો હું ભયંકરમાં ભયંકર ગણાતી સખ્ત ફરીને તારી તે ઉચ્છ્વલતાનો નાશ કરીશ.” ત્યાર પછી તેણે યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ભવાની ! તું મારી રજા લીધા સિવાય કદી પણ તારા મહાલયમાંથી બહાર નીકળીશ નહિ. જે મારી આજ્ઞા વિરુદ્ધ એક પગલું પણ બહાર મૂકીશ તો રાજ્યનો ભયંકર અપરાધી ઠરીશ. જા, અત્યારે તો હું તને ક્ષમા આપું છું.”

ચતુર્થ પરિચ્છેદ

નીલાકાશમાં કાળાં વાદળાં

“લગ્નમી કહે મેં નિત નહીં, ન પુરૂં કોઈ આશ;
કિતનેકે રામ રમ ગયે, (ઓર) કિતને ગયે નિરાશ.”

અગન પલિતા રાજદંડ, ચોર મૂલસે જાય;
ધતના દંડ દુનિયા સહે, (પણ) ધર્મ સહ્યા ન જાય.

ચિંતાકુળ ચિત્તે ચાલીને ધામે ધામે યુવરાજ એકલાએ પ્રેમભવન ભણી પ્રયાણ કર્યું. પ્રેમભવનમાં જતાંની સાથેજ તેણે જનાર્દનની તપાસ કરાવી; પરંતુ કોઈ પણ સ્થળેથી તેનો પત્તો ન મળવાથી છેવટે તે પોતાના શયનગૃહમાં આવી બેઠો અને શયનગૃહનાં દ્વારને અંદરથી અંધ

કરી લીધાં. ત્યાર પછી તે ગૃહમાંની મૃદુમયી ચતુર્ભૂજ કાલિકાદેવીની પ્રતિમા સ્થાનું બેઠને રડવા લાગ્યો. માતાનાં ચરણો ઘોતી આંસૂની ધારાઓ વેગપૂર્વક વહેવા લાગી. તે હાથ બેડી રૂંધાયલા અવાજથી બોલ્યો:—“ માતા ! તારા આ પુત્રને રડાવવાથી તને શું સુખ મળવાનું છે ? આટલું આટલું રૂદન કરવા છતાં, તારા હૃદયપર કશી પણ વ્યથા થતી નથી માતા ? સર્વસ્વ હતું, પણ તે બધું ધામે ધામે ચાલ્યું ગયું છે. માતા હતી, તે સ્વર્ગમાં ચાલી ગઈ. પિતા હતા તે પૃથ્વીપર એકલો રડતો મૂકી તારા પવિત્ર સ્થાનમાં વિદાય થયા ! રાજ્ય હતું, તે પણ કાકાના હાથમાં ચાલ્યું ગયું ! હાય ! તારા સ્નેહના આધારને તેં આ ક્ષુદ્ર ફલ જેવા હૃદયમાં છૂપાવી રાખ્યો હતો; તેને પણ છેવટે ખેંચી લીધો ? જ્યારે તેં માંડે સર્વસ્વ લઈ લીધું છે, ત્યારે આ પ્રાણને પણ શા માટે નથી લઈ લેતી ? જે હૃદયમાં આરામ નથી, શાન્તિ નથી, તે હૃદયને આ પૃથ્વીપર એકલું મૂકીને તું શા માટે રડાવે છે ? જે આંખોમાં આંસૂનું એક બિન્દુ પણ રહ્યું નથી, તે આંખોમાંથી આંસૂની ધારાઓ વહેવડાવવાને તું કેમ તૈયાર થઈ છે. મરુભૂમિ જેવા હૃદયમાં દુઃખનો દાવાનળ શા માટે પ્રજ્વળાવે છે, પરમ ભગવતીદેવિ ? ક્ષમા કર ! આ સંતાપથી રીઆતા, પરિતાપથી પીડાતા અને દુઃખથી દુભાતા હૃદયને હવે સત્વર તારા પવિત્ર રાજ્યમાં લઈ જા. આ શૂન્ય સંસારના વિષમ આઘાતોમાંથી માતા ! મારી રક્ષા કર ! રક્ષા કર ! ! ” આમ કહેતાં કહેતાં તેની આંખમાં દુઃદુઃ આંસૂની ધારાઓ વહેવા લાગી. અશાન્ત હૃદયથી તે માતાના પવિત્ર પગમાં પડીને ઘણું ઘણું રડવા લાગ્યો. રડીરડીને તેની આંખો રાતી થઈ ગઈ. આંખમાંનાં આંસૂ પણ સૂકાઈ ગયાં બહુ બહુ રડવાથી હૃદયનો ક્ષોભ દૂર થયો, અંતરમાં શાંતિનો સંચાર થયો. તેના મનનો બાર કાંઈકે હળવો થયો. હૃદયના ઉચ્છ્વિસો

શાન્ત થતાં યુવરાજ એક બારી પાસે આવી ઉભો રહ્યો. આ સમયે તેની નજર ઘણી દૂર-અત્યંત દૂર પડી; જે સ્થળે નીલાકાશના શરીર સાથે વાદળાંના રંગ જેવી પર્વતોની હારો મળી ગઈ હતી, ત્યાં સૂકી યુવરાજની દૃષ્ટિ પડી. પર્વતોની પૌંક્તિઓપર કાળાં વાદળાં દેખાતાં હતાં અને એ કાળાં વાદળાંપર બીજાં કેટલાંક ધનધોર નીલમેઘ જણાતાં હતાં ! અહાહા ! શી તેની મધુરી શોભા ! તેની કેવી મનોહર રમ્યતા ! નયન રંજક સુંદરતા ! આકાશના પટપર એવું સુંદર ચિત્ર કોણે ચિતર્યું હશે ? એ કૃષ્ણ અને કાલીનું સંમિલન, એ શરદઋતુના આકાશ સાથે વિશાલ વારિધિનું આલિંગન, અરે એ હૃદયે હૃદયમાં પ્રેમના ફૂજનને કોણે આલેખ્યું હશે ? એવી મનોરમ્ય સુંદરતાને કોણે ઊપન્ન કરી હશે ?

એવામાં બારી તળે અચાનક એક શબ્દ સંભળાયો. એ સાંભળીને યુવરાજે પાછા ફરીને જોયું તો જણાયું કે, બારીતળે જનાર્દન કોઠાળી લઇને માટી ખોદી રહ્યો છે. એ જોઇ તેણે અન્યબીથી પૂછ્યું કે:-“ કેમ, જનાર્દન ! તમે અત્યારે આ શો ધંધો લઈ ખેડા છો વાર ? ”

જનાર્દને પાછું વાળી જોયું અને ત્યાર પછી કહ્યું:-“ યુવરાજ ! અહીં આવો, કૃપા કરી અહીં આવો. ”

યુવરાજનું શયનગૃહ બીજા મગલાપર હતું; ત્યાંથી ઉતરીને ભવાનીપ્રસાદ જનાર્દન પાસે આવી પહોંચ્યો. યુવરાજને પોતાની છેક નજીકમાં આવેલો જોઇને જનાર્દને પૂછ્યું:-“ કેમ શા સમાચાર છે, યુવરાજ ? ”

ભવાનીપ્રસાદે જેવી બની હતી તેવી બધી બીના જનાર્દનને કહી સંભળાવી. જનાર્દન ઘણીવાર સૂકી ચિંતા કર્યા પછી બોલ્યો:- “ મેં જેમ ધાર્યું હતું, છેવટે તેમજ થયું ! છતાં પણ આટલું બધું જલ્દી આવું વિપરીત પરિણામ આવશે, એમ મેં ધાર્યું નહોતું. પણ

ફિકર નહિ, ભગવાન સર્વ સારાં વાનાં કરશે. હવે આપ ખૂબ સાવચેત રહેજો, મને સાથે લીધા વિના મહેલ બહાર એક પગલું પણ મૂકશો નહિ. કારસ્થાનીએ પોતાની કપડાઓને એટલી બધી વિસ્તારી દીધી છે કે, જેમાંથી બચવાનો કશો પણ ઈલાજ જ નથી. ”

યુવરાજે કહ્યું:—“ તમારો મનોભાવ મને વિદિત છે. પરંતુ એવી કલ્પના કરવામાં તમે ભયંકર ભૂલ ખાઓ છો. અથવા તો તમારો બીજાનુપ્રભાદ થાય છે; મારા કાકા કદાપિ મારા શત્રુ નથી. તેઓ નિત્ય માંડે ભલું ઇચ્છવામાં જ મગ્ન રહે છે. તેઓ જ્યારે આજ્ઞા કરે, ત્યારે હું મરવાને તૈયાર છું, મારા પ્રાણનું બગિદાન આપી શકું તેમ છું, તો પછી તેઓ છૂપી રીતે શામાટે માંડે ખૂન કરાવે વાર ? તેમની જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે હું મારો જીવ આપું તેમ છું, તો પછી માંડે ખૂન કરાવવાને તેઓ કોમ્પ પણ જાતના કારસ્થાન શામાટે રચે વાર ? છટ્ છટ્ ! આવી પાપી વાતો સંભારશો નહિ, અરે તેને મનમાં સ્થાન પણ આપશો નહિ. ”

જનાર્દને કહ્યું:—“ યુવરાજ ! તમે હજી બાળક છો; તમારું મન સરળ છે, હૃદય પવિત્ર છે. તમારે એ બધી વાતો જાણવાની જરૂર નથી. આવો મારી સાથે ચાલો, તમને એક મનોહર કુલનું ઘર ખતાવું. ”

બારી તળે સડજ દૂર આવેલા એક પુષ્પોદ્યાનમાં લતા અને પુષ્પોથી ઢંકાયેલી એક નાનો પણ અત્યંત મનોહર કુટીર હતો. તે વિશાળ બગીચામાં કેકેકાણે આવી જનના કેટલાક કુટીરો હતા અને એ કુટીરો આસપાસ લેવાના ઉપયોગમાં જ આવતા હતા. જે કુટીરને જોવા માટે જનાર્દન યુવરાજને લઈ ગયો હતો, તે કુટીરમાં નરીનતા અથવા વિચિત્રતા આદિ કશું નહોતું. છતાં પણ જનાર્દનદ્વારા તે કુટીર ખૂપડી હમણાં જ તૈયાર થઈ હતી. તે ખૂપડીમાં યુવરાજને લઈ

જનાર્દને કહ્યું:-“ જૂઓ યુવરાજ ! આ ઝૂપડીમાં તમે એ અશ્વને સન્નિજત સ્થિતિમાં હમેશાં રાત્રે જોઈ શકશો. ઝૂપડીનું દાર ખોલવાનો સંકેત જોઈ લો, કે જેથી કામ પડ્યે તરત જ ઉઘડી શકે. પણ કૃપા કરી કોઈને પણ આ ઝૂપડીના સંબંધમાં કશી વાત કહેશો નહિ.”

યુવરાજે કહ્યું:-“ હું તમારા કહેવાનો હેતુ સમજી શકતો નથી. રાત્રે જો કદાચ અશ્વની જરૂર પડે તો અશ્વશાળામાંથી અશ્વ લાવી શકાય તેમ છે. તો પછી તમારે આટલો બધો ત્રાસ વેડવાની અને મારા શયનગૃહ પાસે અશ્વ રાખીને ગંદકી કરવાની શી જરૂર છે ? હું ધારું છું કે, અહીં તો કોઈ પહેરેગીરને રાખવામાં આવશે તો તેથી કાંઈક રક્ષણ પણ થઈ શકશે. પરંતુ અશ્વ રાખવાથી તો નુકસાન સિવાય કશુંદો કશોય નથી.”

જનાર્દને જવાબમાં ફક્ત એટલું જ જણાવ્યું કે;-“ હું પણ ઇચ્છું છું કે, ઈશ્વર કરે ને તેવી જરૂર ન પડે. પણ તેમ છતાંય યુવરાજ ! સાવધ રહેવાની ખાસ જરૂર છે- એત તો નર કદી દુઃખી નથી થતો, એ વાતને છોક કેમ વિસરી જાઓ છો. તૈયારી રાખવી એ મનુષ્ય માત્રની મુખ્ય ફરજ છે.”

“ એ ખરું, પરંતુ મારા કાકાના ભયથી જ જો તમે આ બધી તૈયારીઓ કરતા હો, તો તેમાં તમારી ભૂલ થાય છે. કારણ કે, તેઓ અતિ પવિત્ર અને સરળ હૃદયના માનવી છે.” યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદે કહ્યું.

“ તે હશે. પણ ‘ એતતા નર સદા સુખી ’ એ વાતને હું કદાપિ ભૂલું તેમ નથી.” જનાર્દન બોલ્યો.

ત્યાર પછી તે બંને જણા બહાર આવીને બાગમાં ફરવા લાગ્યા. એ સમયે એક અશ્વરોહીએ એકદમ આવીને યુવરાજના હાથમાં એક પત્ર આપ્યો. યુવરાજે જોયું કે, તે પત્ર દેવળરાયનો લખેલો હતો. તરત

જ તેણે પત્ર ઉઘાડીને વાંચ્યો. પત્રમાં લખ્યું હતું કે;—“ ભાઈ ! ઈચ્છા હોવા છતાં જ્યારે હું તમને મળી શકતો નથી, ત્યારે એનાથી બીજી ક્યી વધુ શિક્ષા મને થઈ શકે તેમ છે ? જો હમણાં ને હમણાં જ હું તમને નહિ મળી શકું તો પછી મારાથી કદાપિ તમારી મુલાકાત લઈ શકાશે નહિ. પિતાજી મને એક વખત દયાયલો જોઈને બીજી વાર પણ દયાવી દેશે. ભાઈ ! ગમે તેમ થશે તોપણ હું તમારા વિના રહી શકીશ નહિ. ”

તમારા સ્નેહનો

દેવળ.

ચુવરાજ ચિન્તાતુર હૃદયે ધર તન્ન પાછો ફર્યો. જનાર્દનની સાથે કેટલીક સલાહ કર્યા પછી તે દેવળના પત્રનો ઉત્તર લખવા બેઠો. પત્રમાં લખ્યું કે;—“ ભાઈ દેવળ ! ઘણાં દિવસ થયાં મૃગયા કરવા ગયા નથી. મારી ઈચ્છા આવતી કાલે પ્રભાતમાં લક્ષ્મીપતિ અમાત્યના રક્ષેલા જંગલમાં શિકાર કરવા જવાની છે, તે જંગલ વીરપૂર ગામમાં આવેલું છે, અહીંથી ઘણું દૂર થાય છે, પાછા આવતાં પાંચ સાત દિવસ વીતી જાય તેવો સંભવ છે. જો પિતાજીની આજ્ઞા મળી શકે તેમ હોય, તો આપણે બન્ને ભાઈઓ સાથે જ જવાનું રાખીએ. માટે તું બને તો તેમની રજા લેવાનો પ્રયત્ન કરજો. હું ધાઈ છું કે તેઓ અવશ્ય રજા આપશે જ. ”

તારો સ્નેહાકાંક્ષી.

ભવાનીપ્રસાદ

બીજો એક પત્ર ભવાનીએ પોતાના કાકા અનંતરાય પાસે મોકલાવ્યો. તે પત્રમાં મૃગયા કરવા જવાની આજ્ઞા માગી. બન્ને સ્થળેથી યથા સમયે ઉત્તર મળી ગયા. દેવળનો પત્ર આનંદપૂર્ણ હતો અને અ-

નંતરાયનો પત્ર તેના હૃદયના જેવો શુષ્ક તથા નીરસ હતો. અનંતરાયે લખ્યું હતું કે;—“ જો મૃગયા કરવા જવાનો જ ખાસ ધરાદો હશે, તો તે આટલામાં ક્યાંક નજીકમાં પણ થઈ શકશે, એટલે બધે દૂર જવાની કશી જરૂર નથી. વળી ખાસ કરીને હાલમાં જ્યારે અમાત્ય લક્ષ્મીપતિ રાજ્યના અમાત્યના પદપરથી બ્રહ્મ થયા છે, તેવી સ્થિતિમાં તેના ઘરની મેહમાનીનો સ્વીકાર કરવો કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી. માટે મારી સલાહ પ્રમાણે તો અહીંના કોઈ આસપાસના જંગલમાં જ શિકાર કરવાનો બંદોબસ્ત કરવામાં આવે તો તે વધારે લાભદાયક છે. ”

પત્ર વાંચીને ભવાનીપ્રસાદ સ્તંભી ગયો, તેનું હૃદય પણ ગભરાઈ ગયું. પરંતુ તેમ છતાં પણ યુવરાજે સ્થિરતાથી વિચારી જોયું કે, કાકાએ જો કાંઈ જવાબ આપ્યો છે તે બરાબર જ છે. તે વિચારાનું કોમળ અને મૃદુતામય હૃદય ન્યાય કે અન્યાયને જાણતું નહોતું તેથી અનંતરાયનો દગો શી રીતે તેના દીકામાં આવે? તેના મનમાં કાકાના કારસ્થાનનો કદાપિ સંકલ્પ પણ આવ્યો નહોતો, તેથી તેના પ્રતિ કોઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ પણ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય? દેવળના માટે તેનું હૃદય રડી પડ્યું. તેણે રડવામાં ને રડવામાં જ રાત્રિ વીતાડીને સવાર કર્યું.

બીજે દિવસે સવારમાં ઊઠી તેણે જોયું જો, એક અનુચર એક પત્ર લઈને તેના ઊઠવાની વાટ જોઈ રહ્યો હતો. તે પત્ર અનંતરાયનો લખેલો હતો. પત્ર વાંચીને ભવાનીપ્રસાદ અત્યંત વિસ્મિત થયો. એકા એક આનંદપૂર્વક ચીત્કાર કરીને તે બોલી ઉઠ્યો કે;—“ જનાર્દન, જનાર્દન ! વીરપૂર જવાની કાકાએ રજા આપી છે. હવે મારી ઇચ્છા તૃપ્ત થઈ છે. આ! મારા કેવા અહોભાગ્ય કે હું આવા દયાળુ કાકાને મેળવી શક્યો છું. હું નહોતો ધારતો કે, તેઓ મને આમ સહજમાં શિકાર કરવા જવાની રજા આપી દેશે. પણ પિતૃપ્રેમ એક અજાયબ

વસ્તુ છે. ગમે તેમ તોપણ મારા કાકા ધણા જ કૃપાળુ છે. જો તેમની કૃપા ન હોય તો હું આવું સુખ કદાપિ પ્રાપ્ત કરી શકું નહિ. પણ હશે, હવે એ સર્વ વિષયોની ચર્ચા કરવાની કશી જરૂર નથી. અત્યારે તો વીરપૂર ભણી જવાની તૈયારી કરવાની જ પરમ આવશ્યકતા છે!”

પરંતુ જનાર્દન અનંતરાયના તે પત્રથી જરા પણ ખુશી થયો નહિ. તે પોતાના મુખને ગંભીર કરીને કાંઈક વિચારવા લાગ્યો. યુવ-રાજ તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યા વિના જ બોલ્યો કે;—“જનાર્દન ! અનુ-ચરોને તૈયાર થવાનું કહો, અથ્થ તથા વસ્ત્રાદિ લાવવાની આજ્ઞા આપો. તમે ઘોડાપર બેસી સત્વર દેવળરાય પાસે જાઓ અને તૈયાર થવાનું કહો. હું હમણાં જ તેની પાસે આવી પહોંચું છું. તેને કહેજો કે, સૈન્યાદિ કાંઈપણ સાથે લઈ જવાની જરૂર નથી. કાકાએ એક સો અંગરક્ષક સૈનિકોને આપણી સાથે આવવાનો બંદોબસ્ત કર્યો છે. એથી વધારે સૈન્યની જરૂર નથી. જાઓ, જલ્દી જાઓ, વિલંબ ન કરો. આ કાર્ય સત્વર પૂર્ણ કરો.”

અનુચરોને ભવાનીપ્રસાદે આપેલી આજ્ઞા આપીને જનાર્દન ચિં-તાતુર હૃદયે દેવળરાયના મહાલય ભણી અથ્થ લઈને રવાના થયો. ત્યાં ગયા પછી તેણે બેયું કે, દેવળરાય નહોતો; તપાસ કરતાં તેને જણાયું કે, થોડીવાર પહેલાં તે પોતાના પિતાને મળવા માટે રાજમહાલયમાં ગયો હતો. જનાર્દન તેની વાટ જોતો બેઠો, થોડીવારમાં દેવળરાય પાછો આવી પહોંચ્યો. જનાર્દને તેને એકાંતમાં લઈ જઈને કહ્યું કે;—“કુમાર ! તમારું શોકપૂર્ણ મુખ જોઈને હું સમજી શક્યો છું કે, તમને મૃગયા કરવા જવાની મના કરવામાં આવી હતી અને આજે પિતાજીએ તેમને ફરજ પાડીને શિકાર કરવાની સૂચના કરી છે, એ જોઈને મને ઘણી ઘણી શંકા થયા કરે છે. પિતાજીના આ કાર્યનો કશો પણ મર્મ મારા સ-

મજવામાં આવી શકતો નથી. હું નથી કહી શકતો કે, યુવરાજના ભાગ્યમાં શું લખાયું છે? પરંતુ કુમાર! તમારે અમારી સાથે આવવું જ પડશે. નહિ તો,—નહિ તો તમારા ભાઈ બચાંકર આપદમાં આવી પડશે. અરે તે આપદમાંથી તેમનું રક્ષણ થશે કે કેમ એની પણ મને તો શંકા જ રહે છે! વળી બીજી એક વાર્તા એ છે કે, કોઈને આ વિષયમાં એક અક્ષર પણ કહ્યા સિવાય તમારા વિશ્વાસુ અને વફાદાર પચાસ અથવા તો તેથી પણ વધારે સિપાહીએને તમારી સાથે લઈ લેજો. પણ આ બધી બીના કોઈને પણ કહેશે નહિ. કારણ કે, મા-મશેા ઘણે જ ગંભીર છે. આવા વિપત્તિના વખતમાં કોઈનાપર વિશ્વાસ રાખી એસી રહેવું ઉચિત નથી. જાઓ, પિતાજી પાસે ફરીવાર જાઓ અને ગમે તે રીતે તેમની રજા લઈ આવો. જ્યારે તમે રજા મેળવીને પાછા આવશો અને બધા સારા સમાચાર સંભળાવશો, ત્યારે જ આપણે અહીંથી નીકળવાનો ઈંદોગસ્ત કરીશું. પણ જોજો, આ વાત કોઈના પણ જાણવામાં ન આવે એની ખાસ સંભાળ રાખજો.”

આમ કહીને જનાર્દન પાછો ચાલ્યો આવ્યો; કુમાર દેવળરાય પુનઃ પોતાના પિતા પાસે મૃગયા કરવા જવાની રજા જોવા માટે ગયો. પિતા અનંતરાય તે વખતે દરબારમાં બેઠો હતો. તે સ્થળે જ કુમારે પોતાની અરજી રજૂ કરી. અનંતરાય ચીડાઈને બોલ્યો:—“ જા, હમણું હું બીજા કેટલાંક જરૂરી કામમાં રોકાયો છું, તેથી તારી વાતનો જવાબ આપી શકું તેમ નથી. કુરસદ મળ્યે તારી માગણીનો વિચાર કરીશ અને યોગ્ય લાગશે તો જવાની રજા પણ આપીશ. પરંતુ હાલ તરત તો તેમાંનું કશું પણ બની શકશે નહિ.”

પરંતુ દેવળરાયે પોતાનો તંત છોડ્યો નહિ, તેણે વિચાર્યું કે, આટલા લોકોની હાજરીમાં પિતાથી કોઈ પણ રીતે ના કહી શકાય

તેમ નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે બોલ્યો:-“ પિતાજી, ભાઈ જ્યારે, મૃગયા કરવા જાય છે, ત્યારે મને પણ શામાટે નથી જવા દેતા ? ભાઈની સાથે જવામાં શો વાંધો છે ? શું જ્યાં ભાઈ જાય, ત્યાં જવાની મને છૂટ નથી ? હું મારા ભાઈ વિના એક ક્ષણ પણ રહી શકું તેમ નથી. મને તેમના વિના ક્યાંય પણ ચેન પડતું નથી. માટે કૃપા કરીને તેમની સાથે જવા દો. મારા જવાથી ભાઈને પણ આનંદ થશે. માંડું મન પ્રકૃષ્ટિત થશે. ”

અનંતરાય ગુસ્સે થઈ બોલ્યો:-“ ના, તું હજી બાળક છે, તારે મૃગયા કરવા જવાની જરૂર નથી. હજી તું એવાં સાહસ વેઠવાને લાયક થયો નથી. જ્યારે તું વયમાં આવશે, ત્યારે હું મારી પોતાની મેળે જ બધી સગવડ કરી આપીશ. જા, હમણાં તો વિદ્યાધ્યયનમાં મગ્ન થા, ભવિષ્યની વાતોનો અત્યારથી વિચાર કરવાની આવશ્યકતા નથી. ”

દેવળરાયે કહ્યું:-“ જો, એમ જ હોય તો મારા કરતાં ભાઈની ઉંમર કેટલીક મોટી છે ? તેઓ પણ મારી સરખી ઉંમરના જ છે, એ શું તમે નથી જાણતા પિતાજી ? મારી ઉંમરે સહેરાના રણમાં ભવાનીભાઈએ જે પરાક્રમ દાખવ્યું હતું અથવા તો શૂરવીરતા બતાવી હતી ? તેનું વીરતા ભર્યું કાર્ય તમારા કોઈ પણ વૃદ્ધ સેનાપતિથી પણ થઈ શકે તેમ છે ખરું કે ? ભાઈની સામે તદ્વાર ચલાવવામાં પણ તમારા રાજ્યનો કોઈ વીર પુરુષ ટક્કર ઝીલી શકે તેમ છે ખરો કે ? સત્તર વર્ષની ઉંમરે ભાઈ જ્યારે લડાઈ કરવા જઈ શક્યા હતા, ત્યારે હું મારી સત્તર વર્ષની વયે મૃગયા અથવા શિકાર કરવા પણ ન જઈ શકું ? આ ક્યાંનો ન્યાય ? મૃગયા કરવા જવામાં શું એટલું બધું જોખમ સમાયલું છે કે, તમે એક ક્ષત્રિય બાળકને તેના કર્મના માર્ગમાં કંટક ઘેરવાને તૈયાર થયા છો ? ક્ષત્રિયનાં બચ્ચાં પ્રાણુની કશી પણ પરવાર

કરતા નથી. મૃત્યુને તો તેઓ પોતાનું આરાવાહક માને છે. આ બધી વાતોને શું તમે છેક જ ભૂલી જાઓ છો? શકુંતલાનો બાળક ભરત સિંહણનાં બન્ધ્યાં સાથે કીડા કરતો હતો, એ પણ તમારી સ્મૃતિમાંથી ભૂંસાઇ ગયું? ઘણો જ અજબમીનો વિષય છે કે, એક ક્ષત્રિય પિતા પોતાના બાળકની ઉન્નતિના માર્ગમાં આવા કંટકો વેરવાને તૈયાર થાય છે. જો પ્રાણુ જવાનો જ ભય છે, તો પછી જામે મારા ભાઇને જવાની સલાહ શામાટે આપો છો? શું તેમના પ્રાણુ મારા કરતાં ઓછા કીંમતી છે? તેમના જીવનની મારા જીવનથી ઓછી જ રૂચિયાત છે? ના-કદાપિ નહિ. મારા મૃત્યુથી તો કેવળ તમોને જ સંતાપ થાય તેમ છે. પરંતુ તેમના મૃત્યુથી તો આખા રાજ્યને ભયંકર ખોટ પડે તેમ છે. તેઓ ભાવી ભૂપતિ છે. તેમના જીવનપર હજારો જીવોનો આધાર રહેલો છે, આ બધી વાતોને આપ કેમ ભૂલી જાઓ છો? જો જીવ જવાનો જ ભય લાગતો હોય, તો ભાઇને પણ પાછા ખેલાવી લો.”

અનંતરાય વસ્તુતઃ એક પ્રકારની ગુંચવણમાં પડી ગયો હતો અને તેમાં વગી દેવગરાયના આવા સખ્ત શબ્દોથી તો તે ગુંચવણનો અવાધજ થયો. તેણે જોયું કે, હવે દેવળને ગમે તે રીતે વિદાય કર્યા વિના છૂટકો નથી. ત્યાર પછી તેણે ચારે તરફ દૃષ્ટિ ફેરવીને જોયું તો જણાયું કે સઘળા સભાસદોની નજર પોતાના તરફ ખેંચાયેલી હતી. આથી તેણે મુખ નમાવીને દેવળને કહ્યું:—“ તારો જ્યારે આવો સખ્ત આગ્રહ છે, ત્યારે જ, ઘણી જ ખુશીની સાથે જ. પણ જોજો તારા શરીરને ખૂબ સાચવજો! કોઇનો પણ વિશ્વાસ કરીશ નહિ અને હોં-શિયારીથી રહેજો. ભવાનીની ભ્રમણામાં ભમીશ નહિ. ”

દેવગરાય આનંદનો માર્થો અધીરો થઇને એકદમ પોતાના ભાઈ

લવાનીપ્રસાદ પાસે જવા માટે દોડી ગયો. લવાનીપ્રસાદના પ્રેમભવનમાં ગયા પછી તે તેના ગળાં સાથે વળગીને રડવા લાગ્યો. તેણે ઘણીવાર સૂઢી રડ્યા કર્યું અને ભાઈને પણ રડાવ્યો. બન્ને ભાઈઓની આંખોમાંથી આંસૂનાં અમોઘ પૂર વહીને ધરતીને ભીંજવવા લાગ્યાં. જનાર્દન પણ તેમની આવી સ્થિતિ જોઈ આંખોમાંથી બે ચાર આંસુનાં ગિન્દુઓ વહાવીને ત્યાંથી કોઈ પણ મનુષ્ય ન જોઈ શકે તેવી સંભાળથી ચાલ્યો ગયો. ઘણી વાર સૂઢી રડ્યા પછી પરસ્પર આશ્વાસન આપી, આંખોનાં આંસૂ લૂછી નાંખી કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને તે સાથે અનુચર તથા સૈનિક વર્ગને સાથે લઈને તેમણે બન્નેએ પાસપાસે એક જ પ્રકારના બે અશ્વોપર બેસીને વીરપૂર ભણી પ્રયાણ કર્યું.

પંચમ પરિચ્છેદ

વાદળાંમાં વિજળી !

“ ડટ કર ખડાં હુંકસે ખાલી જહાનમેં;
 તસદીને દિલ ભરી હે મેરે દિલમેં જાનમે;
 સૂઘેં જમાં મકાં હે મેરે દિલમે જાનમે,
 મૈં કૈસે આ સકું હું કૈદે બયાનમેં;
 ગાહ બગાહ ખુશ ખડા દુનિયાકી છતપર હું નમાશાદેખતા;
 ગાહ બ ગાહ દેતા લગા હું વહિશિયો કીસી સદા;
 બાદશાહ દુનિયાં કે, હૈ મુહરે મેરી શતરંજ કે;
 દિલગીકી ચાલ હેં સખરંગ સુલહ વ જંગકે;
 સ્વામી રામ

નૂરહારથી વીરપૂર લગભગ વીસેક ગાઉ દૂર આવેલું હતું. વીર-
પૂર માત્ર એક સાધારણ શહેર જ હતું. સાધારણ હોવા છતાં પણ તે
શહેર સારી રીતે રક્ષાયેલું હતું. તે સમયના દિવસોમાં દરેક શહેરને
ફરતો એક એક કોટ અથવા દુર્ગ રહેતો હતો. રાજ્યો જેવી રીતે એક
બીજા પર ચઢાઈ કરતા, તેવીજ રીતે જમીનદારો પણ આપસઆપ-
સમાં ઝગડા કર્યા કરતા હતા, જેઓ જંગતા હતા તેઓ રાજદ્વારે
સન્માન મેળવવાને ભાગ્યશાળી થતા હતા. આપણે લક્ષ્મીપતિસિંહ
પણ વીરપૂરનો એક જમીનદાર હતો. લક્ષ્મીપતિ થોડા તથા વીર
પુરુષ તરીકે રાજ્યમાં ઓળખાતો હતો. રાજ વીરેન્દ્રકેશરીના સમયમાં
તે એક વિશ્વાસુ અને ચતુર અમાત્ય તરીકે સાધારણ જનોમાં પૂજાતો
હતો. પણ હમણાં તેની તે સ્થિતિ રહી નહોતી, તે દિવસો પણ રહ્યા
નહોતા. થોડા સમય થયાં તે મંત્રિસભામાંથી અપમાનિત થઈને ઘેર
બેઠો હતો. તેના ઘરની સ્થિતિ કાંઈ છોક નબળી નહોતી. પત્ની, પુત્ર
કન્યા તથા જમીનદારી હોવા ઉપરાંત તે એક પ્રેમાળ પ્રજાવર્ગનો
સ્વામી પણ હતો. તેની પ્રજા તેને પુષ્કળ ચહાતી હતી. તેનો દ્રવ્ય-
ભંડાર પણ ભરપૂર હતો. આંખોમાં તેજ, ચપળતા અને બુદ્ધિ આદિ
સર્વ વિરાજતું હતું અને તેના ઉન્નત લલાટપર પવિત્રતા અને ઉદાર-
તાનાં ચિન્હો પણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતાં હતાં. સારાંશ કે, તે એક
દેવતા સમાન પવિત્ર અને ધર્મપરાયણ પુરુષ હતો.

આજે વીરપૂરમાં આનંદના તરંગો પ્રચળ વેગેથી ઉછળી રહ્યા
હતા. યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદ આજે વીરપૂર પધારવાના હતા. આગાલ
વૃદ્ધ-વનિતા આદિ સકળ જનો તેમનાં દર્શન કરવાને એકઠાં થયાં હતાં.
નગર ધ્વજ-પતાકા અને પત્રપુષ્પથી શણગારાયું હતું. નગરના દ્વાર
પર અમાત્ય લક્ષ્મીપતિ કેટલાક સૈનિકો લઈ યુવરાજના આગમનની

પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા હતા. યુવરાજે ગઈ કાલે રાજધાનીથી પ્રયાણ કર્યું હતું અને આજે તેની વીરપૂર આવવાની સંપૂર્ણ સંભાવના હતી. બધાં આનંદથી મતવાલાં બની ગયાં હતાં. રાજ વીરેન્દ્રકેશરી માત્ર એકજ વાર વીરપૂર આવ્યા હતા, આજે તેજ પ્રાતઃસ્મરણીય રાજાનો વીરપુત્ર વીરપૂર આવવાનો હતો. તે વાઘ-વરાહથી ઘેરાયલા જંગલમાં શિકાર કરવાનો હોવાથી, કેટલાક દિવસને માટે વીરપૂરમાં રહે તેમ હતો. લક્ષ્મીપતી પદબ્રષ્ટ થયા પછી પાડોસી દ્વારા રક્ત અપમાન અને લાંચના ભોગવતો આવતો હતો. આજે એ બુરા દિવસોમાં, ભવાની દ્વારા મળતા સન્માનથી યથેષ્ટ અનુગૃહિત થવાનો હતો. યુવરાજના આગમનથી તે એમજ માનતો હતો કે, મારું ગુમાવેલું માન મને પાછું મળશે, મારા ગૌરવનો અવધિ થશે.

નજીકમાં જ સૈન્યથી વિંટલાયલાં યુવરાજને આવતો જોઈને લક્ષ્મીપતિનું હૃદય આનંદના યોગે ઉછળી ઉઠ્યું. તેને સહેરાની રણબૂમિનો દેખાવ સાંભરી આવ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, “ જો ઓછામાં ઓછું પંદર હજાર સૈનિકોનું સૈન્ય યુવરાજને એકઠું કરી આપવામાં આવશે તો એ વીરયુવક પોતાના સિંહાસનનો પોતાની મેજેજ ઉદ્ધાર કરી શકશે. એ સિંહવીર્યની સન્મુખથી અનંતરાય શૂંગાલની પેઠે નાસી જશે. કુમાર ભવાનીપ્રસાદ એક આદર્શ વીરયુવક છે. તેના શરીરનું બળ અસીમ છે. જો તે ધારે તો એક ક્ષણ માત્રમાં અનંતરાય જેવા અનંત દુરાત્માઓનો સંહાર કરવાને શક્તિમાન છે. તેની નસેનસમાં વીરતાનું ઉષ્ણ શોણિત વ્યાપેલું છે. હૃદય પણ ઉચ્ચ અને પવિત્ર છે. આત્મા-ભિમાન કે આત્મગરિમાનો આડંબર તેનામાં લેશમાત્ર પણ નથી.”

યુવરાજના આવી પહોંચ્યા પછી લક્ષ્મીપતિએ અશ્વપરથી ઉતરી પડીને કુમાર તથા દેવળરાયને પ્રણામ કર્યા. યુવરાજે પણ ઉતરીને લ-

દક્ષીપતિને આલંગન-કરી અથવા તે બેટી પડીને સન્માનિત કર્યો. નૂરહારના સૈનિકો પાછા હઠ્યા. યુવરાજ અને કુમાર દેવળરાજ સર્વથી આગળ ચાલ્યા; પાછળ જનાર્દન અને લક્ષ્મીપતિ, ત્યારપછી વીર-પૂરની સેના અને તેની પાછળના ભાગમાં રાજ્યનું સૈન્ય ગોઠવાઇને બરાબર પંક્તિ પ્રમાણે ચાલવા લાગ્યું. યુવરાજ અને કુમારના અંગ પર ચારે દિશામાંથી ફૂલ અને ફૂલની માળાઓ વરસવા માંડી. વનિતાઓના કંઠમાંથી નીકળતા મંગલોચ્ચારણુથી દિગ્મંડળ ગાળુ હોયું. રાજમાર્ગ પુષ્પથી ઢંકાઈ ગયો. બન્ને ભાઈઓ ફૂલમાં રૂપનાં ફૂલ છવરાવીને, ફૂલમાળાથી ઢંકાઇને હસતા હસતા મહાલયમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાર પછી આદર સત્કાર અને ભોજન વગેરેથી નિવૃત્ત થઇને, ત્યાંથી ક્યા જંગલમાં શિકાર કરવા જવાય છે, તેની સલાહ કરવામા રોકાયા. સલાહ કર્યા પછી તેઓ ખીજે દિવસે સવારે વાઘના જંગલમાં જઈને વાઘનો શિકાર કરવાના નિશ્ચય પર આવી ગયા. લક્ષ્મીપતિ અને જનાર્દન તેની વ્યવસ્થા કરવામાં ગુંથાયા. યુવરાજ અને કુમાર, છૂપા વેશમાં શહેરમાં ફરવા માટે બહાર નીકળી પડ્યા.

શહેરની બહાર જઈને જોયું કે, ઠેક ઠેકાણે રસ્તો સાફ કરવામાં લોકો ગુંથાઈ ગયા છે. ત્યાર પછી તેઓ બન્ને જણ! રસ્તાપરના એક વૃક્ષ તળે જઈ બેઠાં. તે સ્થળે બે વૃક્ષો તથા એક વૃક્ષ કામ કરતી હતી. યુવરાજે તેમને પૂછ્યું કે;—“ અરે ઓ બુઢાઓ ! તમે આ માટી શા માટે ખોદી રહ્યા છો ? ”

પહેલા વૃક્ષ પુરુષે જવાબ આપ્યો;—“ તમે તે કેવા માણસ છો ? તમે નથી જાણતા કે અમારા રાજ આવી છે ? ” યુવરાજે કહ્યું;—
“ રાજ કોણ ? રાજ અનંતરાય ”

પહેલા વૃથ્ધે જવાબમાં જણાવ્યું:—“ નારેના. એતો અમારા રાજ આવવાના છે. અનંતસય કાંઈ અમારો રાજ નથી. અમારા રાજ તો ઘણુંજ બહાદુર અને જવાંમદ છે. ”

યુવરાજે કહ્યું:—“ બહુ સાં. તમારા રાજ આવે કે ગમે તે આવે પણ તમે આ માટી શા માટે ખોદો છો ? ”

વૃથ્ધે જવાબ દીધો:—“ જાણતા નથી કે, આ રસ્તેથી તે રાજ વાઘ મારવા જવાના છે ! ”

દેવળરાયે પૂછ્યું:—“ તમે વાઘ મારી શકો ખરા કે ? ”

વૃદ્ધ કોદાળી પડતી મુઠ્ઠી દેવળરાયના મુખ તરફ, જોઈ રહ્યો. દેવળના હસતા મુખને સારી રીતે જોયા પછી તે બોલ્યો:—“ તમારું મુખ તો ઘણુંજ મજનું છે. વાર તમારું ધર કયા ગામમાં છે ? ”

વૃદ્ધાએ કહ્યું:—“ અહા, આ બાળકનું મોઢું ખરાબર મારા નાથાના જેવું જ છે. જે નાથો આજે જીવતો હોત, તો ખરાબર આના જેવડો જ મોટો થઈ ગયો હોત. પણ હાય, અત્યારે તો તે પરચોકમાં ચાલ્યો ગયો છે. મારો અંતરનો આરામ મને એકલી મૂકીને સદાને માટે દૂર થયો છે. ”

દેવળરાયે કહ્યું:—“ ડોશીમા, અમે તમારે ઘેર આવીશું. ’ ચાલો અમને તમારે ત્યાં લઈ જાઓ. અમે તમને માતા કહીને બોલાવીશું. તમારા દીકરાની પેઠે તમારાપર બહાલ કરી વર્તીશું. ”

વૃદ્ધાએ કહ્યું:—“ ના ભાઈ, હવે મને વધારે સંતાપશો નહિ. હું ગમે તેવાં સુખો જોવા છતાં પણ મારા નાથાને ભૂલી શકીશ નહિ. તે મારે ગળે વળગ્યો છે, જીવ જશે તોપણ માંડ તે દુઃખ દૂર થશે નહિ. તમે અત્યારે જે દયા દેખાડવાને તૈયાર થયા છો, એ જોઈને મારો સુકાઈ ગયેલો શોક ઉતર્યો તાજે થઈ આવે છે. ”

યુવરાજે કહ્યું:—“ ડોસીમા, મને તેડી જશો ? હું તમારા નાથાના કરતાં પણ તમારી સેવા-ચાકરી વધારે ઉઠાવીશ અને તમે જે કાંઈ કામકાજ બતાવશો તે તરત ને તરત જ કરી આપીશ. ”

યુવરાજના મુખ તરફ કેટલીકવાર સૂધી તે વૃદ્ધા જોઈ રહી, ત્યાર પછી તેની નજીકમાં ગઈ અને ફરીવાર તેના મુખ સામું તાકી તાકીને જોવા લાગી. ત્યાર પછી આંખનો પલકારો પણ ન થવા દેતાં તે યુવરાજની છેક નજીકમાં આવીને તેના મુખ સામું જોતી રહી. તેનું મુખ જોતાં વૃદ્ધાનું મન તૃપ્ત જ થયું નહિ. એ જોઈ યુવરાજ હસીને બોલ્યો:—“ મારું મ્હોં જોતાં તને કાંઈ ખીક લાગે છે ? જો તેમ જ હશે તો હું તને માતા કહીને બોલાવીશ નહિ; ચરે તારી સાથે તારે ઘેર પણ આવીશ નહિ. ”

વૃદ્ધાએ કહ્યું:—“ તમે કોણ છો ? શું તમે કોઈ દેવતા છો ? મનુષ્યનું મુખ તો આવું સુંદર હોય નહિ. લોકો કહે છે અને મેં પણ આજે નજરોનજર જોયું છે કે અમારા રાજા અતિ સુંદર છે; પરંતુ તમે તો તેનાથી પણ વધુ સુંદર છો. ત્યારે શું તમે કોઈ દેવતા છો ? તમારા દર્શનથી અમારા પાપનો નાશ કરવા આવ્યા છો. ”

ખીજા ડોસાએ કહ્યું:—“ દૂર ખસ ડોશી, કાંઈ બોલતાં શીખી છે કે નહિ ? દેવતા શું આવા જ હોતા હશે ? દેવતાને તો કાને કુંડળ હોય, શરીરે સુંદર પીતાંબર હોય, ચાર પાંચ હાથ હોય અને તે ઉપરાંત તેને કેટલીક વહુઓ પણ હોય, તેં શું દેવતા દેખ્યા છે ? તેઓ કોઈને સહજમાં દર્શન દેતા નથી, મનુષ્યની બીડમાં આવતા નથી, શહેરમાં પ્રવેશ પણ કરતા નથી. વન, પહાડ, ગુહા અને સરિતાઓના કિનારાપર જ દેવતાઓ વસે છે. ”

યુવરાજ દેવતા ન હોવાથી ડોશી ધણી જ દુઃખી થઈ. તેણે એવી આશા કરી હતી કે, જો તે ખરેખર દેવતા હશે તો હું એકાદ વરદાન માગીશ, પણ અત્યારે તેની તે આશાપર ખીજ વૃદ્ધ સખત ફટકો મારવાથી તે છેક નિરાશ બની ગઈ. દેવળરાય તરત જ તેના મનોભાવને સમજી ગયો અને બોલ્યો:—“યુદ્ધી, એ મનુષ્યની વાત સાંભળીશ નહિ. આતો ખરેખર દેવતા જ છે અને હું તેમનો ગુલામ છું. દેવતાનાં દર્શન કોણ ઇચ્છતું નથી? જ્યાં સ્થળે દેવતા પગ મૂકે છે, ત્યાં આગળ જો બોદવામાં આવે તો સોનામહોર મળી આવે છે. દેવતા અને મનુષ્યમાં ફક્ત એટલો જ તફાવત હોય છે.”

બતાવેલી જગાએ પોત્તી જમીનમાં ખીજતી અજાણતમાં દેવળે કેટલીક મહોરો દાટી દીધી હતી. અત્યારે દેવળ યુવરાજનો હાથ ઝાલી જરા આગળ ખેંચી ગયો; યુવરાજ હસતો હસતો જરા સરીને ઉભો રહ્યો. યુદ્ધીએ આલીને તેના પગલાં નીચેની માટી ખોદી તો કેટલીક મહોરો મળી આવી. મોહોર જોતાંની સાથે જ તે યુદ્ધી અજાણતમાં પડી ગઈ અને તેને લીધા સિવાય જ યુવરાજના મુખ તરફ જોઈ રહી. એવામાં ખીજ બે વૃદ્ધો પણ એકદમ તે મહોર જોવા આવી પહોંચ્યા. પરંતુ યુદ્ધી તો મહોરને પકડી મૂકીને કેવળ યુવરાજના મુખ ભણી જ જોવા લાગી તે તેને પ્રશ્ન કરતી નહોતી, તેની સાથે બોલતી નહોતી, ફક્ત તેના સ્ક્રામું જ ટગર ટગર જોવા કરતી હતી. એ જોઈને યુવરાજની આંખો ભરાઈ આવી, તે ઘર તરફ પાછો ફર્યો. કેટલેક દૂર ગયા પછી તેણે સાંભળ્યું કે પ્રથમ વૃદ્ધ આ પ્રમાણે કહી રહ્યો છે:—“અમે તો કહેતા હતા કે તમે બન્ને દેવતા છો અને હજી પણ કહીએ છીએ કે, તમે ખરેખર સ્વર્ગના દેવતા જ છો. આ દેશમાં બ્યારે રાજાની પધરામણી થઈ છે, ત્યારે દેવતાઓ પણ પધારે તો

તેમાં શી નવાઈ! કૃપા કરી આવો, એક વાર તમારા દર્શના-
તુર આ મૂર્ખ માનવીઓને તમારાં પવિત્ર દર્શન દઢને પાવન કરવાની
કૃપા કરો. ”

યુવરાજે પાછા ફરીને જોયું તો પેલી વૃદ્ધાને પ્રથમની પેઠે જ
એડેલી જોઈ.

તેને બીજે દિવસે પ્રભાતમાં નગરમાં ભારી ધામધૂમ મચી ગઈ.
હારોની હારોમાં ગોઠવાઈને સેંકડો સૈનિકો હાથમાં ભાલો, પીડપર ધનુષ્ય
અને કમરપર તલવાર ધારણ કરી ઘોડેસ્વાર થઈને ઉભા રહ્યા. સર્વેથી
આગળ યુવરાજ તથા કુમાર દેવળરાય અને પાછળ લક્ષ્મીપતિ તથા
જનાર્દન ચાલવા લાગ્યા. ‘કાળીમાતની, જય’ના સ્વથી દિગ્દિગ્ગન્તને
કંપાવતા સર્વે વાદળો શિકાર કરવા જવા માટે નીકળી પડ્યા. જંગલની
પાસે આવી પહોંચ્યા પછી ઘણાંનાં હૃદય કમ્પી-ગિડ્યાં. પરંતુ દેવળ
જરા પણ ભયભીત થયો નહિ. જે વીરપુરુષની ગોદમાં દેવળરાય ઉભો
હતો, તેની પાસે યમ પણ આવતાં ભયભીત બની જાય તેમ હતો.
વ્યાઘ્રની ભયંકર ગર્જનાઓ સાંભળીને યુવરાજનું વીરહૃદય આનંદથી
ઉછળી ગિડ્યું; વનેવનમાં ફરી વળીને તેણે વ્યાઘ્રની તપાસ ચલાવવા
માંડી. કેટલાક નાના નાના વાદળ તથા વરાહો માર્યા ગયાં. ત્યાર પછી
અસીમ સાહસપર આધાર રાખીને યુવરાજે ધનધોર ઘટાવાળા જંગલમાં
પ્રવેશ કર્યો. એ વખતે તેની સાથે છાયારૂપે દેવળ તથા જનાર્દન રહ્યા
અને પાછળ પાછળ કેટલાક સૈનિકો પણ ચાલવા માંડ્યા. કાંટાથી ઘાયલ
થવાથી અથવા તો બીજા કોઈ પણ કારણથી જનાર્દનનો અંધ
એકાએક ચમકી ગિડ્યો. યુવરાજને પાછું ફરી જોવાનો અવસર મળ્યો
નહિ. કારણ કે, તે સમયે તેની સન્મુખ એ પ્રચંડ કાયાવાળા બળવાન
વ્યાઘ્રો તેના શરીરપર તલપ મારવાની તૈયારીમાં હતા. યુવરાજ અને

દેવળ બન્નેએ એક સાથે જ તીર ફેંક્યાં, પણ તેમનાં તીર ખાલી ગયાં. એ જોઇને વ્યાધો એકદમ કૂદકો મારીને પોતાના શરીરપર તીરનો પ્રહાર કરનારા બન્ને વીરબાળકોપર ધસી ગયા. એ જોઇને યુવરાજ બોલી ઊઠ્યો કે;—“દેવળ ! સાવધાન !”

અસાધારણ શિક્ષાના બળથી બન્નેએ વિદ્યુત્ ગતિથી અશ્વ ફેરવી લીધા. બન્ને વાઘો પોતાનું નિશાન ચૂકીને જમીનપર ગબડી પડ્યા, પરંતુ તરત જ પાછા છલાંગ મારવાને તૈયાર થઇ ગયા. આ સમયે બન્ને જણા પોતપોતાની તલ્વાર કાઢીને આત્મરક્ષાર્થે તૈયાર થઇ ગયા. યુવરાજ એકવાર ચક્રિત થયલા મનુષ્યની પેઠે પાછળ હટી ગયો. પાછળ જઇને તેણે જોયું કે. જનાર્દન ઘોડાને ષડતો મૂકી પગ રસ્તે ચાલતો આવે છે. તો જનાર્દનને ધણો જ દૂર એકલો મૂકીને રાજ્યનું સૈન્ય તથા લક્ષ્મીપતિ ઘોડાની પીઠપર બેસી આગળ આવતો રહ્યો છે.

યુવરાજ આ સમયે દેવળરાયને માટે ધણા જ ગભરાટમાં આવી પડ્યો. તેણે જોયું કે, જે હું દેવળને એકલો મૂકીને આગળ વધીશ તો આ બન્ને વકરેલા વિકરાળ વાઘો તરત જ તેનાપર ધસી આવશે. દેવળ તેને આઘાત કરશે, પરંતુ તેનું પરિણામ કશું પણ આવશે નહિ.” આ પ્રમાણે તે વિચાર કરી રહ્યો હતો એવામાં દેવળરાયે વ્યાધના શરીરપર એક ધણો જ સખત આઘાત કર્યો. એથી તે વ્યાધ તરત જ છલાંગ મારી તેના તરફ ધસી આવ્યો. એ જોઇને ભયમાં ને ભયમાં જ દેવળના હાથની તત્ત્વાર ખસી ગઈ. હવે કોઇ પણ પ્રકારે તે બચી શકે તેમ રહ્યું નહિ. છેવટે દેવળરાય ગભરાઇને એકદમ બોલી ઊઠ્યો કે;—“ભાઈ ઓ ભાઈ !” દશે દિશાનું જ્ઞાન ભૂલી આ અવાજ સાંભળતાંની સાથે જ યુવરાજ એકદમ તેની પાસે દોડી આવ્યો અને દેવળના પડખામાં જઇને ઊભો રહ્યો. ત્યાર પછી તેણે ફક્ત એક જ આઘાતથી

વાઘને ધૂળ ચાટતો બનાવી દીધો. એવામાં ખીજે વાઘ સુયોગ સાધીને યુવરાજને ખીજી બાજુ એથી ઘેરી લેવા માટે ફૂદી આવ્યો. એ જોઈને દેવળ ખૂબ પાડી ઊઠ્યો:-“ ભાઈ! ભાઈ! સાવધાન!! ” યુવરાજે પાછું વાળીને જોયું કે વાઘ ખીજી બાજુ પરથી આવીને અશ્વપર ફૂદી પડ્યો છે. હવે બચવાનો ખીજે એક પણ ધલિજ રહ્યો નથી. એવામાં એક જણ વચ્ચેમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો અને ચક્રિતની પેઠે તેણે પોતાના ભાલો ઊઠાવીને વાઘ તરફ ફેંક્યો. પરંતુ દુર્ભાગ્યેયે વાઘ ધાયલ ન થતાં ઘોડો ધાયલ થઈને પૃથ્વીપર ગચડી પડ્યો. અશ્વના પડવાની સાથે જ યુવરાજ પણ ભૂતળે પડી ગયો, વાઘ ધુરકતો ધુરકતો પડેલા ઘોડાપર ફૂદી પડ્યો. યુવરાજે આ સુંદર તકને એજે જવા દીધી નહિ. વાઘના શરીરમાં આખી તલવાર ઘોંચી ધાલીને તેણે તલવારના આગલા ભાગને અથવા તો મૂંડને જમીનમાં દાટી દીધી. જેના ભાલાથી યુવરાજનો અશ્વ ધાયલ થયો હતો, તેને ખીજીવાર કોઈ પણ મનુષ્ય જોઈ શક્યું નહિ. પરંતુ જનાર્દન તેની શોધ કરવા માટે આમતેમ બટકવા લાગ્યો.

ત્યાર પછી ખીજે દિવસે મૃગયા કરવા માટે પાછા એક ગીચ જંગલમાં તેઓ જઈ પહોંચ્યા. એ જંગલ ઘણું જ નાનું અને પાળેલાં હરિણોથી જ ભરેલું હતું. વનના રક્ષકોએ આગલા દિવસથી જ હરિણોને નસાડીને એ તરફ એકઠાં કર્યાં હતાં. યુવરાજ ઘણા જ ઉદ્ધાસની સાથે મૃગયા કરવામાં મગ્ન થયો. તેણે કેટલાંક મૃગલાંને સંહાર કર્યો. પરંતુ આજે યુવરાજના મનમાં સુખ નહોતું, જનાર્દન તેના મનમાં એક જાતનો ખટકો પેદા કરી દીધો હતો. તે બધો વૃત્તાંત પછીથી જણાવવામાં આવશે, અત્યારે તો મૃગયાની વાર્તાને સંપૂર્ણ કરવી એજ અધિક ઉચિત છે. જનાર્દન આજે શિક્ષિત અશ્વ લઈને યુવરાજની

પાછળ પાછળ છાયાની પેઠે ચાલ્યો જતો હતો. યુવરાજ એક મોટું બળવાન હરિણુ જોઈને તેની પાછળ દોડ્યો; જેનાથી દોડી શકાયું તેઓ પણ તેની પાછળ વાયુવેગે ચાલી નીકળ્યા. દુષ્ટ હરિણે યુવરાજને આખા જંગલમાં દોડાવ્યો—ભટકાવ્યો. ઘણાજ ગભરાટને લીધે યુવરાજ અથવા દેવળના મનને કોઈ પણ જાતની શાન્તિ ન મળી. લતા, પત્રો, ઝાડપાન, હોજ, કુંડ આદિ ફૂદી ફૂદીને અશ્વ અવિરામ દોડવા લાગ્યા. એ સમયે કોણુજાણે ક્યાંથી એક તીર આવીને યુવરાજના મસ્તકપરના ફેંટાપર વાગ્યું, અને તરત જ તેનો ફેંટો માથાપરથી જમીનપર ઉથલી પડ્યો. ઉત્સાહી અને ઉન્મત્ત યુવરાજ તેના તરફ કશું પણ લક્ષ આપ્યા સિવાય હરિણુની પાછળ દોડવા લાગ્યો. પરંતુ જે દિશામાંથી શર ફેંકવામાં આવ્યું હતું, તે દિશામાં જનાઈને પોતાના અશ્વને દોડાવી મૂક્યો. થોડેક દૂર ગયા પછી જોયું કે, એક ઘોડેસ્વાર નાણું ઝાળંગીને વાયુ વેગે ઘોડો દોડાવતો નાસી રહ્યો છે. જનાઈને પણ પોતાના ગળા પ્રમાણે અશ્વ દોડાવ્યો, પરંતુ ભૂલેલો અશ્વ ધીમે ધીમે પાછળ પડવા લાગ્યો. ત્યારે જનાઈને નિરાશ થઈને પોતાના ઘોડાને પાછો ફેરવી લીધો.

યુવરાજના તે મોટા હરિણુને મારીને સાંજે મહેલમાં આવી પહોંચ્યા ત્યાર પછી જનાઈને પેલા બાણથી વિંધાયેલા ફેંટો યુવરાજને બતાવીને કહ્યું:—“આ પાઘડી કોની છે, તે સંબંધમાં તમે કંઈ કહી શકો છો ખરા કે યુવરાજ ? તેમજ તે શી રીતે તીરથી વિંધાઈને પૃથ્વીપર પડી ગઈ હતી તે તમને માલૂમ છે ખરું કે ?”

આ સાંભળી દેવળ અત્યંત આશ્ચર્યચકિત થઈ બૂમ પાડી બોલી બહાર:—“અરે આતો ભાઈની પાઘડી છે. પણ એમાં તીર કોણે માર્યું ? આવી દગાની બાજી કયા પાપાત્માએ ખેલી ? હું આ તીર ફેંકવાના ભયંકર ભેદને બરાબર સમજી ગયો છું. મને આમાં ચોડખો

દેગો જણાય છે. કોઈ દગાબાજના હાથથી પ્રપંચની રમત રમાઇ હોય એમ સાફ સાફ જણાઈ આવે છે. ”

જનાર્દને કહ્યું:—“ અને તેથી જ હું તમારા ભાઈને પૂછી રહ્યો છું કે, આ તીરના સંબંધમાં તેઓ કાંઈ પણ જાણે છે ખરા કે નહિ ? ઉપરાઉપરી આવા બનાવો બનતા જાય છે, એથી મારી શંકાની હદ થાય છે. મને લાગે છે કે, જો હવે આપણે વધારે વાર ગણતમાં પડ્યા રહીશું તો આનું પરિણામ કાંઈક જૂઠુંજ આવશે.

દેવળરાય ? દુશ્મનથી સદાચેતીને ચાલવું અગત્યનું છે. જો સરળતા અને અને ભોળાઈમાં રહીને આ બધી વાતોને ઉડાવી દઈશું તો એક દિવસ ને એક દિવસ યુવરાજનું શરીર અવશ્ય જોખમમાં આવી પડશે. ”

યુવરાજ કાંઈ પણ બોલ્યા વિના માથું નીચું કરીને બેસી રહ્યો. એ જોઈને જનાર્દન શરીરવાર કહેવા લાગ્યો કે:—“ કેમ યુવરાજ, કાલે રાત્રે મેં તમને જો કાંઈ વાતચીત કરી હતી તે યાદ છે ખરી કે ? આજે મૃગયા કરવા જતી વેળાએ તમારું શોકાતુર મુખ જોઈને, હું સારી રીતે સમજી ગયો હતો કે, તે વાતે તમારા મનપર પોતાની સચોટ અસર કરી દીધી છે, તમારા હાડેહાડ અને રોમેરોમમાં વિષમ વિષનો સંચાર કરી દીધો છે. પણ તેથી તમારે ચિંતાતુર થવાનું કશું પણ કારણ નથી. જ્યાં સૂંધી આ જનાર્દન જીવતો જાગતો તમારા રખવાળ રૂપે બેઠો હશે, ત્યાં સૂંધી તમારા શરીરનો સ્પર્શ કરવાને પણ કોઈ ભાગ્યશાળી થઈ શકશે નહિ. પરંતુ તમને હું એક એવો સલાહ પૂછવા માગું છું. તમારે તેનો ખરેખરો જવાબ જરૂર આપવો જ પડશે. શું તમે એટલી કદપના નથી કરી શકતા કે, ગઈ કાલે જો હાથથી તમારા શરીરપર તીર ફેંકાયું હતું, તમારી આંતરની વેળાએ જોણે તમારા

શરીરને છેદી નાખવાના સંકલ્પથી શરતો પ્રહાર કર્યો હતો અને જે શર ભાગ્યયોગે તમને ન વાગતાં તમારા અશ્વને વાગ્યું હતું તથા તેના યોગે તમારો અશ્વ ભૂમિપર ગચ્છી પડ્યો હતો, તેજ હાથથી આજે પણ તમારા મસ્તકપર શરતો પ્રહાર નથી થયો વાર ? કાલે તમે મને એમજ સમજાવી દીધો હતો કે કોઈએ અચાનક ભૂલથી ફેંકેલું તીર શરીર પરથી છટકીને અશ્વની પીઠપર વાગી ગયું હશે. પરંતુ આજે થયેલા આ ભયંકર બનાવનો તમારાથી શો બચાવ કરી શકાય તેમ છે ? આ સર્વ કારણોથી કહું છું કે, યુવરાજ હવે મૃગયા કરવા જવાની કશી જરૂર નથી. ચાલો હવે આપણે અહીંથી પાછા ચાલ્યા જઈએ. જ્યાં પ્રાણુ જવાનો ભય રહેતો હોય, ત્યાં રહેવું ઉચિત નથી. શાસ્ત્રકારો પણ કહી ગયા છે કે, આત્મરક્ષાને માટે પોતાની પ્રિયમાં પ્રિય એવી તમામ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરીને પણ અન્યત્ર ચાલ્યા જવું. માટે યુવરાજ હવે કોઈ પણ પ્રકારનો હઠાઈક કર્યા સિવાય રાજધાની ભણી ચાલો. આપણા શિરપર ચારે બાજુએથી દુશ્મનોનું વાદળ ઝૂમી રહ્યું છે અને તેમાંથી તેમની કોપ રૂપી વીજળી પડીને આપણને બાળી રાખખાખ કરે એટલી જ વાર છે. ન કરે નારાયણ અને કદાચ આવો કોઈ અકસ્માત બની જાય તો અમારે સદાને માટે નીચું જોવા જેવું થાય અને જગતમાં જે નિંદા થાય તેનો તો અવધિ જ ન રહે. ”

અજ્ઞયખીથી આભા બનેલા દેવળરાયે આ બંધી બીના સાંગો-પાંગ સાંભળી લીધી. એ સાંભળીને તે એકદમ ગુસ્સે થઈ ગર્જના કરી ઉઠ્યો. પોતાના ભાઈના શરીરપર તીરનો પ્રહાર કોણે કર્યો છે, એ જાણવામાટે તે એકાએક મહેલમાંથી બહાર નીકળીને શહેરની ગલીએ ગલીઓમાં ભટકવા લાગ્યો. ભવાનીપ્રસાદે એ વિષયમાં એક અક્ષર પણ ઉચ્ચાર્યો નહિ. લક્ષ્મી પતિ પણ સંતપ્ત મનથી પોતાના ભાગ્યપર

ધિકારનો વરસાદ વરસાવા લાગ્યો. તે સમયે તેના ઓરડામાં બીજું કોઈ પણ નહોતું.

જનાર્દને કહ્યું;—“ અમાત્ય મહારાજ લક્ષ્મીપતિ ! આપને રડવાનો સમય હજી સૂધી આવ્યો નથી અને અત્યારથી જ આમ દિલગીર થવાની જરૂર પણ નથી બધી વાતોનો વિચાર કરતાં આપ સમજી શકશો કે, ભયંકરમાં ભયંકર કારસ્થાન રચાઈ ચૂક્યું છે. યુવરાજે પ્રથમ જ્યારે અહીં આપવાની પરવાનગી માગી, ત્યારે આજ્ઞા અનંતરાયે આપી નહોતી અને પાછળથી પોતાની મેળેજ તેણે મૃગયાની સૂચના કરી હતી. આમ કરવાનું કારણ શું હોવું જોઈએ, તેની કલ્પના પણ મારાથી થઈ શકતી નથી. આપ યુવરાજના એક સ્નેહાળ હિતેચ્છુ છો, તેથી મારે તેમની ભલામણ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. આપણે ત્રણે જણાએ મળીને અનંતરાયના કારસ્થાનને પ્રમાણપૂર્વક સાખીન કરી તેને સિંહાસનપરથી પદબ્રષ્ટ કરીશું એમ ધારીને તેણે યુવરાજને અહીં આવવાની મના કરી હતી. ત્યાર પછી તરત જ તેણે આજ્ઞા કરી કહેવડાવ્યું હતું કે;—“ તમારી સાથે એકસો સૈનિકો મોકલવામાં આવે છે તે લઈને સત્વર મૃગયા માટે વિદાય થાઓ. આ આજ્ઞાનો અર્થ તમારા સમજવામાં આવે છે ખરો કે ? મારી માન્યતા પ્રમાણે તો એમાંપણ અનંતરાયનો કોઈ દુષ્પો હેતુ સમાયલો હોવો જોઈએ, અને એ હેતુના પરિણામે જ આવી રીતે તીર તથા બાકો ફેંકાયો હોવા જોઈએ. માત્ર એટલું જ નહિ, પણ આપને ત્યાં યુવરાજના ધાયલ થવાથી આપના દારાજ આ ભયંકર કાવતું રચાયું છે, એવું તહોમંત મૂકી આપને રાજ્યના દ્રોહી તથા દગાખાજ દોસ્ત તરીકે દુનિયામાં વગોવવા માટે અનંતરાયે આ ઉપાય શોધી કાઢ્યો હોય એવું સ્પષ્ટ અનુમાન કરી શકાય છે. જે દુર્ભાગ્યોગે એ તીર અથવા બાલાથી યુવરાજના શરી-

રને કાંઈ પણ ઈજ્જ થઈ હોત તો અનંતરાય છાતી ઠોકીને દુનિયા આગળ આપને અપરાધી ઠરાવત તથા પોતાની નિર્દોષતા સાબીત કરાવી આપના શરીરને વધ ભૂમિમાં લઈ જઈને કતલ કરાવી નાખત, બચંકર જહાદની તીખી તલ્વારથી આપની ગર્દન ઉડાવી દેવામાં તે જરા પણ પાછો હઠત નહિ. હવે આપનાપર તેને આટલો બધો ગુસ્સો કરવાનું કારણ શું છે, તે હું આપને જણાવું છું. આપ યુવરાજના પરમ હિતસ્વી અને શુભેચ્છક છો અને સમય આવ્યે કદાચ યુવરાજનો પક્ષ લઈ લોહી રેડવાને પણ તૈયાર થઈ જાઓ તેમ છે, એમ ધારીને અનંતરાયે પોતાનો માર્ગ સાફ કરવાના હેતુથી આપને છાંટી નાખવાનો સંકલ્પ કર્યો હશે. અનંતરાયની યુક્તિઓ અત્યંત વિઘાતક છે. યુવરાજનું ખૂન થાય એ જોવા માટે જ તેનાં હિંસાતુર લોચનો તત્પર થઈ રહ્યાં છે. યુવરાજનો નાશ કરવામાટે તેણે જે જે કાળાં કામો કર્યા છે, તેનું સ્મરણ થતાં પણ મારા પ્રાણ થરથરી જાય છે. સ્વતંત્ર અમાત્યને યોગ્ય સજા કરવાથી અથવા તો દુનિયામાંથી આપના જેવા એક બળવાન દુસ્મનને ઊંચેડી નાખવાથી ભવાનીપ્રસાદના રાજ્યને સત્વર છીનવી લેવાશે, એવી કલ્પના કરીને અનંતરાયે આ બધાં કારસ્થાનો રચેલાં છે. કેમ ! આ વિષયમાં આપ શો અભિપ્રાય આપી શકો છો ? મારી આ કલ્પના આપને તદ્દન નાપાયાદર તો નથી લાગતી ને ? ”

લક્ષ્મીપતિ આ વાત સાંભળી કમ્પી ઝડપે; તેનાથી હવે કોઈ પણ વાત અજાણી રહી નહિ. જનાર્દનના કહેવાનો આશય તે બરાબર સમજી ગયો. થોડીવાર પછી તે બોલ્યો:—“ યુવરાજ, આપના પિતાના પ્રતાપથી તું થોડું ધણું ધન તથા સૈન્ય એકઠું કરી શક્યો છું, તે બધું આપની સેવામાં સમર્પણ કરવાને હું તૈયાર છું. આપના ભક્તમાટે કદાચ

મારે મારા તનની ખાલ દેવી પડશે તો તે આપવામાં પણ કદાપિ સંકુચિત થઈશ નહિ. આપનાપર જે અનંતરાય અનંત પ્રકારના અત્યાચારો કરી રહ્યો છે, આપની સત્તાને પચાવી પડ્યો છે, તેને યોગ્ય સજા આપી, આપ આપના રાજ્યનો ફરીવાર સંભાળી લો. વ્યવહારમાં શરમ રાખવી ઉચિત નથી. તેની અત્યારની સઘળી હીલચાલો જોતાં તે આપનો એક ભયંકર દુશ્મન બની બેઠો હોય તેમ જણાય છે, તેણે પોતાના પિતૃધર્મનો પરિત્યાગ કર્યો છે, કાકો હોવા છતાં કૂરતાને ધારણ કરી બેઠો છે. યુવરાજ ! રાજ્ય, સત્તા કે સંપત્તિ આદિ બધું છીનવી લેવાથી અમારા મનને કશો પણ આઘાત થયો નથી; પરંતુ આપના પ્રાણને હરવા માટે તેણે જે જે કારસ્થાનો રચ્યાં છે, તે અમારાથી જોધ શકાતાં નથી. તેની કૂરતા જોધને અમારી આંખમાં લોહી ભરાઈ આવે છે. માટે તેનો નાશ કરી આપના રાજ્યને પાંચું મેળવવાની કોશિશ કરો. તે શુભકાર્યમાં ધન અને સૈન્યની જેટલી જોધશે, તેટલી મદદ હું આપીશ. આપના રાજ્યપ્રાપ્તિના પ્રયત્નમાં હું માફ લોહી પણ રેડી બતાવીશ. યુવરાજ ! આ અમાત્ય લક્ષ્મીપતિ સદાને માટે આપનોજ છે. એટલુંજ નહિ, પણ તેની માલમિલકત અને રાજ્યસત્તા પણ આપની જ છે. અત્યાર સૂધી મારા મુખમાં આપનુંજ અન્ન વસેલું છે, તેથી આપની પૂજા કરવી, આપનો ખરો હક્ક હૂંબતો બચાવવો એ મારો મુખ્ય ધર્મ છે. બસ, હવે બીજા બધા વિચારો પડતા મૂકીને આપ આપના પિતાના રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરો, આપના ગયેલા રાજ્યને સત્વર પાંચું મેળવો. અમે અનંતરાયનો કદાપિ રાજ તરીકે સ્વીકાર કરીએ તેમ નથી તે નથીજ. મારા બાળા રાજ ! આપજ અમારા સર્વના અન્નદાતા છો, અમારા સર્વના રાજરાજેશ્વર છો. ઇશ્વર આપને દીર્ઘાયુ કરે અને આપનું રાજ્ય અજરામર રહે, એવી જ અમારી સર્વની પરમ દયાળુ પરમાત્મા પ્રતિ પ્રાર્થના છે !”

યુવરાજે ગંભીરતાથી કહ્યું;—“ છટ છટ ! તમે આ બધું શું બો-
લો છો ? પિતા અને કાકા ઉભય ગુરુ તુલ્ય છે, તેમની આજ્ઞામાં રહી
વર્તવું એ પ્રત્યેક સુપુત્રોનો ધર્મ છે. તેમની નિંદા સાંભળીને મારા હૃદય
પર અત્યંત આઘાત થયો છે, હવે કૃપા કરીને મારી પાસે આવી વાતો
કહેશો નહિ—મારા કાકા માંડે બુદ્ધિ કરે જ નહિ. તમારી આ બધી
કલ્પનાઓ કેવળ ભૂલ ભરેલી જ છે, જોણે મારા પિતાના મરણ પછી
માંડે પોષણ કર્યું છે તેમની નિંદા સાંભળવામાં હું એક જાતનું મહાભય-
કર પાપ માનું છું. દરેક રીતે તેઓ મારા પૂજનીય છે. આ રાજ્ય,
વસુધા, સંપત્તિ અને સિંહાસન આદિ સર્વ માંડે નહિ, પણ મારા
પૂજ્ય કાકાનું જ છે. કાકાના પ્રતાપે જ હું આવી વીરતાને પ્રાપ્ત કરી
શક્યો છું. વિશ્વસંસાર વિલીન થાય, વસુધાનો રસ સૂકાઈ જાય,
દીનમણિ વિભાવરીનો સ્વામી થાય અને સમગ્ર નક્ષત્રમંડળનો પાતા-
ળમાં ઉદય થાય, તથાપિ મારા કાકા માંડે અહિત ઇચ્છવાની કામના
કદાપિ કરે જ નહિ, અમાત્ય ! અત્યારે તમારા મગજમાં કાંઈક વિકાર
થયો હોય તેમ જણાય છે અને તે વિકારના થોડે જ મારા દેવતા
તુલ્ય કાકાની નિંદાના શબ્દો તમારા મુખમાંથી બહાર નીકળી જાય છે.
મારા કાકાપર કલંક લગાડનારનો હું ધરાના પટપરથી નાશ કર્યા વિના
જાંપીને શાન્ત ખેસી રહું તેવો નથી. પરંતુ શું કહે કે, તમે મારા પુ-
રાણા અમાત્ય અને વૃદ્ધ પુરૂષ છો એટલે શિષ્ટાચારને અનુસરીને મારાથી
તમને કાંઈ પણ વિશેષ કહી શકાતું નથી. પણ કૃપા કરી હવે તેમની
વિરુદ્ધ આવા શબ્દો કદાપિ કિચ્ચારશો નહિ.

“ મને રાજ્યની વાંચ્છના નથી, સત્તાની સ્પૃહા નથી. સંપત્તિ અને
સિંહાસનની પણ હું કશી પરવાહ રાખતો નથી. હું મારા કાકાની
આજ્ઞાનું પાલન કરવા સિવાય અન્ય કોઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા ધરાવતો

નથી. જે કોઈ પણ વેળાએ મારા પર કૃપા કરીને સરળતાપૂર્વક મારા કાકા મને રાજ્ય સોંપશે, તોજ હું તેમનો સ્વીકાર કરીશ, તોજ હું સિંહાસનપર બેસીશ; નહિ તો કાલી માતાને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે, આ જિન્દગીમાં કદી પણ સિંહાસનનો સ્પર્શ કરીશ નહિ તથા રાજ્યનો ખાર ઉપાડી લેવાનો પ્રયાસ પણ કરીશ નહિ.”

“ કાકાની આજ્ઞા પિતાની સાથે જ રાજ્યનો ગર્વ, સંપત્તિનું અભિમાન, સત્તાની ગરિમા તથા વૈભવ વિકાસની મહત્તાનો પરિત્યાગ કરીને હું પરમ પવિત્ર પરિશ્રદ્ધાના ગુણગાનમાં તક્ષીન થઈ જઈશ અને સમય આવ્યે સંન્યસ્ત ધારણ કરીને તે અનંતનામીની સેવામાં નિમગ્ન થઈ જઈશ પરંતુ હવે પછી તમે આવો વિપરીત ઉપદેશ આપી ન્યાય નીતિ અને ધર્મના માર્ગપરથી મને પતિત કરવાનું સાહસ કરશો નહિ. નીતિના સિદ્ધાંતને પગતળે કચડી નાખવાનો બોધ આપશો નહિ.

૫૭ પરિચ્છેદ

૫૮

“ વ્યાપે દેશ કુસંપ, દેશનો દાટ વળે છે;
વ્યાપે કુળ કુસંપ, સુખ સંતોષ ટળે છે;
વ્યાપે કુળ કુસંપ, વિપત્તિનો માર પડે છે;
વ્યાપે કુળ કુસંપ, તાતતે તનુજ લડે છે.

ગદ્યપદ્ય સંગ્રહ

જનાર્દનની સલાહ મૂજબ યુવરાજ સૈન્યસહિત ઘર તરફ પાછો ફર્યો. ઘેર આવીને તેણે જોયું કે, તો જાણે તેના ઓરડાની બધી વસ્તુઓ

આમ તેમ વિખરાયલી અને અવ્યવસ્થિત સ્થિતિમાં આડીઅવળી થયેલી જણાઈ આવી એ જોઈને જનાર્દન ચિંતામાં પડી ગયો. યુવરાજે એથી બહુ જ ચીડાઈ તે મહેલના રક્ષકને બોલાવી મંગાવ્યો. એક અજાણ્યો અનુચર આવી હાથ જોડી ઉભો રહ્યો. યુવરાજે કહ્યું;—“ કેમ તું કોણ છે અને કોની આજ્ઞાથી મારા મહાલયમાં દાખલ થયો છે ?”

તેણે જવાબ આપ્યો;—“ રાજન્! હું મહાલયનો રક્ષક છું અને અનંતરાય બાપૂ તરફથી આવ્યો છું. ”

“ જૂના નોકરો ક્યાં ગયા છે ?” યુવરાજે પૂછ્યું.

“ બદલાઈ ગયા છે. ” નવીન રક્ષકે ઉત્તર આપ્યું.

“ મારી બધી ચીજોને આ પ્રમાણે અવ્યવસ્થિત કોણે કરી નાખી છે ?”

“ એ વિષયમાં હું કાંઈ પણ જાણતો નથી, મહારાજ ? ”

“ ખરેખર કહી દે, નહિ તો તને પૂરતી સજા કરવામાં આવશે. ”

આ સાંભળીને રક્ષકના હોઠપર એક જાતના હાસ્યની ક્ષીણ રેખા ઝગઝગીને પાછી શમી મઠ. જનાર્દન અને યુવરાજ ઉભય તેના છેવિલક્ષણ ભાવને તત્કાળ જાણી ગયા. ત્યાર પછી મહેલના રખવાળે બહુજ ધીમા અવાજથી કહ્યું;—મહારાજ, નવીન મહારાજે જ એ બધો ફેરફાર કરાવ્યો હતો, પરંતુ આપના ભયને લીધે મેં કાંઈ પણ ઉલટપાલટ કરી નહોતી. કૃપાનાથ ! એ બધી બીનાથી હું છોક બીનવાકેફ છું. ”

યુવરાજ તેને રજા આપીને આમ તેમ ટેહલવા લાગ્યો. જનાર્દન એ દરમિયાન બીજા એક ઓરડામાં જઈને એક નાના છોકરાને પકડતાંની સાથે જ તેને પુષ્કળ માર મારવા માંડ્યો. બ્યારે તે છોકરો મારથી અધમુઓ થઈ જવા આવ્યો ત્યારે જનાર્દન તેને ધમકાવી

ફેસલાવીને કહેવા લાગ્યો કે:- તેંજ યુવરાજના દીવાનખાનામાં જઈને બધી વસ્તુઓને ઉધીચતી કરી નાખી હતી ખરું ને વાર ? ”

છોકરો ખીકનો માર્યો થરથરતો કહેવા લાગ્યો:-“ બાપૂ ! મને ક્ષમા કરો, મેં બાપૂ સાહેબની કોઈ પણ ચીજને આડા અવગણી કરી નથી. એ બધાં કામો મહેલના રખવાળનાં જ છે. તે આખો દીવસ દીવાનખાવામાં જઈને યુવરાજની દરેક ચીજે શીખ્યા કરતો હતો. તેના સિવાય બીજું કોઈ પણ મનુષ્ય ત્યાં ગયું જ નથી. ” જનાર્દને પૂછ્યું:- કયા રખવાળે ? નવા કે જૂના કે”

છોકરાએ કહ્યું:-“ નવા. ”

એ સાંભળી જનાર્દને કાંઈક બક્ષિસ આપી તે છોકરાને છોડી દીધો. ત્યાર પછી તે યુવરાજ પાસે આવી બોલ્યો:-યુવરાજ મારા કામમાં ખલેલ કરશો નહિ અને મારા હેતુને જાણવાની કોશિશ પણ કરશો નહિ. કારણ કે, મારો હેતુ જાણવાનો તમે વ્યર્થ પ્રયત્ન કરશો નો તેથી કદાચ તમારા ગુરુની નિંદા પણ થઈ જશે અને તેના યોગે તમારા મનમાં કાંઈક દુઃખનો સંચાર પણ થશે. એથી આપણે બંનેને ચૂપ રહેવાનો જ ઠરાવ કરો.

ત્યાર પછી જનાર્દને બે ત્રણ ઓરડાની બધી વસ્તુઓનો એક મેજ પાસે ઢગલો કરીને બીજી કેટલીક છૂપી તપાસમાં લાગી ગયો. તેણે જોયું કે, મહેલની કોઈ પણ વસ્તુ ચોરાઈ નથી, છતાં પણ બધી ચીજો આમતેમ વિખરાયલી પડી છે. પોશાક અને વસ્ત્રોને અભ્યાસ વગરના માણસ મારફત ગોઠવેલાં છે. જનાર્દને કેટલાક અનુચરોને એકઠા કરી તે સર્વ વસ્તુઓને આંગણામાં એકઠી કરાવી અને તેમાં આગ પ્રકટાવી દીધી. પલંગ, બિઝાનાં, ખુસીઓ, ટેબલ, વસ્ત્ર, પોશાક, પુસ્તક, કલમ વગેરે બધું ભડભડ કરતું સળગી ઉઠ્યું, થોડીવારમાં બળીને રાખ

થઈ ગયું. જનાર્દને ફક્ત એક પોશાકને સળગાવ્યો નહિ. તે પોશાકને હાથમાં લઈ જનાર્દને મહેલના રખવાળની તપાસ કરવા લાગ્યો. તપાસ કરતાં તરત જ તે મળી આવ્યો. જનાર્દને એકાંતમાં લઈ જઈને તેને કહેવા લાગ્યો;—“યુવરાજે ખુશી થઈને આ પોશાક તને બક્ષિસ આપ્યો છે; માટે તું એ પહેરીને એકવાર તેમની સલામી કરી આવ. તારી બાહોશી ભરેલી રખવાળી જોઈને યુવરાજ તારાપર ધણા જ રાજી થયા છે અને આજે તને કેટલુંક ઇનામ આપવાની પણ ઇચ્છા ધરાવે છે, માટે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના આ સુંદર પોશાક પહેરીને તેમને મળી આવ.”

પરંતુ રખવાળ તે પોશાક પહેરવામાં સમ્મત થયો નહિ. તેણે તે પોશાકનો અનાદર કરીને કહ્યું:—“જનાર્દને ! યુવરાજના આ ઉપકારને માટે હું તેમને ધન્યવાદ આપું છું, પરંતુ મારાથી આ પોશાક સ્વીકારી શકાશે નહિ; કારણ કે, રાજા અનંતરાયે મને યુવરાજ તરફથી કરી પણ બક્ષિસ ન લેવાની સખ્ત મના કરી છે. યુવરાજ ગુણગ્રાહક છે, એથી મારી કદર કરીને આવું ઇનામ આપે તો તેમાં કાંઈ અઘ્યયખી જેવું નથી. પરંતુ લાચાર છું કે, મારાથી મારા અન્નદાતા માલિકના હુકમનો ભંગ કરી શકાય તેમ નથી.”

જનાર્દને કહ્યું:—“નાદાન રખવાળ ! જેઓ તારા ખરા અન્નદાતા છે અને જેમણે તારી કદર કરીને આવું કીમતી ઇનામ આપ્યું છે, તેમનો ઉપકાર માનવાને બદલે તું ધન્યવાદ આપવાને તૈયાર થાય છે ? યુવરાજ કોણ છે અને તેમની શી સત્તા છે, એને તું હજી સૂઝા સારી રીતે જાણી શક્યો હો, તેમ જણાતું નથી. જો તેમ ન હોય તો તારા મુખમાંથી આવાં ઉદ્વેગાઈ ભરેલાં વચનો કદાપિ નીકળી શકે નહિ. લૂણ હરામી શયતાન ! તું એટલું પણ નથી સમજી શકતો કે, જેમના મહે-

લનો તું એક સાધારણ રખવાળ છે અથવા તો એક તુચ્છમાં તુચ્છ ગુલામ-તાબેદાર છે, તેમના ઈનામને નાકખૂલ કરવાથી તેમનું ભયંકર અપમાન થાય તેમ છે ? રાજનું અપમાન કરવું, એ કાંઈ નાની સૂતી વાત નથી. અનંતરાય ખરો રાજા નથી. તેતો માત્ર કામચલાઉ બાકુતી છે, તારા જેવો એક હલકામાં હલકો ગુલામડો છે. રાજ્યના ખરા માલિક તો વીરવર મહારાજ ભવાનીપ્રસાદ છે. તેમનું આવું ભયંકર અપમાન કરવાથી પરિણામ કેવું વિધાતક આવશે, એની તારાથી કાંઈ કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી ? પામર, ભીખારી ગુલામ ! હજી પણ કહું છું કે જો તું તારું બહુ ઈચ્છતો હો, તને તારા જીવનની જરા પણ પરવાર હોય, તો હમણાં ને હમણાં જ આ પોશાકને તારા શરીરપર પહેરીને તેમની સલામી લઈ આવ, તેમના પવિત્ર ચરણોમાં તારા પાપી મસ્તકને નમાવી આવ.”

આવા કડોર શબ્દો સાંભળવા છતાં પણ તે તે પોશાક પહેરવાને રાજી થયો નહિ; ત્યારે જનાર્દન વાઘની પેઠે છલાંગ મારીને તેના શરીરપર ટૂટી પડ્યો અને તેને એકદમ પૃથ્વીપર પછાડી તેની છાતીપર ચડી બેસી ભ્રમરવના જેવા ભયંકર અવાજથી બોલી ઉઠ્યો:-“ કેમ નિમકલરામ શયતાન ! યુવરાજના પલંગ, પોશાક અને પુસ્તક આદિ સર્વ વસ્તુઓમાં તેં શામાટે ઝેર મેળવ્યું હતું વા ? તને તારા અનદાતાના અહિતનો પણ જરાય વિચાર નહોતો આવ્યો ? બેશર્મ બદમાશ ! આજે મારા હાથમાંથી તારો છૂટકો થવાનો નથી. તારાં પાપકર્મની સગ્ગ તને આજે મળ્યા વિના રહેવાની નથી. નીચ નામદ ! હું આજે તારા ખોદેલા ખાડામાં તને જ દાટીશ. જે પોશાકને તેં ઝેર પાચું છે, તે પોશાકના ટુકડેટુકડા કરીને તને ખવરાવીશ. દગાખાજીનો બદલો પણ તેવો જ ભયંકર આપીશ. તું નહોતો જાણતો કે, આ યુવરાજને

દગો દેવા જતાં તારા જીવનો અંત આવી જશે, તારા શરીરને ટુકડે-ટુકડા થઈને રસ્તામાં રઝળવું-રખડવું પડશે.”

તે પાપાત્મા દુરાચારી રખવાળ રડી પડ્યો. તેણે પોતાના ગુન્હાને યોડે ઘણું અંશે કબૂલ પણ કરી લીધો. પરંતુ જનાર્દને સહજમાં જ તેનો છૂટકો કર્યો નહિ. તેણે તેનું નાક-કાન કાપીને મહેલખહાર કાઢી મૂક્યો, અને તે સાથે એમ પણ કહી દીધું કે—“મારી જેવી અવસ્થા થઈ છે, તેવી જ તમારી પણ થશે, માટે દેવદહેરાં મૂકીને હનુમાન હારે કેસો લેવા જઈશ નહિ. આ દેવ દોયલા છે, એની હડકેટે આવવામાં કશો સાર નથી. જ્યાં સૂધી જનાર્દન જીવતો હશે, ત્યાં સૂધી ભવાનીનો વાળ પણ તારાથી વાંકો થઈ શકે તેમ નથી, આજે જેવી મારી દશા થઈ છે, તેવી જ એક દિવસ તારી પણ થશે, માટે આ બધા ગુન્હો કરવા મૂકી દઈને જાતિના સરળ માર્ગે ચાલ્યો જ નહિ તો વિના કારણ મગતરાંના મોતે કમોતે માર્યો જઈશ. આટલું તારા સ્વામીને કહી દેજે.”

જનાર્દન જાણતો હતો કે, રખવાળના સંબંધમાં થયેલા આ ઝગડાને લઈને અનંતરાય કોઈ પણ જાતની ગરબડ કરવાનું સાહસ કરી શકશે નહિ. કારણ કે, જો તે કોઈ પણ ખળભળાટ મચાવશે તો, તેને લીધે તેનું પોતાનું જ પોકળ ફૂટી જશે અને લોકોમાં પોતાની ભારી બદનામી થશે. પરંતુ આ સર્વ જાણવા છતાં પણ જનાર્દન નિશ્ચિંત થઈને બેસી રહ્યો નહિ. તે મહેલના દરેકદરેક ઝોરડા, સૈનિકોને રહેવાની રાવટીઓ, રસોડાં, બગીચા વગેરે બધી જગાએ ફરી ફરીને જોવા લાગ્યો. ત્યાં ફરતાં ફરતાં તેણે જે કંઈ જોયું, તે પરથી તેનું મોં સૂકાઈ ગયું. બધી જગાએ તપાસ કરી રહ્યા પછી તે યુવરાજ પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે;—“યુવરાજ, આજે આપણા શિરપર બીજી એક ઘણી જ ભયંકર આફત આવી પડી છે. તમે ચાર આજુ-

એથી દુશ્મનોથી ઘેરાઈ ગયા છે. આજનો મામલો જોતાં તમે કોઈ પણ રીતે સુખી અને શાન્ત રહો તેમ જણાતું નથી. અશ્વશાળા, રંધનશાળા અને સૈન્યના નિવાસસ્થાનમાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં નવા અશ્વ-પાણી, નવા રસોઈયા, તથા નવા સૈનિકો નિમાઈ ગયા છે. જૂનો એક પણ નોકર રહેવા પામ્યો નથી. ચારે તરફ નવાં માણસો જોવામાં આવે છે. જૂના નોકરોનું તો નામ નિશાન પણ જોવામાં આવતું નથી. તમે અને પૂછ્યા વિના કોઈ પણ ખજાપીવાની ઓળખે અડકશો નહિ, તેમ જ તમારા સૂતાના ઓરડામાંથી બહાર નીકળશો નહિ. હવે હું કુમાર દેવળરાય પાસે જઈને કાંઈક ખાવાનાં તથા ઓઢવા પાથરવાનાં સાધના લઈ આવું છું. પણ એ દરમ્યાન તમે ખૂબ સાવચેત રહેજો. જરા પણ ગફલત રાખશો નહિ. ભરેસાપર ખેશી રહેવાનો આ જમાનો નથી. સત્યયુગની સત્તા અત્યારે ચાલી ગઈ છે, ત્રેતાયુગનો પ્રભાવ મંદ પડ્યો છે અને દ્વાપરયુગની સંજ્ઞાની શક્તિનો ક્ષય થયો છે. સામ્રાજ્ય સમયમાં તો કલિયુગે પોતાની ભયાનકતાને એટલી સીમા પર્વન્ત અધિકાર વિસ્તારી દીધી છે કે, ભાઈ ભાઈનાં ગળાં કાપવાને તૈયાર થઈ જાય છે, પત્ની પતિનો ધાત કરનારી નિવડે છે, દાસજનો પ્રભુના અનિષ્ટની કામના કરે છે અને સંન્યાસી અથવા વૈરાગીઓ વિલાસિન તાને ધારણ કરે છે. આ સર્વ કારણોથી જ કલિની સત્તા વિલક્ષણ કહેવાય છે. કલિના દૌઢિલ્યને માટે વિદ્વાનો યથાર્થ કહે છે કે:—

સીદન્તિ ચાગ્નિહોત્રાણિ ગુરુપૂજા પ્રણમ્યતિ ।

કુમાર્યશ્ચ પ્રસૂન્તે પાપિન્યસ્મિન્ કલૌ યુગે ॥

પરાજ્ઞેન મુખં દગ્ધં હસ્તૌ દગ્ધૌ પ્રતિગ્રહાત્ ।

પરભીર્મિર્મેજા દગ્ધં કુતઃ શાપઃ કલૌ યુગે ॥

માટે યુવરાજ ! કૃપા કરી કોઈનાપર વિશ્વાસ રાખશો નહિ. કાર-

સ્થાન કાવત્રાં એ એક એવી ભયંકર વસ્તુ છે કે, તે ગમે તેવા બળવાન, ધર્મપરાયણ અને ભાવિક પુરુષને પણ અમુક સમયને માટે કંપાવી દે છે. એથી એનાથી સદા ચેતીને ચાલવાની ખાસ જરૂર છે. ”

આ પ્રમાણે યોગ્ય ઉપદેશ આપી જનાર્દન ચાલ્યો ગયો. તે સમયે સાંઝ પડી જવા આવી હતી. દેવળરાય પોતાના મહેલ પાસેના બગીચામાં ફરી રહ્યો હતો. જનાર્દનને પોતાના તરફ આવતો જોઈને દેવળ એકદમ દોડી આવી તેને ભેટી પડ્યો, પરંતુ જનાદ નના મુખપર છત્ત-ચક્કી ઝાંખપ જોઈને તે બહી ગયો અને શંકાશીલ મનથી ભવાનીપ્રસાદના સમાચાર પૂછવા લાગ્યો. જનાર્દન તેને કાંઈ પણ કહ્યા કરવા સિવાય બગીચાના એક એકાંત ભાગમાં લઈ જઈને બે વર્ષમાં જે જે બનાવો બન્યા હતા તે બધાનો સારાંશ સંક્ષેપમાં સંભળાવી દીધો. અનંતરામ કેવળ કેવાં કરસ્થાનો રચી યુવરાજનો નાશ કરવાના તથા સિંહાસન પચાવી પાડવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, યુવરાજનું ખૂન કરવા માટે આ બે વર્ષોમાં તેણે શીશી કોશિશો કરી છે, રણધીરસિંહને ઝેરીલી તલ્વાર લઈને યુવરાજની સાથે હૃદય યુદ્ધ કરાવવામાં તેનો શો ધુપો હેતુ સમાયલો હતો, વીરપૂરના જંગલમાં યુવરાજના શરીરપર બાણ તથા ભાલો ફેંકીને તેની હત્યા કરાવવાની તેણે કેવી કેવી ભયંકર દમાબાજીઓ ખેલી હતી, તે બધી ઘટનાઓ દેવળને કહી સંભળાયા પછી જનાર્દનને આજના ભયંકર બનાવનું પણ તેની પાસે આખેહુઝ ચિત્ર રજૂ કરી દીધું. ત્યાર પછી ઊપસંહારમાં જનાર્દનને એમ પણ કહી દીધું કે;—“કુમાર! હું ધાઈ જ કે, મારી આ વાતો સંભળીને તમારા કોમળ હૃદયપર અસહ્ય આઘાત થયો જ હશે. તમારી આંખમાંથી વહેતા આ આંસૂના પૂરને જોતાં મારે હૃદય પણ ભરાઈ આવે છે. માતા પિતા વગરના ભોળા યુવરાજનું સરળ અંતઃકરણ, તેની મધુર વાણી

અને અલૌકિક પ્રતિભા જોઈને મને તેનાપર જે પ્રેમ આવે છે, તેનું વર્ણન પણ મારાથી કરી શકાય તેમ નથી. યુવરાજને તમે તમારા સહોદર બંધુ ગણીને લક્ષ્મણના સમાન અપૂર્વ ભાતુભક્તિનું દર્શાવે દર્શાવી રહ્યા છો, એ જોઈને તેમને તમારા પર અત્યંત બહાલ આવે છે. ધન્ય છે તમને અને તમારા અલૌકિક અનુરાગને ! આજ સૂધી આ બધી વાતો મેં તમને કહી નહોતી અને આજે પણ કહેવાની મારી ઇચ્છા પણ નહોતી, પરંતુ મામલો ઘણા જ ભયંકર સ્વરૂપર આવી પહોંચ્યો છે અને તમારા સિવાય બીજો એક પણ સહાયક રહ્યો નથી. મારે લાચારીથી તમને આબંધી બીના કહી સંભળાવવી પડી છે. પણ તેમ છતાં પણ જે મારાથી એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો અન્યાય કે અપરાધ થઈ ગયો હોય તો ઉદારતા દર્શાવી તેની ક્ષમા આપશો. જે આજે મેં આ વાતો મેં તમને ન કહી હોત તો આમાંથી મારો તથા યુવરાજનો કોઈ પણ રીતે છૂટકો થઈ શકત નહિ. પણ હવે એ વિષયમાં જે કાંઈ ઉપાય લેવો હોય તે મારી મરજી પર છે, હું તમને તે વિષયમાં વધુ કાંઈ પણ કહી શકું તેમ નથી. મારા કરતાં યુવરાજ તમને વધારે વહાલા છે એટલે તેમના બલામણ કરવાની હું કશી પણ આવશ્યકતા જોતો નથી. મારા આ શબ્દોથી તમે મારું લગાડશો નહિ. કદાચ મારાથી અવિનય થઈ ગયો હોય તો તેની પણ ક્ષમા દર્શાવશો.”

દેવળના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ. તેના હાસ્યથી પ્રદુક્ષિત થયેલા મુખપર ભયંકર શોકની છાયા છવાઈ ગઈ. પરંતુ જનાર્દન દેવળના મનના તે વિષમ આધાતને જાણી શક્યો નહિ. તેના મનની વેદના તેના કળવામાં આવી શકી નહિ. જનાર્દને દેવળને ઘણો ઘણો સમજાવ્યો, કેટલાક દિલાસા દીધા અને ચિંતાનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો. પરંતુ દેવળે તેના તરફ કશું પણ લક્ષ ન આ-

પતાં પોતાના હૃદયમાં વ્યાપેલી વિષમ ચિંતાને અત્યંત ભીષણ બનાવી દીધી. દેવળરાયના મનની આવી અદ્વસોસકારક સ્થિતિ જોઈને જનાર્દન પણ ગુંચવણમાં પડી ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, દેવળની આગળ વાત કહેવામાં મેં એક ભારી ભૂલ કરી છે. ધણીવાર સૂધી વિચાર કરવાના પરિણામે દેવળરાય છેવટે જોત જોતામાં ફૂલની તૂટેલી માળાની પેઠે જમીનપર ગબડી પડ્યો. જનાર્દન પ્રથમ તો સ્તંભિત થઈ ઉભો રહ્યો. પણ થોડીવાર પછી સહજ સાંભળી જનાર્દન કુમારના બેશુદ્ધ શરીરને ગોદમાં લઈને મહાલય ભણી દોડી ગયો અને તે કમળના જેવા કોમળ શરીરને શય્યાપર સુવાડી, અશ્વપર બેસી એકદમ યુવરાજ પાસે ગયો. થોડા સમયમાંજ યુવરાજને સાથે લઈ તે પાછો દેવળરાયના મહાલયમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવ્યા પછી તેમણે બંને એ બેયું કે, નોકર ચાકરોની સેવા ચાકરીથી દેવળરાય કાંઈક શુદ્ધિમાં આવી ગયો છે. દેવળરાયે ભવાનીપ્રસાદે જોઈને પોતાનું મુખ ફેરવી લીધું. યુવરાજે તે સમયે ઉદ્વેગમાં આવી ગયો તેને પોતાની છાતી સાથે ચાંપી જાણે કમળપર કમળ ઉલટાવી વારંવાર તેના મુખપર ચુંબન કરવા માંડ્યાં આ જોઈને દેવળ રડી પડ્યો, તેની સાથે ભવાનીપ્રસાદની આંખમાંથી પણ આંસુ પડવા લાગ્યાં. યુવરાજ તથા દેવળરાયની આવી દિલગીરી જોઈને આજીવ્યાજીવ્યાં ઉભેલા નોકર ચાકરોનાં હૈયાં પણ ભરાઈ આવ્યાં. જનાર્દન આ જોઈને ઊંડા વિચારમાં પડી ગયો. કેટલીક વાર સૂધી તરેહ તરેહવારના વિચારો કર્યા પછી તે નોકર ચાકરોને કુમારના ઓરડામાંથી બહાર લઈ ગયો. બંને ભાઈઓ બ્યારે પુષ્કળ રૂંડી રહ્યા, ત્યારે સહજ શાન્ત થઈને નાના પ્રકારની વાતો કરવામાં નિમગ્ન થયા. વાતો કરતાં કરતાં બંનેનો સ્નેહ એકદમ ઉછળી આવ્યો, અંતરનો સઘળો શોક દૂર થયો અને એક પ્રકારના મધુર હાસ્યે આવીને તે શોકને સ્થળે આનંદનો પ્રવાહ વહેવડાવી દીધો. પરંતુ જે હાસ્યથી

પુખ્તો વિકસિત થતાં હતાં, તે હાસ્ય-તેવું મંજુલ—મૃદુ હાસ્ય આજે
 દેવળરાયના હોઠપર દેખાયું નહિ. જે સ્નેહથી આનંદનો સિન્ધુ ઉછળી
 ખડખડ શબ્દના હાસ્યનો વિકટ ધ્વનિ થતો હતો, તે પણ આજે થયો
 નહિ. દેવળનું આજનું હાસ્ય સહજ શોકમય હતું, એમ કહેવામાં આવે
 તો તેમાં પણ કાંઈ વાંધા જેવું નથી. દેવળરાયે કહ્યું:—“ ભાઈ, આ
 જથી હું તમારા વિના એક પણ પણ અળગો રહી શકીશ નહિ. હું
 હવેથી તમારી સાથે જ રહીશ. તમારા વિના મને એક ધડી પણ ચેન
 પડતું નથી. તમારા પવિત્ર સ્નેહે મને એટલો બધો દીવાનો દીધો છે કે,
 મારાથી તમારા પુણ્યમય સુખનું દર્શન કર્યા સિવાય એક ક્ષણ માત્ર
 પણ રહી શકાતું નથી. તમારા પ્રેમના મોહનમંત્રે મને દીવાનો બનાવી
 દીધો છે. આ સંસારમાં જે મારા સુખનું—શાન્તિનું કોઈ પણ સ્થાન
 હોય તો તે તમેજ છો. તમેજ મારા આ શુષ્ક જીવનની હરિયાળી આ
 શાલતા છો. ભાઈ ! જહાલા ભાઈ ! આવી સ્થિતિમાં હું તમારાથી
 શી રીતે વિખૂટો રહી શકું, તેનો આપ પોતેજ વિચાર કરી જૂઓ,
 એટલે મારા દુઃખી જિગરની બધી વેદનાઓનો ખ્યાલ આપોઆપ તમારા
 ખ્યાલમાં આવી જશે. બસ. હું તમારા સંસર્ગ સિવાય આ જગતની
 અન્ય કોઈપણ વસ્તુને ઇચ્છતો નથી. ભગવાન રામચંદ્રના વનવાસ
 સમયે લક્ષ્મણજીની પ્રાર્થનાને લક્ષમાં લઈને મહાપ્રભુ રામચંદ્રે લક્ષ્મણને
 પોતાની સાથે તેડી જવાની જે ઉદારતા દર્શાવી હતી, તેવી જ ઉદારતા
 તમારે પણ દર્શાવવી જોઈએ. પિતાજીની મના હોવા છતાં પણ મારી
 ઇચ્છા તમારી સાથે જ રહેવાની છે. સ્નેહના અચલ અને અડગ દુર્ગને
 તોડવાની શક્તિ કોઈનામાં છે જ નહિ. કદાચિત્ તે દુર્ગપર અત્યાચાર
 રૂપ ગોળાનો વરસાદ વરસાવવામાં આવે તો પણ તે દુર્ગની અચ-
 લતા તથા અડગતામાં લેશ માત્ર પણ બાધા આવતી નથી. તમારી

સાથે રહેવાથી પિતાજીના મનમાં કદાચ કાંઈ પણ દુઃખ થશે, તો હું તેની જરાપણ દરકાર કરીશ નહિ. કારણકે, સત્ય અને નીતિને રસ્તે ચાલવામાં હું કોઈ પણ પ્રકારનું પાપ જોતો જ નથી. અધર્મ અને અનીતિને રસ્તે ચાલવાની મારી ઇચ્છા પણ નથી. તેથી જો પિતાજીને કાંઈ માંહું લાગે તો તેની પરવાર રાખવાનું કાંઈ પણ કારણ જ નથી. ”

યુવરાજ દેવળના કથનના જવાબમાં કાંઈકે કહેવા જતો હતો; પરંતુ તેનું શોકાતુર, મલિન અને રૂદનભરેલું મુખ જોઈ તે કાંઈ પણ બોલી શક્યો નહિ. તે તરત જ દેવળને છાતી સાથે ચાંપીને બોલ્યો કે:—“ આવ ભાઈ, આવ-હું તને મારી સાથે જ રાખીશ. પણ હવેથી તું આ પ્રમાણે નિરર્થક શોક કરીશ નહિ. કારણ કે, વિનાકારણ શોક કરવાથી હૃદયમાં એક પ્રકારનું અસુખ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના યોગે આ મધુર જીવન શુષ્ક અને કડવું બની જાય છે. તારી આવી અલૌકિક બ્રાતૃભક્તિ જોઈને મને અપાર આનંદ થાય છે અને તારી આ ગુણ ગ્રાહકતાને માટે મારા મુખથી તારા પ્રતિ સ્વાભાવિક જ ધન્યવાદના શબ્દો ઉચ્ચારી જવાય છે.

બન્ને ભાઈઓ એક બીજાના હાથ પકડીને બહાર આવ્યા અને ત્યાર પછી તેમણે જોયું કે, જનાર્દન દ્વારના ઓથમાં ઉભો રહી આંખોમાં ભરાઈ આવેલાં આંસૂ લૂછી રહ્યો છે. યુવરાજ તથા દેવળને બહાર આવેલા જોઈને તરત જ તે રૂંધાચલા અવાજથી બોલી બેઠો:— “કુમાર, આજે તમારા ભાઈ તદ્દન ભૂખ્યા છે. હજી સૂંધી તેમને અન્નનો એક દાણો પણ મળ્યો નથી. રાજ્યના માલિકની આવી દુઃખી દશા જોઈને માંહે હૃદય ભરાઈ આવે છે. વીરેન્દ્રકેશરી જેવા વીરનરના વીરબાળકને આજે અન્નનો પણ અભાવ થઈ પડ્યો છે. ! હાય ! સંસાર ! કેવો સ્વાર્થમય બની ગયો છે ? કુમાર દેવળરાય ! દિવસે દિવસે મનુષ્યના

મનની પવિત્રતા, ધાર્મિકતા અને ઉદારતાનો ક્ષય થવા લાગ્યો છે અને ઉદારતાનો ક્ષય થવા લાગ્યો છે અને તેને ઠેકાણે અધમતા, દુષ્ટતા અને સ્વાર્થપરાયણતાની વૃદ્ધિ થવા માંડી છે ! તમારા પિતાએ તો હવે જીવનની હદ જ રહેવા દીધી નથી. રાજપાટ, ધનદોલત વગેરે બધું છીનવીને યુવરાજને માર્ગના બીખારી બનાવવા છતાં, તેમની મહત્વાકાંક્ષાનો અવધિ આવ્યો નથી. તેઓ બિચારા ભોળા બાળકને અન્નનાં પણ શાંકાં કરાવવા લાગ્યા છે. તેમની જીવનસુધામાં હળાહળ રેડવા છતાં, તૃપ્તિ ન થવાથી તેઓ તેમનો જડમૂળથી નાશ કરવાની કોશિશ કરી રહ્યા છે. રાજ્યના સ્વામીને જ્યારે અન્નવસ્ત્રનો પણ અભાવ થઈ પડે, ત્યારે તેના માટે દુઃખનો ખીજો કયો વિષય અવશિષ્ટ રહે વાઈ ? યુવરાજના કલ્યાણ અને સેવા માટે મેં માફ જીવન અર્પણ કરી દીધું છે, તેથી મારાથી તેમનું દુઃખ દેખી શકાતું નથી. તેમની આવી દુઃખી સ્થિતિ જોઈને માફ હૈયું વલોવાય જાય છે. પણ શું કરું, અત્યારે હું લાચાર છું. મારી પાસે સત્તા નથી, લક્ષ્મી નથી કે જેના યોગે યુવરાજના દુઃખને જરા પણ ઓછું કરી શકું. મારાથી દુઃખી દિલના ઉભરા બહાર કાઢવા સિવાય ખીજે એક પણ ઇલાજ કરી શકાય તેમ નથી. છતાં મને આનંદ માત્ર એટલો જ છે કે, તમે નીતિના પક્ષકાર થઈ યુવરાજના કલ્યાણ માટે તૈયાર થયા છો. ભાઈના બલા માટે પિતાના પ્રેમની પણ કશી પરવાર ન કરતાં તેમની સેવામાં જ તમે જે આત્મસમર્પણ કર્યું છે, એથી મારા આનંદનો અવધિ થાય છે. અત્યારે તમે મારા એક બળવાન મિત્રની ગરજ સારી છે. તમારી મદદથી હું ધાઈ એમ કરી શકું તેમ છું. પરંતુ હવે એ બધી વાતોનો વધુ વિસ્તાર કરવા કરતાં તમે કૃપા કરી યુવરાજને માટે અન્ન, વસ્ત્ર, અને સૂવાનાં સાધનોનો સત્વર બંદોબસ્ત કરી આપો. સમય ઘણો જ વીતી જવા આવ્યો છે. ભૂખ, તરસ અને

માર્ગના થાકને લીધે યુવરાજનું શરીર છેક લોથપોથ થઈ જવા આવ્યું છે, માટે સહુથી પહેલી એ સગવડ કરાવી આપો કે જેથી તેમને કાંઈક આરામ મળી શકે.”

જનાર્દનનાં આવાં તત્ત્વ વચનો સાંભળી દેવળરાયના મનમાં પુનઃ બધી વાતો સાંભળી આવી, તેણે સવાનીપ્રસાદના મુખ તરફ એકવાર જોઈ જોયું. પણ તે જોતાંની સાથે જ તેણે પોતાની આંખો મીચી લીધી. વળી કાંઈક વિચાર આવતાં ફરીવાર તેણે એકવાર યુવરાજના મુખભાગી જોયું, પરંતુ તે સમયે સજ્જન, ધૃણા અને શોકનો માર્યો મર્મમાં તે મર્મમાંજ મરી ગયો. જણે ભાનુના તાપથી કોમળ હૃદયની મધિકા સંક્રુચિતા થઈ ગઈ.

સસમ પરિચ્છેદ

વજ્રપાત

“બંદા ! બોત ન ફૂલિયે, ખુદા ખમેઆ નાંહિ;
જેર બૂલમ ન કીજિયે, મૃત્યુલોકકે માંહિ;
મૃત્યુલોકકે માંહિ, તુજરમેાં તુર્ત દિખાવે;
જેતા કરે મુમાન, સોહિ નર ખત્તા ખાવે;
કહે દીનદરેશ, બૂલમત ગારિલ ગંદા;
ખુદા ખમંદા નાંહિ, બોત મત ફૂલે બંદા.”

નવો સરસામાન લાવી યુવરાજના સયનગૃહને સન્નિજત કરતાં રાત્રિનો એક પ્રહર વીતી ગયો. એક પ્રહર પછી યુવરાજ અને કુમાર

દેવળરાય ભોજનાદિ ક્રિયાઓથી નિવૃત્ત થઇને પ્રેમભવનમાં આવી પહોંચ્યા. જનાર્દને એક અંગરક્ષક કવચ અથવા બખ્તર લાવી યુવરાજને વસ્ત્રની અંદરના ભાગમાં પહેરી લેવા ભલામણ કરી. જનાર્દનના આગ્રહથી ભવાનીપ્રસાદને મરજી ન હોવા છતાં પણ કવચ પહેરીને સૂવું પડ્યું. બન્ને ભાઈઓ એક બીજાના મુખ સહામું જોતા જોતા ઉઘી ગયા. કેટલાક વિશ્વાસુ અનુચરોને યુવરાજના પહેરાપર રાખીને, જનાર્દન એકવાર ચારે બાજુએ તપાસ કરવા માટે ચાલ્યો ગયો. જ્યારે ફરીને તે પાછો આવી પહોંચ્યો, ત્યારે રાત્રિનો લગભગ બીજો પ્રહર વીતી જવા આવ્યો હતો. કેટલીક તલ્વારો, કેટલાક તીરના ભરેલા ભાથા, કેટલાક ભાલા અને કેટલાંક મનુષ્યોને સારી સગવડવાળી જગાએ મૂકીને જનાર્દન ખુફી તલ્વાર લઇ દારની સાથે પીઠ અઢેલીને યુવરાજના ઓરડાનો પહેરો ભરવા લાગ્યો.

જનાર્દનનું મન આજે બચંકર ચિંતાઓથી ઘેરાઈ ગયું હતું. ગંધાં જે વર્ષોની પુરાણી વાતો ધામે ધામે તેના મનમાં યાદ આવવા માંડી હતી. તે ઉપરાંત યૌવન અને બાલ્યકાળની કેટલીક સ્મૃતિઓનું પણ તેને સ્મરણ થઈ આવ્યું હતું. વીરેન્દ્રકેશરી તથા અનંતરાયના કાર્યોની તુલના પણ તેના મનમાં એક પછી એક થવા માંડી હતી. તે સમયે રાત્રિનો લગભગ ત્રીજો પ્રહર વીતી જવા આવ્યો હતો. યુવરાજના ઓરડામાં ધામે ધામે દીપક સળગી રહ્યાં હતાં. જનાર્દન ઝાંખા પ્રકાશમાં યુવરાજના મુખને સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકતો હતો. એ સમયે બારીમાંથી અચાનક બાજુ કોઈનો અવાજ આવતો સંભળાયો. જનાર્દને પ્રથમ તો તેને પોતાની ભ્રમણા ગણી કાઢીને તે તરફ કાંઈ પણ લક્ષ આપ્યું નહિ; પરંતુ ફરીવાર પણ તેવો તેવો અવાજ સંભળાયો. આથી જનાર્દન ઉઠીને બારી પાસે ગયો અને તે અવાજને બરાબર ધ્યાન

પૂર્વક સાંભળવા લાગ્યો. કેટલીકવાર સૂધી એકામિતાથી તે અવાજ સાંભળીને જનાર્દન સમજી ગયો કે, બારી તળે આવેલા બગીચામાં ઉભી ને બે અન્નપૂજા પુરુષો ગુપત્યૂપ કાંઈક વાતચીત કરી રહ્યા છે, એથી તેની નજીકમાં જ આવેલી ખીજી બાજુપર એક બારી હતી, ત્યાં તે જઈ પહોંચ્યો. પરંતુ ત્યાંથી તેને તે અવાજ બરાબર સંભળાયો નહિ. પછી દાર પાસે આવી કાન લગાડીને તે અવાજને સાંભળવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો. આથી જનાર્દનને પૂરતી ખાત્રી થઈ કે, બેત્રણ અપરિચિત મનુષ્યો મહાલયના ચોકમાં આવીને ગંભીર સ્વરથી કોઈ પણ વિષયની ખાનગી સલાહમસલાત ચલાવી રહ્યા છે. જનાર્દન આ બધું કૌતુક જોઈને એકદમ છાનામાનો યુવરાજ પાસે જઈ પહોંચ્યો અને જરા પણ ગરબડ કર્યા વિના ચૂપકીથી તેને ઊંધ માંથી ઊઠાડ્યો. યુવરાજ બધી ખીના સાંભળી મૌન ધારણ કરી બેસી રહ્યો. જનાર્દનને તેનો મનોભાવ જાણીને તેને ઉશ્કેરવાના હેતુથી જાણી જોઈને એકાદ બે જૂઠી વાતો પણ કરી. તેણે કહ્યું:—“યુવરાજ, આ લોકો રાજ્યના સૈનિકો અથવા તો ધૂપા ધાતકો નથી, પણ એઓ તો લૂટનો ધંધો કરનારા લૂટારાઓ છે.”

આ વાત સાંભળીને યુવરાજના મુખપરથી જાણે વિપાદનાં વાદળાં સરી ગયાં અને હૃદયપર રહેલો ચિંતાનો પર્વત દૂર થઈ ગયો. અથવા તો સહજ યત્ન કરવાથીજ યુવરાજ સમજી ગયો કે, હવે નિશ્ચંત થઈ બેસી રહેવામાં કશો સાર નથી. વાસ્તવિક રીતે યુવરાજના મનમાં એવી ભાવના થઈ આવે તો તેમાં કાંઈ અન્નયખી જેવું નહોતું, કારણ કે, જે મનુષ્ય જળમાં ડૂબવાની અણીપર આવી ગયો હોય છે તે પણ એક તણખલાંના આધારે પોતાના પ્રાણ બચાવવાની એટલા કર્યા સિવાય રહેતો નથી. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના શિરપર આવી પડેલી આફતમાંથી

બચવાનો ઉપાય કરે છે, અને એ આ વિશ્વનો એક સચરાચર નિયમ જ છે. જનાર્દનનું ફેંકેલું એ તણુખલું મળતાં જ યુવરાજ ફૂદકો મારી પથારીમાંથી ઊડી ગયો અને પશ્ચિમ દિશાની ખારી પાસે આવી ખારીને સહજ ઉઘાડીને શત્રુઓના હાવભાવ જોવા લાગ્યો. જનાર્દને ધરનો દીવો હોલવી નાખ્યો. યુવરાજને જણાયું કે, ખારી પાસે સીડી મૂકવામાં આવી છે અથવા તો એક મજબૂત દોરકું લટકાવવામાં આવ્યું છે. થોડીવાર સૂધી વાટ જોતાં જણાયું કે એક મનુષ્ય ધીમે ધીમે સીડી પર ચઢી રહ્યો છે. એ જોઈને યુવરાજ પોતાનું તીર અને ધનુષ્ય તરતજ હાથમાં લઈ લીધું અને ત્યાર પછી ધનુષ ચઢાવીને તેણે ઘણાજ વેગની સાથે એક તીર ફેંક્યું. તીરનું પરિણામ તરત જ જાણવામાં આવી ગયું. એકવાર એક આર્તનાદ સંભળાયો અને ત્યાર પછી તરત જ એક ભારી વસ્તુના પડવાનો અવાજ પણ સાંભળવામાં આવ્યો. આ બધું બની ગયા પછી કેટલીકવાર સૂધી બધું શાન્ત રહ્યું. યુવરાજ ખારીને સંપૂર્ણતાથી ઉઘાડીને આમ તેમ જોવા લાગ્યો. જનાર્દન પાસે આવી ઉભો રહ્યો. તેમણે બન્નેએ જોયું કે, બે માણસો અંધકારમાં ધૂપાઈ રહ્યાં છે. તેમણે બન્નેએ એકી સાથે બે તીર છોડ્યાં. એથી શરીવાર પહેલાંના જેવોજ ગગનભેદક આર્તનાદ સંભળાયો. શયદની પેઠે તે બન્ને વ્યક્તિઓના પ્રાણ પણ અચાત રાજ્યમાં ચાલ્યા ગયા. તેમની પાપમયી કાયાઓ ચેતનહીન થઈ આ પૃથ્વીપર ઢળી પડી.

દેવળરાય હજી સૂધી સૂતો હતો. તે ખૂંસેથી તેની ઊંઘ ઉડી નહિ. ખુફી ખારીમાંથી આવતા ઝાંખા પ્રકાશમાં યુવરાજે એકવાર તો સરલ પવિત્ર ભાવને સૂચવનારા મુખને જોઈ લીધું. ધીમે ધીમે તેણે પોતાનું મુખ નમાવીને કુમારના હોઠપર એક મધુર ચુંબન પણ લઈ લીધું. એથી ઊંઘતા બાળકનું મુખ જાણે હસી પડ્યું. યુવરાજ પુનઃ જનાર્દન

પાસે આવી ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો:—જનાદન ! જાઓ, મહેલના રખવાળને જગાડો. અને લૂટારાના—” યુવરાજની વાત પૂરી થતાં પહેલાં જ કડકડ શબ્દ કરતાં ઓરડાનાં દાર ભાંગી પડ્યાં. યુવરાજ પણ ખુફી તલ્વાર લઈ એક કૂદકો મારતાંની સાથે જ દાર પાસે આવી ઉભો રહ્યો અને આગળના બે જણાને તલ્વારની તીખી ધારથી ધરાશાયી બનાવી દીધા. ફરીવાર બીજા બે જણુ જરા આગળ ધસી આવ્યા એટલે તેમની પણ તેવી ને તેવી જ દશા કરી.

દરવાજાના ભાંગવાનો અવાજ સાંભળીને દેવળરાયની બિંધ ઉડી ગઈ. આંખો ઉઘાડી તેણે જોયું તો આખું ઘર ઘેર અંધકારથી ઢંકાયલું જોયું; ફક્ત ઓરડાના ભોંયતળીયાપર હથિયારનો ખડખડાટ થતો સંભળાયો. એક પ્રકારના અજ્ઞાત ભયથી થરથરીને દેવળરાયે ખૂમ પાડી કે:—“ ભાઈ ! ઓ ભાઈ ! ”

હથિયારના ખડખડાટને બેદીને તે અવાજ યુવરાજના કાને પડ્યો. એ સાંભળીને યુવરાજ બોલ્યો:—“ ફિકર નહિ દેવળરાય ! ચિંતા ન કર. ઘરમાં લૂટારા દાખલ થયા છે. ઉઠ—એઠો થા, ઘરમાં દીવો સળગાવ અને ત્યાર પછી હાથમાં તલ્વાર લઈને પશ્ચિમ દિશાની બારી પાસે ઉભો રહે. બારીમાંથી લૂટારાઓ ઘરમાં પેરી ન શકે, તેની સંભાળ રાખજે. ગાફેલર હીશ નહિ. સમય ઘણો જ કટાકટીનો ચાલી રહ્યો છે.”

થોડી વારમાં દેવળે દીવો સળગાવી દાર પાસે મૂક્યો અને ત્યાર પછી તે બારી પાસે આવી ઉભો રહ્યો. ત્યાં જઈ તેણે નીચી નજર કરી જોયું કે, એક અપરિચિત પુરુષ નિસરણી લઈને ઉપર આવી રહ્યો હતો. એ જોઈ કુમારે એકદમ વેગપૂર્વક તે પુરુષનું શરીર તાકીને એક બાણ ફેંક્યું; એ બાણ વાગતાંની સાથે જ તે એક ઘેર આર્તનાદથી દશે દિશાઓને ગમગી એકદમ નીચે ગમડી પડ્યો; કુમારે અંધકારનો બેદ

કરી તીણી નજરથી જોયું કે, બારી તળે બીજા ત્રણ ચાર માણસો પણ ઉભાં રહ્યાં છે, એ જોઈને કુમારે કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય તીરનો બાથોં ઉપાડી લીધો અને ત્યાર પછી ઘણી જ સાવચેતીથી તે તીર ચઢાવી ચઢાવીને માણસ મારવા લાગ્યો. એ સમયે દક્ષિણ દિશાની બારી એકાએક ઉઘડી ગઈ અને એ બળવાન મનુષ્યો ઘરમાં ફૂટી આવ્યા. દેવળ ઘણાંજ થોડા સમયમાં હાથમાં તલ્વાર લઈ તેમની સહામે આવી ઉભો રહ્યો, અને ક્ષણવારમાં તો એ એક પુરુષને ધરાશાયી કરી બીજાને પણ ધાયલ કરી દીધો. પરંતુ ફરીવાર એ બળવાન લૂટારા ઓરડામાં ફૂટી આવ્યા, તેમની સહામે ટક્કર ઝીલવાની દેવળના શરીરમાં શક્તિ રહી નહોતી. કારણ કે, જે સમયે પેલા એ લૂટારાઓ ફૂટી આવ્યા હતા, ત્યારે તેમની પાછળ બીજા ત્રણ પુરુષો પણ કુમારના શરીરનો નાશ કરવાના હેતુથી તે ઓરડામાં ધસી આવ્યા હતાં. આથી કુમાર ગભરાઈ ગયો, પરંતુ કાયર થયો નહિ, તે પોતાના ગળા પ્રમાણે તે પાંચે લૂટારાઓ સહામે લડવા લાગ્યો. જ્યારે લડી લડીને તેના કામળ હાથ છેક થાકી જવા આવ્યા, ત્યારે તે ખૂબ પાડી બોલી ઉઠ્યો:—“ભાઈ ! આવો. આ દુરાત્મા દમ્યુઓનાં હાથમાંથી મને બચાવો.”

દેવળરાયના આવ્યનો સાંભળતાંની સાથે જ ભવાની પ્રસાદ વીજળીના વેગે દોડી આવીને દેવળ પાસે ઉભો રહ્યો અને જોત જોતામાં તેમાંના કેટલાક વીર્યહીન બાયલા લૂટારાને મૃત્યુવશ કરી, તે દેવળરાયને ઉદ્દેશીને બોલ્યો:—“દેવળ ! તું તીર, તલ્વાર અને ધનુષ્ય લઈને આ બંને બારીઓની રક્ષા કર.”

આમ કહીને તે જનાર્દનની મદદે ગયો. ત્યાં જઈ તેણે જોયું કે, જનાર્દનના આખા શરીરમાંથી લોહીની ધારાઓ છૂટી રહી હતી, પણ પણ ભાંગી ગયા હતા. બાહુ ક્ષીણ થવા આવ્યા છે, લોહીના પ્રવાહમાં નાની

વેલીની પેઠે તેનું આખું શરીર કપી રહ્યું હતું, આ જોઈને તે ધણોજ ચિંતાતુર બની ગયો અને બોલ્યો કે:—“દેવળ” !

કુમારે પલંગતે ખેંચી લાવવાની ઘણી કોશિશ કરી, પરંતુ તેનાથી લેશમાત્ર પણ ખેંચી શકાયો નહિ. ત્યારે યુવરાજ થોડીવારને માટે મુદ્દ છોડીને દ્વાર પાસે પલંગને ખેંચી લાવ્યા પછી તેણે જોયું કે, મહા ભયંકર સર્વનાશ થયો છે, જનાર્દનભૂમિપર ગળ્યડી પડ્યો છે તથા લૂટારાઓએ ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો છે. જનાર્દનની એવી દશા જોઈને યુવરાજ ન થાક્યા પાક્યા શરીરમાં પુનઃ સિંહાસા જેવું બળ આવી ગયું. તે ચીત્કાર કરી બોલ્યો “ દેવળ, જનાર્દનના શરીરને ઉપાડી જ. હું આ શિયાળવાંઓને હમણાં જ નમાડી મૂકું છું. મારા મહેલપર ચઢી આવનાર પાપાત્માઓને તેમની દુષ્ટતાનું પૂરેપૂરું ફળ ચખાડી આપું છું. ”

ભીમના જેવું બળ દાખવી ભયંકર હુમલો કરી યુવરાજે જોયું કે તેઓ પ્રથમના કરતાં તેથી બમણી સંખ્યામાં વધીને મારા પર હલ્લો કરવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે તથા તેમના સપાટામાંથી બચવાનો એક પણ ઇલાજ બાકી રહ્યો નથી. મને તો મરવાનો જરા પણ ભય નથી, પરંતુ દેવળનું શું થશે ? ” આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે ખૂંખૂં પાડી બોલી ઉઠ્યો:—“ દેવળ ! જા, જલ્દી નાસી જા. પશ્ચિમ દિશાની બારીપર નિસરણી લાગી ગઈ છે અને લૂટારાઓનું એક મોટું ટોળું તારાપર ધસી આવવાની તૈયારી કરી રહ્યું છે. માટે જા, જલ્દી ખચે ઉતરીજા. હું આ દ્વારની રક્ષા કરું છું. મારી કશી પણ ચિંતા કરીશ નહિ. ”

દેવળરાયે કહ્યું:—“ ના, ભાઈ, તમને એકલા મૂકી હું નહિ જાઉં. તમે પ્રથમ નીચે ઉતરી પડો એટલે હું પણ તમારી પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવું. પરંતુ તમને એકલા મૂકી જતાં માફ મન માનવું નથી. ”

યુવરાજે કહ્યું:—“ દેવળ ! આ હડ કરવાનો સમય નથી. જા જલ્દી નહાસી જા. ”

“ ના ભાઈ, મારાથી તેમ થઈ શકશે નહિ. મરીશું તો આપણે બન્ને સાથે જ મરીશું. ” દેવળરાય બોલ્યો યુવરાજે કહ્યું:—“ બહુ સાફ, ચાલ તું આગળ ઉતરી જ, હું પણ તારી પાછળ જ આવું છું.”

દેવળ યુવરાજની આજ્ઞા પ્રમાણે બારીમાં આવી ઉભો રહ્યો અને ત્યાર પછી તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી નીચે જોવા લાગ્યો. તેણે જોયું કે, બગીચો તદ્દન શૂન્ય પડેલો છે અને તેમાં કોઈ પણ મનુષ્ય જણાતું નથી. આ જોઈને તેણે નીચે ઉતારવાની તૈયારી કરી તે સમયે યુવરાજ પોતાની અસીમ શક્તિ અને અપૂર્વ કૌશલ્યના પ્રભાવે તે મોટો પલંગ ઉપાડીને દ્વારપાસે રાખી દીધો અને જનાર્દનના શરીરને ખભાપર લઈ એક કૂદકો મારતાંની સાથે જ તે બારીમાં આવી ઉભો રહ્યો. બે ચાર પગથિયાં ઉતરતા ન ઉતરતામાં તો યુવરાજના જાણવામાં આવી ગયું કે તે દ્વાર આડા અડકાવેલા પલંગને ફેંકી દઈ લૂટારાઓ બારી બંધી દોડી આવ્યા. એ જાણતાંની સાથે જ યુવરાજ ચેતી ગયો. પરંતુ હજી તે જમીન સુધી પહોંચ્યો નહોતો, એવામાં લૂટારાઓ બારીમાં આવી ઉભા રહ્યા અને તેમણે તરતજ બારીમાં મૂકેલી નિઃસરણીને જમીનપર ફેંકી દીધી. આથી યુવરાજ એકદમ માટીમાં ગળડી પડ્યો પણ તરત જ તે પાછો ઊઠી ઉભો થયો અને જનાર્દનના શરીરને ફરીવાર ખભાપર ઉચકી લઈ જનાર્દનના બનાવેલા વેલીઓથી ઢંકાયેલા છૂપા ઘર બંધી દોડી ગયો. દેવળ પણ તેની પાછળ પાછળ દોડવા માંડ્યો. ચોરડાની બારીમાંથી સેંકડો તીર તથા ભાલા ફેંકવા માંડ્યાં, બે ચાર તીર યુવરાજના શરીર સાથે પણ અથડાયાં, પરંતુ શરીરપર પહોંરેલા બખ્તર સાથે અથડાઈને તે માટીમાં પડી ગયાં, તેની ચામડીને ભેદી શક્યાં નહિ. યુવરાજ સાંકેતિક કુશળતાથી છૂપી અશ્વશાળાનું દ્વાર ખોલીને જોયું તો સન્નિવૃત્ત કરેલા બે અશ્વો તેને જણાયા. એ

અશ્વ જોતાંની સાથેજ તેઓ બન્ને એક એક અશ્વપર સ્વાર થઈને નક્ષત્ર વેગે અશ્વો દોડાવી બહાર નીકળી ગયા. યુવરાજે સાવચેતીથી જનાર્દનના શરીરને પોતાના ખોળામાં સંભાળી રાખ્યું. થોડી વારમાં તેઓ ત્રણ દેવળના મહેલમાં જઈ પહોંચ્યા, તે સમયે રાત્રિ લગભગ વીતીજવા આવી હતી.

જનાર્દનને શય્યાપર સૂવાડી બન્ને ભાઈઓ બન્ને બાજુએ બેસી જનાર્દનને ચેતનમાં લાવવાની કોશિશ કરવા લાગ્યા. પરંતુ કોઈ પણ રીતે જનાર્દન શુદ્ધિમાં આવી શક્યો નહિ; ત્યારે નિરાશ હૃદયે બન્ને ભાઈઓ રડવા લાગ્યા. થોડીવાર પછી સુષુપ્તિમાંથી ઊઠેલા મનુષ્યની પેઠે યુવરાજ અચાનક ઉઠી ઉભો થયો અને કહેવા લાગ્યો:—“ દેવળ ! તારૂં શરીરપણુ લોહીથી ખરડાઈ ગયું છે. પ્રથમ તારા શરીરને સંભાળ અને ભયંકર જખમપર પાટા બાંધવાનો બંદોબસ્ત કરાવ. જા, તારા ઘરના વેદને બોલાવી મંગાવ, તારા શરીરને બરાબર શુદ્ધિમાં લાવી જનાર્દનની દવા કરાવવાની વ્યવસ્થા કર. હું હમણાં કાકા પાસેજઈને આ બધી હકીકત કહી સંભળાવું છું. દેવળ ! સ્વર્ગીય રાજા વીરન્દ્રકેશરીના શાંતિમય રાજ્યમાં આવો જીવન થતો જોઈને માંડે હૈયું ભરાઈ આવે છે. મારાથી આ અન્યાય જોઈ શકાતો નથી. કાકાને કહીને આવાં તૂકાનોને હમણાંને હમણાં જ અટકાવવાની હું કોશિશ કરવા માગું છું. હું જાઉં એ દરમિયાન પણ તું ખૂબ સાવચેત રહેજો. ”

યુવરાજની આવી વાત સાંભળી દેવળરાયે યુવરાજનો હાથ પકડી લીધો અને કહ્યું કે;—“ ભાઈ, હું પણ તમારી સાથે આવીશ અને પિતાજીને રાજ્યમાં થતા આવા અન્યાયોને અટકાવવાની ભલામણ પણ કરીશ. વીર રાજાના રાજ્યમાં પ્રપંચનો પ્રચાર થાય, દગાખાજીનું જોર

વધેતું જાય, અધર્મ તથા અધમતાનો સંચાર થાય, એ એક ક્ષત્રીપુત્રથી શી રીતે જોઈ શકાય ? વસુધાને કંપાવનાર, સમસ્ત વિશ્વને પોતાની વીરહાકથી થરથર ધ્રુજવનાર વીર ક્ષત્રિયના તનુજો પોતાની પ્રજાને પીડાતી, રીઆતી અને દુઃખી થતી શી રીતે જોઈ શકે ? ભાઈ ભવાની ! આ પાવત્ર રાજ્યમાં જ્યાં અન્યાય, અત્યાચાર અને અધર્મનું નામ ચિન્હ પણ નહોતું, ત્યાં આવી કુઠિલતા અને પાપપરાયણતા બાપેલી જોઈને માફ કાળજી કમ્પી જાય છે. હજી સૂધી ભારતના-રાજ સ્થાનના ક્ષત્રિયોના ગુણાનુ ગાન સમસ્ત ભૂમડંજમાં ગવાઈ રહ્યાં છે, તેનું કારણ તેમની અપૂર્વ પ્રતિભા અને શાંતિ પ્રિયતા જ હતી. આ નિષધ દેશમાં મહાપ્રતાપી પુણ્યશ્લોક નગરાજ નિચરી ગયા છે, અને આપણે સર્વ તેમનાં જ સંતાનો છીએ. અરે તેમના વંશજો છીએ; તેથી જો આપણા રાજ્યમાં આવો દગો થાય, અશાંતિનું બળ આટલી સીમા પર્યન્ત વ્યાપી જાય તો પછી આપણા કલંકનો અવધિ જ રહે નહિ. જનસમાજ આપણને પવિત્ર પૂર્વજના પરાક્રમપર કલંકની કાલિમા લગાડનારા કુલધાતકો જ કહે. ભાઈ ! આ સર્વ કારણોથી હું પણ પિતાજી પાસે આવી મારા દુઃખી દિલના દુઃખી ઉભરા કાઢી બતાવીશ. અન્યાયના માર્ગે ચાલતા પિતાને સદ્ધર્મના સહાયક થવાનો યોગ્ય ઉપદેશ આપીશ. કુમાર્ગમા ગમન કરતા પિતાને પણ સુનીતિના માર્ગપર ચાલવાનો ઉપદેશ આપવાનો પ્રત્યેક સુસંતાનને સંપૂર્ણ અધિકાર છે, જગતની દૃષ્ટિએ કલંકિત થવા કરતાં, કેવળ પિતાના ક્રોધને પાત્ર થવામાં જ હું વધુ સુખ માનું છું. માટે કૃપાકરી મને પણ તમારી સાથે તેડતા જાઓ. મારા હૃદયનો ભાર હલકો કરવાની તક આપો. ”

ભવાનીપ્રસાદે કહ્યું:—“ ના દેવજી, અત્યારના સંજોગો જોતાં તને સાથે લઈ જવામાં હું કશો સાર જોતો નથી. કારણકે, પિતાજીનું મન અત્યારે મારા પ્રતિ સંપૂર્ણ શંકાક્ષીલ બની ગયું છે. તેથી તેઓ

કોઈ પણ રીતે મારી અથવા તારી વાતપર વિશ્વાસ કરે તેમ નથી. રાજ્યમાં જે જુલમ વધી પડ્યો છે, એ અટકાવવાનો ધર્મ આપણો છે, પિતાજી તો હવે વૃદ્ધ થવા આવ્યા છે. તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમના શિરપર આવી પડેલા ભારને હળવો કરવો, એ આપણું કર્તવ્ય છે. વળી હમણાં તાર્ક આપું શરીર ધાયલ થઈ ગયું છે, તારા વધુમાંથી રક્તની ધારાઓ વહી રહી છે, આ સોનાના શરીરપર અનેક આઘાતો થયા છે, એ જોધને કાકાશીકલ્પના કરશે. તેનો જરા વિચાર કરીજો. આપણે બન્ને તેમની આજ્ઞાનું ઉક્ષંધન કરનારા, તેમના હૃદયપર વિષમ આઘાત કરનારા થઈ પડ્યા છીએ, આવી સ્થિતિમાં તેમના તે દુઃખ અને શોકમાં વધારો કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. હાલ તરત તો તું તારા શરીરની તથા જનાર્દનને હોશમાં આવવાની સમ્પત્તિ કર. હમણાં ને હમણાંજ વૈધને બોલાવી તમારા બન્નેના શરીરના જખમોને રૂબવવાની કોશિશ કર. ”

આમ કહીને લવાનીપ્રસાદ ચાલ્યો ગયો. તે જ્યારે રાજમહાલયમાં ગયો ત્યારે પણ આછો આછો અંધકાર છવાયો હતો. તપાસ કરતો કરતો યુવરાજ મહાલયમાંના પૂર્વપરિચિત ઓરડામાં જઈ પહોંચ્યો, ત્યાં જવાથી તેને અનંતરાયની મુલાકાત થઈ શકી. યુવરાજના મુખપર ક્રોધનાં ચિન્હો પ્રકટી આવેલાં જોઈ તે પ્રહરી તેને કાંઈ પણ કહેવાતું સાહસ કરી શક્યો નહિ. યુવરાજે ઓરડામાં પ્રવેશ કરી અજ્ઞયળી બરેલી દૃષ્ટિથી જોયું કે, ઘરમાં દીવો સળગી રહ્યો છે અને અનંતરાય રાત્રિનો અંત આવતા સૂધી રાજકાર્યમાં ગુંથાઈ રહ્યો છે. અનંતરાય લવાનીપ્રસાદને જોઈને એકાએક ચમકી ઊઠ્યો. અને પછી તરત જ હસી થઈ ગયો. પણ વળી કાંઈક વિચાર આવતાં તેણે પોતાના મનના આવેગને દબાવી દીધો અને સહજ કમ્પતા અવાજે કહ્યું:—“યુવરાજ ! તું અહીં શા માટે આવ્યો, કોની પરવાનગી લઈ મારા મકાનમાં દાખલ

થયો ? તાં આખું શરીર લોહીથી ખરડાયલું જણાય છે, આંખો લાલચોળ બની ગઈ છે અને વસ્ત્રો છિન્ન વિચ્છિન્ન થઈ ગયાં છે, તો તેનું કારણ શું છે તે સત્વર જણાવ. શું આખી રાત્રિ તે લૂંટફાટ કરવા જ ગાળી છે ? અહીં પણ શું ધાડ પાડવા માટે જ આવ્યો છે ? ભવાની ! હવે જેઉં છું કે, તાં વર્તન તદ્દન બદલાઈ ગયું છે. તારા શરીરમાં ઉન્મત્તતાનો અધિકાર વ્યાપ્યો છે. પરંતુ મારી પાસે તાં કંઈ પણ ચાલી શકવાનું નથી. શું તું તારા પિતા તુલ્ય કાકાને પણ તારા હથિયારની બહાદુરીનો પરિચય કરાવવા આવ્યો છે ? જે તેમજ હોય તો તેમાં તારી ભયંકર ભૂલ થાય છે. ”

ચુવરાંજ અનંતરાયનાં આવાં તીર જેવાં તીવ્ર વચનો સાંભળી કમ્પી ઊઠ્યો. તેણે સહજ આવેશમાં આવી કહ્યું:—“ આવી નિષ્કુર વાર્તા કહીને મારા દર્દી જિગરપર નિમક શામાટે છાંટે છે ? બળતા દિલપર ધી શામાટે હોમો છે ? આપ મારા પિતા તુલ્ય છો. મેં સ્વપ્નમાં પણ આપનું અલિત ઇચ્છ્યું નથી; છતાં આવાં કઠોર વચનો કેમ સંભળાવો છો, તે હું કોઈ પણ રીતે સમજી શકતો નથી. સત્યને રસ્તે ચાલનાર દીન બાળકને આવાં વિષમ શબ્દ બાલુ મારી તેની છાતીને શામાટે ચીરી નાખો છો ? આવો અસહ્ય અત્યાચાર શામાટે કરો છે ? હું આપના મહેલપર ધાડ પાડવા આવ્યો નથી, પરંતુ માંડ દુઃખ સંભળાવવા જ આવ્યો છું. મારા મહેલમાં લૂટારાદારા ધાયલ થઈ હું મહા ત્રાસથી નાસી છૂટી આપની પાસે આવી પહોંચ્યો છું. જનાર્દન ધાયલ થયો છે, અરે તે જીવન મરણના સંધિ સ્થળમાં આવી પડ્યો છે. કુમાર દેવળરાય પણ ધાયલ થઈને પોતાના મહેલમાં ગયો છે. મારા માથામાં ધણું જખમો થયા છે, બૂઝો હજી પણ આ લોહીની ધારાઓ તેની સાક્ષી આપી રહી છે. ઇશ્વરની અગાધ કરુણાથી જ અમારા સર્વના જીવ બચી શક્યા છે. પિતાજી ! રાજ્યમાં વધી પડેલા જીવનને

અટકાવવાની પ્રાર્થના કરવા માટે જ હું અહીં આવ્યો છું. આપના મનને દુઃખાવવાનો અથવા તો અન્ય કોઈ પણ પ્રકારનો આઘાત કરવામાં આવ્યો નથી. આપના સમાન પુણ્યશાળી અને પ્રતાપી નરેશના રાજ્યમાં અત્યાચારનો આટલી સીમાપર્યન્ત અધિકાર વ્યાપી ગયો છે, એને અટકાવવાની અનુમતિ આપો. યોગ્ય સહાયતા આપો, નહિ તો—”

અનંતરાય તેને બોલતો અટકાવીને વચ્ચમાં જ બોલી ઉઠ્યો:—
 “કોણ દેવળ ? દેવળ ધાયલ થયો છે ? તે પુનઃ પ્રેમભવનમાં આવ્યો હતો ? કોની રજા લઈ આવ્યો હતો ? મેં તને તારા મહેલમાં તેને પ્રવેશ ન કરવા દેવાની સખત મના કરવા છતાં પણ તેં તેને શામાટે આવવા દીધો ? મારી આજ્ઞાનો અનાદર કેમ કર્યો ? શું તને રાજની આજ્ઞાનો ભંગ કરતાં જરા પણ શર્મ નથી આવતી ? મારા પુત્રને તેં જ બગાડ્યો છે ? દુરાચાર અને અધર્મના માર્ગમાં તેંજ ધસડી લીધો છે ? મારી આજ્ઞાને તું શું છેક તુચ્છ વસ્તુ માને છે ? લવાની ! હવે તારી ભયંકરતાનો અવધિ થયો છે ? તું પાપાત્મા છે, સ્વચ્છંદી છે, દુરાચારી છે. મારો જડમૂળથી નાશ કરવાને તું તૈયાર થયો છે. પરંતુ એટલું તો અવશ્ય યાદ રાખજે કે, અનંતરાયની પ્રબળ સત્તા આગળ તારો દગો-પ્રપંચ કે કારસ્થાન આદિ કશું પણ કામ આવી શકે, તેમ નથી. હું પ્રબળ ઝંઝાવાત છું, તું એક તુચ્છ તણખલું છે. હું કાળો વિપધર નાગ છું, તું શક્તિહીન સામાન્ય મૂષક છે, માટે તારા આ સર્વ બ્રમિત વિચારોને ત્યાગી દે, સન્માર્ગને સ્વીકારી લે. આ કારસ્થાનની બાજીને આટલેથી જ સંકેલી લે.”

શુવરાજ બન્ને હાથ જોડી કરુણ સ્વરથી બોલ્યો:—“કાકા, એને માટે હુંજ દોષી છું. હું જ અપરાધી છું, દેવળનો લેશ માત્ર પણ દોષ નથી. તે અતિ સરલ સ્વભાવનો અને પવિત્ર વૃત્તિનો બાળક છે. મેં ઘણાજ કઠિન સંજોગોમાં તેને મારા મહાલયમાં બોલાવ્યો

હતો. તેને જોલાવવાનું કારણ માત્ર મારા શોકાતુર મનને કાંઈક શાન્તિ આપવાનું હતું. તે સિવાય મારો ખીજો કશો પણ હેતુ જ નહોતો. પણ કાકા-પૂજ્ય કાકા, આપ મારા પર આવા કપોલકલ્પિત આક્ષેપો શા માટે મૂકી છો ? મારા મનને હજી સૂધી આપ ઝોળખી શક્યા નથી, એ જોધને મને અત્યંત ખેદ થાય છે. દેવળરાયને જે કાંઈ ઇજા થઈ છે. તેનો અપરાધી હુંજ છું. પરંતુ મારા તે અપરાધની હું વિનય સહિત ક્ષમા માગું છું. મને આશા છે કે; આપ તેની અવશ્ય ક્ષમા આપશો જ. આપના આપના આ એક હતભાગી બાળકના અપરાધને લક્ષમાં નહિ જ લાવો.”

યુવરાજની નમ્રતા જોધને અનંતરાયનું સાહસ એકદમ વધી ગયું તે એક નવીન યુક્તિ શોધી કહેવા લાગ્યો:—“ જો ભવાનીપ્રસાદ ! તારા વ્યવહાર અને વર્તનથી રાજ્યના કેટલાંક સ્તરો ચારિત્ર્યવાન માણસો પણ તારાપર અત્યંત કોપિત થયાં છે, પ્રજાજનો બળવાખોર થવાની તૈયારી કરી રહ્યાં છે. હું પણ તારા પ્રતિ અતિ અસંતુષ્ઠ થયો છું. તું પોતે સ્વછંદી થયો છે. દેવળને પણ સ્વછંદી કરી રહ્યો છે. આજે જે કાંઈ બનાવ બન્યો છે, તે હું બહુ સારી રીતે જાણું છું. તારી હત્યા કરવા માટે તારા મહેલપર કોણ ધસી આવ્યા હતા, તે તું જાણુવા માગે છે ખરો કે ? તારા અત્યાચારથી પીડાયેલો પ્રજાવર્ગ વિદ્રોહી બળવાખોર થઈને તારો સંહાર કરવા માટે આવ્યા હતા. તું કુલાંગાર જન્મ્યો છે. પ્રજાજનોની પુત્રીઓ, વધૂઓ અને ભગિનીઓ તરફ પણ તારી દષ્ટિ વિકૃત થઈ છે. તારા પાપમય હૃદયમાં કામનો સંચાર થયો છે અને તેના યોગે તું તારા કુળની પ્રતિભાને વિસરી જઈ કુપંથગામી થયો છે. નાદાન છોકરા ! તેં નિષેધ દેશના પવિત્ર રાજ્ય કર્તાઓના નામને કલંકિત કર્યું છે. વિદ્રોહ અને ક્લેશના અગ્નિથી સ્વર્ગીય વીરેન્દ્રકેશરીના વંશના સુનામને દગ્ધ કરવાને તું તૈયાર થયો છે,

પણ મારી હયાતીમાં હું કદાપિ તારી તે વાસનાને સજ્જ થવા દઈશ નહિ. ખસ હવે તું આ રાજ્ય છોડીને ગમે ત્યાં ચાલ્યો જા. એક દિવસથી વધારે સમય રાજધાનીમાં રહીશ, તો તારો જીવ જોખમમાં આવી જશે, એમ તું નિશ્ચયપૂર્વક માની લેજો. પ્રજા શાન્ત થશે અને તારી રીતભાતને કાંઈક સુધરેલી જોવામાં આવશે તો તને ગમે ત્યાંથી બોલાવીને તારું સિંહાસન સોંપવામાં આવશે. પરંતુ જો તું તારી રીતભાત નહિ સુધારે તો કદાપિ આ સિંહાસનનો ભોક્તા થઈ શકીશ નહિ, જા, હવે તારા કાળા મુખને લઈને અહીંથી સત્વર દૂર થા. હું હવે તારી સાથે એક શબ્દ પણ બોલવા ઇચ્છતો નથી. ”

યુવરાજ અનંતરાયના આવા તદ્દન કલ્પિત, જૂઠા અને હડહડતા આક્ષેપો સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તેના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ. તેનું માથું ધ્રુવા લાગ્યું, ધરખાર, પૃથિવી અને સમસ્ત બ્રહ્માંડ તેને ચક્કર ચક્કર ધરતું જણાવવા લાગ્યું, તે એકદમ ચક્રી ખાઈને ઓરડાના બોંય તળિયા પર ગળડી પડ્યો. તેના શરીરના જખમોમાંથી દડ દડ લોહીની નીકો વહેવા માંડી.

આ સમયે પાપાત્મા, અનાચારી અનંતરાયના મુખપર એક પ્રકારના આનંદની ઝાંખી રેષા જણાવા લાગી. તે પોતાના મનમાં અત્યંત આનંદિત થયો અને યુવરાજના અર્ધા દગ્ધ થયેલા હૃદયને સંપૂર્ણપણે ખાળીને ભસ્મીભૂત કરવાના ઉદ્દેશથી તે ફરીવાર ઢહેવા લાગ્યો. —“ યુવરાજ ! મનુષ્ય સ્વભાવ જ એવો વિચિત્ર છે કે, તે જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારનાં કુકૃત્યો કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ત્યારે તેને ભવિષ્યના પરિણામનો કશો પણ વિચાર રહેતો નથી. પરંતુ જ્યારે તે કર્મોનાં ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે જ તેને બધા વિચારો સૂઝી આવે છે અને રાંધ્યા પછી ડહાપણનો પ્રસંગ આવી લાગે છે. તારાં કામો એટલાં બધાં અધમ છે કે, જેનો અવધિ જ નથી. ખસ હવે તું

અહીં રહીશ નહિ, એક ક્ષણ પણ આ શહેરમાં રોકાઈશ નહિ. હમણાં ને હમણાંજ આલ્યો જળે; નહિ તો. બળવાખોરો રાજમહેલ પર ચઢી આવી તારો તથા મારો જન્મેનો આ પળેજ સંહાર કરી નાખશે. તેઓ બ્યારે બાણી જશે કે તું પચીસ ત્રીસ જણાંનાં ખૂન કરી અંતી આવી બરાયો છે, ત્યારે તેઓ આપણને કોઈને જીવતા છોડશે નહિ. આ સર્વ કારણોથી જ હું તને કહું છું કે, સૂર્ય અસ્ત થતાં પહેલાં જ આ રાજધાનીનો ત્યાગ કરીને ખીખ કોઈ પણ રાજ્યમાં આલ્યો જા. જો કે તું આરંભિત ઇચ્છનાર છે, મારી હયા કરવલની આકંક્ષા ધરાવનાર છે, તેમ છતાં પણ હું તારા તે બધા અપરાધોની ક્ષમા આપી તારી સાથે પાંચ સપ્ત બળવાન પ્રહરીઓને મોકલી આપું છું. તેઓ તને સાવધતાથી રાજ્યની હદ બહાર મૂકી આવશે. પણ ખીખ કોઈ પણ રાજ્યમાં જઈને આવું ખરાબ વર્તન ચલાવીશ નહિ. નહિ તો હેરાન થઈશ. તારાં દુઃખનો પાર રહેશે નહ. ”

યુવરાજે કહ્યું—“ આપની આજ્ઞાને શિરેમાન્ય રાખું છું. ન્યાય અથવા અન્યાયનો કસો પણ વિચાર ન કરતાં કેવળ આપની આજ્ઞાનું પાલન કરવાને હું દરેક વખતે તૈયાર છું. પરંતુ—પરંતુ કાકા, હું એકલો ક્યાં જઈ ? કોનો આશ્રય લઉં ? મેં કદાપિ ઘર બહાર પણ મૂક્યો નથી, દુનિયાના રંગ જોયા નથી, સુખ દુઃખના તડકાંઠાંયા પણ જોયા નથી, આવી સ્થિતિમાં હું ક્યાં જઈ ? મારી શી દશા થશે ? મને કોણ આશ્રય આપશે ? મને અન કોણ લાવી આપશે ? પાણી પણ કોણ પાશે ? અરે, સૂવાને માટે ક્યાં પણ કોણ કરી આપશે ? અહીંથી બહાર નીકળ્યા પછી મારી રક્ષા પણ કોણ કરશે ? ”

અનંતરાયે કહ્યું—“ યુવરાજ એ બધી બાબતોનો ભય શા માટે રાખે છે ? પુરુષ હોવા છતાં આવા નિર્માલ્ય વિચારોને શા માટે લક્ષમાં

લાવે છે ? આવો તરતનું મળવા છતાં પણ તું આવા ક્ષુદ્રતમ વિચારોને તારા હૃદયમાં સ્થાન શા માટે આપે છે ? વળી હું પણ મારાથી બનતી રીતે તને જોઈતી મદદ મોકલાવતો રહીશ. એ વિષયમાં તારે ચિંતા કરવાનું કશું પણ કારણ જ નથી.”

આ સાંભળીને યુવરાજે રડતાં રડતાં કહ્યું:—“ આપની આજ્ઞાને મસ્તકપર ચડાવું છું. ભવિષ્યનાં અનેક દુઃખોને વેઠવાને તૈયાર થાઉં છું. પણ કૃપા કરી મને એકવાર દેવળની મુલાકાત કરવાનો—”

અનંતરાયે કહ્યું:—“ ના, હવે હું તને અહીંથી ખીજે કોઈ પણ સ્થળે જવા દેવા ઇચ્છતો નથી. જા, તું હમણાં ને હમણાં જ અહિંથી ચાલ્યો જા. સૂર્યનો ઉદય થતાં તને બાજું કોઈ પણ ન જોઈ શકે, તેટલા માટે કોઈ અજાણ્યા દૂરના નગરમાં ચાલ્યો જા. હવે આ રાજ્યમાં રહેવાની તારી ઇચ્છાનો નાશ કર. તું એમ ન જાણતો કે, હું તને દેશાન્તર દણ્ડ આપું છું અથવા તો તારાપર કોપિત થયો છું. કર્તવ્યને અનુસરી આ કાર્ય કરવાની મને ખાસ ફરજ પડી છે. આ દુષ્ટ બળવાખોરોના ત્રાસથી તને મારી આંખોથી અળગો કરવો પડે છે. મારા લોચનના તારા તને વિદાય આપતાં મારું કાળજી કંપી ઉઠે છે. પણ શું કરું લાચાર. હાય ! ભ્રમિત ભાગ્ય તને આ સૂઝ્યું. મારા પ્રિય પુત્રને વિદાય અપાવવામાં તને જરા પણ દયા ન આવી ? ”

ત્યાર પછી કાકા અનંતરાયના ચરણની રજને મસ્તકપર ધારણ કરી ભોળા અથવા સરળ હૃદયનો યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદ રડતો રડતો પિતાનાં ધરખાર, પ્રાણતુલ્ય ભાઈ દેવળરાય, જગતમાં જે કાંઈ પોતાની કહેવા યોગ્ય વસ્તુઓ હતી, તે સર્વનો ત્યાગ કરી ધીમા પગલાંથી ચાલ્યો ગયો. આ સમયે તેના હૃદયના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા. તેના મસ્તકપર જાણે વજ્રપાત થયો હોયની ! તેવો જ ભાસ થવા લાગ્યો.

भवानीनो भोग

द्वितीय भा७३

पुरुषार्थ

उद्यमेनैव नार्थान्ने सिध्यन्ति न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य विशन्ति वदने मृगाः ॥
आलस्यं हि म. व्याणां शरीरस्थो महारिपुः ।
नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वायं नावसीदति ॥
न दैवमपि संचिन्त्य त्यजोदुद्योगमात्मनः ।
मनुद्योगेन कस्तैलं तिलेभ्यः प्राप्तुमर्हति ॥
विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलम्बते ।
प्राप्तादसिंहवत्तस्य मर्द्दिन तिष्ठन्ति वायसाः ॥
यथाद्येन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
एवं रूपकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥

ॐ तत्सत्परमात्मने नमः

ભવાનીનો ભોગ

અથવા

રાજપૂતોનો રણુ-માદ !

પ્રથમ વિભાગ

દ્વિતીય ખણ્ડ

પ્રથમ પરિચ્છેદ

જયદેવી

ત્વં મુગ્ધાક્ષિ વિનૈવ કઞ્ચુલિકયા ધત્સે મનોહારિણી
લક્ષ્મીમિત્યભિધાયિનિ પ્રિયતમે તદ્વોટિકાસંસ્પૃશિ ।
શય્યોપાન્તનિવિષ્ટસસ્મિતવધૂનેત્રોત્સવાનન્વિતો
નયતિઃ શનકૈરલીકવચનોપન્યાસમાલીજનઃ * ॥

અમરુશતક

ભાવાર્થ:—“ગેરી ! ચિત્તડું ચેરીં લે તૂં સહજે ચેળી વિના સર્વથા,
ખેલી એવું જ ભેળીં બામિની તણી અંથિ પિયૂ પર્સતાં;
સેજે મ્હેં મલકાવતી તરુણીનાં, નર્તત તેનો તદા;
દેખી મંદિરથી સખી ખસી મિથે ધામેથી આનંદમાં.”

કે. જી. ધ્રુવ.

“ તમે અહીં ક્યાંથી, જ્યન્તકુમાર ? ”

“ રાજ્યાલાના દર્શનની અભિલાષાથી આવ્યો છું. ”

“ તેને માટે રાજનંદિનીની આજ્ઞા કિંવા અનુમતિ લેવાની અપેક્ષા કરવી ઉચિત હતી, કુમાર ? ”

“ અનુમતિની અપેક્ષા અથવા વાટ જોઈ હોત તો, આ દર્શનનું સુખ ભોગ્યને પ્રાપ્ત થઈ શકત નહિ. ”

“ વાર જ્યાં આજ્ઞા ન મળે, ત્યાં તંત્રકરની પેઠે આવવું એ શું એક સેનાપતિના પુત્રને શોભે ખરૂં કે ? ”

“ ઉચિત અનુચિતની સમીક્ષા કરવાનો આ સમય નથી. ”

“ ત્યારે ? ”

“ એટલે એજ કે, કમલિની પાસે જતો ભ્રમર તેની આજ્ઞાની અપેક્ષા કરે છે ખરો કે ?

“ ના, તે વિષયમાં હું સર્વથા અજ્ઞાત હોવાથી કાંઈ પણ કહી શકતી નથી. ”

“ શું તમારૂં હૃદય એવા સાધારણ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને પણ અશક્ત છે ? ”

“ તે જાણવાની તમોને કશી આવશ્યકતા નથી. ”

આ તિરસ્કારથી હાડેહાડ વીધાઈ ગયાં. સેનાપતિ-પુત્ર જ્યન્તકુમાર વારંવાર પાછો હાડવા છતાં અજમેરપતિની દુહિતા ઉર્મિઆલાના અનુગ્રહને પ્રાપ્ત કરવાની આકાંક્ષાથી અજમેરની અધિષ્ઠાત્રી જયદેવી અથવા તો જીમાઈમાતાના મંદિરના ચોકમાં, રાજકુમારીના ચરણોમાં હૃદયના ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ ઢોળવા આવ્યો હતો. મંદિર શહેરના છેવટના ભાગમાં આવ્યું હતું. ઊંચી દીવાલોથી ઘેરાયલું વિશાળ આંગણ હતું, આંગણના મધ્યભાગમાં વિચિત્ર પ્રકારની કારીગીરીથી કોતરેલું અને

પત્થરનું બનાવેલું એક અતિ પ્રચંડ મંદિર હતું અને તે મંદિરના અંદરના ભાગમાં પાષાણની બનાવેલી ભીમાકાર પાષાણીની પ્રતિમા શોભી રહી હતી. આંગણા બહાર આવેલા દીવાલતળેના એક એકાંત વિભાગમાં એક નાનું પુષ્પનું ઉદ્યાન હતું. તે ઉદ્યાનમાં તરેહતરેહવારનાં ફૂલના ઢગલાને ઢગલા છવાઈ ગયા હતા. ગુલાબ, ચંપો, જવા, પત્ર, આદિ જૂદી જૂદી જાતના રંગોનાં પુષ્પો, સંસારનાં કામિની કુસુમોની પેઠે, બગીચામાં એક પ્રકારની અપૂર્વ ઉજ્જવલતાનો ઉદ્ભવ કરી વિકસી રહ્યાં હતાં.

બગીચાની પાછળ એક નાની કલકલનાદિની સરિતા હતી અને તેની પાછળના ભાગમાં વૃક્ષોની લાંબી લાંબી હારે પોતાની ગંભીરતાનો પરિચય કરાવી રહી હતી. તે વૃક્ષોનો સમુદાય ધણે જ ઘટાદાર અને સીમાહીન હતો. તે અનંત વૃક્ષ શ્રેણીની પશ્ચાતમાં પર્વતમાળા હતી અને પર્વતમાલાની પાછળના વિભાગમાં અનંતવ્યાપી આકાશ ભીષણ-ભાવ દર્શાવતું સ્થિરતાથી ઉભું રહ્યું હતું. પરંતુ તે આકાશની પશ્ચાતમાં શું હતું વાર ? તે વિષયને જાણવાની અમારી તો શું પણ મહાન મહાન સમર્થ વિદ્વાનોની શક્તિ પણ નથી. તે વિષય ખગોળવેત્તાઓનો છે, નવલકથાના સામાન્ય શક્તિધારી ગ્રંથકારનો નથી. એથી તેની અયોગ્ય આલોચના ન કરતાં, મૌનવ્રતનું અવલંબન કરવાનું જ અમે અધિક ઉચિત ધારીએ છે. કારણ કે;—‘મૌનમ્ સર્વાર્થ સાધનમ્’ મૌન એજ સર્વ અર્થને સાધિત કરવાનું મુખ્ય સાધન છે.

પિતા, યુદ્ધભૂમિમાં પ્રતિપક્ષિયોના પ્રબળ આક્રમણનો અવરોધ કરવાના ઉદ્દેશથી ગયા હતા, અને તેથી રાજકુમારી પિતાના કસ્યાણની કામનાથી, સ્વદેશની હિતવાસનાના સહચરીના વ્રતને ધારણ કરી દેવી બગવતીની પૂજા કરવા આવી હતી. દેવીના મંદિરમાં તેના આવતાં પહેલાં જ જયન્તકુમાર રાજકુમારીનો માર્ગ રોકી ઉભો રહ્યો.

આશા સફળ થઈ, સાક્ષાત્કારનો લાભ મળ્યો, પરંતુ સ્નેહ અને માનના બદલામાં કઠોર વચનો મળ્યાં. જ્યન્તકુમારે કાંઈક વિચાર કરી જવાબ આપ્યો:—“ જો હું તરકર અથવા ચોર જ હોત, તો દોડાદોડી કરી અહીં આવવાનું સાહસ જ કરી શકત નહિ. રાજકુલિતા ! તરકર હું નહિ, પણ તમે જ છો. ”

“ કેમ, હું તરકર ? મેં તમારી શી ચોરી કરી છે કે તમે મને તરકર કહો છો ? ” ઉર્મિબાલાએ પૂછ્યું.

“ ચોરી ? ચોરી ભયંકર કરી છે. ચોરી કરી છે, તમે અને દોષિત ગણા છો, મને, ” એમાં તમારો ભયંકર અત્યાચાર થાય છે. નિર્દોષને દોષી ઠરાવાય છે, નિષ્કલંકને કલંકિત કહેવાનો પ્રયત્ન કરાય છે. રાજબાલા ! દોષ તમારો છે અને અપરાધી મને ઠરાવો છો, એ ક્યાંનો ન્યાય ? ક્યાંનો ઇન્સાફ ? ” જ્યન્તકુમારે કહ્યું.

“ કુમાર-જ્યન્તકુમાર ! હવે મારી સહનશીલતાનો અંત આવ્યો છે, ધીરજનો પડદો તૂટી ગયો છે. કહો, મેં તમારો શો અપરાધ કર્યો છે ? તમારી શી ચોરી કરી છે ? ” ઉર્મિબાલા આવેગમાં આવી બોલી.

“ રાજનંદિની, તમે ખીજી કશી પણ ચોરી કરી નથી, પણ કેવળ મારા જીવનના સત્વરપ હૃદયને જ ચોરી લીધું છે. હૃદય જતાં હું સારાસારના વિચારની શક્તિથી વંચિત થયો છું. ” જ્યન્તકુમારે કહ્યું.

“ કુમાર ! એમ ધારવામાં તમારી ભારી ભૂલ થાય છે. હજી સૂધી તમે મારા હૃદયની પરીક્ષા કરી શક્યા હો તેમ જણાતું નથી. મારા હૃદયને મેં પ્રતિજ્ઞાના સૂત્રમાં એવી તો દૃઢ રીતે બંધનયુક્ત કરી દીધું છે કે, તેને ચોરવાની શક્તિ તમારામાં તો શું પરંતુ પૃથ્વીપરના કોઈ પણ મનુષ્યમાં નથી. પણ-હા-તે પ્રતિજ્ઞાના પ્રબળ બંધને છેદનાર જ એ હૃદયને પોતાના અધિકારમાં લઈ શકે તેમ છે. પરંતુ તમારાથી

તે સૂત્રને તોડી શકાય તેમ નથી. ” આમ કહેતાં કહેતાં રાજકન્યાનું વદન લાલચોળ થઈ ગયું અને જેવી રીતે ગુલાબનું પુષ્પ રક્તરંગના જેવા કુમુભના રૂપમાં બદલાઈ જાય છે, તેવું જ બાસવા લાગ્યું. તે સહજ ક્રોધથી કમ્પતા અવાજે કહેવા લાગી:—“યુદ્ધ ભૂમિમાં શત્રુ પાસેથી સોટીથી ધવાયલા એક સાધારણ વીર્યહીન પુરુષની પેઠે પલાયન કરનાર યોદ્ધાનો ધર્મ કેવળ રમણીસમાજ સમક્ષ વીરત્વ પ્રકટ કરી વીરોચિત ગુણ દર્શાવવાનો જ હોય છે. એવા ધર્મના એક અવલંબીને પોતાના પતિના પદપર સ્થાપિત કરવા યોગ્ય સ્વામી રાજકુમારીને બીજે ક્યાંથી મળી શકે ? બ્રહ્માંડ આખું વીરતાથી શૂન્ય થયું, કાળને કમ્પાવનાર વીરજનોનો અસ્ત થયો અને વસુંધરા વંધ્યા બની, એટલે ઉર્મિબાળા તમને જ વીરનર ધારીને પતિરૂપે માન્ય કરશે ખરું ને વાર ? ના—ના કુમાર જયન્ત ! એમ કદાપિ બની શકશે નહિ. મારી પ્રતિજ્ઞા છે કે, હું મારા હૃદયરાજ્યનો અધિકારી તેને જ મનાવીશ કે જે વીરતાનો ખરો આદર્શ હશે. જેના અંગ પ્રત્યંગમાં વીરતાની ધારાઓ વહેતી હશે, જેનું ઉજ્જ્વળ રૂધિર વીરતામય હશે અને વીરત્વ પ્રકટ કરતાં પ્રાણની પણ જે સ્પૃહા નહિ કરતો હોય, તેને જ આ રાજબાળા વરમાળા આરોપશે. તેને જ આ અગાધ લાવણ્યના ભંડારનો સ્વામી બનાવશે તથા તે નરરત્નને જ પોતાના પ્રણયોદ્ધાનનાં મધુર પુષ્પો અર્પણ કરશે.”

જયન્તકુમારે કહ્યું:—“હું વીર છું કે નહિ તે સમસ્ત અજમેરને વિદિત છે. સિરોહીના પ્રત્યેક સૈનિકોએ પણ એ પરિચય મેળવ્યો છે. બાળા ! આ વીરવર જયન્તના પરાક્રમની જ્યન્તિ ભૂમંડળમાં ફરફી રહી છે. આખો રાજસ્થાન મારું નામ સાંભળતાં ખળભળી ઉઠે છે અને યુદ્ધ-ભૂમિમાં ઉન્મત્ત કેશરીની પેઠે ઝઝૂમીને મેં જે વીરત્વ દાખવ્યું છે, તેની પ્રશંસાના પડધા આખા વિશ્વમાં સંભળાઈ રહ્યા છે, છતાં પણ તમે મને

વીર્યહીન કાપુરુષનું ઉપનામ શા આધારે આપી શકે છે ? અજમેરના પ્રત્યેક વીરો મારા ચરણોમાં આવી મસ્તક નમાવે છે, છતાં મને તમે અવીર કેમ કહો છો ? તમારો આ આક્ષેપ અતિ ભયંકર છે. હું ધારું છું કે, વીરતાની પરીક્ષા કરવાની શક્તિ હજી સૂધી તમને પ્રાપ્ત થઈ નથી. ચરણના એક આધાતે ધરાને પણ કંપાવનાર આ વીર જ્યન્ત-કુમારના વીરત્વને હજી સૂધી તમે જાણી શક્યાં નથી. ”

“ જો આત્મપ્રશંસામાં જ વીરતા સમાયલી હોય, તો રાજપૂત જાતિમાં તમે એક અદ્વિતીય વીર છો. પરંતુ જ્યન્તકુમાર ! વીરનાર પોતાના મુખથી પોતાની પ્રશંસા કરતો જ નથી. પાંડવ પક્ષના પ્રમજ સૈન્યને ચક્રોળે ચડાવનાર અને હાહાકારના પોકારો કરાવનાર મહાવીર ભીષ્મે પણ કદાપિ પોતાની વીરતાની પ્રશંસા કરી નથી. સૂર્ય અપૂર્વ તેજસ્વી હોવા છતાં, ‘ હું તેજસ્વી છું. ’ એમ કહેવા આવતો નથી. તમારો આ સર્વ મિથ્યા આડંબર છે. પરંતુ મારી પાસે તે આડંબર ચાલી શકે તેમ નથી. કાર્ય કરી વીરતાનો પરિચય આપો. ”

“ રાજકન્યા, તમારી પાસે હું મારી વીરતાનો પરિચય કરાવવા આવ્યો નથી, તમારા કટાક્ષ સાંભળવા પણ આવ્યો નથી; કેવળ હું તો મારા હૃદયનો તમારા ચરણોમાં ઉપહાર આપવા માટે જ આવ્યો છું. આ અનુપમ રૂપરાશિનું તમેને દાન દેવા આવ્યો છું. રાજબાળા, આ હૃદય તમારા તિરસ્કારને પાત્ર નથી. આ હૃદયનું એક તીલ માત્ર પણ સ્થાન અન્યની છાયાથી કલંકિત થયું નથી. પાપની કાલિમાંથી કદાપિ કલુષિત થયું નથી. ”

“ આ હૃદયના પ્રત્યેક અસ્પષ્ટ શબ્દો ઉર્મિમંત્રના સાધક છે, આ શરીરનું પ્રત્યેક રક્તખિંદુ ઉર્મિના ધ્યાનમાં અતિ અનુરક્ત થયું છે, હું તમને ચાહું છું કે નહિ તેનો પરિચય મેળવવો હશે તો તે આયનામાં

તમારો મધુર મુખનું અવલોકન કરવાથી સ્પષ્ટ જણાય આવશે. જેણે તમારી આ રાજરાજેશ્વરી પ્રતિમાનું નિરીક્ષણ કર્યું હશે, તેને તમારા પ્રતિ અનુરાગ ઉપજ્યા વિના કદાપિ નહિ જ રહ્યો હોય. તમારા આ અનુપમ લાવણ્યને જોઈને મનુષ્ય મુગ્ધ થાય એમાં તો કશું આશ્ચર્ય જ નથી, પરંતુ સ્વર્ગના દેવતાઓ, પશુ-પક્ષી, છવજન્તુ, સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, તારા અને સમસ્ત વિશ્વસંસાર આ અતુલનીય રૂપરાશિને જોતાંની સાથે જ મોહિત બની જશે, એમ કહેવામાં આવે તો તેમાં પણ કશોય પ્રત્યવાય નથી. રાજમાળા તમે તમારો અનંત શિખામયી રૂપરાશિ અથવા તો સૌંદર્યામિ ધારણ કરી, મને સહમિ જ ઉભો રાખી ખાગીને શામાટે દગ્ધ કરી રહ્યાં છો ? મદીલાં લોચનોનાં તીવ્ર શર ફેંકી મારા આ હુદ્દ હૃદયના ચૂરેચૂરા કેમ કરી રહ્યાં છો ? તમારા મનમાં શું કદા રતાનો અંશ માત્ર પણ નથી ? ”

“ કુમાર ! તમારા મનનું બાન ન બૂલો. એક અમળાપર આવા મિથ્યા આક્ષેપો ન મૂકો. શું દીપકમાં આહુતિ આપનાર પતંગ અગ્નિને ભસ્મ થાય છે, એમાં દોષ દીપકનો જણાય છે ? કમલિનીના હૃદયને કાતરી ખાવા જનાર જામરની ભયંકર દશા થાય છે, તેની કિતરદારી કમલિની ગણાય છે ? જો, આમ ધારતા હો, તેમાં તમે ભારી ભૂત કરો છો. શું તમે રૂપને ચાહો છો ? ભલે, ખુશીથી ચાહો. તમે રૂપની સાધના કરો. પરંતુ તમારા ધારવા કરતાં આ વિશ્વની અનેક વસ્તુઓ અતિ સુંદર છે, તેને શામાટે ચાહતા નથી ? મારા કરતાં આ સંસારનું રૂપ ઘણું જ સુંદર છે અને તેના કરતાં પણ વિશ્વ કર્તાના રૂપનો તો અવધિ જ નથી, તે સંસાર સ્વામીને તમે શામાટે ચાહતા નથી ? માફ આ રૂપ ક્ષણિક છે, નાશવંત છે, તે ક્ષણમાત્રમાં નષ્ટ થશે. યુવાનના અવધિ થતાં તે રૂપનો ક્ષય થશે. જયન્તકુમાર ! કાળના પ્રચંડ પ્રભાવે

એક દિવસ આ રૂપનું સુંદર ઉદ્યાન વૃદ્ધાવસ્થાના ભયંકર સ્મશાનના રૂપમાં બદલાઈ જશે; સ્થાયી રહેશે નહિ. માટે એ જૂઠી આસક્તિનો ત્યાગ કરો.”

“પરંતુ તમે તેના કરતાં પણ સુંદર છો. વિશ્વ અથવા વિશ્વકર્તાના સૌંદર્યના કરતાં પણ તમે વધારે સુંદર છો. તમારાથી બીજી કોઈ પણ વસ્તુ અધિક સુંદર નથી, એવી મારી દઢ માન્યતા છે.”

“ત્યારે જેવી રીતે દૂર રહીને ભગવાનની ભક્તિ કરવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે હું ન જોઈ શકું તેવી રીતે મારા પગ પાસે ડિભા રહી મારા રૂપની ઉપાસના કરે. હું રાણી છું, તમે મારા દાસ છો. કારણ કે, તમે મને રૂપની રાણી તરીકે પૂજે છો અને હું તમને મારા અનુચર માનું છું.” રાજબાગા ઉર્મિએ કહ્યું.

“હું જાણું છું કે, તમે મોટાં છો, હું નાનો છું. પરંતુ તેમ છતાં પણ માફ હૃદય નાનું નથી, વિશાળ વારિધિ જેવું છે. ઉર્મિબાગા ! તમને વિચાર કરવાથી જણાઈ આવશે કે, સ્નેહના સાધકની પીડા કેવી ભયંકર હોય છે. તીવ્રશરની વેદના સહન થઈ શકે છે, ભગંદર આદિ રોગોની પીડા સહી શકાય છે, પરંતુ સ્નેહની વેદના સહેવાને આ વિશ્વનો કોઈ મહાસમર્થ વીર પણ શક્તિમાન નથી. સ્નેહની પીડાથી અનેક નરનારીઓ પોતાના અમૂલ્ય જીવનનું અલિદાન આપી ચૂક્યાં છે. આ બધું જાણવા છતાં પણ તમે મને નિરાશાની નદીમાં શામાટે ગળડાવી દો છો ? મારા આ હૃદય પર આવો ભીષ્મ અત્યાચાર શા કારણથી ગુમ્મરો છો ? તમારા ચરણમાં ભિક્ષુકની પેડે આવી સ્નેહની ભિક્ષા માગતા આ એક પ્રેમિક પુરુષને આમ નિરાશ કેમ કરો છો ? અખળાનું હૃદય કોમળ હોવા છતાં તમે આવા પ્રકારની નિષ્કૃતતા શા કારણથી દર્શાવો છો ? રાજકન્યા, કૃપા કરો-દયા કરો.”

“કુમાર, મેં મારા હૃદયનું દાન પ્રથમથી જ આપી દીધું છે,

એટલે હવે અન્ય કોઈને પણ આપવાનો મારો અધિકાર રહ્યો નથી. હું પ્રતિજ્ઞાના બંધનમાં બંધાઈને પરવશ થઈ ગઈ છું, તેથી તમારી યાચનાનો સ્વીકાર કરી શકું તેમ નથી. એકને આપેલું દાન બીજાને આપી દેવું, એ આચર્ય ધર્મનો નિયમ નથી. હું ક્ષત્રીકન્યા છું. તેથી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરી શકું તેમ નથી. ક્ષત્રિય દુહિતા જે પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ થાય તો પછી સંસારમાંથી ક્ષત્રિયોના ગૌરવનો સૂર્ય સદાને માટે અસ્તજ થાય. જે પ્રતિજ્ઞા માટે ક્ષત્રિય કુલની કામિનીઓ આત્મબલિદાન આપી ચૂકી છે, મૃત્યુના અંધકારમય રાજ્યમાં ચાલી ગઈ છે, તેજ પ્રતિજ્ઞાનો મારાથી શી રીતે ભંગ કરી શકાય ? જયન્તકુમાર ! જે હું મારી પ્રતિજ્ઞાથી બ્રહ્મ થાઉં તો સમસ્ત રાજપૂત જાતિમાં મારા કલંકની કાલિમા ફેલાઈ જાય અને મારી જનનીના પવિત્ર નામપર ધિક્કારની વૃષ્ટિ થાય. માટે હું હવે હું કોઈ પણ રીતે તમારી આ યાચનાનો સ્વીકાર કરી શકું તેમ નથી તે નથી જ. ”

“ દાન આપી દીધું છે ? કોને આપી દીધું છે ? ” જયન્તકુમારે પૂછ્યું.

“ વીરતાને. કુમાર વીરતાની પરાકાષ્ટા દર્શાવનારનેજ મેં મારું આ હૃદય અર્પણ કરી દીધું છે. જે નર રાજપૂત જાતિના નામનું સાર્વિક કરી શકશે, જે પોતાના પરાક્રમથી સમસ્ત રાજપૂતાને કંપાયમાન કરી મૂકશે તથા વિશ્વબ્રહ્માંડ જેના વીરત્વના જયજયકારનો પોકાર કરશે, તેજ વીરતાના આદર્શભૂત નર રત્નને હું મારું આ હૃદય અર્પણ કરીશ. વીરનરની ભાર્યા રૂપે મારા આ તનુને શોભાવીશ અને સંસારમાં એક વીર પરીક્ષક પ્રમદા તરીકે મારા નામનો પરિચય આપીશ, એવી મેં મારા મનથી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી છે ! ”

જયન્ત કાંઈક વિચાર કરી બોલ્યો:—“ રાજકુમારિ ! જે મારી

વીરતાની ગાથાથી એક દિવસ સમસ્ત રાજપૂતાના પ્રતિધ્વનિત થાય, વિશ્વ મારા વીરત્વનાં ગાન ગાય અને જૂમંડળને કંપાવનાર યોદ્ધાઓ મારા વીરત્વની પ્રશંસા કરી મારા ચરણોમાં મસ્તક નમાવી જાય, તો પછી તમે મારી સાથે લગ્ન કરો. ખરાં કે નહિ વારૂ ? જો હું મારી પ્રચંડ વીરતાથી સિરોહીના સૈન્યની રેવડી દાણાદાણુ કહું, અજમેરપતિના અજ્યેય નામને વિજયી કરી એક વીરપુરુષ તરીકે પ્રકાશમા લાવું તથા આ ચાલતા ધોર સંગ્રામમાં મારી બહાદુરીના ડંકા વગડાવું તો પછી તમે તમારું આ તનુ મારા અધિકારમાં સોંપવાની ઉદારતા દર્શાવશો ખરાં કે ?”

“કુમાર, જ્યારે તેવો શુભ પ્રસંગ આવશે, ત્યારે પૃથ્વીના પટ-પર તમે ગમે ત્યાં છૂપાયા હશો, ત્યાંથી તમેને બોલાવી સેવામાં આવશે. આ ઉર્મિબાલા આપોઆપ આવી તમારા ચરણોમાં પોતાના મસ્તકને નમાવશે. તમારી ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ તમારી બાર્યાના પદને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રાર્થના કરશે. તમે જ્યારે તમારી વીરતાનો પરિચય કરાવશો, ત્યારે હું પણ તમારી અર્ધાંગનાનો પરિચય કરાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તમારા હૃદયકાશના ઉજ્જ્વળ નક્ષત્ર રૂપે વિરાજ સંસારમાં તમારા તથા મારા ઉભયના નામનું એક આદર્શ દંપતિ રૂપે સાર્થક્ય કરીશ. પણ જ્યાં સૂધી એવો પ્રસંગ નહિ આવે, ત્યાં સૂધી તમે મને પ્રાપ્ત કરવાની આકાંક્ષા અને નશ્વર રૂપની લાલસામાં અપૂર્વ તેજોમયી કીર્તિનું બલિદાન ન આપશો. યુવરાજ ! કર્મના માર્ગમાં આવી પડતા મારા રૂપરૂપી કંટકને નષ્ટ કરવાનું જૂલશો નહિ. જો વીરતાનો આદર્શ દર્શાવવાને શક્તિશાળી થશો, તો રૂપના રાશિ રશિઓ આવીને તમારા પાદપદ્મોમાં પોતાના ગર્વિષ્ઠ મસ્તકને નમાવશે. બળાતકારે તમને તેના સ્વામી બવાવવાનો પ્રયત્ન કરશે. પણ જો જો કે, મારા રૂપના

સ્વામી થવાની આકાંક્ષામાં તમારા કર્મને ન ભૂલશો. નહિ તો ત્રિશંકુની દશામાં મૂકાશો. સમસ્ત વીર જાતિમાં કલંકના કીડા રૂપે નિંદાને પાત્ર થશો.”

જયન્તકુમાર ચાલ્યો ગયો. રાજકુમારી બગીચામાં ફરવા લાગી. તેની બન્ને સખીઓ શ્વેતા અને નીલા દેવીના મંદિરમાંથી આવી બોલી:-“ રાજબાલા ? મંદિરમાં આવી કોઈ એક રાજપૂત તરુણ દેવીની પૂજા કરી રહ્યો છે. ”

રાજકન્યાએ કહ્યું:-“ જરા સખૂર કરો. તેમની પૂજામાં વિદ્ય ન નાખો.”

પરંતુ રાજપૂત યુવકની પૂજા સત્વર સમાપ્ત ન થઈ. રાજનંદિની અધીરી થઈને મંદિરમાં શો બનાવ બન્યો છે, તે જાણવા માટે મંદિરમાં ગઈ. તેણે જોયું કે, એક રાજપૂત તરુણ ભગવતી દેવીની પ્રતિમા સમક્ષ ઉભેલો હતો અને જરા પણ હાલ્યાચાલ્યા સિવાય એકાગ્ર ચિત્તથી દેવીના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થઈ ગયો હતો. પુષ્પ, ચંદન, બિલ્વપત્ર આદિ કાંઈ પણ તેની પાસે નહોતું, માતાના ચરણોપર પણ નહોતું. શબ્દ નહોતો, કંપ પણ નહોતો, ઉપાસક સ્થિર ઉભો હતો, દેવીની મૂર્તિ સ્થિર ઉભી હતી અને પ્રકૃતિ પણ સ્થિર જ હતી.

પૂજકની પીઠતેજ માત્ર રાજકુમારી જોઈ શકી હતી. પરંતુ તેના મુખનાં દર્શન કરવા માટે તે અત્યંત આકુળ થઈ જવાથી બહુજ ધીમેથી કોઈ પણ જાતનો અવાજ ન કરતાં તેણે તે મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે જોયું, અહા ! એ તરુણની કેવી અપૂર્વ મૂર્તિ ! જાણે જ્યોત્સનાથી નહા-યેલા ચંદ્રપર કોઈએ સુધાધારા રેડી હોયની દેવતાઓને પણ લાંચિત્ત કરે તેવી મુખની ચંદ્રિમા ભક્તિથી ભીંજાઈને કેવા અપૂર્વ સૌંદર્યની સૃષ્ટિ કરી રહી છે; આંખોમાંથી જાણે મંદા અને યમુના વહી રહી છે,

વિશાળ લલાટમાં જાણે દેવનું તેજ ઝળકી રહ્યું છે; રૂપર જાણે રૂપની વૃદ્ધિ વરસી રહી છે. ભક્તિવગરનો મનુષ્ય આવો સુંદર હોઈ શકે નહિ, એવો ઉર્મિબાલાના મનમાં દૃઢ નિશ્ચય થઈ ગયો. રજા વિના-રોદન કર્યા વિના અથવા તો આંખમાંથી આંસૂની અવિરલ ધારાઓ વહેવડાવ્યા વિના તથા હૃદયના ભારને અશ્રુના પૂરમાં ગળાડાવી દેવાનું શિષ્યા વિના મલિનતા ધોવાઈ શકાતી નથી; એવોજ ભાસ તે યુવક કરાવવા લાગ્યો.

ખાલ્લ જ્ઞાન ભૂલી જઈ રાજકન્યા તે ભક્તિભરેલા અને પ્રેમથી પુલકિત થયેલા મુખને જોવા લાગી. શક્તિનો ઉપાસક રાજપૂત મીચેલા નેત્રે માતાના ધ્યાનમાં મગ્ન હતો, અને વીરત્વની ઉપાસિકા ઉર્મિબાલા ઉઘાડાં નેત્રોથી તે રૂપરાશિનું અવલોકન કરવામાં ગુંથાઈ ગઈ હતી. કેટલીકવાર સૂધી આવો પ્રકાર ચાલુ રહ્યો.

ત્યાર પછી ઉપાસકના હોઠ કંપી ઉઠ્યા, રૂંધાયેલા કંઠથી તે ધીમે ધીમે બોલવા લાગ્યો:—“મા, મા, ભગવતી મા, તેં જે રૂપે આજે મને દર્શન દીધાં છે, તેજ રૂપને મારા હૃદયમાં સ્થાપી દે માતા ! રડવા છતાં પણ હું તને રડાવી શક્યો નથી. હસવાનું તો હું ચહાતો નથી, પણ માતા, મને રડતાં પણ આવડતું નથી. રૂદન લઈને હું સંસારમાં આવ્યો છું, રૂદન એજ મારો આધાર છે. બચપણમાં માતાના મરણ વખતે રજો છું, કિશોરઅવસ્થામાં પિતાના પરલોકમાં જવાથી હજી સૂધી મારી આંખોનાં આંસૂ સૂકાયાં નથી. સ્વર્ગનો સોહાગ લઈ એક દેવબાળક મારી આંખોનાં આંસુ લૂછવા આવ્યો, તેને પણ છેવટે મેં ગુમાવ્યો છે. સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે. મારું કોઈ પણ રહ્યું નથી. તેથી છેવટે તારા ચરણોમાં આવ્યો છું. હવે તુંજ મારો પિતા, માતા, બાઈ, ભગિની, મિત્ર છે. માતા ! મારી આ ભક્તિનો સંહાર ન કરતી. માતા

તું ભીખારીનું સર્વસ્વ ધન છે. અધનાં લોચન છે અને નિરાધારના આધાર છે. આ સીમાહીન સંસારમાં મારે તારા વિના અન્ય શરણ નથી. તુંજ મારા જીવનની જ્યોતિ છે. અસાર સંસારની સારમયી સ્નેહધારા છે. માટે કૃપા કરી મને તારા આશ્રયમાં રાખી, સદાને માટે સુનીતિના સંગી બનાવ. જગતના મિથ્યા આડંબર, જૂઠી લાલસોથી મને નિરંતર બચાવ. ” ત્યાર પછી તેના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નથી, રડતો રડતો તે ગભરાઈ ગયો.

રાજકુમારી પાપાણની પૂતળી પેઢે ઉભી રહી. આ સમયે તેની આંખોમાં પણ આંસુ ભરાઈ આવ્યાં હોય એમ જણાવા લાગ્યું. તેની સ્તબ્ધતા જોતાં સાક્ષાત્ દેવીની પ્રતિમાનો ભાસ થવા લાગ્યો.

રાજપૂત યુવક માતાના ચરણોમાં તડવાર મૂકી કંપિત સ્વરથી બોલ્યો:—“માતા, પિતાની આપેલી આ તડવાર હું તને અર્પણ કરું છું માટે તું કૃપા કરી મને આશીર્વાદ આપ કે, હું કદાપિ આ તડવારને કલંકિત ન કરું, મારા હાથથી આ તડવારને કલંકની કાલિમા લાગવાનો પ્રસંગ આવે. હવેથી આ તડવાર એજ મારું જીવન છે, મારી જીવિકાનું મુખ્ય સાધન છે. મારા જીવનનો આધાર છે. હવે તડવારના જોરપર હું મારું ગુજરાન ચલાવી શકું તેમ છું, કારણ કે, અત્યારે મારી પાસે નથી પાઈ કે પૈસો ! તેમજ ખાવાને અન્નનો દાણો પણ નથી. હે ભગવતી માતા ! તુ મારી તડવારને સદાને માટે યશસ્વી રાખજે, તેના દ્વારા વીરતાનો પરિચય કરાવજે અને મારા બાલમાં વીરત્વનું તિલક આંકજે”

માતાના ચરણોમાં પ્રણામ કરી ધીમે ધીમે રાજપૂત યુવક ઊઠી ઉભો થયો. બહાર આવી તેણે જોયું કે, બે રમણીઓ પોતાની સન્મુખ આવી ઉભી હતી તે બન્ને યુવતીઓ રાજકુમારીની પરિચારિકાઓ અથવા તેા સખીઓ. અમે પ્રથમ જ જણાવી ગયા છીએ કે, તેમાંની એકનું

નામ શ્વેતા અને ખીજનું નામ નીલા હતું. તે બન્ને રમણીઓ યુવતીઓ તથા રસીલીઓ છે. જેનું નામ નીલવરણા અથવા નીલા હતું, તે રાજપૂત તરુણને આવતો. જેઈ સહજ દટાક્ષસહિત હસીને બોલી:—
 “ હું રમણી મનોમોહન તરુણ, તમે કોણ છો. અને કયા હૃદયરાગ્યના અધિકારને પ્રાપ્ત કરવાની આશા ધારી દેવી પાસેથી વરદાન માગવાની ઇચ્છાથી આ મંદિરમાં પધાર્યા છો વારુ? અમારી પાસે કાંઈ કલ્યા વિના ચાલી શકશે નહિ. શ્વેતાનું હૃદય ખુલ્લી ગયું છે, માટે એકવાર ગુપ્ત રીતે તેનાં દર્શન કરી લેશો તો તેમાં તમને કોઈ અવરોધ કરશે નહિ.”

શ્વેતાએ કહ્યું:—“ ઇશારો કરવાથી શું તું એમ નથી જણાવી શકતી કે, તારું હૃદય જ પ્રેમના પથિકને પ્રવેશ કરાવવા માટે ઉઘડી ગયું છે? વિના કારણ મારાપર આવો અયોગ્ય આક્ષેપ શા માટે કરે છે? તારા સોદાને છૂપાવી રાખી, ખીજના માલને વેચવાની કોશિશ શા માટે કરી રહી છે? આમ કરવાથી તારા સડેલા માલને ખરીદવાનું કોઈ પણ ડાહ્યો માણસ કદાપિ પસંદ કરશે નહિ.”

રાજપૂત યુવક દુઃખિત સ્વરથી બોલ્યો.—“ક્ષમા કરો. હું જાણતો નહોતો કે, તમે દ્વારપર આવી ઉભાં રહ્યાં છો તમારી ઉપાસનાના કાર્યમાં મારાથી અંતરાય થયો છે, એને માટે મને ક્ષમા કરજો.”

આમ કહીને રાજપૂત યુવક ચાલ્યો ગયો. રાજકુમારીને તે જેઈ શક્યો નહોતો, પરંતુ રાજકુમારી તેના વિના અન્ય કોઈ પણ વસ્તુને જોતી નહોતી, એકાગ્રદષ્ટિથી તે તે તરુણ તરફ જ જેઈ રહી હતી. ઉર્મિબાળા મંદિરના આંગણામાં આવી ઉભી રહી. રાજપૂત હજી સૂંચી નજરથી અળગો થયો નહોતો. ઉર્મિબાળાએ કહ્યું:—“ શ્વેતા, આ રાજ પૂત પુરુષને તે કદાપિ આ દેશમાં જોયો છે ખરા કે? ”

“ કેમ તમારા હૃદયમાં ઝંઝાવાત ઉત્પન્ન થયો છે. કે શું ઉર્મિ શું તરંગમય થઈ ઉઠી છે ? ” એતા બોલી.

“ મારી વાતનો જવાબ કેમ આપતી નથી. ”

“ હવે શો જવાબ આપું ? જેણે ઝંઝાવાત ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેના શોધમાં જવું પડશે કે શું ? જો તેમ જ હોય, તો હમણું ને હમણું જ જવાને તૈયાર છું. ”

“ નારે ના, હું તેમ કહેતી નથી. ”

“ ત્યારે શું કહો છો, એ ચોરના બંને કાન કાપી લાવવાની આજ્ઞા કરો છો ? ” નીલા બોલી.

“ કેમ તને પણ મસ્કરી કરવી સૂઝે છે કે ? ” ઉર્મિબાળાએ કહ્યું.

એતાએ કહ્યું;—“ વાર, તમારી વાતને કળૂલ રાખીએ છીએ, ભવિષ્યમાં તેમ જ કરીશું. પણ હમણું શું કહેતાં હતાં, ફરીવાર કહો જોઈએ વાર. ”

ઉર્મિબાળા બોલી:—“ ના હવે નહિ કહું. ”

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

આન્તિ અને જમણા

“ જનો ગાંડા ઘેલા, ભૂલ અને આન્તિ મહીં જ જમતા,
તજી શાન્તિ સધળી વિષમ વિષને ઉર ધરતા;
નહીં સાઈ માહું મન વિષે કાંઈ સમજતા,
સુધા સિધુ ત્યાગી મલિન પંકજ મહીંજ પડતા.

પ્રયોજક

અન્યપાળનું સ્થાપેલું મહાપ્રતાપી અજમેરનગર એક દિવસ વીરત્વ અને ધનરત્નથી સમસ્ત રાજપૂતાના ગૌરવ અને ભૂષણરૂપ ગણાતું હતું. સુવિખ્યાત ચૌહાણવંશના પ્રખળ પ્રતાપની વિજયવંત વૈજયંતિ સમસ્ત ભારતમંડળને કંપાન્વિત કરી રહી હતી. ભારતવર્ષના દુર્દાન્ત અને દાનવી વૃત્તિના મહા અત્યાચારી શત્રુ મહમૂદ ગિજનીને કાયર કૂતરાની પેઠે પૂછડી સંકેલીને એક દિવસ અજમેરથી પલાયન કરી જવું પડ્યું હતું. ખૂંદી, કોટા, રઘુગઢ, સિરોહી, ઝાલોર આદિ દેશો એક દિવસ અજમેરના પગ ચાટતા હતા, ભારતવર્ષના પ્રત્યેક માંડલિક રાજાઓ અજમેર પતિની આજ્ઞા ઉઠાવવાને તત્પર રહેતા હતા. પરંતુ અત્યારે અજમેરના તે દિવસો નહોતા, તે પ્રચંડ વીરતાના ધ્વનિઓ સંભળાતા નહોતા, તે વીરનરોના અસ્ત્રશસ્ત્રના ગગનભેદક શબ્દો પણ શાન્તિ અને નિઃસ્તબ્ધતાના ગાંભીર્યમય ભવનમાં સદાને માટે શયન કરી ગયા હતા. વારંવાર મુસલમાનોના આક્રમણથી અજમેર ધીમે ધીમે દુર્બળ અને દરિદ્ર થવા માંડ્યું હતું. કાળના ભીષણ પ્રતાપથી સત્તા શૂન્ય થઈ હતી અને વીરતા વિલીન થઈ ગઈ હતી.

જ્યારે ઉન્નતિનો સૂર્ય અવનતિ રૂપ રાહુથી આચ્છાદિત થઈ જાય છે, ત્યારે પ્રત્યેક દેશની, પ્રત્યેક નગરની અને પ્રત્યેક મનુષ્યની દશાનું પણ પરિવર્તન થઈ જાય છે. વીરતાની ધ્વજાઓ પ્રખળ પવનના વેગથી ફાટીને છિન્ન વિચ્છિન્ન થઈ જાય છે. વૈભવના પ્રાસાદો કાળના કોપથી ચૂર્ણાભૂત થઈને ભૂતળશાયી બની જાય છે. સુખ અને શાન્તિનાં સ્થાનો ભયંકર જળપાતના પ્રભાવથી દુઃખ અને યંત્રણામય બની જાય છે. નંદનવન સ્મશાનના રૂપમાં બદલાઈ જાય છે અને આજે એ અજમેરની પણ એવીજ દશા થઈ હતી.

રાજ્યના ઉત્તર ભાગમાં અજમેર રાજ્યની રાજધાની અજમેર

આવેલું હતું. તેની ઉત્તરમાં એક નાનો પહાડ હતો, તે પહાડ બહુ ઊંચો નહોતો, લગભગ પાંચસો હાથ ઊંચો હશે. પરંતુ તેના શિખરપર ચઢવું કઠિન હતું. પર્વતની ટોચપર વિખ્યાત દુર્ગ વિટલી શેખી રહ્યો હતો. એ દુર્ગ અજેય હોવા છતાં પણ ઈસ્વી સનની સાતમી સદીના અંત ભાગમાં ખલીશ વાલિદના સેનાપતિ કાસિમ દ્વારા અધિકૃત થયું હતું. વીર ચૂડા-મણિ રાજપૂતોના ભાગ્યાકાશમાંથી ઉન્નતિનો દિવાકર અસ્તાયલમાં ચાલ્યો ગયો અને મુસલમાનોના લલાટમાં તે પાંચ તેજોમયી ઉન્નતિના અતિ તેજસ્વી રવિનો ઉદય થયો. ભારતના એક ગૌરવમંડિત રાજ્યની પરાક્રમ-પતાકા મુસલમાનોના ગર્વ, ઉન્નત અને ઉન્નતીયલ અધિકારમાં ચાલી ગઈ.

તે પર્વત પાસે એક વિખ્યાત અને વિશાળ તળાવ હતું. ચિર-સ્મરણીય રાજા વિશાળદેવે આ વિસ્તીર્ણ સરોવર બંધાવ્યું હતું. એનો પરિઘ લગભગ ચાર કોશની સીમામાં વ્યાપેલો હતો. એ તળાવમાંથી નીકળતી સરિતા 'સાગરમતિ' શહેર, વન તથા પર્વતની આસપાસની સપાટ ભૂમિને સંજીવિત કરી ઉત્તર દિશામાં વહી રહી હતી.

પહાડના ચરણપ્રદેશમાં અજમેર આવેલું હતું. દુર્ગપરથી અત્યારે તોપના ગોળાથી શહેરની રક્ષા કરી શકાય તેમ હતું. પરંતુ તે સમયે તોપ અથવા બંદૂક આદિ કાંઈ પણ અસ્તિત્વમાં નહોતું. પહાડની યરાયર નીચેના ભાગમાં રાજમહાલય આવેલો હતો. તેની દક્ષિણે શહેર હતું. અજમેર શહેર બહુ જ ગુલ્જર અને મનોરમ્ય હતું. એવું સમૃદ્ધિશાળી નગર ભારતવર્ષમાં ત્યારે બહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં જોવામાં આવતું હતું. ત્યારે બાજુએ વિશાળ અને વિસ્તૃત રાજમાર્ગ હતા અને તેની બાજુમાં આકાશભેદક રાજમહાલયના શિખરોની હારો આવેલી હતી. તે મહાલય સુસજ્જિત વૃક્ષોના સમુદાયથી અને મહામૃત્ય પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ હતો. રાજમાર્ગ આવતા જતા અશ્વારોહીઓ અને પગે ચાલતા નાગરિકોની

ચીકાર રહેતો હતો. રાજમહાલયના અન્તઃપુરનો રાજમાર્ગ પણ વીરેન્દ્રની આવગવથી અતિ રમ્ય જણાતો હતો, કમલના સમુદ્ધયના જેવી કોમળ કામિનીઓથી કુમુદિત રહેતો હતો.

રાજમહાલય પથરનો બનેલો હતો. રાજસભા, ન્યાયાલય, આદિ સર્વ સ્થાનો કારીગરીવાળા મંજેમરમરના પથરોના બનાવેલા હતા. અંતઃ પુરના ઉદ્યાનમાંની પથરની કોતરેલી પ્રતિમાઓ જેતાં જણાઈ આવતું હતું કે, આ દેશમાં અંગ્રેજો આવ્યા પહેલાં રાજપૂતો શીશ્વની નિપુણતામાં અથવા તો નિર્માણકુશળતામાં જગતના સર્વ સભ્ય જાતિયો કરતાં કોઈ પણ રીતે ઉતરે તેમ નહોતા. અજમેરનો રાજ શરસિંહ, ચૌહાણ વંશનો મુકુટમણિ હતો અને સાહસ તથા વીરત્વના પ્રતાપે દેશ પૂજ્ય ગણાતો હતો. તેની રાણી હરવતી ૩૫ અને ગુલુમાં ચૌહાણ મહિલાની એક અનુકરણનીય આદર્શ રમણી હતી. તેમને પુત્ર નહોતો. એક માત્ર કન્યા ઉર્મિઆલાએ ઘણા જ સ્નેહથી પોષાઈને તેમના અંધારા ઘરમાં આશ્વાસ કર્યો હતો.

આ પહેલાના પરિવ્રજેદમાં વર્ણવેલી ઘટના બન્યા પછી બે દિવસે વિશાળ રાજમહાલયના એક મોટા ઓરડામાં રાજમંત્રી એક મોટા પલંગપર બેસી સેનાપતિ પુત્ર જયન્તકુમારને યુદ્ધના સમાચાર પૂછી રહ્યો હતો, ઓરડાના ભોંયતળિયાપર બિછાવેલા મખમલના ગાલીચા તથા મખમલ જડિત કેટલીક કુર્સિઓ પડી હતી. દીવાલપર અજયપાળ; માણેકસિંહ, આદિ પ્રસિદ્ધ વીર પુરુષોની છબિયો લટકી રહી હતી. તલ્વાર, બર્છા, હાથ વગેરે તરેહ તરેહનાં હથિયારો ઓરડાની દીવાલ પર રમ્મવામાં આવ્યાં હતાં.

રાજધાનીમાં અત્યારે રાજ હાજર નહોતો, સેનાપતિ પણ નહોતો, તેઓ સર્વ સૈન્યાદિ લઈને યુદ્ધક્ષેત્રમાં ગયા હતા. કોઈક કારણવશાત

મંત્રીએ અત્યારે રાગનું કામકાજ સંભાળી લીધું હતું, સેનાપતિની સત્તા ને પણ સંભાળી લીધી હતી. જયન્ત કુમાર એ દિવસ પહેલાં યુદ્ધ ભૂમિમાં ગયો હતો. ખીજું કેટલુંક વધારે સૈન્ય લઇ જવા માટે રાજ્યએ તેને મંત્રી પાસે મોકલી આપ્યો હતો. સૈન્ય કાંઈક એકઠું થયું હતું, તેને લઈને જયન્ત કુમાર હમણાં ને હમણાં જ ભવિષ્યમાં થનારા ભયંકર યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં જવાનો હતો. તે ઉપરાંત જે સૈન્યની આવશ્યકતા હતી, તેને આવતી કાલે મોકલવાનો પ્રયંધ પણ કરવામાં આવ્યો હતો. ખીજી કેટલીક વાતચીત ચાલ્યા પછી મંત્રીએ પૂછ્યું:—“યુદ્ધ ક્યે સ્થળે વધુ ભયંકરતાથી થવાનો સંભવ છે ?”

જયન્તકુમારે જવાબ આપ્યો:—“પાછું કરીને બેઝોયાના મેદાનમાં.”

મંત્રીએ પૂછ્યું:—“યુદ્ધ ક્યારે શરૂ થશે ?”

“આવતી કાલે સવારે.”

આ સમયે એક પ્રહરીએ આવી પ્રણામ કર્યા અને ત્યાર પછી કહ્યું:—“એક કિમેદવાર બહાર આવી કિમો છે.”

“લઇ આવ.”

થોડીવારમાં તે દેવીમંદિરમાં દેખાયલા રાજપૂત તરુણે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો અને પછી તે પ્રણામ કરી મંત્રી સમક્ષ આવી કિમો રહ્યો. મંત્રીએ પૂછ્યું:—“તારું નિવાસસ્થાન ક્યાં છે ?”

“હમણાં તેને હું છૂપાવી રાખીશ.”

“ત્યારે, તું શી આશાથી અહીં આવ્યો છે ?”

“સૈન્યની નોકરી મેળવવાની.”

“સૈનિકની નોકરી ? તારી જિમ્મર હજી વીસ વર્ષથી વધારે

હોય તેમ જણાતું નથી. શું તું એમ કહેવા માગે છે કે, તારા જેવા એક બાળકને અમારા સૈન્યમાં દાખલ કરવાથી રાજસૈન્ય ગૌરવાન્વિત બની શકશે ?”

“ અમાત્ય, એમાં ગૌરવ ઉભય પક્ષનું છે.

“ તું ઘણીજ ઉપહાસની વાર્તા કરે છે, તું શું એમ ધારે છે કે, રાજસૈન્ય તારા જેવા બાળકના અભાવે ગળાહીન થઈ ગયું છે ? તારાથીજ અંજમેરપતિ વિજયવંત થઈ શકે તેમ છે ? ”

“ અમાત્ય—દીવાન ? રાજપૂતાનામાં શું બાળકનીરોનાં દૃષ્ટાંત ઓછાં છે ? જો તેમ ન હોય, તો પછી બાળકના પ્રતિ આવી અવગણના માટે કરો છો ? બાળકો શું યુદ્ધને માટે યોગ્ય જ નથી ? ”

“ તારી આ ધૃષ્ટતા કાંઈ જેવી તેવી નથી. તારી આવી મગરૂરી જોઈને હું એટલો તો અવશ્ય સ્વીકાર કરું છું કે, વાક્યચાતુરીમાં તો તું એક અદ્વિતીય વીરછે. તારી વાચાળતાનો કશો અવધિ જ નથી.

“ મંત્રિવર્ય ! આપ જ્ઞાનવૃદ્ધ છો, માટે વિચાર કરી જુઓ કે, આપની બ્રાન્તિ અથવા ભ્રમણાનો કોઈ પણ વખતે ભંગ થયો છે કે નહિ ? આપની ધારણા કોઈ પણ વેળાએ ખોટી નિવડી છે ખરી કે નહિ ? ”

“ પણ આ વાતમાં મારી શી ભ્રમણા થઈ છે, તે હું કોઈ પણ રીતે સમજી શકતો નથી. ”

“ એક દિવસ આપની તે ભ્રમણાને હું બરાબર સમજીવી દઈશ. આપ ક્યે ડેકાણે ભૂલો છો અથવા તો આપનાથી ક્યે સ્થળે બ્રાન્તિમાં ભ્રમાઈ જવાય છે, તે યથાર્થરૂપે બતાવી આવીશ. ”

જયન્તકુમાર અત્યાર સૂધી ચૂપ કરી એક કોર બેસી રહ્યો હતો,

તે હમણાં એકાએક બોલી ઉઠ્યો:—“ તે વાત હુંજ મંત્રી મહાશયને સમજાવી શકીશ. મારા સમજાવવાથી તેઓ ખરાખરા સમજી જશે.”

રાજપૂત તરફે પાછું મ્હોં ફેરવી જોયું, કે જેણે ઉપર્યુક્ત વાત કહી તે એક પચીસ વર્ષનો લાંબો બાળાન પુરુષ હતો. તેના શરીર પર કીમતી પોશાક શોભી રહ્યો હતો. કંઠમાં મોતીની માળા, કાનમાં કુણ્ડલ અને કટિપરના કોષમાં કૃપાણુ શોભી રહ્યો હતો. સેનાપતિપુત્ર જયન્તકુમાર, એક પ્રસિદ્ધ સેનાનાયક હતો.

મંત્રીએ હસતા મુખથી કહ્યું:—“ સારું, આજે આ બાળક પાસેથી હું ધાડંધું કે મને અવસ્ય કાંઈક શિખવાનું મળશે. આ વૃદ્ધપુરુષને કાંઈક બોધનાં વચનો સાંભળવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થશે.”

જયન્તકુમારે કહ્યું:—“ મંત્રિવર, આ બાળકના મુખપર જે ભાવ અને સૌંદર્ય જાળી રહ્યું છે, તે રાજપૂતાનાના અનેક સિંહાસનપર પણ જોવામાં આવતું નથી. જેનાં ચક્ષુમાં આવી પવિત્રતા છે, તેને હું એક તુચ્છ સૈનિકનું કાર્ય સોંપવાની વાત તો દૂર રહી પરંતુ મારા પ્રાણ આપીને પણ વિશ્વાસ કરી શકું છું.”

મંત્રીએ કહ્યું:—“ આ બાળકનું ચંદ્રમાના જેવું સુંદર મુખ જોઈને લોભામ્મ જાઉં; એવી મારી અવસ્થા હવે રહી નથી. તમે બહારની વસ્તુઓને જોનારા છો અને અમે અંદરના રહસ્યનો ખરાખરા શોધ કરનારા છીએ. યુદ્ધને વખતે રૂપથી ભૂલીને, પરદેશી અને અજાણ્યા મનુષ્યને રાજ્યના સૈન્યમાં દાખલ કરવાનું હું ઉચિત ધારતો નથી. આનાથી વધુ શિખવવાની તમારી શી ઇચ્છા છે. જયન્તકુમાર”

જયન્તકુમારે કહ્યું:—“ મંત્રીવર ! હું આપને કાંઈ પણ શિખવી શકું તેમ નથી. આપને શિખવવાની મારી યોગ્યતા પણ નથી. જે

બાળકને સામાન્ય ગણી કાઢવાની મારાથી હિંમત કરી શકાતી નથી. તેનો અનાદર પણ મારાથી કરી શકાય તેમ નથી. કટિપર કીમતી સુંદર તસ્વાર, હાથમાં હીરાની વીંટી, કંઠમાં મોતીની માળા આદિ સર્વ વસ્તુઓ તે કોઈ જીવ્યવસ્તુઓમાં જન્મેલા હોય તેમ જણાય છે. એના બાલમાં જણાઈ અપૂર્વ તેજ તેની ચીરતા તથા કુસીનતાનો પરિચય કરાવી આપે છે. ”

મંત્રીએ કહ્યું:—યુદ્ધ પછી યુદ્ધક્ષેત્રમાં અનેક મૃત્યુવાન તસ્વાર અને અલંકાર મળી આવે તેમ છે. ”

રાજપૂત યુવકનું મુખ લાલચોળ થઈ ગયું. થોડીવાર પછી દિલના ઢિબરાને દબાવી તે ધીમે ધીમે કહેવા લાગ્યો:—“ જ્યારે હું નોકરી કરવા જ આવ્યો છું, ત્યારે મેં મારા માન આખરે આદિ સર્વનો ત્યાગજ કરી દીધો છે. પરંતુ સાવધાન મંત્રિવર, રાજપૂતને લૂટારો ગણી અપમાનત કરવાથી કોઈક દિવસ આપને પદભ્રષ્ટ થવું પડશે. બસ હવે હું જાઉં છું, યુદ્ધભૂમિમાં પુનઃ આપને આવી મળીશ. ”

આમ કહીને રાજપૂત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

તૃતીય પરિચ્છેદ

અધ્ય અને અંગુઠી

અમતિ ભુવને કન્દર્પાંજા,
વિકારિ ચ યૌવનમ્

* * * * * ભવભૂતિ

Over the mountains
And over the waves,
Under the fountains
And under the graves;
Under floods that are deepest
Which Neptune obey;
Over rocks that are steepest
Love will find out the way

તે રાજપૂત તરુણે એક વૃદ્ધ પુરુષને ત્યાં આશ્રય લીધો હતો. તે વૃદ્ધને એક વૃદ્ધાપત્ની તથા એક માત્ર કન્યા મિવાય આ સંસારમાં અન્ય કોઈ પણ નિકટનું સંબંધી નહોતું. વૃદ્ધનું નામ રામચરણ હતું અને તેની ઉંમર સાઠ વર્ષની હતી. પ્રથમ રાજ્યના સैन्यના એક સમુદાયમાં સैनિક તરીકે નોકરી કરતો હતો ત્રણ વર્ષ પહેલાં સિરોહી સાથે જ્યારે અજમેરનું યુદ્ધ આરંભાયું, ત્યારે રામચરણ અજમેરના રાજ્યના લશ્કરમાં જોડાઈને યુદ્ધ કરવા ગયો હતો. વૃદ્ધના સૌભાગ્ય યોગે તે વૃદ્ધ યુદ્ધમાંથી પાછો જીવતો આવ્યો હતો, એ ખરું; પરંતુ સારા શરીરે આવ્યો નહોતો, યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં તે પોતાનો એક પગ ભાંગી ને આવ્યો હતો. સ્મરણશક્તિમાં પ્રબળ ગણાતી તેની વૃદ્ધાપત્નીએ તે

વાતનું રામચરણને સ્મરણ કરાવી આપવામાં ગયા ત્રણ વર્ષમાં એક દિવસે પણ ભૂલ ખાધી નહોતી.

તે વૃદ્ધની પુત્રીનું નામ પ્રમદા હતું. પ્રમદા વિધવા હતી, પરંતુ તેનું વય તરુણ અને મન નરમ હતું. તેનું મુખ સુંદર હતું, આંખો તેનાથી પણ સુંદર હતી. તેનું શરીર એટલું બધું આકર્ષક હતું કે, જો એક વાર તેના તરફ નજર પડતી, તો પછી તે નજરને પાછી ખેંચી લેવાનું મનજ થતુ નહોતું. આડોસપડોસનાં દુષ્ટ યુવકો ગાંધર્વ ની ઢેઢે તેને પુનર્વિવાહ કરવાની ઉસ્કેરણી કરતા હતા; પરંતુ પ્રમદા તેમ કરવામાં રાજી નહોતી તે સહજ કોપિત સ્વભાવની હતી. ગાળોનો વરસાદ વરસાવી તેમના ઐદ પુરુષને ગાંધર્વ લગ્ન કરવાનો બદોબસત કરવાની સૂચના આપતી હતી.

પ્રમદાના માતાના રૂપનું વર્ણન કરવાની અમારામાં શક્તિ જ નથી. તેના લગભગ બે હાથના વ્યાસવાળા સાથળો, હાથીની કમર જેવી કમર, તેની નીચેના ભાગમાં આવેલાં તૂંબડાંને શર્માવી દે તેવાં ડોલતાં પચરથળો, તેના સહજ ઉપસેલાં ભાગમાં ગળાં સૂધી ફેલાયલાં ઘડાના દંભનો નાશ કરનાર વિશાળ ઉદરનું વર્ણન કરવાની ભાષામાં કશી શક્તિ જ નથી. તેની હાથીની ગર્દનને ભૂલાવી દે તેવી કંઠ વગરની ગર્દન, તેનાં ચકના આકારનાં સહજ કંપતા તથા ફરતાં ઉભય લોચનો, તથા તેના વિશ્વનો ગ્રાહ કરી જવાની ઇચ્છાવાળા વાધના દાંતને લાંચિત કરી દે તેવા વિશાળ દાંતોની હારોનું વર્ણન કરવું એ પણ અમારી શક્તિની બહારનું કાર્ય છે. તે રંગરંગિની મૂર્તિનું, વાચક બંધુઓ પોતપોતાની પુદ્ધિ અનુસાર અનુમાન કરી લેશે, એવી અમારી દૃઢ માન્યતા છે. વૃદ્ધ રામચરણ શરીરે અશક્ત તથા ધવાયલો હતો, કમાણી કરવાની તેનામાં શક્તિ જ નહોતી; આ બધી વાતોને તેની વૃદ્ધાપત્ની વારંવાર યાદ

અપાવ્યા કરતી હતી. રાજદરબારમાંથી રામચરણને કાંઈક વેતન મળતું હતું, પરંતુ તે બહુ જ થોડું મળતું હતું. તેથી તેનું ગુજરાન ચાલતું નહોતું. રામચરણની અર્ધાંગના અથવા તો ત્રણભાગની ભાગીયણ, સૂતર કાંતીને, ઘર ભાડે આપીને બે ચાર પૈસા પેદા કરી ગમે તેરીતે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી. એ સિવાય સંસારમાં તેને સહાયતા કરે તેવું બીજું કોઈ પણ નહોતું.

આજે રામચરણના ઘરમાં ઝગડો જામ્યો હતો, રામચરણને દાલના હાંધાના પહેરાપર ઉભો રાખી તેની ભાર્યા કાંઈક કારણસર બહાર ગઇ હતી; પરંતુ રામચરણની બેખબરથી તે હાલતું ફૂટી ગયું હતું. એથી આજે તેનું રક્ષણ થવાનો એક પણ ધલાજ નહોતો; બુદ્ધિએ આવીને એકી સાથે વાક્યબાણ મારીને રામચરણને ગભરાવી દીધો. શત્રુનાં અગણિત બાણ અને બર્ષા જરા પણ દુઃખ દર્શાવ્યા વિના તેણે સહી લીધાં હતાં, પરંતુ અત્યારે સંસાર રથની સારથિણીના મુખમાંથી નીકળેલા જવાબામય બાણોથી ધાયલ થઇને ક્ષમાની બિક્ષા માગી લીધી. પરંતુ ક્ષમા મળી નહિ, ઝગડો ભયંકર રૂપે વધવા લાગ્યો. તેને બિચારાને તરેહતરેહવારનાં હથિયારો, એક પક્ષમાંથી જ ફેંકવા લાગ્યાં, વિજયી પક્ષમાં કેવળ ક્ષમા, બિક્ષા અને અશ્રુવર્ષણનો વ્યાપાર થવા લાગ્યો.

એ સમયે દારપર આવી કોઈ ઉભું રહ્યું. બધાંએ જોયું કે, તે તેનો નવીન બાકુત અથવા તો આપણા જાણીતો રાજપૂત યુવક હતો. તેના આવતાંની સાથેજ ઝગડોનો અંત આવ્યો. રામચરણ સૈનિક પોશાક ઉતારી ત્યાં આવી ઊભો રહ્યો. એ જોઈ પ્રમદાની માતા ઘોતાનાં અવ્યવસ્થિત થયેલાં વસ્ત્રોને બરાબર વ્યવસ્થિત કરી રણક્ષેત્રમાંથી છટકી ગઇ. પ્રમદા પ્રલયકરી મૂર્તિનો પરિત્યાગ કરી લજ્જિત બાવથી પાછળ જોતી જોતી અંતઃપુર ભણી ચાલતી થઈ.

પ્રમદા વિધવા હોવા છતાં પણ તેનું હૃદય નીરસ અને સ્નેહશૂન્ય નહોતું. નવીન રાજપૂત તરુણને તે અત્યંત ચહાતી હતી અને તેની સેવા ચાકરીમાં પણ પુષ્કળ પરિશ્રમ વેઠતી હતી. જે ઓરડાને રાજપૂત યુવક પોતાના ઉપયોગમાં લેતો હતો. તે ઓરડાને પ્રમદા દરેક વખતે સાશ્વત રાખતી હતી, તે પથારી પાથરતી અને સઘળી ચીજોને ઠેકાણાસર ગોઠવતી, વસ્ત્રાદિ બિછાવીને અત્યંત સુશોભિત બનાવતી. કોને માટે પોતે આટલો બધો પરિશ્રમ કરતી હતી, તે તે સમજી શકતી નહોતી કાર્યકરી સર્વ વસ્તુઓને નિયમસર ગોઠવવી એજ તેના મનની વૃત્તિનું મુખ્ય સાધન હતું. તે જે કાર્ય કરતી તે છુપી રીતે અને કોઈની આજ્ઞા મળ્યા વિનાજ કરતી, ફળની આકાંક્ષા રાખતી નહોતી. પરંતુ રાજપૂત બાળકનું તે તરફ કશું પણ લક્ષ નહોતું. પ્રમદાના એક પણ કાર્યને તે જાણી શકતો નહોતો.

આ પરથી કોઈના મનમાં એવું અનુમાન થાય કે, તે રાજપૂત પુરુષ જાણે સહજ મૂર્ખ હશે, કે જેથી પ્રમદાના કાર્યને નહિ જાણી શક્યો હોય, તો તે અનુમાન કાંઈક સ્વાભાવિક જ છે. પ્રમદા છુપી રીતે જે કાંઈ કરતી, તે તરફ લક્ષ આપવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તરેહ તરેહવારનાં હથિયારોથી સજ્જિત થઈ, રૂધિર અથવા લોહીની નદીઓ વહેવડાવી રણક્ષેત્રમાં મદોન્મત્ત કેશરીની પેઠે કૂદવાનો સંકલ્પજ તેણે કર્યો હતો. તેના મનમાં રાત્રિ દિવસ સિરોહીના સૈન્યનો ધ્વંસ કરવાના બીજાણુ તરંગો ઉછાળા માર્યા કરતા હતા; તેણે રામચરણને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—

“ રામચરણ, કૃપા કરી મને એક સારો અશ્વ લાવી આપો.”

રામચરણે કહ્યું:—“ કેવી જાતનો ઘોડો જોઈએ છે ? યુદ્ધના કામમાં આવે એવા અશ્વની આવશ્યકતા છે કે સાધારણ રીતે હરવા ફરવાના ઉપયોગમાં આવે તેવો અશ્વ જોઈએ છે ? ”

રાજપૂતે કહ્યું:—“ હા. યુદ્ધના ઉપયોગમાં આવે એવા કોઇ સારા અશ્વની જ મને અગત્ય છે.”

રામચરણ બોલ્યો:—રાજપૂતવીર, તેવો કોઇ સારો અને મન માન્યો અશ્વ તો મળી શકશે નહિ.”

રાજપૂતે પૂછ્યું:—“ કેમ, શા કારણથી તેવો અશ્વ નહિ મળી શકે વાર ? ”

રામચરણે જવાબ આપ્યો:—“ અત્યારે આ શહેરમાં એવો કોઇ શક્તિમાન અશ્વ રહ્યો નથી, બધા અશ્વો રાજદરબાર તરફ ખરીદાઇ ગયા છે. હજી પણ સૈન્યની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે, દૂરદૂરના દેશ-વરોમાંથી હજી નવા નવા અશ્વો મગાવવામાં આવે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં આસપાસના કોઈ પણ પ્રદેશમાંથી કોઈ મજબૂત અને લડા-ધના કામમાં આવે એવો અશ્વ મેળવવો બહુ જ મુશ્કેલ છે.”

આ સમયે રામચરણની સ્ત્રીએ તે ઓરડામાં આવી પોતાના સ્વામીને કહ્યું:—“જૂઓ, તમારે માટે હું રાજદરબારમાંથી એક અશ્વ લઇ આવી છું, તે લઇને તમે સત્વર રણમૂંઝિ ભણી પ્રયાણ કરો. અશ્વની કીમત બહુ જ મામૂલી છે, ૨૫૦૦ પચીસ મોહોરો આમવાથી પણ ચાલી શકશે, કહો, હવે તમે યુદ્ધમાં જવા ઇચ્છો છો કે કેમ? હું એ જ જાણવાના ઉદ્દેશથી જ હું અહીં આવી છું.”

રામચરણ તેના બોલવાનો ભાવાર્થ સમજી ગયો. એ ભાવ સમતાંની સાથેજ તે સહજ શર્માઇ ગયો. પડોશના કોઈ એક મનુષ્યને ત્યાં એક ભાંગેલા પગવાળો અને દાંત ભાંગેલો અશ્વ હતો અને એ અશ્વના સંબંધમાં જ રામચરણની પત્ની વાતચીત કરી રહી હતી. તે અશ્વની થોડી ઘણી કીમત આપીને ખરીદી લેવાની ઇચ્છા રામચરણની સ્ત્રીના મનમાં ઘણા દિવસ થયાં પ્રબળતાથી જાગ્રત થઈ ઉઠી હતી.

પ્રથમ એકાદ બે વાર એ અશ્વ મેળવવાની તેણે કોશિશ પણ કરી હતી, પરંતુ અત્યાચાર સૂધી તે તેમાં સફળ થઈ શકી નહોતી. અત્યારે રાજપૂત યુવકનો અશ્વ ખરીદવાનો વિચાર અંતરાલથી તેના જાણવામાં આવી જવાથી રામચરણની પત્ની મોહોર સંબંધીની વાતને તરત જ ઉભી કરી અને પડદાના અંતરાયનો ત્યાગ કરી પતિપાસે આવી ઉભી રહી.

રાજપૂતે અશ્વ જોવાની ઇચ્છા કરી એટલે એકદમ તે માંસના ઢગલાથી ધવાયલા પ્રવાહની પેઠે તે વૃદ્ધાએ એક અદ્ભુત ચાલનશક્તિ દર્શાવવાની ચેષ્ટા કરી—રામચરણની પત્ની અશ્વની તપાસ કરવા માટે રવાના થઈ. અશ્વરાજ તે સમયે નજીકની નદીના કિનારાપર વિચરણુ કરી રહ્યો હતો. તેના બે પગ દોરડાંથી—દામણથી બંધાયેલા હતા. અશ્વરાજે પોતાના રૂપથી સરિતાને પ્રકાશિત કરી દીધી હતી. તેની ઉચ્ચતા પૃથ્વીના પટથી લગભગ બે એક હાથ ઉંચી હતી અને લંબાઈ પણ તેટલીજ હતી. તેના શરીરનું વર્ણન કરી તેનાં હાડકાંની ગણતરી કરવાનું પ્રયોજન જ નથી, કારણ કે ચાલૂ સ્થિતિમાં તે કાર્ય નજર પડતાંની સાથેજ સમાપ્ત થઈ શકે તેમ હતું. વયમાં તે અશ્વરાજ વિખ્યાત ‘વ્યુસિશીસ’ અશ્વની સમાન અવસ્થાનો હતો. વયના કારણથી કહો, અથવા તો ગમે તે કારણથી કહો, પણ અશ્વરાજ ઉમ્મરમાં સહજ નાનો જોવામાં આવતો હતો. વૃદ્ધા તરત જ તે અશ્વને રાજપૂત યુવક પાસે લઈ આવી.

અશ્વની આકૃતિ જોઈ રાજપૂત તરુણ અન્યય થયો. તેણે અન્યયથી પામી રામચરણની સ્ત્રીને પૂછ્યું:—“આ કયું પ્રાણી લાવ્યાં છો વાર ?”

રામચરણની સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો:—“ તમારા માટે આ અશ્વ લઈ આવી છું. ”

રામચરણની પુત્રી પ્રમદા પણ વયમાં જ બોલી ઉઠી:—“આ કાંઈ સામાન્ય અશ્વ નથી, પણ અશ્વરાજ છે.”

રાજપૂત સહજ હસીને બોલ્યો:—“ મારા ધારવા મૂળ્ય આ અશ્વરાજ નહિ, પણ અશ્વાધિરાજ છે.”

મમે તેમ હો, પણ રાજપૂત યુવકે તે અશ્વને ખરીદ્યો નહિ. ગૃહિણીએ રોષસહિત અશ્વની પીઠ થાળડી અને ત્યાર પછી તેને છોડી દીધો. ગૃહિણીના હાથના આઘાતથી અશ્વ જમીનપર ગળડી પડ્યો હતો કે, નહિ, તે તો અમે જાણી શક્યા નથી તેથી લાખી પણ શકતા નથી; ટોડસાહેબના રાજપૂતાનાના ઇંતિહાસમાં પણ તે વિષયમાં કાંઈ સ્પષ્ટ લખવામાં આવ્યું નથી.

રામચરણે રાજપૂતયુવકને એકાંતમાં લઈ જઈને પૂછ્યું:—“ તમેને અશ્વની ક્યારે જરૂર પડશે વાં ? ”

રાજપૂતે કહ્યું:—“ હમણાં અને આ ઘડીએ જ જરૂર પડશે; કારણ કે મમે તે રીતે આવતી કાલે તો મારે અહીંથી રવાના થવું જ જોઈએ. હવે મારાથી એક ક્ષણ પણ શાંત બેસી શકાશે નહિ. મારા શરીરમાં વીરતાનો પ્રવાહ ઉછળા મારી રહ્યો છે અને મારું હૃદય પણ રણભૂમિમાં જવા માટે તિલપાપડ થઈ રહ્યું છે. ”

રામચરણે પૂછ્યું:—“ તમે અહીંથી રણભૂમિમાં જવાની જ ઇચ્છા ધરાવો છો ? તમારું મન સિરોહીના સૈન્યની ખરબાદી કરવા તથા અંજમેર પતિનો વિજય કરાવવા માટે આટલી સીમાપર્યન્ત આકુલ થઈ ગયું છે ? ”

“ હા-હા-તેમજ છે. માતા જયદેવીના મંદિરમાં લીધેલી પ્રતિમાનું

પાલન કરવા માટે માઈ મન અત્યંત આતુર બની ગયું છે. જ્યાં સૂઝી અજમેરપતિનું કાંઈ પણ કલ્યાણ મારાથી થઈ શકશે નહિ, ત્યાં સૂઝી મને કોઈ પણ રીતે આનંદ તો શું, પરંતુ શાંતિનો અંશ માત્ર પણ મળી શકશે નહિ. વીરતાથી વંચિત થયેલા એક ષંઢની પેઠે ધરના ખૂણામાં બેસી રહેવા કરતાં રણભૂમિમાં ઝઝૂમી વીરતાનો પરિચય કરાવી આત્મસર્પણ કરવામાં જ હું મારા જીવનની મહત્તા માનું છું. રામચરણ ! હવે આવી રીતે આલસ્યની ધોર નિદ્રામાં ધોરવા કરતાં શરીરમાંથી લોહીની ધારાઓ વહાવવી અને મરણને આલિંગન આપવું એનેજ હું અતિ પ્રિયવસ્તુ માનું છું જીવનક્ષણિક છે, વાયુના ગોળાની પેઠે ક્ષણવારમાં નષ્ટ થાય તેવું છે. વસુંધરા કોઈને ચિરકાળને માટે આશ્રય આપતી નથી. સમય થતાંની સાથે જ સર્વ કોઈને એક અજ્ઞાત રાજ્યમાં મોકલી દે છે. અનેકાનેક વીરપુરુષો, ધર્માચાર્યો, શાંતિરક્ષકો અને વસુધાને કંપાવનારા કાળના સમાન ભાષણ શક્તિધારકોને પણ વસુધાએ પોતાના પ્રચંડ પ્રતાપથી પરાજિત કરીને સ્મશાનવાસી કરી દીધા છે. પૃથ્વીના આરંભથી લઈને જેવા બેસીએ તો અત્યાર સૂઝી કોઈ પણ વ્યક્તિ અમરત્વને પ્રાપ્ત કરી શકી હોય તેમ જણાતું નથી અને ભવિષ્યમાં પણ કોઈ તેવી અમર વ્યક્તિ રહેશે કે કેમ એની પણ હજી શંકા જ છે. જેમણે પોતાના જીવનને ધર્મના ઉદ્ધાર અર્થે, સ્વદેશના કલ્યાણ માટે પોતાના તનુની આહુતિ આપી છે, તેઓ જ પોતાની કીર્તિનો સુવાસ વિસ્તારવાને સશક્ત થઈ શક્યા છે, મારી પણ એવી જ ઇચ્છા કે, હું મારા આ દેહનો તેવા કોઈ પારમાર્થિક કાર્યમાં ઉપયોગ કરું અને એક ક્ષત્રિયના ખરા ધર્મને બળવું. બસ, હવે આવતી કાલે પ્રભાતનો પ્રહર થતાંની સાથે જ હું અજમેરપતિની સેવામાં હાજર થવા ઇચ્છું છું.” રાજપૂત યુવકે કહ્યું.

રામચરણે પૂછ્યું:—“ પણ અત્યારે રાજજી ક્યાં છે, યુદ્ધભૂમિના ક્યા વિભાગમાં છે તે તમે જાણો છો ? ”

રાજપૂતે જવાબ આપ્યો:—“ હા, તે હું જાણું છું. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તેઓ આટલામાં ત્રીસ ચાલીસ કોસની કોઇક જગામાં જ વસે છે; ત્યાંથી હું તેમની તપાસ કરી લઇશ. તેમનો પત્તો મેળવવામાં મને કશી પણ મુશ્કેલી નડશે નહિ. મારા આશ્રિત રાજના હિતને માટે મને ગમે તેવા અનંત સંકટો સહેવાં પડશે તો, તે પણ સહી લઇશ. વસુંધરાનો ગમે તેવા નિર્જન વિભાગમાં રહીને પણ હું તેમનું કલ્યાણ કર્યાં કરીશ. ”

રામચરણે પુછ્યું:—“ તમે શું રાજ પાસે જઈ નોકરી મેળવવાનો અથવા તો સૈન્યના એક સામાન્ય સૈનિકની પદવી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે ? તમારા આ વીરવપુત્રો વિક્રમ કરવાની તમારી ઇચ્છા છે ? ”

“ હા, સૈનિકનો ધર્મ બળવવાની જ મારી ઇચ્છા છે. વીરતાનો પરિચય કરાવવા માટે વપુત્રો વિક્રમ કરવો પડે તો તેથી પણ હું લેશ માત્ર પણ વિચલિત થાઉં તેમ નથી. રામચરણ ! સૈનિકના ધર્મો તમે ધારો છો તેવા સામાન્ય નથી. સમયે સમયે સૈનિકને અત્યંત સાવધ રહેવું પડે છે. શત્રુપક્ષના વિદારણ માટે સિંહનું સ્વરૂપ ધારણ કરવું પડે છે. સૈનિકનો સત્ય ધર્મ બળવવાથી સ્વર્ગ સત્વર સાંપડી શકે છે. હું ધર્મ બળવવા સિવાય વિશ્વના કોઇ પણ પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતો નથી. જો મારા સહભાગ્ય યોગે એવા કોઇ સાધારણ સૈનિકનું પદ પણ મને પ્રાપ્ત થઇ શકશે, તો હું મારા પૂર્વજન્મનાં પુણ્યનો અવધિ થયો છે, એમજ માની લઇશ અને તે સાથે મારા આનંદ અને શાંતિનો ઉદધિ પણ સીમાહીન થઇને મને નિરંતર સુખનો અનુભવ કરાવ્યા કરશે. અજમેરપતિનો સૈનિક થવું એ પણ કાંઇ જેવા તેવા ગૌરવની વાર્તા નથી. ” રાજપુત યુવક બોલ્યો.

રામચરણે કહ્યું:—“ આ દેશના પ્રચલિત નિયમ પ્રમાણે અમણ્યા અને પરદેશી પુરુષને યુદ્ધ વખતે સૈન્યમાં સૈનિકના પદ પર નીમવાની સખત મના છે. હું ધાઈ છું કે, આવા વિપરીત સંજોગોમાં તમોને તે સ્થાન પ્રાપ્ત થઈ શકશે નહિ. તમે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરશો, તોપણ જ્યાં સૂઝી તમારી ભાગ્યદેવી તમોને અનુકૂળ નહિ હોય, ત્યાં સૂઝી કાંઈ પણ વળી શકશે નહિ. માટે માઈ કહેવું માની પ્રથમ તો અહીંના અમાત્ય પાસેથી તે પદને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરો. જ્યારે તમે એ સૈનિક પદ પ્રાપ્ત કરી શકશો કે, તરતજ તમોને યુદ્ધભૂમિમાં દાખલ કરવામાં આવશે. પણ જ્યાં સૂઝી એ પદ પ્રાપ્ત થશે નહિ, ત્યાં સૂઝી તમોને યુદ્ધભૂમિમાં જવાનું તો શું પરંતુ રાજના દર્શન કરવાનું પણ સૌમાન્ય પ્રાપ્ત થઈ શકશે નહિ. વીર પુરુષ ! તમારા આ સર્વ વિચારો અતિ ઉત્તમ અને આદર્શ છે, પરંતુ તેને અમલમાં મૂકવા એ ઘણી જ મુશ્કેલી બર્યા છે. માટે પ્રથમ તો અહીંના અમાત્ય પાસેથી પરવાનગી મેળવવાની શ્રેયશ કરો. ”

રામચરણની આ વાર્તા સાંભળીને રાજપૂત તરુણ ઝાંડી ચિંતામાં પડી ગયો; થોડી વાર પછી તેણે પૂછ્યું;—“ વાર. રામચરણ ! અજમેરના અધીશ્વર મહારાજ કેવા પ્રકારના વીર પુરુષ છે ? તેઓ વીરતાને ચાહે છે ખરા કે ? ”

રામચરણે જવાબ આપ્યો,—“ વીરતાને અને સાહસના વિષયમાં તેઓ મહા સમર્થ છે, સમસ્ત ભારતમાં તેમના સમાન સાહસી પુરુષ ખીજે એક પણ નથી. વીરતા અને રણકુશળતાના તેઓ બહુ સારા જ્ઞાતા છે અને વીરપુરુષોને પોતાના પક્ષમાં એક મિત્ર કરવા માટે રાત્રિ દિવસ પ્રયત્નશીલ રહ્યા કરે છે. પરંતુ શોકનો વિષય માત્ર એટલો જ છે કે, તેઓ યુદ્ધ કુશળતામાં અપ્રવીણ અને અનભિજ્ઞ છે,

યુદ્ધમાં કેવાં કેવાં કારસ્થાનો રચવાની અવશ્યકતા છે, એ વિષયથી તેઓ સર્વથા અજ્ઞાત હોવાથી તેઓ કયી ઘડીયે શત્રુના કઠોર આ-
ધાતથી પરાજિત થઈ જશે, એ સંબંધી કાંઈ પણ કહી શકાતું નથી.
વીર રાજપૂત નર ! સરળતા અને ભોળપણની અવશ્યકતા છે, એ
વાતનો હું અવશ્ય સ્વીકાર કરું છું, પરંતુ તેની સાથે અમુક અંશે કપ-
ટતા હોવી પણ અગત્યની છે. રાજાજી કેવળ સરળતાના માર્ગનું અવ-
લંબન કરવાનુંજ પસંદ કરે છે, પણ તેમને ઘણી ઘણી હાનિયો વેઠવી
પડે તેવો સંપૂર્ણ સંભવ છે. ગમે તે ઉપાયે તેમણે કપટ તંત્રનો પણ
થોડે ઘણે અંશે આશ્રય લેવો અગત્યનો છે.”

રાજપૂતે પૂછ્યું:—“ અને સેનાપતિનો સ્વભાવ કેવા પ્રકારનો છે.
તેમના જીવતનું ધ્યેય શું છે વાર ?”

રામચરણે જવાબ આપ્યો;—“ એમનો સ્વભાવ પણ લગભગ
રાજાના સ્વભાવને મળતો જ છે. કેટલાંક વર્ષ પહેલાં ઘણાં ઘણાં સા-
ધનો અને સૈનિકો સહિત સિરોહીનો સ્વામી અજમેરપર ચઢી આવ્યો
હતો. તે સમયે નૂરહારના રાજાધિરાજ વીરેન્દ્રકેશરીએ અજમેરનું રક્ષણ
કર્તું હતું અને સેનાપતિનું સેનાપતિપણાપર કલંકનો કાળો દાગ લાગી
ગયો હતો. જો વીરવર વીરેન્દ્ર કેશરીએ તે સમયે અજમેરપતિને એવો
આશ્રય ન આપ્યો હોત, તો આજે અજમેરપતિનું અસ્તિત્વ પણ ન
હોત અને સિરોહીરાજનો ઝગહગતો ઝૂંડો અજમેરના રાજપ્રાસાદના
શિખરપર ફરકતો હોત. સેનાપતિએ સિરોહીના સ્વામીનું અપૂર્વ બળ
જોઈને પોતાનો પરાજય સ્વીકારી લીધો હતો, પરંતુ વીરેન્દ્રકેશરીના
પ્રબળપ્રતાપ અને અનુરોધથી અજમેરનું અસ્તિત્વ સ્થાયી રહેવા પામ્યું
હતું. તેમ છતાં પણ સેનાપતિ યુદ્ધ કુશળતામાં કાંઈક પ્રવીણ છે અને
તેમના સમાન રણકૌશળી નર રાજપૂતાનામાં અન્ય એક પણ નથી,

એવી એમની એક ખ્યાતિ આખા દેશમાં છવાઈ ગઈ છે. સેનાપતિનું નામ સાંભળતાં ઘણાં ઘણાં વીરપુરુષો પણ અધાપિ ભયભીત બની જાય છે.”

રાજપૂતે પૂછ્યું:—“ત્યારે આવી સ્થિતિમાં અજમેર રાજ્યની રક્ષા શી રીતે થઈ શકશે વાર?”

રામચરણે કહ્યું:—“આ સમયે તેવી આશંકા રાખવાનું કશું કારણ જણાતું નથી. કારણ કે; સિરોહી પતિ પોતે યુદ્ધમાં આવ્યાનથી અને પહાડી જાતિના મીનરાવે પણ તેમને સહાયતા કરી નથી. જો તે બંને પ્રચંડ યોદ્ધાઓએ આ યુદ્ધમાં ભાગ લીધો હોત, તો અવશ્ય એનું પરિણામ કંઈક વિલક્ષણ જ આવત અને અજમેર પતિને ભયંકર પરાજય રહેવો પડત. પરંતુ અજમેર રાજ્યના સદ્ભાગ્ય યોગે કેવળ સિરોહીના સૈનિકોનો અધીશ્વર જ યુદ્ધનો ભાર લઈ આવ્યો છે, એટલે તેની સહામે ટક્કર ઝીલવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યવાય નડશે નહિ. હું ધારું છું કે, આ યુદ્ધમાં ઉભય પક્ષની હારજીત સમાનજ થશે.”

રાજપૂત તરુણે પૂછ્યું:—“સિરોહી અને અજમેરના અધીશ્વરો વચ્ચે યુદ્ધ શરૂ થવાનું મુખ્ય કારણ શું છે, તે તમે જાણો છો ખરા કે?”

રામચરણે જવાબ આપ્યો:—“યુદ્ધ સળગવાનું કારણ કશું પણ નથી. ઘણાં વર્ષ પહેલાં અજમેરના ચોહાણ વંશ દ્વારા સિરોહી પરાજિત થઇને તેના અધિકારમાં આવ્યું ગયું હતું. ધીમે ધીમે સિરોહીના ચોહાણો સ્વાધીન થઇને દેવડા નામથી ઓળખાવા લાગ્યા હતા. અને તેમણે તે નામનો સ્વીકાર પણ કરી લીધો હતો તે સમયથી અજમેરના ચોહાણો અને દેવડાઓમાં પરસ્પર કુસંપનો અગ્નિ સળગી ઊઠ્યો છે. પહાડી મીના લોકોની સહાયતાથી દેવડાઓ ઉન્મત્ત બની ગયા છે અને પોતાનું પરાક્રમ બતાવવાના ઉદ્દેશથી યુદ્ધનો અવસર શોધવા લાગ્યા છે. તેમણે અનુકૂળ સંજોગો મળતાંની સાથેજ અજમેરપર ચઢાઈ કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરી

લીધા. મુસલમાનોના હુમલાઓમાંથી વારંવાર બચાવ કરતું કરતું, અન્ધમેર ધીમે ધીમે દુર્બળ બની ગયું. ત્યાર પછી સિરોહીના અત્યાચારથી પીડિત થઈને અન્ધમેર નૂરહારના વીરેન્દ્રકેશરીનું શરણાગત થયું. જ્યાં સૂધી વીરેન્દ્ર જીવતા હતા, ત્યાંસૂધી સિરોહી કાંઈ પણ કરી શક્યું નહોતું. છેવટના યુદ્ધમાં વીરેન્દ્ર કેશરીએ પોતાનો જીવ ગુમાવ્યો એ ખરું, પરંતુ સિરોહીને પણ તેવી જ ભયંકર સજ્જ પહોંચાડી. તે યુદ્ધમાં વીરેન્દ્રસિંહે સિરોહીના સૈન્યની રેવડી દાણાદાણ કરી નાખી અને ભવિષ્યમાં પાંચ સાત વરસ સૂધી તે ગિઠવાને પણ સશક્ત ન થઈ શકે તેવું નિર્માલ્ય બનાવી દીધું. પણ અત્યારે તે વીરેન્દ્ર રૂપ વીર રવિનો અસ્ત થતાં સિરોહી માથું ઊંચું કરી અન્ધમેરપર ધસી આવ્યું છે. હવે ભાવિમાં શું થશે, એની કશી કલ્પના કરી શકાતી નહિ. ”

રાજપૂતે કહ્યું;—“ મે સાંભળ્યું છે, નુરહારના નવીન અધિપતિ સિરોહીરાજના પરમ મિત્ર છે અને જો તેમજ હશે તો તેઓ બન્ને એકઠા મળી અન્ધમેરપર આક્રમણ કરશે અને તેથી પરિણામ ધણુંજ ભયંકર આપશે. કેમ, આ વિષયમાં તમે શી કલ્પના કરી શકો છો. રામચરણ ? ”

રામચરણે જવાબ આપ્યો;—“ તો તો અન્ધમેરનું અવશ્ય પતન જ થશે. અન્ધમેર પતિને સિરોહી રાજ્યના ખંદીવાન થવું પડશે અને રાજકુટુંબપર ભારી આદત આવી પડશે. અન્ધમેરની પ્રજાની પણ ભયંકર દુર્દશા થશે. ”

રાજપૂતે કહ્યું;—“ ત્યારે હવે તેમાંથી તેમનો બચાવ કરી શકાય એવો કોઈ પણ ઉપાય તમારા ધ્યાનમાં આવે છે ખરો કે ? ”

રામચરણે કહ્યું;—“ ના, મને તો તેવો કોઈ પ્રશસ્ત અને યુક્તિ સંગત ઉપાય જણાતો નથી. ”

રાજપૂત યુવક કાંઈક કહેવા જતો હતો, એવામાં પ્રમદા ધરમાં આવી રાજપૂત યુવકને ઉદ્દેશીને બોલી:—“તમને મળવા માટે એક વ્યક્તિ તમારી વાટ જોતી બહાર ઉભી છે અને તે હમણાંને હમણાં જ તમેને મળવા માગે છે. માટે કૃપા કરી એકવાર તેમની મુલાકાત લઈ આવો.”

રાજપૂત વિસ્મિત થયો; તેણે વિચાર્યું કે, આવા અજાણ્યા સ્થાનમાં મારી તપાસ કરવા માટે કોણ આવ્યું હશે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી બહાર આવી તેણે જોયું તો એક અનુચર સુંદર અશ્વ લઈ તેની રુકામે ઉભેલો જણાયો.

અનુચર તેને જોઈ પ્રણામ કરી બોલ્યો:—“સેવકના અવિનયની ક્ષમા કરશો, જે આજા હોય તો હું આપનું નામ પૂછવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. મને આશા છે કે, આપ મારા પ્રશ્નનું સત્ય ઉત્તર અવશ્ય આપશો જ.”

રાજપૂતે કહ્યું:—“મારું નામ જણાવવાનું હું કશું પણ પ્રયોજન જોતો નથી.”

અનુચરે પૂછ્યું:—“પણ આપનું નિવાસ સ્થાન ક્યાં છે, તે જણાવવામાં આપને શો પ્રત્યવાય છે?”

રાજપૂતે કહ્યું:—“તે પણ હાલ તરત તો અપ્રકટ જ રહેશે. મારાથી મારા નિવાસસ્થાનનો પતો આપી શકાશે નહિ.”

અનુચરે પૂછ્યું:—“હશે, જે આપની ઇચ્છા નહિ હોય, તો હું આપની ગુપ્ત વાતો જણાવનારો પ્રયત્ન કરીશ નહિ પણ આજે પ્રભાતનો પ્રહર થતાંની સાથે જ આપ ક્યાં ગયા હતા વાર? હું ધારું છું કે, એ કહેવામાં તો આપને કશી અડચણ આવશે નહિ. કારણ કે, આ વાત જણાવવાથી આપને કશી પણ હાનિ થશે નહિ.”

“હા, તે સવાલનો જવાબ આપવામાં કશી અડચણ ન હોવાથી હું આનંદની સાથે એ વાર્તા કહી શકીશ. આજે સવારે હું અજમેરની અધિષ્ઠાત્રી દેવી જયદેવીના મંદિરમાં તેની પ્રાર્થના કરવા માટે ગયો હતો.

અનુચરે પૂછ્યું;—“ત્યાર પછી ક્યાં ગયા હતા ?”

રાજપૂતે જવાબ આપ્યો;—“ત્યાર પછી રાજમંત્રીને મળવા માટે ગયો હતો.”

અનુચરે કહ્યું;—“હું અત્યારે આપના નામનો એક પત્ર લઈ આવ્યો છું.”

આમ કહીને તે અનુચરે એક કાગળનો કકડો કાઢી રાજપૂત તરફના હાથમાં આપ્યો.

પત્રમાં લખ્યું હતું;—“જેણે જયદેવીના ચરણોમાં તલ્વાર મૂકી આશીર્વાદની યાચના કરી હતી, તેને જ આ અશ્વના યોગ્ય સ્વાર ધારીને તમારી પાસે આ અશ્વ મોકલી આપ્યો છે. અશ્વનું મૂલ્ય ફક્ત પાંચ મોહોરો જ છે. તે મોહોરો આ પત્ર લાવનારને આપશે તો મોટી મેહરબાની થશે.”

અશ્વ અને અશ્વના માલિકની સારી રીતે પરીક્ષા કરી રાજપૂત યુવક બોલ્યો;—“કોઈએક દરિદ્ર વ્યક્તિ.” “આ અશ્વનો માલિક કદાપિ દરિદ્ર હોઈ શકે નહિ. રાજદરબારમાં પણ આવો સુંદર અને મૂલ્યવાન અશ્વ હશે કે, કેમ એની પણ શંકા જ છે. અશ્વ અને તેનો પોશાક ઓછામાં ઓછી પાંચસો મોહોરની કીમત આપી કદાપિ ખરીદી શકીશ નહિ. જાઓ, તમે તમારો અશ્વ પાછો લઈ જાઓ અને જે વ્યક્તિએ તમને મારી પાસે મોકલ્યા હોય તેમને જણાવો કે, હું આવા કીમતી અશ્વને પાંચ મોહોર જેવી મામૂલી કીમતમાં લઈ શકીશ નહિ. આ અશ્વ રાજવંશીઓના ઉપયોગમાં આવે તેવો મહા તેજસ્વી અને

પાણીદાર અશ્વ છે, તેથી મારાથી કોઈ પણ પ્રકારે આટલા ઓછા મૂલ્યમાં ખરીદવાનું સાહસ કરી શકાશે નહિ.”

અનુચરે કહ્યું:—“પણ જે વ્યક્તિએ આગ્રહપૂર્વક આપને આ અશ્વ મોકલી આપ્યો છે, તે વ્યક્તિના આ ઉપહારનો અસ્વીકાર કરશે તો તેમનું એક પ્રકારનું ભયંકર અપમાન થયું ગણાશે અને તે અપમાનના યોગે તેમના હૃદયપર એક પ્રકારનો અસહ્ય આઘાત થશે. વીર રાજપૂત તરુણ! આ અશ્વ લેવાથી આપના શિરપર ભિક્ષા લેવાનું આળ ન આવે એવા ઉદ્દેશ તેના માલિકે પાંચ મોહોરો લેવાનું ઠરાવ્યું છે, છતાં આપ આવો દુરાગ્રહ કેમ કરો છો? જે પૈસા લીધા વિના જ હું અશ્વ આપી દેતો હોઉં તો આપને એનો સ્વીકાર કરવામાં કાંઈક અડચણ આવી શકે તેમ છે, પરંતુ અત્યારની વસ્તુસ્થિતિ તો તેવી નથી.”

રાજપૂતે કહ્યું:—“એ ખરૂં, પરંતુ એક અજ્ઞાણ માણસ પાસેથી આવું દાન લેવાની મારી ઇચ્છા નથી. હું ક્ષત્રિય છું, તેથી દાન તરીકે મારાથી કોઈ પણ પદાર્થનો સ્વીકાર કરી શકાય તેમ નથી. મારાવતી તમે અશ્વના માલિકને એટલું જણાવી દેજો કે, ‘તમારી આ ઉદારતાને માટે આ રાજપૂત બાળક ઉપકાર માને છે, પરંતુ કેટલાંક પ્રબળ કારણોને લીધે અશ્વનો સ્વીકાર કરી શકતો નથી, તો કૃપા કરી તે અપરાધની ક્ષમા આપશો. આમાં મારો કોઈ પણ જાતનો હડ અથવા દુરાગ્રહ નથી. પરંતુ અત્યાર સંજોગો જ એવા છે કે, હું આવા અલ્પ મૂલ્યમાં આ અશ્વને ખરીદી શકું તેમ નથી.”

અનુચરે કહ્યું:—“ત્યારે જે આપનો વિચાર પાંચ મોહોરોમાં અશ્વ ખરીદવાની નથી, તો પાંચસો મોહોરો આપી દો. પાંચસો મોહોરોથી એની કીમત વધારે નથી. જે આ કીમત આપી અશ્વ ખરીદશો તો પછી તમને કોઈપણ પ્રકારની બાધા આવી શકશે નહિ.”

રાજપૂત યુવકે કહ્યું:—“ ભાઈ, એટલું મૂલ્ય આપવાને હું લાચાર છું, કારણ કે, અત્યારે મારી પાસે એક પાઈ પણ રહી નથી. રસ્તાના એક બીખારી કરતાં પણ મારી સ્થિતિ હીન થઈ ગઈ છે. પણ હા— મારી આ અંગુઠી અથવા વીંટીના બદલામાં જો તમે આ અશ્વ આપશો, તો હું ઘણી જ ખુશીની સાથે એનો સ્વીકાર કરી લઈશ. કારણ કે, આ વીંટી ઘણી જ કીમતી છે, ઓછામાં ઓછી એક હજાર મોહોરના મૂલ્યની છે, એટલે હજાર મોહોરના બદલામાં પાંચસો મોહોરનો અશ્વ મળશે તો મને અતિ આનંદ થશે અને મારા મનની સર્વ ચિંતાઓ પણ દૂર થઈ જશે. ”

અનુચરે કહ્યું:—“ બહુ સારું, જ્યારે આપનો આગ્રહ આટલો બધો પ્રબળ છે, ત્યારે આપની વાતનો સ્વીકાર કરીને આપની મુદ્રાના બદલામાં આપને આ અશ્વ આપી હું વિદાય થાઉં છું. ”

ચતુર્થ પરિચ્છેદ

અંકુર

—૦:—

“ પ્રેમાતુર છતાંય જે જ્યમ કંઈ જાયે ગળી ભેટવાં;
ધારે અંતર કોડ જે અટપટા ને કારમા ભોગના;
‘કો આ? કોણુ હૂં?’ એવું એનજ લહે કીડારસે જે કદા;
રામા તો કહી તેજ, તેજ રમણે; જોડાંજ જોડાં બીજાં. ”

કે. દ. ધ્રુવ.

રાજમહાલયના અંતઃપુર પાસેના બંગીઆમાં બેસી અજમેર પતિની અતિ વહાલી કન્યા ઉર્મિબાલા ફૂલની વેલીઓ પરથી ફૂલ ચુંટતી હતી અને તેની સખી શ્વેતા અને નીલા ફૂલની માળાઓ ગુંથતી હતી. રાજકુમારી તે ગુંથેલી માળાઓને તોડી નાખતી હતી. તેમનો આ-વિનોદ નિર્દોષ અને આનંદમય હતો, નિંદાને પાત્ર તો નહોતો જ.

ઉર્મિબાલાની ઉમ્મર માત્ર સત્તર વર્ષની જ હતી. તેનું શરીર હજી લગ્નના બંધનમાં બંધાયું નહોતું. મન વિકસિત થયું નહોતું અને શરીરમાં યૌવન પાણુ ખીંચ્યું નહોતું. વસુધાના ચુંબનની ધ્રુષ્ણ ધરાવતા ઘટાદાર કેશરાશિને બરાબર સુસન્નિજત કરતાં તે દદાપિ શિખી નહોતી, મનપર કોઈપણ પ્રકારનું ઢાંકણ ઢાંકવાની પણ તે અભ્યાસુ થઈ નહોતી.

ઉર્મિબાલાનું મન ચંચળ હતું, ગતિ ચંચળ હતી અને ચક્ષુ પણ ચંચળ હતાં. તેના કાનમાં હીરાનાં કુંડળ ડોલતાં હતાં અને તેની સાથે આંખો પણ નાચતી હતી, હસતી હતી; અથવા તો એમ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહી હતી કે હીરાના કરતાં પોતે અધિક ઉજ્જવલ અને ચળકતી છે. હીરાથી જડાયેલો સોનાનોહાર ગળાંને વીંટાઈને ગર્વની સાથે વક્ષપર ડોલી રહ્યો હતો અને ઇશારાથી મેખલાનો ઉપહાસ કરતો હતો. મેખલા અહંકાર સહિત પાતળી કટિસાથે જડડાઈને ઉપસેલા નિ-તંબપર મસ્તકરાખી પોતાની ઉચ્છતાનો તે હારને પરિચય કરાવી રહી હતી. હારે હાર માનીને મણિ તથા મુક્તા વાળી કાંચળી નીચે જઈ આશ્રય લીધો હતો. ગોળ અને અણીદાર પયઃસ્થળપર પહેરેલી ચોળીમાં ઝળકતા હીરાના કકડાઓ સૂર્ય અને ચંદ્રના તેજનો પરિચય દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. ચંપાના પુષ્પને પરાજિત કરે તેવી નાળુક આંગળીઓમાં પહેરેલી હીરાની વીંટીયો આંખના જેવો પ્રકાશ ધારણ કરી ચારે

તરફ પ્રકાશનો વિસ્તાર કરી રહી હતી. મણિ મુક્તા અને હીરાજડિત મુકુટ ગંગાધરના શિરના ભૂષણ રૂપ જનહવીની પેઠે શોભી રહ્યો હતો.

તે સરિતાના સુંદર જળથી પ્રકુલ થયેલા, વિહંગોના કૂજનથી કુહૂ કુહૂ શબ્દોના ધ્વનિથી ગાજી ઉઠેલા ફૂલવાળા ઉદ્યાનમાં બેસી ફૂલરાણી ઉર્મિબાલા ફૂલ ચૂંટી રહી હતી. તે સમયે લગભગ સાંજ થવા આવી હતી. આખા દિવસની લડાઈથી થાકીને લોહીથી ખરડાયેલો રવિ નક્ષત્ર વાળા નીલ આકાશના ઓથમાં છૂપાઈ ગયો હતો. વિહંગો સેનાપતિ વગરના સૈન્યની પેઠે કલરવ કરતાં કરતાં ચોર તરફ નહાસતાં આશ્રય શોધતાં હતાં. એ સમયે ઉર્મિબાલા વીણા ધારણ કરી ગાવા લાગી:—

“અનંતે અનંત મળી ઢોળે છે પ્રાણ,
 નયને નયન મળી કરે અનન્ત મિલન;
 તે સુખે કેમ થાય તનુ આ વ્યાકુલ?
 સુખમય દશ્ય ક્યમ ભાસે દુઃખમય ?
 વિરહ વેદના આવી પીડે છે ક્યમ પ્રાણ? અનંતે.
 જોઈ મનોહર મૂર્તિ તેની મનમાં આનંદ પમાંય;
 મુજ મુખ નિરખી તેના અંતરે આનંદ નહીં સમાય;
 પણ ક્ષણ પણ તેના વિરહે ન રહેવાય;
 આંખ થકી આંસૂ પૂર અતિ ઉભરાય. અનંતે.
 રડી રડી હૃદય મમ અતિ ગભરાય,
 તનુ મહીં તાપ ન સમાય;
 પરમ વેદના પ્રણયની ન સહેવાય;

હૃદયનો ભાર નહીં ઠલવાય. અનંતે.”

વીણા—વિનમ્રિત કંઠથી ગવાયેલા તે સંગીતે ઉચ્ચારાઈને એક પ્રકારના અપૂર્વ શબ્દતરંગની સૃષ્ટિ નિર્માણ કરી ઉદ્યાન, આકાશ અને

વસુધાને પ્લાવિત કરવા માંડી. પરંતુ ગીત પૂરું થતાં પહેલાંજ ઉર્મિ-
ખાલાએ વીણા દૂર ફેંકી દીધી. તેણે જીડીને નીલાના હાથમાંથી માળા
લઇ તાણીને તોડી નાખી તથા તે માળાનાં તમામ કૂલોને જમીનપર
ફેંકી દીધાં. નીલા કૃત્રિમ કોપની સાથે બદલો લેવાના ધરાદાથી સારંગી
લઇને ગાયન ગાવા લાગી:—

નીલ જળે ગગન કેમ ઢાળે ।નજ છબિ,
વારે વારે નાખે કદિ વૃષ્ટિધારા તે જલધિ;
પ્રેમ તરંગે યુવતી માનસ સરે ઉછળે અજબરંગે,
કળ્યું કળાય નહિ, દેખ્યું દેખાય નહિ શુંબર્યુ યુવતી અંગે. નીલ.
હૃદયના ભાવ જે જોડા મર્મથી ભરેલા હોય,
નહિ જાણે તે રસીલા ભાવને રસીયાવીણ કોઈ;
મળે જ્યારે રસીલીને રસીલાનું રસીલું જોડું,
પ્રુલે ત્યારે પરસ્પરના હૃદયભાવ તણું કારણ જોડું. નીલ.

ઉર્મિખાલાએ એકદમ દોડી આવી નીલાના હાથમાંથી સારંગી
લઇને દૂર ફેંકી દીધી અને ઓઢાણું લઇ તેનાથી તેનું મુખ બંધ કરી
લીધું. આથી નીલાનું ગાન બંધ થયું, તેનાથી એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારી
શકાયો નહિ.

ઠૂઠા મસ્કરી કરવાનું મૂકી દઇ રાજકુમારી બોલી:—“ શ્વેતા, હું
યુદ્ધ કરવા જવાની છું. ”

“ કોની સાથે યુદ્ધ કરવાનો વિચાર કર્યો છે ? ગરીબ બિચારા
પૂજરીને હવે મારશે નહિ, રાજખાલા ! ”

આ શબ્દો બોલતાં શ્વેતાના મુખપર ઉર્મિખાલાએ એક કોમળ આ-
ઘાત કર્યો અને તેના યોગે તેના મુખપર એક પ્રકારની, લાલી છવાઇ
ગઈ. ત્યાર પછી શ્વેતા હસતી હસતી બોલી:—“ યુદ્ધ કરવા જવાનો

તમારો શો ઉદ્દેશ છે, તે જરા કૃપા કરીને જણાવશો તો અમે તમારો અત્યંત આભાર માનીશું. ”

ઉર્મિબાલાએ કહ્યું;—“ હું પિતાજી પાસે જઈને યુદ્ધ જોવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. ”

નીલાએ કહ્યું;—“ ક્યું યુદ્ધ જોવા જવાનાં છો વાર ? હૃદયનું યુદ્ધ કે તત્ત્વારનું યુદ્ધ ? ”

ઉર્મિબાલા બોલી;—“ તું ચૂપ રહે, નાદાન બાંદી. ”

“ ગુસ્સે થાઓ અથવા ન થાઓ, પરંતુ નીલા જે કાંઈ કહે છે, તે સર્વ સત્યજ કહે છે. તમે યુદ્ધ કરવાજ જાઓ છો. પણ જોજો પ્રેમનું યુદ્ધ અતિ ભયંકર છે, એમાં વિજય મેળવવો સહેલો નથી. ”

“ તે માટે તારે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. હું પુરુષવેશમાં જઈશ અને તમોને પણ પુરુષવેશમાં જ ભારી સાથે લઈ જઈશ. કેમ તમો બંને ભારી સાથે આવશો ખરી કે ? ” ઉર્મિબાલાએ કહ્યું.

નીલાએ જવાબ આપ્યો;—“ ના, અમે તો તમારી સાથે આવી સફળ નાહ. કારણ કે, તેથી તો અમારા લક્ષમાં એક પ્રકારનું ભારી વિઘ્ન આવે તેવો સંભવ છે. તમે રાજકન્યા છો એટલે તમને શી ચિંતા હોય, એકાદ યોગ્ય વરને તમો ધારો ત્યારે મેળવી શકવાને સમર્થ છો, પરંતુ અમારો શો ઉપાય ? અમને કોણ પ્રહણ કરે ? ”

શ્વેતાએ કહ્યું;—“ જ્યારે વિવાહના વિચારમાં ને વિચારમાં તમોને ઊંધ પણ આવતી નથી, ત્યારે અમારી શી દશા થતી હશે, તેનો તમો વિચાર પણ કેમ નથી કરતાં ? એ વિષયમાં તો રાજા અને રાંક બંનેની સમાન અવસ્થા જ હોય છે, એવી તમારા મનમાં કલ્પના પણ કેમ કરતાં નથી ? ”

નીલાએ કહ્યું:—“ હજી તારી ઉમ્મર લગ્ન યોગ્ય થઇ નથી, તેથી જ મારા તથા રાજકુમારીના સંબંધમાં આવા ખોટા વિચારો કરી રહી છે. યૌવન વનમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તું એક યૌવન સંપન્ના સુંદરીના હૃદયની વ્યથાને જાણી શકીશ. પ્રેમનું દર્દ અતિ ભયંકર છે. એ દર્દથી જે પીડા ઉત્પન્ન થાય છે, તેનાપર કોઇ પણ ઉપચાર જ ચાલી શકતો નથી. નીલાના આ શબ્દોનો જ્યારે તને પ્રત્યક્ષ અનુભવ મળશે, ત્યારે જ તું પ્રેમના વિષયમાં સર્વ કાંઇ જાણી શકીશ. સ્વેતા! રાજબાલા હવે બાલિકાના ક્રીડા સ્થળમાંથી યૌવનના ઉદ્યાનમાં પ્રવેશ કરી ચૂક્યાં છે અને તેમના હૃદયમાં પ્રેમરૂપી ક્રીડાએ સંચાર કર્યો છે, એટલે હવે તેમનો મનોભાવ તદ્દન બદલાઈ ગયો છે. જે હૃદયમાં પ્રથમ નિર્ભયતા, અસંકોચ અને સરળતા હતી, તે હૃદયપર અત્યારે લજ્જા, સંકોચ અને કપટતાએ સંપૂર્ણતાથી પોતાનો વિસ્તાર કરી લીધો છે. સ્નેહ અને શર્મ તેમને એટલી સીમા પર્યન્ત પરવશ બનાવી દીધાં છે કે, હવે એક એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતાં પણ તેઓ મહા વિચારમાં પડી જાય છે. નિર્દોષતા અને નિષ્કપટતાથી તેઓ પ્રથમ આપણી સાથે જે વર્તન ચલાવતાં હતાં, તેમાં ભારી પરિવર્તન થઇ ગયું છે. માટે હવે આવા શબ્દો ઉચ્ચારીશ નહિ. પ્રેમાનલથી બળતી બાળાના હૃદયપર કઠોર શબ્દરૂપ ધૃતની આહુતિ આપીશ નહિ. વસંતવિરહે માલાતની જે દશા થાય છે, તેવી જ દશા અત્યારે રાજબાલા ઉર્મિબાલાની પણ થઇ ગઈ છે. માટે તેમને વિનાકારણ સતાવીશ નહિ. ”

ઉર્મિબાલાએ કહ્યું:—“ હવે તમે તમારા ઝગડાને જલ્દી પતાવો. વિનાકારણ વિવાદ વધારો નહિ. પાણી પહેલાં મેંજડાં ઉતારી આવી રીતે મને શા માટે સતાવો છો ? જા, નીલા, જરા જોઈ આવતો કે, મોતી આવે છે કે કેમ ? ”

શ્વેતા ઉઠીને મોતીને જોવા ગઈ તેના ગયા પછી રાજકુમારીએ કહ્યું:-

“ કેમ નીલા, મેં મોતીને મળવા માટે તને આજ્ઞા કરી હતી, છતાં તું કેમ ન ગઈ ? શ્વેતા બિચારી કેવી નિર્દોષ અને ગરીબ છે. તેનો સરલ સ્વભાવ જોઈને મને અતિ આનંદ થાય છે. પણ તારી આ ઉચ્છૃંખલતા તથા ગર્વિતા જોઈને મારા તે આનંદમાં ભારી પ્રત્યવાય આવે છે. ”

“ રાજબાલા, એ તો એક સ્વભાવિક નિયમ જ છે કે, મનુષ્ય માત્રને પોતાની સમાન વયના મનુષ્યપર કદાપિ માનની લાગણી ઉપજતી નથી. શ્વેતા હજી બાલિકા છે, તેથી તમારા મનમાં તેના પ્રતિ પ્રેમનીભાવના હોય તો તે નૈસર્ગિક જ છે. પરંતુ તે સાથે એમ પણ અવશ્ય યાદ રાખજો કે, શ્વેતા પણ એક દિવસ નીલાની ઉચ્છૃંખલતાને બૂલાવી દે તેવી ઉદ્ધત અને ઉન્મત્ત બની જશે. હવે તેઓ અવસર આવવામાં વધુ વિલંબ નથી. ”

“ બહુ સાહે. એ બંધી વાતોનો વિવાદ કરવામાં હવે મને કશોય સાર જણાતો નથી. હવે હું તને એક જૂદા જ પ્રકારનો સવાલ પૂછવા માગું છું, સવાલ ઘણોજ ગંભીર અને વિચારણીય છે, માટે તેના જવાબ પણ બરાબર વિચાર કરીને જ આપજો. હં-કહે જોઈએ વાર, કે આવો મૂર્ખતા ભરેલો રિવાજ આપણા દેશમાં ક્યાં સૂધી ચાલુ રહેશે ? પાપીયસી રૂઢિના બંધનમાં આ હતભાગિ હિંદુસ્તાન ક્યાં સૂધી બંધાઈ રહેશે ? ”

“ કયા રિવાજની વાત કહેવા માગો છો રાજબાલા ? તમારા કથનના આશયને હું બિલકુલ સમજી શકતી નથી. ” “ યુદ્ધ સમયે એક અગત્ય કુળના માણસને સૈન્યમાં દાખલમાં ન કરવાના સંબંધમાં હું અત્યારે તને બેચાર વાતો કહેવા માગું છું. શું ચિદેશી અને અપ-

રિચિત મનુષ્યો વિશ્વાસઘાતક જ હોતાં હશે ? તેમનામાં નીતિ અને ધર્મનો અંશ માત્ર પણ નહિ વસતો હોય ? મારા ધારવા પ્રમાણે આ એક ભયંકર અન્યાય છે. વિશ્વાસ આપવાથી જ વિશ્વાસ મળી શકે છે. શંકા રાખવાથી શંકાનો જ સાક્ષાત્કાર થાય છે. ભારતની દુર્દશાનું કોઈ પણ કારણ જોવામાં આવે તો એમાં એક અવિશ્વાસ અને અશ્રદ્ધાના કારણનો પણ મુખ્યત્વે કરીને સમાવેશ થાય છે. ”

“ જ્યારથી ભારતવાસિયોના વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધાનું જડમૂળથી નિકંદન નીકળી ગયું છે, અન્ધની ઉન્નતિ કરવાની ભાવના છેક ભૂંસાઈ ગઈ છે અને અશ્રદ્ધા તથા અવિશ્વાસનો અતિરેક થયો છે, ત્યારથી ભારતમાં ઘેર ઘેર રડારોળ થતી સાંભળવામાં આવે છે, પ્રત્યેક મનુષ્યો સંકટના સાગરમાં ડૂબવા લાગ્યાં છે અને સંપત્તિ ધંધનો સર્વથા નષ્ટ થવા પામ્યાં છે. જો ખરું કહેવામાં આવે તો દગાખાજી અને દુગાચારનો જે વિસ્તાર થયો છે, તેનું મૂળ કારણ પણ એ અશ્રદ્ધા જ છે. અલખત મનુષ્યના મનની ખાત્રી કરવી જરૂરની છે, પણ જ્યારે તેની ખાન્દાની અને હૃદયની ઉચ્ચતાનો સંપૂર્ણ રીતે પરિચય મળી જાય છે; ત્યાર પછી એવા અવિશ્વાસના દુરાગ્રહને જારી રાખવાનું શું કારણ રહે છે ? તે હું કોઈ પણ રીતે સમજી શકતી નથી. શું સંસારના સર્વ જીવો ચારિત્ર્યહીન બની ગયા છે ? વીરનરની જન્મદાત્રિ વસુધરાદેવી વંધ્યા બની ગઈ છે ? વિશ્વાસ અને માયાનો સવથા વિનાશ થઈ ગયો છે કે, અશ્રદ્ધાનો આટલી સીમા પર્યન્ત અધિકાર સ્થપાઈ ગયો છે ? ગમે તેમ હો, પણ આ રિવાજ યોગ્ય તો નથી જ. હું આવા નિંદાપાત્ર રિવાજોને ધિક્કાર છું, ક્ષિત્કાર છું; જડમૂળથી નિકંદન કાઢવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. નીલા ! નીલા ! એક વીરપુરુષ જ્યારે પોતાની વીરતાનો પરિચય કરાવવા, જનની જન્મભૂમિના કલ્યા-

જુની કામના કરી વીર વપુમાંથી શોણિતની સરિતાઓ વહાવવા, તથા ક્ષાત્રોચિત ધર્મનું પાલન કરાવવા, રણભૂમિમાં આવવાને તૈયાર થાય અને એનો અનાદર કરી પાછો હાંકી કાઢવામાં આવે એના જેવો અત્યાચાર ખીજો કયો કહી શકાય ? શરણાગતને સ્થાન આપવામાં જ ને નરોએ પોતાના જન્મનું સાર્થક્ય માન્યું છે, તથા આત્મ બલિદાન આપવા સૂધીની ઉદારતા દર્શાવી છે, તે પુરુષોનાં સત્તાનો જ ન્યારે આવાં અવિશ્વાસુ બની જમ તો તેમના માટે શોક કિંવા પશ્ચાતાપની વાર્તા અન્મ કષ્ટ હોઈ શકે ? રણોન્મત્ત યોદ્ધાના હૃદયપર આવો વિષમ આઘાત કરી તેની સકળ ઉચ્ચ આશાઓના ચૂરેચૂરા કરી નાખવા કરતાં, તરતજ તેની ગદૈનના ટુકડેટુકડા કરી નાખવા એ વધારે બહેતર છે. હાય ! રાજપૂત જાતિની આવી વિષમ અધોગતિ જોતાં હૃદયની યંત્રણાનો અવધિ થાય છે અને ભારતની ભાવિ પ્રજાના કલ્યાણના વિષયમાં ભયંકર સંકટ આવવાનાં ચિન્હો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.”

“ અહોહો ! આવી સામાન્ય વાતમાં તમે આટલાં બધાં ચીડાઈ કેમ જાઓ છો ? તે રિવાજથી તમને શી હાનિ થાય તેમ છે ? પુરુષોએ ધડવાના નિયમોમાં આપણે અખળાઓને ભાગ લેવાની શી આવશ્યકતા છે ? ”

“ નાદાન બાલા ! તું આમ કહેવામાં ભયંકર ભૂલ ખાય છે ? રાષ્ટ્રમાં થતાં યુદ્ધો સાથે સ્ત્રીઓનો જે સંબંધ છે, તેવો સંબંધ પુરુષોનો પણ હોતો નથી. પુરુષો માત્ર પરિણામના જ આકાંક્ષી હોય છે, પણ સ્ત્રીઓની આકાંક્ષાઓનો અવધિ જ હોતો નથી. સ્ત્રીઓને સર્વ કાર્યમાં આગળ પડતો ભાગ લેવાની સંપૂર્ણ સત્તા છે. પ્રચંડવીરતાધારક યોદ્ધાઓની જન્મ આપનારી સ્ત્રીઓજ છે અને એ કારણથી સ્ત્રીઓને

સંસારની સઠળ ઘટનાઓ તરફ લક્ષ આપવાની સંપૂર્ણ આવશ્યકતા છે. તું હજી એક દીન અને બુદ્ધિહીન બાલિકા છે, અજ્ઞાન અને વિદ્યાહીન છે, તેથી આવા કૂટ વિષયોના પરિણામ અપરિણામનો કશો વિચાર તારી સમજમાં આવી શકતો નથી. આવો રિવાજ અસંબધ અને જંગલી લોકોમાં પણ હોતો નથી. તેઓ પણ પોતાના પક્ષને બળવાન કરવાના પ્રયત્નમાં જ રમ્યાપરમ્યા રહે છે. હું મારી આંખે જોને કેવળ પાપનો જ પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી રહી છું, તે વસ્તુને કદાપિ સત્ય અને ઉચિત કહી શકીશ નહિ. હું છાતી ઠોકી બેઘડક કહું છું કે, આવા તુચ્છ રિવાજો મૂર્ખાઓને માટે જ શોભારૂપ છે, બુદ્ધિમાન અને વિચારવંત વ્યક્તિઓના પક્ષમાં સર્વથા અહિતકર અને અયોગ્ય જ છે.”

આ પ્રમાણે પરસ્પર સંવાદ ચાલતો હતો, એવામાં શ્વેતા, માતીને લઇને ત્યાં આવી પહોંચી. માતી એક ચતુર અને ચાલાક દાસી હતી. રાજકુમારી તેને બહુજ ચહાતી હતી. માતી વિધવા હતી.

રાજકન્યાએ માતીને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું:—“ માતી ! ઘોડાને ક્યાં મૂકી આવી ? ”

માતીએ જવાબ આપ્યો:—“ વેચી આવી છું. ”

“ કેને વેચાથી આપ્યો છે વા ? ” રાજબાલાએ પૂછ્યું.

માતીએ જવાબ આપ્યો:—“ જયદેવીના ચરણોમાં તલ્વાર મૂકી જે નર આશીર્વાદની યાચના કરી રહ્યો હતો, તે જ વીરવર રાજપૂત નરને મેં તમારો આપેલો અશ્વ વેચાતો આપી દીધો છે.”

ઉર્મિબાલાએ પૂછ્યું:—“ તે પુરુષે આ શહેરમાં પોતાનું નિવાસ સ્થાન કયે સ્થળે રાખ્યું છે ? ”

મોતીએ જવાબ આપ્યો:—“એક વૃદ્ધ રાજપૂત સૈનિકને ત્યાં તેમણે પોતાનું નિવાસસ્થાન રાખ્યું છે.”

“તેઓ ક્યાના વતની છે?” ઉર્મિયાલાએ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“મારા ધારવા પ્રમાણે તેઓ આ દેશના નિવાસી નથી, અન્ય કોઈ પણ દેશના વતની છે.” મોતી બોલી.

“અશ્વનું મૂલ્ય આપવાની તે પુરુષે ઉદારતા દર્શાવી છે ખરી કે?” ઉર્મિએ પૂછ્યું.

“હા, દર્શાવી છે. હો આ તેની ઉદારતા સ્વરૂપ મળેલા અનુપમ ઉપહારને ગ્રહણ કરો.” મોતીએ કહ્યું.

ત્યાર પછી બધી ખીના કહીને મોતીએ એક અંગુઠી રાજકુમારીના હાથમાં આપી. તેણે ગભરાઈને જોયું કે, પોતાની આંગળીની વીંટી કરતાં એ અંગુઠી વધારે કીમતી હતી. મોતીને રવાના કરી ઉર્મિયાલા ઘણીવાર સૂધી કાંધક વિચારમાં પડી ગઈ. પછી ધીમે ધીમે બોલવા લાગી:—“શ્વેતા! નીલા! હવે આપણે યુદ્ધમાં અવશ્ય જવું જોઈશે. કાલે પ્રભાતમાં જ અહીંથી રવાના થઈ જવાય એવો બંદોબસ્ત કરવો પડશે. જ્યાં સૂધી હું રણભૂમિમાં જોતી શોણિત સરિતાઓનું દશ્ય નહિ જોઉં, ત્યાં સૂધી મને આરામ મળશે નહિ. જ્યાં સૂધી શરાઓના ગગન-વિદીર્ણ ધ્વનિઓ મને સંભળાશે નહિ, ત્યાં સૂધી મારા હૃદયમાં વ્યાપેલા ધોર કોલાહલનો અતિરેક લેશમાન પણ ન્યૂન થઈ શકશે નહિ.”

નીલાએ ધાર્યું કે, કુમારી દૃઢપ્રતિજ્ઞ છે. તે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પરથી કદાપિ ચળાયમાન થાય તેવી નથી. કદાચિત્ત પર્વતરાજ હિમાલય ચળે, મેરુ ચળે અને વસુધા ખળબળે, તોપણ રાજદુહિતા ઉર્મિયાલા ન ચળે તે ન જ ચળે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે બોલી:—“રાજબાલા! કુમારીકાઓને માટે યુદ્ધ ભૂમિ નથી, વીર પુરુષોને માટે જ છે. છતાં પણ તમારો આવો અત્યાગ્રહ છે, તો તમારી સાથે

આવવામાં અમને કશી અડચણ નથી. તથાપિ માતાપિતાની રજા લીધા વિના ગૃહ બહાર નીકળવું એ કુલીન રાજકન્યાને છાજતું નથી, માટે પ્રથમ તો તમે તેમની પરવાનગી મેળવવાનો પ્રયત્ન કરો. જો તેઓ રાજપુત્રીથી રજા આપશે તો અમે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તમારી સાથે ચાલી નીકળીશું.

“નીલા, તે વિષયમાં તારે કશી પણ ચિંતા કરવી નહિ. રાજપૂત રમણીઓને યુદ્ધ ભૂમિમાં જવાની, વીર પુરુષોના વીરત્વની પરીક્ષા કરવાની અને શત્રુ પક્ષના ચોદાઓના વિક્રમનું નિરીક્ષણ કરવાની મંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે. સ્ત્રીઓનો અવતાર કેવળ અન્તઃપુરના ખૂણામાં એસી ગપ્પાં મારવાનો નથી, પરંતુ સમય આવ્યે શત્રુના પક્ષને પાયમાલ કરવાનો પણ તેમને અધિકાર છે. જો એમ માનવામાં આવે કે, સ્ત્રીઓ કેવળ સંતાનોત્પત્તિ માટે જ સરભદ્ર છે, તો તેમ કહેનારાઓની ભયંકર ભૂલ થાય છે. પુરુષની પેઠે સ્ત્રીઓ પણ સર્વ રીતે સ્વતંત્ર છે. પતિ ધર્મ અને સ્વદેશ ધર્મ એ બે વસ્તુઓ જ સ્ત્રીઓના કત્યાણનાં મુખ્ય સાધનો છે. પણ હવે એ વિષયની વિશેષ ચર્ચા કરવાની આવશ્યકતા નથી. માતાની અનુમતિ તો હું હમણાં અને આ ક્ષણે જ મેળવી શકીશ અને પિતાની પરવાનગી મેળવવા માટે આજે એક પત્ર લખી મોકલું છું. હું ધારું છું કે તેઓ પણ તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યવાય કરશે નહિ. એક વીર બાળાની ધારેલી ધારણામાં કોઈ પણ જાતનું વિદ્વ નાખવાનું પસંદ પણ કરશે નહિ. માતાપિતાની આજ્ઞા મળતાંની સાથે જ આપણે અહીંથી રણભૂમિ ભણી પ્રયાણ કરીશું અને શત્રુ પક્ષ તથા આપણા પક્ષનું પરાક્રમ જોઈશું.”

નીલાએ પૂછ્યું:—“વાડ, રણભૂમિમાં જતી વેળાએ તમારી સાથે કોણ કોણ આવશે?”

ઉર્મિબાલાએ ઉત્તર આપ્યો:—“નીલા! આવો વિલક્ષણ પ્રશ્ન કેમ પૂછે છે? તમારા સિવાય મારી સાથે બીજું કોણ આવે તેમ છે? એ તો હું પ્રથમથી જ કહી ચૂકી છું કે, તારે તથા શ્વેતાને જ મારી સાથે આવવું પડશે. કારણ કે, તમે બન્ને સખીઓએ મારા દિલ પર એટલો બધો કાબૂ મેળવી લીધો છે, કે તમારા વિના હું એક ક્ષણ પણ રહી શકું તેમ નથી. હું તમેને શરીવાર પણ સૂચના આપું છું કે, રણ-ભૂમિમાં આવવા માટે પૂરતી તૈયારી કરી લેજો અને મારા અશ્વની સાથે તમારા બન્ને અશ્વો પણ તૈયાર કરાવજો.”

નીલાએ પૂછ્યું:—“અને તમારા અંગરક્ષક તરીકે તમે કોને સાથે રાખવા માગો છો?”

ઉર્મિબાલાએ જવાબ વાળ્યો:—“કાલે ઘણા સૈનિકો પિતાળ પાસે જશે, તેઓ મારા અંગરક્ષક રૂપે આગળ પાછળ ચાલશે. તેઓ દૂર અદૃશ્ય રહેશે અથવા તો પહેરો પણ ભરશે.”

શ્વેતાએ પૂછ્યું:—“પુરુષના પોશાકના અશ્વપર સ્વાર થવું પડશે ખરું ને વાર?”

“હા, અવશ્ય તેમ જ કરવું પડશે. શું તેમાં તને કાંઈ અન્યબી થાય છે? અશ્વવિદ્યામાં તું મને છેક નિર્માલ્ય ધારે છે? જો એમ ધારતી હોય તો તેમ ધારવામાં તું ભૂલે છે. ગમે તેવા તેજસ્વી અને તોફાની અશ્વ પર બેસવામાં પણ હું લેશ માત્ર પણ ભીતિ રાખતી નથી. હું ધારું છું કે, અશ્વપર બેસવામાં તું બરાબર નિપુણ નહિ હોય, તેથી જ આવો વિલક્ષણ પ્રશ્ન પૂછી રહી હશે, નાહ તો ઉર્મિબાલા જેવી વીર ક્ષત્રિય તનયાની સખી આવા ભીતિપૂર્ણ શબ્દો ઉચ્ચારવાનું સાહસ કદાપિ કરે જ નહિ.”

શ્વેતાએ પૂછ્યું:—“પણ, રણુભૂમિનું નિરીક્ષણ કરી આપણે પાછાં ઘર તરફ ક્યારે ફરીશું વાર ?”

ઉર્મિબાલાએ કહ્યું:—“તે સંબંધી હાલ તરત હું કાંઈ પણ નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતી નથી. રણુભૂમિનો રંગ જોયા પછી આપણા કર્તવ્યનો વિચાર કરવો પડશે અને કદાચિત્ આપણા પક્ષનો વિજય-રંગ વિલક્ષણ જણાશે તો આપણે પણ એ ધોરતમ સંગ્રામમાં અવશ્ય ભાગ લેવો પડશે. ત્યાર પછી પિતાજી જેમ કહેશે તેમ કરીશું. જે વધારે દિવસ લડાઈ ચાલશે તો, માતાને પણ આવવું પડશે. શ્વેતા ! યુદ્ધમાં પરાજય કિંવા વિજયનો કશો નિર્ધાર રહેતો નથી. વિજયની આણીપર આવેલો પક્ષ ક્ષણવારમાં પરાજિત થઈ જાય છે અને પરાજય પામી પલાયન કરવાની તૈયારી કરતા પક્ષના ભાગ્યમાં વિજય લક્ષ્મી અદ્ય સમયમાં જ પોતાની કાર્તિવંત માળા આરોપી દે છે. માટે આવી વાતોમાં પ્રથમથી કોઈ પણ પ્રકારનો નિશ્ચય કરી શકાતો નથી. પણ હા-જો આપણને રહેવા માટે યોગ્ય સ્થાન નહિ મળે તો આપણે સત્વર ત્યાંથી પાછાં ચાલ્યા આવીશું.”

નીલાએ પૂછ્યું:—“શું તમારા માટે યુદ્ધ વાટ જોઈને બેઠું છે, કે તમારા ગયા પછી જ તે આરંભાશે ? રાજબાલા ! યુદ્ધ જોવું એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. એમાં પણ હિમ્મત અને દૃઢતાની જરૂર પડે છે. નખાં પોચાં મનુષ્યો તો એવાં ભીષણ યુદ્ધો જોઈને ઘેલાં ખની જાય છે. જે સ્થળે લોહીની નીકો વહે છે, હાડમાંસના ઢગલા ને ઢગલા જોવામાં આવે છે, પીડા, ત્રાસ અને દુઃખના હૃદયવિદારક આર્તનાદ અને પોકારો સાંભળવામાં આવે છે, એવે સ્થળે જઈ હૃદયને કાબૂમાં રાખવાનું કાર્ય ઘણું કઠિન થઈ પડે છે. ઉર્મિબાલા ! શું તમારું હૃદય એ સર્વ ભીષણ દૃશ્યોને જોવા છતાં તમારા અધિકારમાં રહી શકશે

ખડું કે? ભાઈ, ભગિનીપતિ અને સગાંવહાલાંઓનાં વક્ષઃ સ્થળ ભેદાતાં જોઈને તમારાં નેત્રો સ્થિર રહી શકશે? પિતાના શરીરે પડતા તદ્વારના આત્માતોને તમે શાંતિથી જોઈ શકશો? તમારા આત્મીય જનોને સ્વર્ગમાં જતા જોઈને તમારા અશ્રુપ્રવાહને અટકાવી શકશો? ના—કદાપિ નહિ. એ કાર્ય અતિ દુષ્કર છે. તમારા જેવી એક કોમળ બાલિકાથી એ ભયંકર દેખાવો જોઈને કદાપિ સ્થિર રહી શકાય તેમ નથી.”

“ નીલા, હું ધાંડું છું કે, તું હજી તદ્દન મૂર્ખ અને અજ્ઞાન છે. ક્ષત્રિય તનયાના સંબંધમાં આવા કુવિચારો કરતાં તને લેશ માત્ર પણ લજ્જા નથી આવતી? ક્ષત્રિયોનો જન્મ શોણિતની સરિતામાં સ્નાન કરવા માટે, વપુમાંથી રૂધિરની ઉષ્ણધારાઓ વહાવવા માટે અને પોતાના અધિકારની વસુંધરાની રક્ષા માટે થયો છે. જે ક્ષત્રાણીના ઉદરથી જન્મ્યું છે, તેને ભય નથી, લેશ માત્ર પણ સંકોચ નથી. સિંહણનું બાળ કદાપિ ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓથી ડરતું નથી. યુદ્ધભૂમિમાં ગમે તેવાં ભીષણ દૃશ્યો જોવાને હું સમર્થ છું, મારા હૃદયમાં તેથી તિલ માત્ર પણ ભયનો સંચાર થાય તેમ નથી. જે હવેથી આવા કાયર શબ્દો બોલીશ, તો સખત શિક્ષાને પાત્ર થઈશ. એકવીર બાળાને યુદ્ધના મામૂલી દેખાવોનો ભય આપે છે? પણ યાદ રાખજે કે, ઉર્મિબાલા તેથી જરાપણ વિચલિત થશે નહિ. ડરવું એ ક્ષત્રાણીનું કાર્ય નથી. નીલા! તું વીરતાથી વંચિત થયેલી એક સામાન્ય અબળા હોવાથી જ આવી હલકી ભાવનાઓને તારા હૃદયમાં સ્થાન આપે છે. પણ હવેથી ખાસ યાદ રાખજે કે, શરીર આવો પ્રમાદ ન થાય. સાંભળ, હવે એ વાતને છોડીદે અને મારી એક વાર્તાને ધ્યાન પૂર્વક સાંભળી લે. આજે એક એવા સમાચાર આવ્યા છે કે, કાલે પ્રભાતના પ્રહરમાં જ સિરોહી અને અમ્બ-મેરના સૈન્ય વચ્ચે ભીષણ સંગ્રામ થવાની સંપૂર્ણ સંભાવના છે. રાજ

દક્ષિણ અને પશ્ચિમમાં આવેલી અરવલીપર્વતની ખીણના ખીંચોયાના સ્થાન પાસે રહેશે અને સેના પણ સાથે જ રહેશે તથા સેનાપતિ દક્ષિણમાં કુરીના મેદાનમાં વિશાળ સૈન્ય લઈને આવી પહોંચશે. તે બંને સ્થળે કાલે ભયંકર સંગ્રામ થશે. બંને પક્ષના યોદ્ધાઓ જીવપર આવીને પોતપોતાના પરાક્રમનો પરિચય કરાવશે. હવે જોવાનું એ છે કે, વિજયદેવી કોના ગળામાં વરમાળ આરોપે છે. આ યુદ્ધમાં ધર્મ અને અધર્મનો પરિચય મળી આવશે. ”

નીલાએ પૂછ્યું:—“ પણ એ રસ્તે આપણે શી રીતે જઈ શકીશું ? ”

“ કેમ ? અશ્વપર બેસીને જઈશું. જાઓ, હમણાંને હમણાં જ અશ્વશાળામાં જઈને અશ્વપાળને ત્રણ ચાર સારા અશ્વોને તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપીદે અને જ્યારે અશ્વ તૈયાર થાય, ત્યારે મને આવી જણાવ. હવે વિલંબ કરવાની કશી પણ જરૂર નથી. જેમ બને તેમ સત્તર અર્ધાથી આપણે નીકળી જવું જોઈએ. યુદ્ધનો રંગ જોવા માટે માંડ મન અત્યંત આતુર બની ગયું છે, માટે જાઓ બધો બંદોબસ્ત કરો. ”

“ પણ અશ્વપર બેસી આપણે યુદ્ધ જોવા જઈશું તેથી લોકો કદાચિત આપણી નિંદા કરશે તો ? બહેન ! કોઈ પણ કાર્ય કરતાં પહેલાં તેના પરિણામનો વિચાર કરવાની અતિ આવશ્યકતા છે. વિના વિચાર્યે સાહસ કરવાથી કેટલીકવાર પસ્તાવાનો પ્રસંગ પણ આવી લાગે છે. ” શ્વેતાએ કહ્યું.

“ તેને માટે તું નિર્ભય રહે. તારે એવા વિચારોમાં વિના કારણ સમયનો વ્યય કરવાની કાંઈ પણ અગત્ય નથી. તે બધા વિચારો મારે કરવાના છે. એમાં નિંદા શાની થવાની છે ? રજપૂતની કન્યા અશ્વપર બેસી યુદ્ધ કરવા જાય, તો તેમાં શી નવીનતા છે ? હું એવી નિંદાની કશી પણ દરકાર રાખતી નથી. લોકો ગમે તેમ બોલવાને સ્વતંત્ર છે, તે તરફ આપણે લક્ષ આપવાનું નથી. આપણે તો કેવળ

આપણા કાર્યપર જ લક્ષ આપવાનું છે. દુનિયા દીવાની છે, તેના બો-
લવા પર વજન આપતું નિર્રથક છે.”

ત્યાર પછી તે ગર્દન નમાવી ગર્વસહિત બોલી:—“ અને કદાચ
નિંદા પણ કરે તો તેથી આપણને શી હાનિ થવાની છે? હું રાજની
કન્યા છું. હજારો રાજપૂતો મારો અનુગ્રહ મેળવવાની ઇચ્છાથી પરસ્પર
પ્રતિસ્પર્ધા બની ગયા છે. મારા શરીરને મેળવવા માટે રાજપૂતાના
પ્રત્યેક વીરનરો તૈયાર થઈ રહ્યા છે. પણ હું મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કર-
નારને જ વરવાની છું. શું નીલા? લોકનિંદાના ભયથી હું ધરતી
બંદિની બની બેસી રહું? ના—ના. તેમ તો મારાથી કદાપિ બની
શકશે નહિ.”

ત્યાર પછી ઉર્મિઆલા ગંગામાં ફૂલની માળા પહેરી ડોલતી ડોલતી
પોતાની માતા પાસે ચાલી ગઈ.

પંચમ પરિચ્છેદ

નિર્લજ્જની લજ્જા

અલી મૃદુ હાસિની, મિતભાષિણી,	
નવ થઈએ બહુ માનિની, બહુ માનિની;	અલી.
પ્રિય બોલી દે પ્રિય બોલી,	
મુખ ફૂલ પાંખડી, ફૂલ પાંખડી.	અલી.

વિભાકર.

સાત્ર વીતી જવા આરી હતી હજી સૂધી ઉપાએ પાપમયી પૃથ્વી બણી દષ્ટિપાત કર્યો નહોતો. વૃક્ષતળે સૂતેલો અંધકાર હજી સૂધી સ્પર્શ રહ્યો હતો. એ સમયે ત્રણ ઘોડેસ્વારો અજમેર અને એઓયાના માર્ગે વેગપૂર્વક અશ્વો દોડાવતા પશ્ચિમ દશામાં ચાલ્યા જતા હતા. એ ત્રણે ઘોડેસ્વારો આપણા પૂર્વ પરિચિત જ હતા. તેમાંના એકનું નામ રાજનદિન્દિ ઉર્મિયાલા અને બાકીના બીજા એ સોઅતીયોનાં નામ અનુક્રમે શ્વેતા અને નીલા હતાં. પુરુષ વેશમાં પણ ઉર્મિયાલાનું રૂપ જાણે ખીલી ઊઠ્યું હતું. તેણે પોતાના ઘટાદાર ગુંથેલા વાળનો અંખોડો ફેંટાથી ઢાંકી દીધો હતો; પરંતુ તે ફેંટા પણ તે વાળના અંખોડાને પોતાના બંધનમાં રાખી શકતો નહોતો. તેના બન્ને મદનમંદિરો લોઢાના બખ્તરથી મજબૂત રીતે દબાવીને ઢાંકી દેવામાં આવ્યાં હતાં; અને તે વખતે એવો જ ભાસ થઈ આવતો હતો કે, એવા પારસમણિના સંસ્પર્શમાં આવવાનો લોઢાને કદાપિ સુપ્રસંગ પણ નહિ જ મળ્યો હોય. પાતળી કમરપર હીરામોતી જડિત એક મજબૂત કદોરો માંધવામાં આવ્યો હતો અને તે કદોરાના એક ભાગમાં ધણીજ મૂલ્યવાન અસિ લટકી રહી હતી.

શ્વેતા અને નીલા પોતાના મનમાં કદાચ એમ પણ વિચાર કરતી હશે કે, “હાય-હાય ! શું સુંદર રૂપ છે ! જેની આવી પાણીદાર આંખો જ તલ્વારની ગરજ સારે તેવી પ્રભાવશાળી છે, તેને કટિપર તલ્વાર ધારણ કરવાની શી જરૂર પડી હશે ? હાય, ઉર્મિ ! તું જે પુરુષ થઈ હોત, તો અમે તારા ચરણોમાં મસ્તક નમાવી જીંદગી સૂધી તારી દાસી તરીકે જ અમારું જીવન વીતાડત. અહાહા ! કામદેવને પણ શર્માવી દે તેવું તારું સુંદર સ્વરૂપ જેતાં અમારા જિગરમાં ઊંડો જખમ થાય છે. હાયરે હાય આવું રૂપ તો અમે અમારી જીંદગી પણ જોયું નહોતું. શું પ્રમુખે તને પોતાની કારીગીરીના નમુનારૂપે જ વિશ્વમાં મોકલી આપી છે ?”

રાજકુમારીથી લગભગ અર્ધાક ગાઉ આગળ એક અશ્વરોહી સૈન્યની ટુકડી હતી અને પાછળ પણ તેટલાજ અંતરપર એક અશ્વરોહી સૈનિકોની ટુકડી ચાલી આવતી હતી. રાજકુમારી, કેટલાંક ગાંધી વન, તળાવ, પહાડ આદિ ઓળંગી આગળ આગળ દોડી જતી હતી. એ સમયે પાછળથી અચાનક તેને કોઈ એક અશ્વનાં પગલાં સાંભળાયાં. એ સાંભળીને ત્રણે વ્યક્તિઓએ ચમકીને પાછળ જોયું, તો તેમને જણાયું કે, એક અશ્વરોહી પુરુષ વાયુને પણ હરાવી દે તેવા વેગપૂર્વક વિઘ્નત્વેગે પોતાના તરફ દોડ્યો આવતો હતો. ઉર્મિખાલાએ આવા વેગથી દોડતો અશ્વ કદાપિ જોયો જ નહોતો. જોતજોતામાં અશ્વ પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યારે તે અશ્વના સ્વારને સર્વેએ ઓળખી લીધો. એ સ્વાર અન્ય કોઈ નહિ પણ જયદેવીના મંદિરમાં પ્રાર્થના નિમિત્તે ગયેલો આપણો પૂર્વપરિચિત રાજપૂત યુવક જ હતો.

રાજકુમારીનો અશ્વ આગળ દોડ્યો જતો હતો, છતાં તેના મનમાં એવો જ ભય રહ્યા કરતો હતો કે, તે રાજપૂતનો અશ્વ ગમે તે રીતે થોડીવારમાં જ પોતાના અશ્વથી આગળ વધી જશે. રાજકુમારી અશ્વની પીઠપર વારંવાર ચાબુકનો માર માર્યો જતી હતી અને તેજસ્વી અશ્વ ઉર્મિખાલાને લઇને એકદમ દોડ્યો જતો હતો. ઉર્મિખાલાએ પાછા ફરીને જોયું નહિ, પરંતુ અનુમાનથી વિચાર્યું કે, રાજપૂતનો અશ્વ ધીમે ધીમે છેક પોતાની નજીકમાં આવી લાગ્યો છે.

આ જોઈને નીલાએ પૂછ્યું:—“રાજખાલા આ રાજપૂતને મારીને તેના અશ્વને આપણે છીનવી લઈશું ?”

શ્વેતા બોલ્યા:—“પણ એ રાજપૂતનો કાંઈ અપરાધ ?”

નીલાએ ઉત્તર આપ્યો:—“તું તો બહુ ડાહી થઈ જોતી નથી

કે એ રાજપૂત આપણી રાજબાલાની પ્રતિસ્પર્ધા કરવામાં પણ પાછો હઠતો નથી. એ અભિયાની યુવક રાજકુમારીના અશ્વને પાછળ રાખો પોતે એકદમ આગળ વધી જવાની અભિલાષા રાખે છે. શું એને એટલો પણ વિચાર નહિ આવતો હોય કે હું કોની સમક્ષ આવી દક્ષતા દર્શાવી રહ્યો છું? શ્વેતા! રાજકન્યાની પ્રતિસ્પર્ધામાં આવો એક ભીખારી જેવો રાજપૂત સિપાહી ઉતરી પડે, એ કોઈ પણ રીતે ઉચિત ગણાય ખરું કે ? ”

“ એ બધુંયે ખરું, પરંતુ તેમ છતાં પણ દગાબાજીથી તેની હત્મા તો ન જ કરાય.” શ્વેતાએ કહ્યું.

“ હું એને જીવતો રાખીને એના અશ્વને છીનવી લઉં તો ? ” નીલાએ પૂછ્યું.

“ પણ તારાથી તેમ શી રીતે થઈ શકશે વાર ? ” શ્વેતાએ પૂછ્યું.

“ તારે તેનું શું કામ ? જો, હું કેવી રીતે તેના અશ્વ છીનવી લઉં છું, તે તું જોયા કર.” નીલાએ કહ્યું.

આમ કહીને નીલાએ પોતાના અશ્વને પાછો ફેરવ્યો અને ત્યાર પછી તે રાજપૂતનો માર્ગ રોકી ઉભી રહી. રાજપૂત તરુણ એક ક્ષણ-વારમાં નીલા પાસે આવી પહોંચ્યો અને તેણે પકડ્યું તારવી નીલાને ઓળંગીને આગળ ચાલ્યા જવાની કોશિશ કરી. એ વખતે નીલાએ મ્યાનમાંથી તલ્વાર કાઢી રાજપૂતનો માર્ગ બંધ કરવાની તૈયારી કરી લીધી. પ્રચંડ વેગપૂર્વક રાજપૂતનો અશ્વ ધસી આવતો હતો અને નીલાની તલ્વારનો અથ્ર ભાગ તે અશ્વને અટકાવવાની વાટ જોતો ઉભો હતો. નીલાએ બાલિકાપ્રુદ્ધિથી ધાર્યું હતું કે, તલ્વાર જોઇને રાજપૂત પોતાના અશ્વને અટકાવી દેશે. પરંતુ તેમ થયું નહિ. નીલાએ

જેનો સંકલ્પ પણ કર્યો નહોતો, તેવું કાર્ય એક પળવારમાં બની ગયું. રાજપૂત જ્યારે નીલા પાસે આવ્યો, ત્યારે તેણે નીલાના હાથમાંની વલ્વારને ઢાળ્યા હાથથી ખેંચીને દૂર ફેંકી દીધી. તે ખેંચાણના વેગને નીલા સહન કરી શકી નહિ; ઘોડા પરથી જમીન પર ગચ્છી પડી. નીલાને ધરાપર આઘાતથી જોઇને રાજપૂતે એકદમ પોતાના અશ્વને થોભાવી દીધો અને ત્યાર પછી એકદમ કૂદી પડી તેની પાસે જઈ જોયું કે, તે પ્રગલ્ભા બાલિકા પોતાનું ભાન ભૂલી મૂર્ચ્છિતા થઇ ગઇ છે. એ જોઇને રાજપૂતે નીલાના બેશુદ્ધ શરીરને પોતાની ગોદમાં લઇ લીધું અને બીજીની મદદ મેળવવાની આશાથી આમતેમ જોવા માંડ્યું. એવામાં નજીકમાંથી શ્વેતા દોડી આવતી હતી; તેને જોઇને રાજપૂત કાંઈક આશ્વસ્ત થયો અને નીલાના વક્ષઃસ્થળ પરના કવચને ખોલવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. પરંતુ-પરંતુ આ શું? આ તો સ્ત્રી જાતિ છે! રાજપૂત સહસા ચમકી જઈ નીલાના મસ્તકને જમીન પર મૂકી વીજળીના વેગે એકદમ ઉભો થઇ ગયો. એ જોઈ રહામેથી શ્વેતા હસીને ખોલી ઉઠી:—“કેમ શું થયું? કાંઈ સાપ જોવામાં આવ્યો કે શું?”

સહજ વારમાં જ નીલાને ભાન આવ્યું; તેને કાંઈ વધારે આઘાત થયો નહોતો. તેથી તે એકદમ જીડીને ઉભી થઇ અને શ્વેતાને પૂછવા લાગી:—“શ્વેતા! મારી છાતી પરના બપ્પરને કોણે ખોલી નાખ્યું છે વાર?”

શ્વેતાએ હસીને રાજપૂત યુવક બણી આંગળી બતાવી કહ્યું:—“એ બધું એણે જ કર્યું છે. અરે એટલું જ નહિ પણ એણે તો તને ગોદમાં પણ લીધી હતી.”

નીલા કૃત્રિમ કોપ સહિત કહેવા લાગી કે:—“અરે એ અગ્નિ પુરુષ! શું તમારા દેશમાં બાલિકાઓની ખોટ છે કે પરદેશમાં

આવી પારકી કન્યાપર આવી કુદૃષ્ટિ કરો છો ? શું શિક્ષાચાર પ્રમાણે એક અનજ્ઞાળી બાળાને પોતાની ગોદમાં લઈ શકાય ખરી કે ? તમે મારા શરીરને હાથ અડકાવવામાં એક જાતનો ભયંકર પ્રમાદ કર્યો છે, ધર્મનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે. તમારો આ અપરાધ અતિ ભયંકર છે અને તેની સજા પણ તમારે તેનાથી ભયંકર જ ભોગવવી પડશે. ”

રાજપૂત તરુણ અતિશય લજ્જિત થવા છતાં પણ સહજ ચીડાઈને કહ્યું:—“ અમારા દેશની બાલિકાઓ આવી રીતે પુરુષ વેશ ધારણ કરીને ઘેર ઘેર અથવા તો રસ્તા અને જંગલોમાં આમ તેમ ભટકતી જોવામાં આવતી નથી. વળી તમારી પેઢે પુરુષના વેશમાં રહીને માટીમાં રગદોળાતી પણ નથી. હું નહોતો ધારતો કે, તમે આવાં દગાબાજ અને ગુપ્તવેશધારક કોઈ પ્રપંચપરાયણા પ્રમદા હશો. જે મને પ્રથમથી જ એવી ખબર હોત કે, તમે આવાં દગાબાજ હશો તો તમારાપર મેં જે ઉપકાર કરવાની ઉદારતા દર્શાવી છે, તે કદાપિ દર્શાવત જ નહિ. જૂલ તમારી પોતાની છે અને અપરાધી મને ઠરાવો છો ? ઈન્સાફ તો બહુ સારો ઉતારો છો ને શું ? તમને આવો પ્રપંચ રચતી વેળાયે એટલી પણ ખબર ન પડી કે, પ્રપંચ અથવા કપટ કદાપિ છૂપાવ્યાં છૂપતાં જ નથી. આજે તમને ધણો જ મજાનો પાઠ મળ્યો છે. હું ધારું છું કે, હવે પછી તમે આવું સાહસ નહિ જ કરો. પુરુષનો વેશ ધારી રાખવો એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. જે સ્ત્રીઓ જ પુરુષનું કાર્ય ચલાવી શકતી હોત, તો આ દુનિયામાં પુરુષોની કશી પણ જરૂર જ ન પડત. ”

નીલાએ ધાર્યું કે, પોતાના પ્રશ્નના ચતુર્થ જવાબ આપે તેવો ચાલાક પુરુષ આજે તેને મળ્યો છે. તે દબાવ્યો દબાવ તેમ નથી અથવા તો કોઈનાથી ગાંજ્યો જાય તેવો નથી. આ પ્રમાણે વિચાર

કરી કેણે કહ્યું:—“ હશે, એ બધી વાતોને હવે જવા દો અને કહો કે આ અશ્વને તમે ક્યાંથી અને શી રીતે મેળવ્યો? આ અશ્વ મારો છે અને એટલા માટે જ હું તમને આ પ્રશ્નો પૂછવાનું સાહસ કરું છું. જો તમે મારા સવાલોનો બરાબર સંતોષકારક જવાબ નહિ આપો તો પરિણામ કાંઈક જૂદું જ આવશે. ”

સ્વેતાએ કહ્યું:—“ જરે જા, ગડી, આવા સુંદર માણસને મૂકીને ઘોડામાં શું લોભાય છે? તારા અશ્વ કરતાં આ યુવકનું મૂલ્ય સેંકડોગણું વધારે છે, એનો વિચાર કેમ નથી કરતી? તારી આવી અશ્વ બુદ્ધિ જોઈને મને ખરેખર હસવું જ આવે છે. ઘોડો ઘોડો શું કરી રહી છે, આવો પ્રતાપી પુરુષ મળશે તો એક કરતાં એકવીસ અશ્વો મળી શકશે. માટે આવી કલ્પના કરવી મૂકી દે. ”

નીલાએ કહ્યું:—“ કેમ તારા શરીરમાં પણ આજે આમ તાલાવેલી કેમ થવા માંડી છે? તું ઘણી જ મૂર્ખ અને નાદાન છોકરી છે. ગમે તેમ તોપણ હું તારાથી મોટી છું, એટલે તારે મારો મર્નવો રાખવાની જરૂર છે. આવી તોછડાઈ કરવી એ તારા માટે સર્વથા અયોગ્ય છે. ”

સ્વેતાએ કહ્યું:—“ તેથી શું કહેવા માગે છે? ગોદમાં સૂતી તું અને મૂર્ખ મને ઠરાવી? વાહ-વાહ ન્યાય તો બહુ સારો ઉતાર્યો. વાંક પોતાનો અને ગુન્હેગાર બીજને ઠરાવવો એ ક્યાંનો ઇન્સાફ? ”

નીલાએ કહ્યું:—“ તારી સાથે હું હવે વધારે વાદવિવાદ કરવાનું પસંદ કરતી નથી. કારણ કે, આ રાજપૂતનો અશ્વ ચોરના હાથમાં ચાલ્યો જાય તેવો સંભવ છે. કહો, રાજપૂત નર! તમે આ ઘોડો ક્યાંથી ચોરી લાવ્યા છો? ”

રાજપૂતે કહ્યું:—“ મેં ઘોડાની ચોરી કરી નથી; પરંતુ ઘોડાએ

મારી ચોરી કરી છે. તારા જેવી જ કોઈ એક છોકરી દાઢી મૂછો ચઢાવીને મારી પાસે અશ્વ વેચવા આવી હતી. તેની પાસેથી જ મેં આ અશ્વ વેચાતો લીધો છે. તું ચોરી કરવાનો મારાપર જે ભયંકર આરોપ મૂકી મને ચોર ઠરાવે છે, એ કેવળ તારા અવિચાર અને અદ્યપશુદ્ધિનું જ પરિણામ છે. ઇશ્વરે જો તને કાંઈકે પુદ્ધિ આપી હોત, તો તારાથી મને આમ વિના કારણ ચોર ઠરાવવાનું સાહસ કદી પણ કરી શકાત નહ. ”

નીલાએ કહ્યું:—“ પરંતુ આ અશ્વ મારો છે. બરાબર આવેને આવે. જ પંચકલ્યાણી અશ્વ તમને આગળ જતાં જોવામાં આવશે. મારા આ અશ્વને અહીં મૂકી આ બીજો અશ્વ લઈ જાઓ. મીર-પૂરમાં યુદ્ધક્ષેત્રની સમીપમાં બીજા એક મનુષ્ય તથા અશ્વને પણ તમે જોઈ શકશો. થાકેલા અશ્વને ત્યાં રાખી ત્યાંથી બીજા તાજા અશ્વને લઈ જવાથી તમારા કાર્યમાં તમે અવશ્ય વિજયી થઈ શકશો. ‘જયદેવી’ના નામનો અંકેતસૂચક શબ્દ ઉચ્ચારવાથી અશ્વરક્ષક પોતાનો અશ્વ તરત જ તમેને આપી દેશે. પણ જો જો, આ બધાં કામોમાં કોઈ પણ જાતની ગણત ન થાય એની ખાસ સંભાળ રાખજો. ”

આમ કહી નીલાએ ફરીવાર અશ્વપર સ્વાર થઈ અશ્વને દોડાવી મૂક્યો. રાજપૂત તથા શ્વેતા પણ પોતપોતાના અશ્વપર સ્વાર થયાં. ઉર્મિબાલા રાજપૂત પાસે આવી નહિ, તે દૂર ઉભી ઉભી જ બધી બીના જોવા લાગી. આ વખતે ઝાંખા પ્રકાશમાં તેના મુખના અવયવો સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાતા નહતા. નીલા અશ્વ દોડાવી રાજપૂતની પાસે જતી જતી બોલી:—“ જૂઓ, આ અમારો સ્વામી આગળ ચાલ્યો જાય છે. તેની પાસેથી એક પત્ર લઈને હું તમેને આપું છું. તમે આ પત્ર લઈ કોઈ પણ ઉચ્ચ રાજકર્મચારીને આ-

પશો, તો સૈનિક વર્ગમાં સહજમાં સ્થાન મેળવી શકશો. આ પત્રના યોગે સૈન્યનો કોઈ પણ સૈનિક તમારું અપમાન કરી શકશે નહિ. દરેક રીતે તમારું સન્માન જળવાઈ રહેશે અને યુદ્ધભૂમિમાં આગળ પડતો ભાગ લેવાની તમારી જે બળવાન ઈચ્છા છે, તે ઈચ્છા પણ ધણા જ થોડા સમયમાં પૂર્ણ થઈ શકશે. મારા સ્વામીની સત્તા એટલી બધી પ્રબળ છે કે, જે તેઓ ધારે તો તમને દરેક જાતની જોઈતી સગવડો સહજમાં જ કરી શકે તેમ છે.”

રાજપૂતે ગર્વની સાથે કહ્યું:—“ મને તેમના પરિચયની કશી પણ પરવાહ નથી. હું કોઈની ભલામણ દ્વારા મારી વીરતાનો પરિચય કરાવવા ઈચ્છતો નથી. ખરો રાજપૂત વીર રણભૂમિમાં પોતાનો પરિચય પોતાની તલ્વારથી જ કરાવી શકે છે. મારી સાચી સહાયકા દેવી ભવાની છે અને તે ભવાનીની કૃપાથી જ હું મારી મનઃકામનાને પૂર્ણ કરી શકીશ. મને તમારા સ્વામીની ભલામણ જોઈતી નથી.

“ જઈને યુદ્ધભૂમિમાં, બતાવું વીરતા મારી,
સંહારી શત્રુના દળને, અસિને હાથમાં ધારી;
ગજની હાક ભૂમિમાં, કઈ હું નામના સારી,
બળની ધર્મ હું મારો, દઉં આ દેહને તારી.
ઝખૂમી વીરતા માટે, વપુને દધશિ હું બેદી,
થઈ નિજ જાતને માટે, અરિના હાથનો કેદી;
ધરાને ખૂબ ડોલાવી ગજવું કીર્તિ ક્ષત્રીની,
દઉં હું આત્મઆહુતિ, તનુના લોહીને રેડી. ”

નીલા, મને મારા પોતાનામાં પૂરતો વિશ્વાસ છે, હું આત્મ બળથી જ વિજય કરવા ઈચ્છું છું. મને તમારી આવી સલાહ સાંભળવાની બેશ માત્ર પણ ઈચ્છા નથી.”

નીલાએ કહ્યું:—“રાજપૂત વીર! તમારા આ ગર્વ ભર્યા શબ્દો એક આદર્શ રાજપૂતના ગૌરવમાં ખરેખર વૃદ્ધિ કરે તેવા ભૂષણીય જ છે, પરંતુ તેમ છતાં પણ સૈન્યમાં દાખલ થતી વેળાએ તમારે તમારા વંશનો, નિવાસસ્થાનનો, જાતિનો અને દેશનો પરિચય તો અવશ્ય આપવો જ જોઈશે. કારણ કે; તે વિના તમને રણભૂમિમાં પ્રવેશ કરવાનો પ્રમંગ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકશે નહિ; હું ધારું છું કે, તમે આ સર્વ પરિચય આપવામાં કોઈ પણ પ્રકારે સંકુચિત તો નહિ જ થાઓ.”

રાજપૂતે કહ્યું:—“મારો પરિચય, મારા વંશનો પરિચય અને મારી જાતિનો પરિચય મારી કમરપર લટકતી તલ્વારના મ્યાનમાં જ સમાયેલો છે, એટલે એ વિશે ખીજો કશો પણ પરિચય આપવાની અગત્ય હું ઇચ્છતો જ નથી. યુદ્ધમાં ઉતર્યા પહેલાં રાજપૂત વીર કદાપિ પોતાનો પરિચય આપતો નથી, પરંતુ યુદ્ધક્ષેત્રમાં પોતાનો અને પોતાના વંશનો પરિચય આપે છે. હું વીર કુળમાં જન્મ્યો હોઈશિ, તો રણભૂમિમાં તલ્વારનો નાચ નચાવી, દુશ્મનોનાં કાળજીને છેદીને રક્તની સરિતાઓ વહાવીને જ મારો પરિચય કરાવી આપીશ. મુખથી પારચય આપવો એ કાર્ય કાયરોનું છે, પરંતુ કાર્યથી પોતાનો પવિત્ર પરિચય આપવો એ જ ખરા વીર પુરુષોનું કાર્ય છે.”

આમ કહીને રાજપૂત તરુણે પોતાના અશ્વને એવો તો વેગપૂર્વક દોડાવ્યો કે, તીરનો વેગ પણ તેની આગળ તુચ્છ જણાવા લાગ્યો. નીલા અને શ્વેતાએ તેની સાથે ચાલવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ કોઈપણ રીતે તેઓ તેની સાથે દોડી શકી નહિ. રાજપૂત થોડીવારમાં અદૃશ્ય થયો.

નીલા પોતાના મનમાં ને મનમાં જ વિચારતી હતી કે;—“આ રાજપૂત ખરેખર કોઈ એક વીર પુરુષ જ છે. એની વીરતાપૂર્ણ ગંભીર ભાષા, મુખની વિલક્ષણ છટા અને શરીરના વીરત્વસૂચક હાવભાવ જોતાં

એ કોઈ કુલીન, ઉચ્ચ અને વીરવંશમાં જન્મેલો હોય એમ જ જણાય છે. વિશાળ વક્ષઃ સ્થળ, ઉન્નત લલાટ, આંખનુખાહુ તથા વધુ ધનુષસમાન ભ્રુકુટી આદિ સર્વ એક આદર્શ યોદ્ધાનો પરિચય કરાવી આપે છે. વીર્ય વીના આતું તેજ કદાપિ સંભવી શકે નહિ. ખરેખર એ કોઈ વીર્યવાન પુરુષ છે. એના મુખમાંથી અત્યાર સૂધી જે જે શબ્દો નીકળ્યા છે, તે સર્વ વીરતામય જ છે. અહા! રાજપૂતાની રણભૂમિમાં જનારા જે જે યોદ્ધાઓ મેં જોયા છે, તેમાંનો કોઈ પણ એની તુલનામાં આવી શકે તેમ નથી. રાજપૂતાના રણમાં એ અઘૌઠિક અથવા અદ્વિતીય વીરત્વને પ્રકટ કરી બતાવશે, એમાં સંદેહનો લેશમાત્ર પણ સંભવ નથી તે નથી જ.”

અશ્વના વિનિમયમાં તેણે જે વીટી આપી છે, તેમાં ભવાની-પ્રસાદનું નામ કોતરેલું છે. ભવાનીપ્રસાદ નામનો એક પણ પુરુષ આ દેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું નથી. ત્યારે આ પુરુષ કોણુ હશે અને શા ઉદ્દેશથી આ દેશમાં આવ્યો હશે, એ મારાથી કોઈ પણ રીતે સમજી શકાતું નથી. પણ ચિંતા નહિ, એનો ઉદ્દેશ નિર્માલ્ય નથી, આદર્શ છે, મહત્વમય છે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી નીલાએ રાજનંદિની પાસે જઈ કહ્યું:-
“અરે ઓ સ્વામી મહાશય, આટલી બધી શર્મ શા માટે રાખો છો? શર્મમાં રહીને આ યુવકથી અત્યાર સૂધી અળગાં ને અળગાં જ રહ્યા છો, એ ઉચિત ગણાય ખરું કે? યુદ્ધભૂમિમાં જતી વેળાએ આવી શર્મ રાખશે તો પછી કેમ ચાલી શકશે? જે હૃદયમાં કદાપિ લજ્જાનો અંશ માત્ર પણ જોવામાં આવ્યો નથી, તે હૃદય આજે લજ્જાથી છલા-છલ કેમ ભરાઈ ગયું છે?” રાજનંદિનીએ કહ્યું:—“કોણુ જાણે શા કારણથી આવા પુરુષ વેશમાં પણ એ નકટી લજ્જા મારા હૃદયમાં આવી ભરાઈ છે, તે હું સમજી શકતી નથી.”

૫૪ પરિચ્છેદ

વીરત્વ

“ગર બ્રહ્મે બિનિહદ સદકોહે મેહનત રોજગાર;
 ચીને પેશાની નખીનદ ગોશયે અશ્રુય મા;
 અગરચે કુલ્મ જગહસે ટલે તો ટલ જાયે;
 હિમાલા બાદ કી ઠોકરસે ગો શીસલ જાયે;
 અગરચે બહરબી જુગુનુ કી દુમસે જલ જાયે;
 ચૌર આફતાબ ભી કબલે ઉરજ ઢલ જાયે;
 કભી ન સાહ્યે હિમ્મતકા હૌસલા ડુટે;
 કભી ન ભૂલે સે અપની જર્વી પખલ આયે.

સ્વામીરામ.

“તમારું નામ શું છે?”

“પ્રસાદ.”

“તમે ક્યાંના નિવાસી છો?”

“હમણાં તે હું જણાવી શકીશ નહિ.”

“જ્યાં સૂક્ષ્મ તે સ્થાન જણાવશે નહિ, ત્યાં સૂક્ષ્મ તમને સૈન્યમાં
 દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.”

“તો પછી જેવી મહારાજની ઈચ્છા.”

“જો યુદ્ધ કરવાની જ તમારી પ્રવ્રણ ઈચ્છા હોય, તો તમે
 સિરોહીના સૈન્ય પક્ષમાં પણ સામેલ થઈ શકો તેમ છે. ત્યાં જવાથી
 તમારી મનોભાવના સંપૂર્ણ થઈ શકે તેમ છે.”

“આપનું કહેવું સત્ય છે, પણ મારી તેવી ઇચ્છા જ નથી. કારણ કે; જો મારી તેવી જ ઇચ્છા હોત તો હું પ્રથમથી જ સિરોહીના સૈન્યમાં જોડાઈ જાત અને આપની પાસે આવી નમ્ર માયના કરવા પણ કદાપિ આવત નહિ. જ્યાં જવાને હૃદય જ મના કરતું હોય, ત્યાં જવાથી ઇચ્છિત કાર્ય કદી પણ ફળીભૂત થઈ શકે જ નહિ. અંતરની ઇચ્છા વિના કાર્યની સિદ્ધિ થવી સર્વથા અસંભવિત જ ગણાય છે.”

અમારા વાચકો સારી રીતે જાણી શક્યા છે કે, નૂરહારનો યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદ તથા અજમેર નગરની અધિષ્ઠાત્રી દેવી જયદેવીના મંદિરમાં ઉપાસક રૂપે ગયેલો રાજપૂત તરુણ એક જ હતા, એટલે હવે તેનો વિશેષ વિસ્તારપૂર્વક પરિચય આપવાની અમને પુનઃ કશી પણ આવશ્યકતા લાગતી નથી. પરંતુ યુવરાજે પોતે જ પોતાની ઇચ્છાનુસાર અજમેરપતિ પાસે પોતાનો પ્રસાદના નામથી પરિચય આપ્યો છે, એટલે અમે પણ હવે પછી એનો પ્રસાદના નામથી જ પરિચય આપીશું. ભવાનીપ્રસાદને બદલે ફક્ત પ્રસાદના નામનો જ ઉલ્લેખ કરીશું.”

અજમેરના મહારાજ શૂરસિંહે કેટલીક વાર સૂઝી કાંઈક વિચાર કર્યા પછી પૂછ્યું:—“રાજપૂત વીર! સિરોહી પ્રતિ તમારી સહાનુભૂતિનો અભાવ શા કારણથી થયો છે વાર ?”

પ્રસાદે જવાબમાં જણાવ્યું કે:—“સિરોહી દ્વારા મારા પિતાનું મૃત્યુ થયું છે અને એ મૃત્યુનો બદલો લેવાની ઇચ્છાથી જ મારી સહાનુભૂતિ તેમના પ્રતિથી ઘટી ગઈ છે. પિતાનું ખૂન કરનાર રાજ્ય પ્રતિ સહાનુભૂતિ અથવા સહભાવ દર્શાવવામાં હું એક પ્રકારનું ભીષણ પાપ માનું છું અને એના યોગે જ હું તેની વિરુદ્ધમાં રહેવાના નિશ્ચય પર આવી ગયો છું.”

શૂરસિંહે પૂછ્યું:—“કોણે તમારા પિતાનું ખૂન કર્યું છે ? સિ-

રોહીના ક્યા યુદ્ધમાં તમારા પિતા માર્યા ગયા છે અને તે યુદ્ધમાં તેમનો વિનાશ થવાનું મુખ્ય કારણ શું છે વાર ? ”

“ ખૂન કરનાર અક્તિ મહા પ્રમળ છે અને સેહરાના યુદ્ધમાં મારા પિતાનો પાત થયો છે. શા કારણથી પાત થયો છે, તે હું પણ ખરાબર જાણી શક્યો નથી, તથાપિ એટલું તો અવશ્ય મારા જાણવામાં આવી શક્યું છે કે, શરણાગતનું રક્ષણ કરવા જતાં તેમની એવી સૌમ્યનીય દશા થવા પામી છે. રાજ્યના ઝગડાઓ જ એવા વિલક્ષણ હોય છે કે, તેનું સત્ય રહસ્ય સહજમાં કોઈ ચાલાકમાં ચાલાક મનુષ્યથી પણ સમજી શકાતું નથી. ” વીરવરપ્રસાદે સહસ્રયક હિતર આપ્યો.

“ તમારા પિતાનું નામ શું હતું વાર ? ” રાજા શૂરસિંહે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ ક્ષમા કરો રાજન્ ! હાલ તરત તો હું તે નામ કહી શકીશ નહિ, પણ સમય આવ્યે હું મારો સર્વ વૃત્તાંત આદિથી આરંભીને અંત સૂંધી કહી સંભળાવીશ. ” રાજપૂત યુવક પ્રસાદ બોલ્યો.

મહારાજાએ ફરીવાર કાંઈ પણ કહ્યું નહિ. જે સમયે તેઓ બંને આ પ્રમાણે વાતચીત કરી રહ્યા હતા, તે સમયે નજીકના એક નાના પહાડપર સાધારણ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું, તે તરફ રાજા શૂરસિંહ એકાગ્ર દષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. હજી સૂંધી યુદ્ધ પૂર્ણ વેગથી આરંભાયું નહોતું, તેમ છતાં પણ ઠેક ઠેકાણે જગ્યાઓ મુકરર થઈને નાના નાના ઝગડા ચાલી રહ્યા હતા. બંને પક્ષ વચ્ચે લગભગ બાર હજાર સૈનિકોનું એક વિશાળ સૈન્ય એકઠું થયું હતું. સિરોહીનું સૈન્ય અર્ધચંદ્રાકારમાં ગોઠવાઈ ગયું હતું. પહાડ, ગુહા, વન આદિ સર્વ સ્થળે સિરોહીનું સૈન્ય ઘણીજ કુશળતાની સાથે ગોઠવાઈને યુદ્ધની વાટ જોતું, હથિયારોના ભીપણનાફ કરતું ઉભું હતું.

અનભેરનું લક્ષકર ચોખ્ખું આકારમાં ઠેક ઠેકાણે સંરક્ષિત થઈ રહ્યું હતું, તે સૈન્યના મોટા ભાગે કન્દરાઓમાં તથા નાની નાની નદીઓના કિનારાઓની ભેખડોમાં આશ્રય લીધો હતો. તે સ્થળે ઉંચી જંગાની ઘણીજ ખેટ જણાતી હતી. ફક્ત એક નાનો પહાડ જ જોવામાં આવતો હતો, પણ તેને પોતાના અધિકારમાં લઈ લેવાની ઇચ્છાથી એક અશ્વારોહી સૈન્યની ટુકડીને સૂર્યનો ઉદય થતાં પહેલાં જ મોકલી આપવામાં આવી હતી. તેમણે ત્યાં જઈને જોયું તો, પ્રથમથી જ તે સ્થાનને શત્રુઓ દ્વારા ઘેરાયેલું અને તેમના અધિકારમાં ગયેલું જોયું. અનભેરનું સૈન્ય પહાડપરથી શત્રુને હડાવી દઈને તે જ કબ્જે કરવાની કોશિશ કરી, પરંતુ હારીને તેને પાછાં ફરવું પડ્યું. તે સમયે રાજા શૂરસિંહે જયન્તકુમારને પોતાની પાસે ખોલાવી લીધો. જયન્તકુમારે આવીને કહ્યું:—“કેમ રાજા. સેવકને ક્યા કાર્યની ઉદાપના માટે ખોલાવવામાં આવ્યો છે.”

શૂરસિંહે કહ્યું:—“જયન્તકુમાર, તમે આ નાના પહાડને તમારા કબ્જામાં લઈ શકશો ખરાકે ?”

જયન્તકુમારે કહ્યું:—“મહારાજની આજ્ઞા હશે તો તે કાર્ય ઘણી જ સરળતાથી થઈ શકશે. મારા ધારવા મૂળ્ય તેમ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યવાય આવશે નહિ.”

રાજા શૂરસિંહ કાંઈકે વિચાર કરી ખોલ્યો:—“બહુ સાઈં લારે, ખસો ઘોડેસ્વારો સૈનિકો લઈને તમે સત્તર એ પહાડને અનભેરના અધિકાર હાથે લો. પણ જો જો, બહુ સંભાળીને વર્તજો. દુશ્મનો ઘણા ચાલાક અને ખેલાડી હોવાથી જો એક ડગલું પણ ભૂલશો, તો વિજયની લેશ માત્ર પણ આજ્ઞા અવશિષ્ટ રહેશે નહિ અને તે સાથે કદા-

ચિત્ત તમારું જીવન પણ ભયંકર આપદના અરણ્યમાં આવી પડશે. જાઓ, જલ્દી ફેરવ કરી પાછા આવો.

રાજાની આજ્ઞા મળતાંની સાથે જ જયન્તકુમારે વાયુવેગે પોતાના અશ્વને દોડાવી મૂક્યો. તેની પાછળ બસો ઘોડસ્વારો પણ રવાના થયા. ભીમના સમાન ભીષણ પરાક્રમ દર્શાવતો જયન્ત કુમાર શત્રુના સૈન્યપર ઘસી આવ્યો. તે પ્રયત્ન વેગ સહન ન થઈ શકવાથી શત્રુઓ પાછા હટવા લાગ્યા. પહાડ પર અજમેરની વિજયપતાકાને ગર્વની સાથે ફરકાવતો જયન્તકુમાર રાજા પાસે આવવા માટે પાછો ફર્યો. તેની પ્રયત્ન વીરતા જોઈને સકળજનો વિમુગ્ધ થયાં. શરસિંહે ધાર્યું કે:—
“મારું સૈન્યમાં આવો નિષ્ણાત વીર અન્ય કોઈ પણ નથી.

પાસેના એક વૃક્ષ તળે ઉભી ઉર્મિબાલા યુદ્ધ જોઈ રહી હતી. તેની સમીપમાં શ્વેતા અને નાલા પણ ઉપરિથત હતી. ત્રણે જણીએ પુરુષવેશ ધારણ કરી અશ્વ પર સ્વાર થઈ ઉભી હતી. જયન્તકુમારનું આવું વીરત્વ જોઈ શ્વેતા ત્રિસ્મિત થઈ બોલી:—“આશ્રીન, આશ્રીન! જયન્તકુમાર! તમારી વીરતા પર આશ્રીન છે! અહા! કેવું અપૂર્વ સાહસ! કેવી પ્રયત્ન વીરતા! કેવી અઘોર વીરતા! રાજપૂતાનાના મુકુટ મણિ વીરનર! આજે તમે અજમેરના સૌભાગ્યાકાશમાં વીરતા રૂપી ધનુનો આલોક કર્યો છે! તમારી આ વીરતા અત્યંત પ્રશંસનીય અને ગૌરવાન્વિત છે! વીર પુરુષોને છાજતા ઉચ્ચ ધર્મનો તમે આજે પરિચય કરાવી આપ્યો છે. ખરેખર:—

વહાવી રક્તની ધારા, નિભાવ્યું નામ ક્ષત્રીનું;
ઉડાવી ધર્મની ધ્વજા, બળવ્યું કામ ક્ષત્રીનું;
કીધી છે વીરતા ભારી, નમાવી શીર શત્રુનાં;
ખરેખર ધન્ય છે તમને અરિનો ગર્વ હણનારા.”

શ્વેતાના આવા પ્રશંસાત્મક શબ્દો સાંભળી ઉર્મિઆલા એકદમ બોલી ઉઠી:—“ શ્વેતા, આવી સામાન્ય વીરતા જોઈને ફૂલાવાનું કશું કારણુજ નથી. કારણુ કે, આ કાર્ય તું ધારે છે, તેવું વીરત્વમય નથી. જો મારા જેવી રણનીતિથી સર્વથા અજ્ઞાત રહેલી કોઈ અજ્ઞાને પણ ખસો અશ્વારોહી સૈન્ય આપી શત્રુ સમક્ષ લડવા મોકલવામાં આવે તો, તે પણ બહુજ સરળતાથી વિજય મેળવી શકે તેમ છે. તું હજી પ્રયંડ યોદ્ધાઓના પરાક્રમને જોઈ શકી નથી, તેથી જ જયન્તકુમારની આ સામાન્ય વીરતામાં આટલી બધી લોભાઈ ગઈ છે, તેની પ્રશંસા કરવામાં નિમગ્ન બની ગઈ છે. જો તને કોઈ રણભૂમિને કંપાવનાર મહાશક્તિ-શાળી નરની વીરતાનું નિરીક્ષણ કરવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હોત, તો તું કદાપિ આવા શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરવાનું સાહસ કરત જ નહિ. કારણુકે;—

હશે જે વીર સાચો તે, વસુધા માંહિ વખણાશે;

ગવ.શે ગીત તેનાં ને, બહુ સન્માન સચવાશે;

સદાયે શત્રુનું દળ પણ, કરી પોકાર વીરતાનો;

નમીને પાય લાગીને, કરે સ્ત્રીકાર દીનતાનો;

કર્યો સ્ત્રીકાર શત્રુએ, પરાક્રમ ને સુનીતિનો;

ખરો એ વીર છે જન્મ્યો, અદ્વળ અવતાર છે ખીજો;

શ્વેતા, જ્યાં સૂઢી શત્રુપક્ષમાંના કોઈ પણ યોદ્ધાના મુખમાંથી પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીની પ્રશંસાના શબ્દો ન સંભળાય, ત્યાં સૂઢી તેને વીરની પદવીથી વિભૂષિત કરવો એ પણ એક મહા ભયંકર ભૂત છે.”

આ સમયે જયન્તકુમારે રાજા પાસે આવી યુદ્ધનો વૃત્તાંત નિવેદિત કર્યો. એ સાંભળી રાજા પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો:—“જયન્તકુમાર! તમે તમારા પિતાના યોગ્ય પુત્ર છો. સેનાપતિના પુત્રને હાજો તેવી વીરતા દર્શાવિને તમે ખરેખર મારા ગૌરવમાં વૃદ્ધિ કરી છે. અચારના આવા

વિલક્ષણ સંજોગોમાં વિજ્ય પ્રાપ્ત કરવો એ અતિ કઠિન વાત છે, એ હું બહુ સારી રીતે જાણું છું અને તેવા સંજોગોમાં પણ તમે આવી ન ધારેલી વીરતા દર્શાવીને જે અવર્ણનીય વિજ્ય મેળવી આવ્યા છો, એના આટે હું તમને અત્યંત ધન્યવાદ આપું છું. હું તમને આશીર્વાદ આપું છું કે, રણભૂમિમાં તમે ચિરવિજયી થાઓ અને તમારા યશની વિજ્યવતી વૈજ્યંતીને દશેદિશામાં ગૌરવની સાથે ફરકાવે. ”

સન્માનની સાથે પ્રણામ કરી જયન્તકુમારે રાજાના આશીર્વાદને ગ્રહણ કર્યો. થોડીવાર પછી તે બેઠો:—“ મહારાજ, મેં સાંભળ્યું છે કે, રાજકન્યા ઉર્મિઆલા આ યુદ્ધ જોવા માટે રણભૂમિમાં આવ્યાં છે. પરંતુ તેઓ અત્યારે રણભૂમિના કયા ભાગમાં વિરાજે છે, તે હું જાણતો નથી. ”

રાજાએ આંગળીના ઇશારાથી એક સ્થાન બતાવીને કહ્યું:—
“ પેલા વૃક્ષતળે બે દાસીઓ સાથે ઉર્મિઆલા કોઇની વાટ જોતી તથા યુદ્ધનું નિરીક્ષણ કરતી ઉભી છે. જો તમારી ઇચ્છા તેને મળવાની જ હોય, તો જાઓ, ઘણી જ ખુશીની સાથે જાઓ અને તેને યુદ્ધના સર્વ સંવાદ સંભળાવો. ”

જયન્તકુમારે પૂછ્યું:—“ રાજા ! તેમની રક્ષા માટે પ્રહરીની બંધરથા કરવામાં આવી છે ખરી કે ? ”

રાજા શરસિહે જવાબ આપ્યો:—“ હા, પચાસ હથિયારબંધ રણકુશળ સેનિકોને તેની રક્ષા માટે નિયુક્ત કર્યાં છે. એટલે હવે તેની ચિંતા કરવાનું કશું પણ કારણ રહેતું નથી. ”

જયન્તકુમાર ફાંદક વિચાર કરવા લાગ્યો, વિચાર કરતી વેળાએ તેણે એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર ન કર્યો. ત્યાર પછી રાજાએ પ્રસાદને ઉશીને કહ્યું:—“ કેમ પ્રસાદ ! આ રાજપૂત વીરનરને તમે ઓળખો

હો ખરા કે ? થોડીવાર પહેલાં સિરોહીના પ્રબળ સૈન્યને પરાસ્ત કરી આપણા અધિકારનો પર્વત પુનઃ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તેનું સર્વ માન મારા સેનાપતિના વીરપુત્ર આ જયન્તકુમારને જ ઘટે છે. મારા રાજ્યમાં સર્વ થોદ્ધાઓ કરતાં એનું સ્થાન અગ્ર છે. મારા વિજયનું પ્રધાન સાધન પણ આ વીર તરુણ જ છે.”

ત્યાર પછી તેણે જયન્તકુમાર તરફ નજર કરીને કહ્યું:—“ જયન્તકુમાર ! આ બાળક સૈનિકના પદ પર નિયુક્ત થઈને પોતાની વીરતાનો પરિચય કરાવવા ઇચ્છે છે. અત્યારે તેઓ પોતાના વીર વપુને યુદ્ધમાં જ અર્પણ કરવાના ઉદ્દેશથી આપણી પાસે આવ્યા છે. હમેશના રિવાજ મૂજબ આ અપરિચિત બાળકને આપણા સૈન્યમાં દાખલ કરી શકાય તેમ નથી. પરંતુ એનું સરલ અને સુંદર મુખ જોઈને એને નિરાશ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. શરણાગત શત્રુને પણ વીર ક્ષત્રીયો આશ્રય આપવામાં કુંઠિત થતા નથી, ત્યારે એક સહાયતા કરવાની ઇચ્છાથી આવેલા શુભાકાંક્ષીને પાછો કાઢવામાં હું એક પ્રકારનું પાપ માનું છું. જે પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપવાની, ક્ષત્રીધર્મનું પાલન કરવાની તથા મને મદદ કરવાની ઇચ્છાથી અહીં આવેલ છે, તેની અનુપમ યાચનાનો અસ્વીકાર તથા અવહેલના કરવાની મારામાં શક્તિ નથી. જયન્તકુમાર ! આ બાળકની સરલ, પ્રકૃતિ જોતાં તે કોઈ વીર પિતાનો પુત્ર હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે, માટે તેની લાગણી દુઃખાવવાનો મારો તો વિચાર જ નથી; પણ તે સાથે તમે પણ વીરતાના પરીક્ષક હોવાથી આ વિષમાં હું તમારી સલાહ લેવી ઉચિત ધારું છું. માટે કહો જોઈએ કે, તમારો શો અભિપ્રાય છે વાર ? ”

જયન્તકુમારે કહ્યું:—“ મહારાજ, મારો અભિપ્રાય પણ આપના અભિપ્રાયને મળતો જ છે. જે બાળકનું હૃદય વીરતાપૂર્ણ છે, જેના

રોમેશભાઈ વીરતાનું ઉચ્ચ શુદ્ધિર વ્યાપી રહ્યું છે અને જે પોતાના પિતાના વૈરનો પ્રતિશોધ લેવાના ઉદ્દેશથી રણભૂમિમાં પોતાના પ્રાણ પશુ સમર્પણ કરવાને તૈયાર થયો છે, તેને નિરાશ કરી પાછો કાઢવામાં ક્ષત્રિય ધર્મનું કાંઈક હીણું કહેવાવાનો સંભવ રહે છે. મારી ઇચ્છા તો આ બાળકને હમણાં અને આ ક્ષણે જ રૈનિકના પદ પર સ્થાપિત કરી દેવાની છે. કેવળ આપની આજ્ઞાની જ રાહ છે. આપ જ્યારે આજ્ઞા પ્રમાણે કે તરત જ હું તેને એક સારા સૈનિકના પદ પર સ્થાપિત કરી દઈશ. વીરને આશ્રય આપવો એ ખરા વીરનું કર્તવ્ય જ ગણાય છે.”

રાજાએ કહ્યું:—“બહુ સારું, જયન્તકુમાર! જ્યારે તમારી ઇચ્છા પશુ મારી ઇચ્છાને અનુસરતી જ છે, ત્યારે એ બાળકને સૈન્યમાં દાખલ કરવામાં હું કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યવાય જોતો નથી. પરંતુ એને સૈન્યમાં દાખલ કરતાં પહેલાં હું એની એકવાર પરીક્ષા કરવા ઇચ્છું છું, જો તે પરીક્ષામાં આ બાળક પસાર થશે, તો મારા આનંદનો અવધિ જ થશે અને તે સાથે મારા વિજયની આજ્ઞા પણ બંધાશે.”

આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલી રહી હતી, એ સમયે રાજા શૂર-સિંહે ગભરાયલા ચિત્તે જોયું કે, સૈન્યના મધ્ય ભાગના ઘણા ખરા સૈનિક પાછા હટી રહ્યા છે અને જો તેમને સત્વર સહાયતા નહિ આપવામાં આવે તો તેઓમાં ભારી ખળભળાટ જાગી ઊઠશે તથા થોડા વખતમાં જ બધું સૈન્ય આડું અવળું વિખરાઈ જશે. આ જોઈને રાજાએ કહ્યું:—“જયન્તકુમાર! સૈન્ય પાછું હટી રહ્યું છે. જો હવે તેને ખરા-ખર સહાયતા નહિ આપવામાં આવે તો આપણી બચત હાર થશે અને અજમેરનું આધિપત્ય સિરોહીના ભાગ્યમાં ચાલ્યું જશે. માટે જાઓ થોડું ધણું સૈન્ય લઈને સત્વર તેમની સહાયતા માટે જાઓ અને ન્હા-સવાની અણીપર આવેલા સૈન્યને શાન્ત કરો.”

જયન્તકુમાર આઝા મળતાંની સાથે જ પોતાના અશ્વપર સ્વાર થઈ તેની પીઠપર બાબૂકનો આઘાત કરી ત્રિદુતવેગે રણભૂમિનાં મધ્ય ભાગ ભણી વિદાય થયો. પ્રસાદ એક દર્શક તરીકે રાજાની સમીપમાં ઉભો રહી યુદ્ધની ઝપાઝપી જોઈ રહ્યો હતો. યુદ્ધક્ષેત્રની સ્થિતિ જોઈ પ્રસાદ સહજ ચિંતાતુર થયો. તેણે જોયું કે, સર્વ સ્થળેથી અજમેરનું સૈન્ય જ પાછું હઠી રહ્યું છે. તેણે દક્ષિણ દિશામાં એક પ્રકારના ભયની સૂચના કાંઈક વિશેષતાથી જોઈ. એ જોઈને તે યુદ્ધ વ્યવસાય સંબંધી નાના પ્રકારના વિચારો કરવામાં નિમગ્ન થયો. સિરોહીના ધણા ધણા સૈનિકો દક્ષિણમાં એકઠા થઈને અજમેરના સૈન્યને ઘેરી લેવાની કોશિશ કરી રહ્યા હતા. એ દક્ષિણ દિશામાં જ એક ક્ષુદ્ર પહાડ પાસેના વૃક્ષ તળે અજમેર પતિની બહાલી કન્યા ઉર્મિબાલા ઉભી હતી.

પ્રસાદે સહજ ગભરાઈને રાજાને કહ્યું:—“મહારાજ! દક્ષિણમાં લગભગ એક હજાર શત્રુ સૈનિકો એકઠા થયા છે. તેમના પ્રબળ વેગને અટકાવનાર પાંચસો સૈનિકોથી વધારે સૈનિકો ત્યાં જોવામાં આવતા નથી. શત્રુનો ઉદ્દેશ આપણા સૈન્યને ઘેરી લેવાનો હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. હવે જો તેઓ પોતાની ધારણામાં ફળીભૂત થશે તો અજમેરનો પરાજય અવશ્ય થશે. રાજા! આવા સંજોગોમાં શાંતિને ધારણ કરી બેસી રહેવાથી સખા હાર વેઠવી પડશે. વળી જો સાધારણ સૈન્ય મોકલવામાં આવશે તો તેથી પણ ચાલી શકશે નહિ. અત્યારે વીરતાનો પરિચય કરાવવાની સાથે કાંઈક કુશળતા તથા ચાતુર્યનું અવલંબન કરવાની પણ આવશ્યકતા છે. જો આપની આજ્ઞા હોય તો હું તેવા કોઈ સરળ ઉપાયની યોજના કરવાની ઇચ્છા ધરાવું છું.”

શૂરસિંહે અજયપીની સાથે જોયું કે, દક્ષિણ દિશામાં પોતાના સૈન્યની ભારી ખુસરી થવા માંડી છે તથા તેમની આંસુ એકદમ વધી

ગાઇ છે. બાળકની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ જોઇને રાજા ધણો જ સંતુષ્ટ થયો. પરંતુ તે સમયે વધારે વાતચીત કરવાનો અવસર નહોતો, દુશ્મનો પોતાને ઘેરી લેવાની કોશિશ કરી રહ્યા હતા. રાજાએ તે ઘડીએ જ ખસેા સૈનિકો લઇને દક્ષિણ દિશામાં ધસારો કર્યો.

દક્ષિણમાં પેલા પહાડ પાસે, છેક દક્ષિણમાં એક નાનું જંગલ હતું. તે જંગલમાં દુશ્મનોએ થોડુંક લશ્કર છૂપાવી રાખ્યું હતું. એ જંગલની પશ્ચિમમાં એક ધણી જ ઊંચાણવાળી જમીન હતી. એ જમીન પરના ઊંચા વૃક્ષ તળે લગભગ પચાસ પ્રહરીઓથી રક્ષાધને રાજકુમારી ઉર્મિ-બાલા અશ્વપર સ્વાર થઈ ઉભી હતી. આ સમયે તેની સદાની શાંતિ-દાયિની સખી નીલા અને શ્વેતા પણ હાજર હતી.

પ્રસાદે કદાપિ રાજકુમારીને જોઈ જ નહોતી. જે વૃક્ષને થોડીવાર પહેલાં રાજાએ જયન્તકુમારને આંગણીના ધારાથી બતાવ્યું હતું, તે વૃક્ષ તરફ જ પ્રસાદે જોઈ જોયું; પરંતુ તેની આજુબાજુમાં કોઈપણ સ્થળે રમણીની પ્રતિમા જોવામાં આવી નહિ. તેણે માત્ર એટલું જ જોયું કે, ફક્ત ત્રણ બાળકો જ કેટલાક સૈનિકોથી રક્ષાધને ઉભા હતા. આ જોઈ તે સહજ શંકાશીલ થઈને જરા આગળ વધ્યો, છેવટે જ્યારે તે નીલાને ઓળખી શક્યો ત્યારે ઉર્મિબાલાનો પરિચય મેળવવામાં તેને કશી પણ વાર લાગી નહિ. રાજમાર્ગમાં નીલાની સાથે જે એક ત્રીજી વ્યક્તિ જોવામાં આવી હતી એનું તેને સ્મરણ થઇ આવ્યું. નીલાના સ્વર્ગીની વાત પણ તરત જ તેના મનમાં સાંભરી આવી.

રાજકુમારી તે સમયે પાછી ફરીને ઉભી હતી; તેથી પ્રસાદ તેના મુખના કોઈ પણ અવયવને જોઈ શક્યો નહોતો. પરંતુ પ્રસાદને તે સમયે જણાયું કે, જાણે રાજકુમારીએ એતાની ઈચ્છાનુસાર જ મુખ

ફેરવી લીધું છે. શ્વેતા અને નીલા ધીમે ધીમે હસી રહી હતી અને પ્રસાદના તરફ જોઈ રહી હતી.

એ સમયે તે નાના જંગલમાંથી એક ભયંકર અવાજ સંભળાયો અને તે સાથે લગભગ એક સો શત્રુ સૈનિકો તેમાંથી બહાર નીકળી આવી પચાસ પ્રહરીથી ઘેરાયલી રાજકુમારી પાસે આવી પહોંચ્યા.

પ્રહરીઓ અસાવધ હતા, તેથી તેઓ-ધાયલ થઈને ન્હાસવાની કોશિશ કરવા લાગ્યા.

તે સમયે પ્રસાદ કોઈની પણ આગ્રાની વાટ જોયા વિના ક્ષણ વારમાં રાજકુમારીની સમીપમાં જઈ પહોંચ્યો તથા સૈન્યના કોલાહલ અને ત્રાસજનક શબ્દોને ડૂબાવીને મેથોની ગર્જના જેવા બીજા રવથી બોલ્યો:—“ નાદાન અને કાયર સિરોહીવાસિયો ! તમેને આવી દગા-બાજી કરતાં જરા પણ શર્મ નથી આવતી ? એક અબળાપર આક્રમણ કરતાં તમારા મનમાં લેશ માત્ર પણ લજ્જા ઉત્પન્ન થતી નથી ? ધિક્કાર છે, પામરાત્માઓ ! તમારી આવી કાયરતાને સહઅવાર ધિક્કાર છે. ક્ષત્રિયકુળમાં જન્મ પામ્યા કરી આવી થયતાની ચલાવની એ ક્યાંનો ઇન્સાફ છે ? કાપુરો ! આલો ગિદાવો તમારાં હથિયાર અને થાઓ લડવાને તૈયાર. ક્ષત્રિયનો ખરો ધર્મ શો છે, તેનાથી તમે સર્વ સર્વથા અજ્ઞાન છો. તમારી આ બીરુતા જોઈને મને તમારા પ્રતિ અત્યંત ધૃષ્ટા ઉત્પન્ન થાય છે. આવી રીતે ચુપકાથી ધસી આવવાથી વીરતાની કસોટી થઈ શકતી નથી. પણ રહામી છાતીએ લડવાથી જ ખરા બળની પરીક્ષા થઈ આવે છે.

“ રણભૂમિમાં જઈને સદા, નિર્ભય બની જે યુદ્ધને છે આચરે;
શીર સોંપી શત્રુ હસ્તમાં ને, ધીરતા ધરી જે વીચરે;
ધન્ય છે નર તે તણા સુનામને કે, જે કદી ના ડરે;
બીમ ભેરવ નૃત્ય કરીને, શત્રુનાં સિરો હણે. ”

“ ચોહાણુ વીરો ! લેશ માત્ર પણ ન ડરો, ઉરમાં આશા ધરો અને શત્રુનો ધ્વંસ કરવાની ચેષ્ટા કરો. જુઓ, ચારે બાજુથી ચક્રના આકારમાં ગોઠવાઈને રાજકુમારીને વીંટાઈ વળો, આ પાપાત્માઓના પંખમાંથી બચાવો. હું વ્યૂહના દારપર ઉભો છું. સાવધ રહો, શત્રુઓ ચોમેરથી ઘેરાઈ વળ્યા છે. પાછા ફરવાની કશી જરૂર નથી, રાજકુમારીની રક્ષા કરો. પણ હા-મારી એક વાત સાંભળી લો. આજના આ અમૂલ્ય અવસરને એળે જવા દેશો નહિ. આજે આપણે માટે સુવર્ણનો દિવસ ઉદય પામ્યો છે. આપણા ભાગ્યકાશમાં યશસ્વી ચંદ્રનાં આંખાં ફિરણોની ઝાંખી થઈ છે. માટે આવા અવસરને નષ્ટ થવા દેશો નહિ. વીરોને માટે રણભૂમિજ સ્વર્ગનું સૈદ્ધ્યમય સ્થાન છે.

“ સદા સંસારમાં રણુરંગ અમૂલ્યો લાભ લેખાતો;
 નહિ છે સાર સંસ્કારે, વીરોને કાળ તો ખીજે.
 ધરાને ધર્મને માટે દીર્ઘો આહુતિ, છે જોણે;
 લીધું છે માન ને ગૌરવ સદા સંસારમાં તેણે.
 જોડો વીરો ! (તમે વડાલા) હૃદયમાંહિ (ધીરવા)ધારો;
 કરી ટંકાર શરનો ને રિપુના દળ સંહારો.”

સિરોહીનું સૈન્ય પ્રથમ બાણતું નહોતું કે, રાજકુમારી ઉર્મિખાલા વૃક્ષતલે ઉભેલી છે. કેટલાક અજમેરી સિપાહીઓ અતિ ઉચ્ચ સ્થાનપર વાટ જોતા ઉભા હતા તેમને શરના આઘાતથી મારવાના હેતુથી છૂપાયલા સિરોહીના સિપાહીઓએ (તેમનાપર) એકદમ આક્રમણ કર્યું. પછીથી જ્યારે તેમણે જોયું કે, રાજકુમારી મુઠ્ઠીબર સૈન્ય લઈને વાટ જોતી ઉભી છે, ત્યારે તેઓ બમણા ઉત્સાહથી અજમેરના સૈન્યને ઘેરી લઈ ધણી જ વેગની સાથે ઝપાઝપી કરવા લાગ્યા.

ઉર્મિબાલાએ જ્યારે જોયું કે, પ્રસાદ આવીને અજબેરના સેન્યને ઉત્સાહિત કરી રહ્યો છે, ત્યારે તેણે શર્મભરેલા સ્વરથી નીલાને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ નીલા ! આપણે પુરુષનો પોશાક ધારણ કરીને શા માટે યુદ્ધ મુખિમાં આવ્યા છીએ ? આપણી આ બીરુતા પિતાજીના નામના ગૌરવને કલંકિત કરે તેમ છે. હવે આપણે આપણી લજ્જાનું રક્ષણ કરવું એ પણ બારી થઈ પડશે. ”

આમ કહીને તેણે પોતાના મસ્તકપરના ઉર્ણપ અથવા ફેંટાને દૂર ફેંકી દીધો. ધનધોર ઘટાવાળો ખુલ્લો કેશ રાશિ ચારે બાજુએ ફેલાઈ ગયો; કપોલ, ગંડ, વક્ષ આદિ સર્વ વિભાગોપર વિખરાઈને પીઠપર છવાઈ ગયો. ગુંથેલા કાળા કેશરાશિથી વીંટળાયેલા ગુલાબના ફૂલને લજ્જાવી દે તેવા મધુર મુખડાંએ પ્રસાદના નયનને આકર્ષી લીધાં. પ્રસાદ તે ઉઘડવાની અણીપર આવેલા કમળના જેવું કોમળ મુખ જોઈને મોહિત થયો. તેનાં આકર્ણ સૂધી વિસ્તરેલાં નયન જોઈને તે મુગ્ધ થયો, વિહ્વલ થયો. શત્રુ, મિત્ર, યુદ્ધ, રાજકન્યા, પોતાના અસ્તિત્વ આદિ સર્વથી તે વિસ્મૃત થયો. તે અનિમેષનયનથી તેના મુખ બણી જોઈ રહ્યો. ઉર્મિબાલા તેની તે તીવ્ર દૃષ્ટિથીને સહી શકી નહિ. તેનું આખું શરીર રોમાંચિત થયું. આંખો પોતાની મેજે જ ઢળી પડી. લજ્જાથી વદન લાલ ચંદનથી ચોપડાયલું હોયની ! તેવું જ શોભવા લાગ્યું. મુખપરની ગુલાબી લાલી અર્પૂં જણાવા લાગી.

ભીમના જેવા ભયંકર સજ્જોનો ઉચ્ચાર કરતા શત્રુએ મહા-વેગપૂર્વક ધસી આવ્યા. તે કોલાહલથી પ્રસાદની સમાધિનો ભંગ થયો. તેના શત્રુની સમીપમાં પહોંચતાં ન પહોંચતામાં તો આગળ આવેલા સિરોહીના બે સિપાહીઓએ તેને ઘેરી લીધો. ક્ષણવારમાં જ પ્રસાદના હાથથી તેમનાં મસ્તકો ધરાપર આજોટવા લાગ્યાં. ફરીવાર બે જણાએ

આવી પ્રસાદને ઘેરી લીધો, પણ તેમાંના એક જથ્થોનો જમણો હાથ કબજાને દૂર જઈ પડ્યો અને ખીજો જથ્થો પ્રચંડ આઘાતથી અશ્વ-સહિત એ ટુકડા થઈને ભૂમિપર આઘોટવા લાગ્યો. એક સાધારણ આળકની આવી અસાધારણ વીરતા તથા તસ્વાર ચલાવવાની અપૂર્વ વિદ્યા જોઈ બન્ને પક્ષના સૈનિકો અત્યંત વિસ્મિત થયા. અજમેરનું સૈન્ય આનંદની સાથે ચીતકાર કરવા માંડ્યું અને બચકર નિનાદ કરી કહેવા લાગ્યું કે;—“જય, અજમેર પતિનો જય !”

તે સમયે એક પ્રચંડ કાયાવાળા બળવાન સિરોહી સૈનિકે આગળ વધી પ્રસાદને તાકીને એક લાંબો ભાલો ઉઠાવ્યો. એ જોઈ ધણી જ કુશળતાની સાથે પ્રસાદે એક ચક્રિત થયેલા મનુષ્યની પેઠે પોતાના અશ્વને ડાબી બાજુમાં સેરવી લીધો તથા ડાબા હાથમાં ઝાલેલા ભાલાને જમણા હાથમાં લઈ સિરોહીના સૈનિકનું મસ્તક તાકીને બીમવેગે ફેંક્યો. એ ભાલાના સખ્ત આઘાતનાથી સિરોહીનો તે સૈનિક વીંધાઈને એકદમ જમીનમર ગઈ પડ્યો.

આથી મહા ક્રોધિત થઈને સિરોહીનું સૈન્ય પ્રચંડ વેગથી અજમેરના સૈન્યપર ટૂટી પડ્યું. જે સ્થળે પ્રસાદ વ્યૂહના દારની રક્ષા કરી રહ્યા હતા, તથા અજમેરના સૈન્યને ઉત્સાહિત બનાવી રહ્યા હતા, તે સ્થળે શત્રુઓ બહોળા પ્રમાણમાં વધી ચક્રતા નહોતા. પરંતુ પાછળ બચકર સર્વનાશ ઉપરિચિત થયો હતો. વ્યૂહના ચક્રને ભેદીને શત્રુઓ વ્યૂહમાં પ્રવેશ કરતા હતા. પ્રસાદ પાછળ ધ્યાન આપતો નહોતો, સહામેના સૈન્યને માર મારવામાં તે એટલો બધો ગુંથાઈ ગયો હતો કે, તેને પાછળ જોવાનો અવકાશ પણ નહોતો. એ સમયે રમણીના કંઈમાંથી નીકળતો અવાજ સાંભળી પ્રસાદે ચમકીને પાછું વાળી જોયું

તેને જણાવ્યું કે, સૈન્યની ભારી ખુવારી થઈ રહી છે, રાજકુમારીપર આક્રમક આવી પડી છે અને બૂહરચના બેદીને કેટલાક શત્રુ સૈનિકોએ રાજકુમારીને ચારે બાજુએથી ઘેરી લીધી છે. એ જોઈને તે ઉન્મત્ત થયેલા માનવીની પેઠે તે દિશા બણી દોડી ગયો.

તે સમયે તેણે પોતાના મનમાં ને મનમાં જ ભગવતી માતાની સ્તુતિ કરી કહ્યું:—

“ કરાલવદના કાલી કામિની કમલાકલા,

ક્રિયાવતી વિશાલાક્ષીકામાખ્ય કામ સુંદરી;

ભગવતી દેવી માતા ચામુંડા તારિણી,

રક્ષણે લગ્ન જગત તારિણી, ભવદુઃખ હારિણી. ”

“ માતા ! જગદમ્બા ! આજે આ વિપદની વેળાએ પિતાની આપેલી આ પવિત્ર અસિની લગ્નજનું તું રક્ષણ કરજે. ક્ષત્રિયના વીર નામને કલંકની કાલિમાથી બ્રહ્મ ન થવા દેતાં મથના શિખરપર સ્થાપિત કરજે. આજે મારી પરીક્ષાના પ્રથમ દિવસે જ મને નિરાશ ન કરતાં ફળીબૂત કરજે. ”

આ સમયે શ્વેતા સહસ્રા ચીત્કાર કરી ખેલી ઉઠી:—“ અરે ઓ રાજપૂત વીર ! આવો, આવો, અમારી રાજકુમારીને દુસ્મનોના પંજમાંથી છોડાવો. અત્યારે જો તમે અમાને આશ્રય નહિ આપો તો કાષ્ઠ પણ રીતે અમારી લગ્નજનું રક્ષણ થઈ શકશે નહિ. શત્રુઓ ચારે બાજુએ ફરી વળ્યા છે, હવે છટકવાનો એક પણ ઉપાય અવશિષ્ટ રહ્યો નથી. માટે આવો સત્વર આવો. ”

ત્યાર પછી નીલાએ કહ્યું:—“ મહાનાગધિરાજને પણ આ બચાંકર સંવાદ પહોંચાડી દો. તથા તેમને સહાયતા આપવાનો સંદેશો મોકલાવો. નહિ તો પરિણામ અતિ બીપણુ આવશે. રાજતનયાના પ્રાણ બચાવવાનું કાર્ય પણ ધણું જ કઠિન થઈ પડશે. ”

ઉર્મિબાલાએ પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે,—“ અત્યારે આ રાજપૂત વીર જ મને બચાવશે, મૃત્યુની વિભીષિકામય રજનીમાં જતી અટકાવશે. હવે મારે બચ રાખવાનું શું કારણ છે ! જોને બચાવનાર આવે! પ્રમળ શક્તિ સંપન્ન વીર છે, તેને મારવાની શક્તિ કોનામાં છે ? બસ, હવે હું તદ્દન નિર્ભય છું. ”

સત્તમ પરિચ્છેદ

કર્ત્તવ્યનો મહામંત્ર

“ લોકનાથં શશિપ્રભં

હ્રીઃ કારાક્ષરસમ્ભૂતં જટામુકુટ મણ્ડિતં
 વજ્રધર્મજટાન્તઃસ્થં અશ્વરોગનાત્નં
 વરદં દક્ષિણે હસ્તે વાયે પદ્મધરં તથા
 લલ્લેતાદ્વેપ સંસ્થં હુ મહાસૌમ્યં પ્રભાસ્વરં
 વરદોત્પલકા સૌમ્યા તારા દક્ષિણતઃ સ્થિતા
 વન્દનાદણ્ડહસ્તસ્તુ હયગ્રીવોથ વામતઃ
 રક્તવર્ણા મહારૌદ્રા વ્યાગ્રચર્મ્મામ્બરપ્રિયઃ
 ૐ હ્રીઃ સ્વાહા । ”

સિરોહીના પાંચ સાત સૈનિકાએ વ્યૂહ ભેદીને રાજકુમારી ઉર્મિ-
 બાલાને ઘેરી લીધી. તેમાંના એક જણે રાજકુમારીના અધની લગ્નમ
 પકડી લીધી. એ જોધને શ્વેતા રડી પડી. પરંતુ રાજબાલા ઉર્મિબા-
 લાએ જરા પણ બચબાત ન થતાં તસ્વારના આધાતથી તેના હાથના

ઠકડે ટુકડા કરી નાખ્યા તે જોઈને એક દેવડા સનિકે આવીને રાજ-
કુમારીનું હથિયાર પકડી લીધું. તે સમયે પાછળથી કોઈ એક જણે
આવી પદાધાતથી તેને અશ્વપરથી નીચે ગમડાવી દીધો. રાજકુમારીએ
પાછું વાળી જોયું તો, પોતાની રક્ષા કરનાર અન્ય કોઈ નહિ, પરંતુ
તે અસાધારણ શક્તિધારક વીર બાળક જ દેખાયો.

પ્રસાદે જોયું કે, પોતાની સન્મુખ જે હ્રુવનમોહિની રાજેશ્વરી
પ્રતિમા ઉભી છે, તે અજમેરપતિની પ્રિય દુહિતા કિર્તિલાલા જ છે.
ક્ષણવારને માટે તેઓ બન્ને એક બીજાનાં મુખ રડામું જોતાં ઉમાં
રહ્યાં. તે સમયે તેમની બન્નેની દૃષ્ટિમાં કોણુ જણે કેવા પ્રકારની મો-
હિની શક્તિનો સંચાર થયો હશે, તે તો અમારાથી કહી શકાતું નથી.
પણ તેમ છતાં પણ અમે એટલું તો અવશ્ય કહી શકીએ છીએ કે,
એ મોહિની શક્તિનાયોએ તેઓ આત્મચિરમૃત થઈ ગયાં, બન્ને પોત-
પોતાનું બાન બૂલીને એક અજન્મ મોહિનીજાળમાં સપડાઈ ગયાં.

આ સમયે પ્રસાદના બખ્તરથી ઢંકાયેલા શરીરપર સહસ્રા કોઈએ
એક પ્રયત્ન આઘાત કર્યો, એ જોઈને પ્રસાદ જેવી રીતે સૂતેલા સિંહના
શરીરપર અણુધાર્યો આઘાત કરવામાં આવે અને ત્યાર પછી તે વીશ્વને
કંપાવનારી જેવી બીજણુ ગર્જના કરી મૂકે, તેની બીજણુ ગર્જના કરી ઉડ્યો.
તેની તે વીરહાકથી રિપુપક્ષનાં વક્ષઃસ્થળો થરથરી ગયાં અને અજમે-
રના સૈનિકો પણ આશ્ચર્યચક્તિ બની ગયો. પણ માત્રમાં આઘાત કર-
નારનું પતન થયું, તેની જીવડીન કાયા વસુધા સુંદરીના વક્ષપર આ-
ગોટવા માંડી આ જોઈને બીજા ત્રણ ચાર સિરોહીસૈનિકો આગળ
ધસી આવી પ્રસાદના શરીરપર ટૂટી પડ્યા. પ્રસાદે એક પ્રકારની ઘણીજ
કુશળતાભરી શિક્ષાના પ્રભાવથી આમ તેમ અશ્વ કૂદાવીને ચો તરફ
ચક્કરી ખાત્રા માંડી તથા એકી સાથે હથો કરવાનો તે લોકોને અવ-

સર પણ મળવા દીધો નહિ. પણ તેણે તો વીણી વીણીને તેમાંના તમામ શત્રુઓને ધીમે ધીમે સ્વર્ગમાં મોકલવાનો આરંભ કરી દીધો. રાજકુમારીના અશ્વપાસેથી તમામ શત્રુઓને વિખરાઈ ગયેલા જોઈને પ્રસાદે પુનઃ વ્યૂહનું મુખ્ય અથવા મોરચો બંધ કરી દીધો તથા કેટલાક અજમેરી સૈનિકો લઈને પૂર્વ ભાગમાંના ન્હાસવાની અણીપર આવેલા તથા આમતેમ આડા અવગા વિખરાયેલા સિરોહીના સૈનિકોપર હુલો કર્યો. તે બચંકર હુમલાથી, તે અસાધારણ તસ્વાર ચલાવવાની વિદ્યાથી, તે કુશળતાથી તથા સાહસથી સર્વજનો મુગ્ધ થયા અને ચોમેરથી પ્રસાદની પ્રશંસાના શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરવા માંડ્યા. એ પ્રશંસા સૂચક ભીષણ નિનાદથી સમસ્ત વ્યોમ મંડળ જાણે વિદીર્ઘ થતું હોયતી ! એવોજ ભાસ થવા લાગ્યો. જેમણે તેની એ અપૂર્વ કાર્યકુશળતા જોઈ, તેઓ છંદગી પર્વન્ત તેને વિસરી શક્યા નહિ. ”

પ્રસાદની નજર આગળ દુશ્મનો ઉપરાકિપરી મરવા, કપાવા તથા ધરાપર રગદોળાવા લાગ્યા. કોઈનો હાથ, કોઈનો પગ, કોઈનું માથું તો કોઈના અશ્વ પૃથ્વીપર પડી તરફડીયાં ખાવા લાગ્યા. તે વીર પિતાના વીર બાળકની ભીષણ વીરતાને, અપૂર્વ પરત્ક્રમને તથા પ્રમળ વેગને અટકાવવાની તાકાત કોઈ પણ સૈનિકમાં રહી નહિ. બાળકને નજીકમાં આવતો જોઈને સૈનિકો બચભીત બની પલાયન કરવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે સિરોહીના સૈન્યમાં ભીતિનો એટલી બધી સીમાપર્યંત સંચાર થયો કે, રણભૂમિમાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં તેઓ હાહાકાર અને નિરાશા સૂચક શબ્દોનો કરવા માંડ્યા ઉચ્ચાર. છોડો છત્રમંત્ર થઈ અથવા તો વિખરાઈ જઈને કેટલાક સૈનિકો કેવળ પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ કરવાના ઉદ્દેશથી રણભૂમિનો પરિત્યાગ કરી ઇચ્છામાં આવે તે દિશામાં પ્રયાણ કરી ગયા.

અજમેરના સૈન્યનો પણ કચડધાણ વર્ગી ગયો. પચાસ સૈનિકો-
માંથી અર્ધ ઉપરાંત તો મરણને શરણુ થઈ ચૂક્યા. બાકીના જે કાંઈ
જીવતા હતા, તેમાંના કેટલાક પણ ધાયદ્વ થયા હતા. પ્રસાદના શરીરમાં
ઠેકેઠેકાણે જૂદાં જૂદાં અસ્ત્ર શસ્ત્રોના આઘાત થયા હતા અને તે આ-
ધાતના યોગે તેનું આખું શરીર તદ્દન કલાન્ત થઈ ગયું હતું, તેમાંથી
લોહીની અનગલ ધારાઓ વહી રહી હતી. તેમ છતાં પણ તે પોતાની
હિમ્મત હાર્યો નહોતો. તેવી બચંકર સ્થિતિમાં પણ તે શત્રુની પાછળ
ધસી જતો હતો, પરંતુ એવામાં નીલાએ તેને આગળ જતો અટ-
કાવી કહ્યું:—“ વીર પુરુષ ! ધન્ય છે ! તમારા જેવો વીરનર મેં અ-
ત્યાર સુધી આ રાજપૂતાની વીર ભૂમિમાં બીજો એક પણ જોયો નથી.
આ વીરપ્રસૂતિ રાજપૂતાના ભૂમિમાં તમે એક વીર ચૂડામણિ છો.

નમાવી બાહુના બળથી, દશાનન સમ મહાવીરો;
હતા દિગ્પાળ મોટા ને કર્ણ સમ જે મહાધીરો,
અનાબ્યા દાસ શક્તિના, બતાવી તેજનો હીરો;
દિપાન્ધુ નામ ક્ષત્રીનું, હરાવીને મહાવીરો.”

વીર કુમાર ! આજે તમે અમારી રાજકન્યાની રક્ષા કરી છે.
તમારા એ ઉપકારને અમે કદાપિ વિસરી શકીશું નહિ. તમારા તે ઉપ-
કારના સંભારણા તરીકે અમારી રાજકુમારીએ એક અંગુડી આપવાનો
ધરિદ્રો કર્યો છે. મને આશા છે કે, તમે તેમની તે ઇચ્છાને અવશ્ય તૃપ્ત
કરશો જ. ”

આમ કહીને નીલાએ રાજમાલાકર્મિની આંગળીમાંથી એક વીંટી
કાઢીને પ્રસાદને આપી.

આ સમયે ઉર્મિઆલા શર્મથી સંકોચાઈને નીચું મુખ કરી ઉભી
રહી. નીલાએ કહ્યું:—“ રાજપૂત વીર ! નાસતા શત્રુનો પીછો કરવો

છોડીને હવે રાજખાલાનું રક્ષણ કરવા માટે અહીંજ ઉભા રહે'. શૃંગા-
લની પેડે નામેલા શત્રુની પૂંક પકડતી એ વીરજનોનો ધર્મ નથી, માટે
એ તમારા વિચારનો પરિત્યાગ કરો. રાજકુમારીની ઇચ્છા અસારે તમને
પોતાની પાસે જ રાખવાની છે. કારણ કે, દુશ્મનો કદાચ ધડીએ ચઢી
આવશે એનો કશો નિર્ધાર નથી. માટે આવા સમયમાં સાવચેત રહે-
વાની ખાસ જરૂર છે. કેમ, તમને આમ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારની
અડચણ તો નથી ને ? હું ધારું કે, એક અબળાના રક્ષણાર્થે જે
પુરુષે આટલું બધું સાહસ વેઠ્યું છે, તે પુરુષ આ વિષયમાં પણ અવશ્ય
સહાનુભૂતિ જ પ્રદર્શ કરી બતાવશે."

આ સમયે રણક્ષેત્રમાં એકાએક એક પ્રકારનો કોંઝાહવા થતો
સંભળાયો. એ કોલાહલનું કારણ જાણવાના ઉદ્દેશથી સર્વ સૈનિકે તથા
અન્યાન્ય જનોએ પાછું વાળી બેઠું. તે વખતે તેમને જણાયું કે,
પ્રથમ જણાવેલા પહાડ પાસે જ્યાં અજમેરનો અધિપતિ મહારાજ
શૂરસિંહ માત્ર સાતસો સૈનિકો લઇને હજારો શત્રુ સૈનિકોની ગતિને
અટકાવવાની કોશિશ કરી રહ્યો હતો, ત્યાંઆગળ કોઈ એક અનર્થ
પાત વ્યાપી ગયો છે. જે સ્થળે રાજકુમારી ઉભી હતી, ત્યાંથી એ નાનો
પહાડ કાંઈ વધારે દૂર નહોતો. રાજકુમારી, પ્રસાદ તથા તેની આસ-
પાસનાં માણસો તરત જ જાણી ગયાં કે, જાણે એ પહાડ પાસેના
અજમેરી સૈન્યમાંજ અસ્પષ્ટ હાહાકારનો ધ્વનિ ઉત્પન્ન થવા પામ્યો છે.
ત્યારપછી રાજકુમારી એક પ્રકારના અત્યંત ભયથી ભયભીત થઇને
વ્યાકુળવાથી પ્રસાદ તરફ બેઠી કહેવા લાગી:—"પ્રસાદ, મારા પિતા
પર કોઈ ભારી આફત આવી પડી હોય તેમ જણાય છે. માટે કૃપા
કરી તેમને સહાયતા કરો. જે અસારે તમે સહાયતા નહિ કરો, તો
અજમેરનો ભાગ્યરતિ સદાને માટે અસ્ત થઇ જશે તથા સિરોહીનો

વિજયી વાવટો અજમેરના દુર્ગપર વિજયના રંગના ગર્વથી ફલાઈને
શરકવા માંડશે. જાઓ, કૃપા કરી તેમને સત્વર સહાયતા કરો. ”

પ્રસાદે કહ્યું:—“ પરંતુ તમે સર્વને નિઃસહાય સ્થિતિમાં મૂકીને,
અહીંથી જવાની મારી બિલકુલ ધ્વંષિત નથી. કદાચિત્ત ન કરે નારાયણને
કાંઈક વિપરીત પ્રસંગ આવી લાગે, તો તે અપયશનું કલંક મારા
શિરપર જ ચોંટે, તેવો સંભવ છે. રાજદુહિતા ! તમે નિશ્ચિંત રહો,
હું થોડીવાર પછી તમારા પિતાને અયાવવાની પણ કોઈ કિતમ રીત
શોધી કાઢીશ. ”

રાજકુમારીએ કહ્યું:—“ અમારી ચિંતા કરવાનું કશું કારણ નથી.
અમે કોઈ સહી સલામતી ભરેલી જગાએ જઈને અમારું સંરક્ષણ
કરીએ છીએ. વળી એક ક્ષત્રિય તનયા જ્યારે યુદ્ધનું નામ સાંભળીને
આવી કાયરતાને દર્શાવે તો તેના જેવી બીજી શોચની વાર્તા પણ કંઈ
કહી શકાય ? હું મારું તનુનું બલિદાન આપીને પણ શત્રુઓના પ્રયત્ન
વેગને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. વીર પિતાની પુત્રી તરીકેનો પરિચય
કરાવી આપીશ. રણભૂમિમાં ઉભેલી રાજતનયા જ્યારે બીરુતાને હૃદયમાં
ધારણુ કરશે, તો પછી વીરતાનો સંભવ જ ક્યાંથી રાખી શકાશે.
જાઓ, તમે નિશ્ચિંત ચિત્તથી તેમને સહાયતા કરો. હું શત્રુઓને પહોંચી
વળીશ, તેમને ખેદાન મેદાન કરીશ. કારણ કે હું:—

શત્રુ નિશાચર કાપવા કાળી સમી વિકાળ છું;
પાપી પ્રપંચી પીડવા હું કાળ કેરી કાળ છું;
ધર્મ, નીતિ, ન્યાયને ગુણુતણી રખવાળ છું;
હણવા સદા અન્યાયને હું સિંહકેરી બાળ છું;
તત્વાર તૂટે શિર પરે તોયે નહિ ડરનાર છું;
બુદ્ધી અતે નીતિ તણા હરનારની હણનાર છું.”

ત્યાર પછી પ્રસાદ શક્ત વીસ ઘોડેસ્વારોને લઈને અંજમેરના અધિપતિની સહાયતા માટે એકદમ રવાના થયો. અંજમેરરાજ તે વખતે ખરેખર આક્રમક આવી પડ્યો હતો. અસીમ શક્તિ અને સાહસપર આધાર રાખી તે સમયે રાજ શરસિંહે એકલાએ શત્રુના વ્યૂહને ભેદીને તેના મધ્ય ભાગમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. અંજમેરનું સૈન્ય પોતાના રાજની રક્ષા કરવાના ઉદ્દેશથી આગળ વધી રહ્યું હતું પરંતુ દુશ્મનોના પ્રયત્ન વેગથી તેને પાછા હઠવું પડ્યું હતું. કેવળ કેટલાક વીરવાન સૈનિકોએ જ તેમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તે બગવાન પુરુષોજ રાજના પડખામાં તથા પાછળના ભાગમાં રહીને તેની રક્ષા કરી રહ્યા હતા. પરંતુ તેઓ પણ એક પછી એક ધરાશાયી થવા લાગ્યા હતા. શત્રુ પક્ષવાળાઓએ રાજને પોતાના બંદીવાન બનાવી લેવાનો જ નિર્ધાર કરી લીધો હોય, એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું. થોડી વારમાં અંજમેરના સૈન્યમાં ભારી ખળ-બળાટ મચી ગયો. અસીમ વીરત્વની સાથે પુનઃ કેટલાક અંજમેરી સૈનિકોએ રાજની રક્ષા કરવાની આશાથી શત્રુના વ્યૂહમાં પ્રવેશ કર્યો. પરંતુ તેઓ પણ ધીમે ધીમે પૃથ્વીમાતાની ગોદમાં સુખન લેવા લાગ્યા અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો મરણને શરણુ થઈ ગયા. રાજનું શરીર શસ્ત્રના પ્રહારથી છેદાઈ ગયું હતું અને તેમાંથી લોહીની ધારાઓ વહી રહી હતી. તેનું શરીર છેક અવસન્ન થઈ ગયું હતું. એ સમયે પ્રસાદ વીરનાદથી તદ્વારનો આઘાત કરી શત્રુના વ્યૂહને છિન્ન વિચ્છિન્ન કરતો આગળ આવી લાગ્યો, તથા અંજમેરપતિને પાછળ રાખીને શત્રુની સ્થામો નર્ઈ હમો રહ્યો. તેની પાછળ ઘણા ઘણા અંજમેરી સિપાહીઓ આવીને રાજની રક્ષા કરતા ઉભા રહ્યા. પ્રસાદની તદ્વારના ધાવથી આક્રમણ કરનારાઓમાંના કોઈના કપાયલા હાથ, કોઈનું કપાયલું મસ્તક ઘડાઘડ શબ્દો ધ્વનિ કરતાં જમીનપર પડવા લાગ્યા. રણભૂમિમાં નર-

માંસ, નરકકાલ અને નર અસ્થિના ઢગલા થયા. લોહીની નીકો વહી ચાલી. રક્તના પ્રયજ પ્રવાહમાં મનુનાં મસ્તકો તણાવા લાગ્યાં. દશ્ય ધણુંજ બિહામણું બની ગયું. કાયર પુરુષો તો એ બીષણ દશ્યને જોતાંની સાથેજ કમ્પિત થઈને ખૂણા ખોચરાનો આશ્રય શોધવા લાગ્યા. વીરપુરુષોનો એ જોઈને ઉત્સાહ વધી ગયો, તેઓ ઉન્મત્ત બની કર્મ કરવાલ ધારી તાંડવનૃત્ય કરવા લાગ્યા. ઉભય પક્ષના યોદ્ધાઓ રિપુના વધુને વિદારવાનો મુયોગ શોધવા લાગ્યા. મરવું અને કાં મારવું એજ નિશ્ચય કરી સમસ્ત રાજપૂતો કેસરીયાં કરી તૂટી પડ્યા. વીરતાની પરીક્ષા આપવાના ઉદ્દેશથી વીરજનોએ જીવનની આશા ત્યાગી દીધી. શાશ્વત અને ચરમ પદને પામેલા મૃત્યુએ પોતાની ભયંકરતાનો પડદો છવરાવી દીધો. અમુરકુલનિકંદિની, ભવભયહારિણી, જગતાપનાશિની આમુંડા અથવા રણદેવી પણ હાથમા ખરપર ધારી માનવ હૃદયના રક્તનું બલિદાન લેવાના હેતુથી રણભૂમિમાં આવી ઉપસ્થિત થઈ, પિતા, માતા, ભગિની, બંધુ, બાંધવ પ્રતિની માયા-મમત્વનો સર્વ રણપ્રિય નરોએ પરિત્યાગ કરીને ‘અર્થ સાધયામિ વા દેહં પાતયામિ’ મંત્રનો સ્વીકાર કરી લીધો. શૂરાઓનો સંગ્રામ જોવાની અભિલાષાથી આકાશના આવરણમાં અંતરિક્ષ રહીને દેવમંડળ પણ પોતપોતાનાં વિમાનો સહિત ઉપસ્થિત થયાં. વીસ વર્ષની બાળવયના પ્રસાદનું પરાક્રમ જોઈ વસુધા પ્રસન્ન થઈ, દશેદિશાઓમાંથી તેની પ્રશંસાના શબ્દો સુણાવા લાગ્યા. સિરોહીના દેવડાએ તથા અજમેરના અજિત ચોહાણુ યોદ્ધાઓએ પ્રસાદની વીરતાને ધન્યવાદ આપી ગંભીર અને ઘોર નિનાદથી બ્યોમ મંડળને વિદીર્ણુ કરવાનો પ્રારંભ કરી દીધો. સર્વ સૈનિકોના હૃદયમાં શૂરતાના ઉછાળા ઉછળવા લાગ્યા. ઉભય પક્ષ પોતપોતાના ખરા રંગપર આવીને વિજય દેવીની પ્રાપ્તિના અભિપ્રાયથી ધોરતમ સંગ્રામમાં પ્રવૃત્ત થયા.

રણુવાદ્યો બમણા કે ચાર ગણા વેગથી વાગવા લાગ્યાં. સર્વે 'મારો, કાપો, સંહારો' ના ગગનભેદક ભીષણ શબ્દો સંભળાવા લાગ્યા. અગણિત યોધધૂજનો ઉન્મુક્ત કૃપાણુ ધારી, રક્ત પિપાસુ વ્યાઘ્રની પેઠે પ્રતિપક્ષના વપુમાંથી ઉષ્ણ રૂધિરની ધારાનો પાત કરવાનો ઉપક્રમ કરવા લાગ્યા. ધરા ધૂજવા લાગી, વાયુ ઉન્મત્ત બની ગયો, આકાશ કંપવા લાગ્યું અને પર્વતો શિખરો સહિત ડોલવા લાગ્યા.

રહામે અમંપ્ય શત્રુઓ કરાળકાળનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ઉભા હતા, છતાં પણ પ્રસાદ તેમનો લેશમાત્ર પણ ભય રાખ્યા વિના મદોન્મત્ત કેશરીની પેઠે તેમની સન્મુખ ઝખૂમી રહ્યો હતો. પ્રસાદને માર્યા સિવાય શત્રુઓથી રાજ બણી એક ડગલું પણ આગળ ભરી શકાય તેમ નહોતું. પાંચ સાત સૈનિકોએ એકી સાથે પ્રસાદપર આક્રમણ કર્યું; પરંતુ પ્રસાદની અદ્ભુત અશ્વચાલનાની કુશળતાના યોગે તેમની સર્વ એષ્ટા વ્યર્થ થઈ. પ્રસાદ ફરતો ફરતો ધીમે ધીમે શત્રુઓનાં મસ્તક છેદવા લાગ્યો. તેનો અશ્વ કોઈ વેળાએ દક્ષિણમાં દોડતો તો કોઈ વેળાએ ઉત્તરમાં દોડતો હતો. ઘણીવાર એમ પણ બનતું હતું કે, જ્યારે દુસ્મનો અન્ય વ્યવસાયમાં ગુંથાયા હોય, ત્યારે એકદમ તેનાપર ધસી જઈને તે તેમને કચડી નાખતો હતો, તેની એમેર ફરતી તસ્વાર ક્વચિત્ કોઈના મસ્તક પર જઈ પડતી હતી. તો ક્વચિત્ કોઈનું વક્ષઃ વિદીર્ણું પણ કરી નાખતી હતી. ક્વચિત્ કોઈનો અશ્વ ધાયલ થતો હતો તો ક્વચિત્ કોઈનો ઊંચો હાથ કપાઈને દૂર જઈ પડતો હતો. તેની લાંબી તસ્વારને કોઈ પણ મનુષ્ય જોઈ શકતું નહોતું. તે ઘણા જ વેગની સાથે ફરતી હતી. બન્ને સૈન્યો અજ્ઞયખીથી સ્તબ્ધ બની પ્રસાદની અપૂર્વ અસિચાલનાનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા. રાજા શૂરસિંહ ધારતો હતો કે;—“આ પહેલાં મેં મારા જીવનમાં આવી અસિચાલના, આવી કુશળતા, આવી વીરતા અને

આવી નિર્ભયતા કદાપિ જોઈ જ નહોતી. હા—આજથી ઘણા દિવસ પહેલાં એક પુરુષનું પરાક્રમ જોયું હતું, તે પુરુષ પણ અત્રૌકિક અને અદ્વિતીય વીર નર હતો. તેમ છતાં પણ તે આવો ચાલાક અને તેજસ્વી તો નહોતો જ. આજે આ વીર કુમારે પોતાની પ્રચંડ વીરતાના યોગે સમસ્ત વિશ્વજ્ઞાંડને વિભ્રમિત કર્યું છે. હું જેને વિશ્વાસઘાતક ધારતો હતો, તે ખરેખરો વશદાર નિવજો છે. હાય! મેં એક અમૂલ્ય મણિને પથ્થર માની લેવામાં અત્યાર સૂધી કેવળ એક પ્રકારનો ભયંકર પ્રભાદ જ કર્યો છે. કેશરીના તનયને શૂંગલ ધારવામાં મેં ભારી અન્યાય કર્યો છે. આ પુરુષે જે પરાક્રમ દર્શાવીને માંડે રક્ષણ કર્યું છે, તેના તે ઉપકારનો બદલો મારાથી કદાપિ વાળી શકાય તેમ નથી. આહા! કેવું એનું અંગ વળે છે! કેવી ચાલાકીથી તે યુદ્ધ કરે છે. ધન્ય છે! વસુંધરાના ગૌરવમંદિત સંતાન, તને અનેકધા ધન્યવાદ ઘટે છે.”

પ્રસાદની સ્હામેનો કેટલોક ભાગ સાફ થઈ ગયો. પ્રસાદના વીર્યથી ભયભીત થઈને કેટલાક સૈનિકો પાછા હઠી ગયા. તે સમયે એક સિરોહીના સૈનિકો બહોં ઊપાડીને પ્રસાદના શરીર બણી તાક્યો. પ્રસાદે તરત જ તે જાણી ગયો અને પોતાના શરીરને સંભાળીને જસ પાછો હઠી ગયો. એથી પેલા સૈનિકે ફેફલો બહોં પ્રસાદના પગમાં ન વાગતાં તેના અશ્વના મસ્તકમાં ખૂંચી ગયો. એ જોઈને પ્રસાદ અશ્વના જમીન પર પડતાં પહેલાં જ એકદમ ફેફલો ભારી નીચે જઈ પડ્યો. ત્યાર પછી એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તેણે બહોં ફેંકનાર સૈનિકના બે ટુકડા કરી તેના અશ્વને પોતાના અધિકારમાં લઈ લીધો તથા થોડી વારમાં જ તે તેના પર સ્વાર થઈ ગયો. તેની આવી તીવ્ર ગતિ તથા સ્ફુર્તિ જોઈને અજમેરી સૈનિકોએ “કાલી માતાનો જય”ના સ્વરથી દિગ્મંડળને કંપાવી મૂક્યું.

સમીપમાં ઉમિંચાલા પોતાની શ્વેતા અને નીલા નામક ઉભય સહચરીઓથી ઘેરાઈને આ અદ્ભુત વીરત્વનું અવલોકન કરી રહી હતી. નીલાએ પૂછ્યું:—“કેમ રાજ્યાલા! શા વિચારમાં પડી ગયાં છો વાર?”

ઉમિંચાલાએ જવાબ આપ્યો:—નીલા, આતું વીરત્વ મનુષ્યમાં કદાપિ સંભવી શકતું નથી. ખરેખર, આ કોઈ દેવતા જ છે. અંજમેરની પવિત્ર ભૂમિની સ્વતંત્રતા સાચવી રાખવા માટે જ એણે આ વસુધાપર જન્મ ધારણ કર્યો છે. એની અઘોરિક વીરતા જોઈને મારા મુખમાંથી પ્રશંસાના શબ્દો સહજમાં જ નીકળી જાય છે. રાજપૂતાની રણભૂમિમાં ઘણા ઘણા વીરપુંગવો પોતાના પરાક્રમનો પરિચય કરાવી ગયા છે. ઇતિહાસ તથા દંતકથાઓ પણ અનેક વીરોનું સ્મરણ કરાવી રહી છે, તે સર્વ વીરશ્રેણીમાં આ વીરબાળકનું સ્થાન સર્વાંગજ આવે તેમ છે. જો આ તરુણને વીરત્વનો અવતાર કહેવામાં આવે તો પણ તેમાં કશોય પ્રત્યવાય નથી. કારણ કે, એની આજની વીરતાએ તો અવધિ જ કરી ખતાવ્યો છે.”

અંજમેરનું સૈન્ય પ્રસાદના શૌર્યથી પ્રેતસાહિત થઈને ધીમે ધીમે ગુમાવેલા સ્થાનોને પાછાં મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. શૂરસિંહ, સૈન્ય સહિત આગળ વધવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. મોટે ભાગે અંજમેરના સૈન્યે જ તે સમયે યુદ્ધ કરવાનાં યોગ્યસ્થાનો પ્રાપ્ત કર્યાં. પ્રસાદે એકવાર ચોમેર દૃષ્ટિ દોડાવીને યુદ્ધક્ષેત્રને જોઈ લીધું. તેણે જોયું કે, સિરોહીનું સૈન્ય જો કે સહજ પાછું હટ્યું છે, તથાપિ તેની સંખ્યા અંજમેરના સૈન્યના કરતાં ઘણી જ વધારે છે. જો બહારથી કાંઈ પણ સહાયતા નહિ મળી શકે, તો જયની આશા ઘણી જ ઓછી રાખી શકશે. નજીકમાં જયન્તકુમાર સમાન સંખ્યાના પ્રતિસ્પર્ધી સિરોહીના

સૈન્યથી આત્મરક્ષા કરવામાં રોકાયેલો હતો; તેથી તેના તરફથી કોઈપણ પ્રકારની સહાયતા મળે તેવી આશા રાખી શકાય તેમ નહોતું. ઉત્તરમાં અજમેરી સૈન્ય પાછું હઠવા માંડ્યું હતું, તેથી તે સ્થળે પણ અમુક સહાયતા મોકલવાની ખાસ જરૂર હતી. આ સર્વ બાબતોનો વિચાર કરી પ્રસાદ સહજ ચિંતાતુર થયે. જ્યાં જ્યાં યુદ્ધ થતું હતું, ત્યાં ત્યાં તે ચિતિત ચિત્તમાંથી છૂટકારો મેળવીને યુદ્ધ ક્ષેત્રને ખરાબર જોવા લાગ્યો. તપાસ કરતાં તેને જણાયું કે, સિરોહીનું સૈન્ય ઘણી જ સુંદર રીતે ગોઠવાઈ ગયું છે. અમે પ્રથમ જ જણાવી ગયા છીએ કે, તેના હથિયારબંધ સૈનિકોની સંખ્યા લગભગ બાર હજાર ઉપરાંતની હતી. બન્ને સૈન્યો સંખ્યામાં સરખાં હતાં. પરંતુ સિરોહીનું સૈન્ય એવી કુશળતાથી રક્ષાઈ ગયું હતું કે, જ્યાં જ્યાં લડાઈ ચાલતી હતી, ત્યાં ત્યાં સિરોહીના સૈન્યની સંખ્યા જ પ્રબળ જોવામાં આવતી હતી.

બૂલની બહારના વિભાગમાં કેટલાક અજમેરી સૈનિકોએ લડાઈ કરવાનું સ્થાન અને સગવડ મેળવી હતી. પ્રસાદે તેમની પાસે જઈને કહ્યું:—“કેમ શૂરા સુમટો! યુદ્ધનો રંગ કેવોક જણાય છે? ભવિષ્યમાં કયા પક્ષનો વિજય અથવા પરાજય થશે, એ ત્રિપયમાં તમે કોઈ પણ કલ્પના કરી શકો છો ખરા કે?”

એક અનુભવી અશ્વરોહીએ પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે:—“વીરબાળ! જ્યાં તમારા જેવા ભીમ પરાક્રમશાળી પુરુષો વસે છે, ત્યાં પરાજયની સંભાવનાની કલ્પના પણ શી રીતે થઈ શકે? કેશરીસિંહને કંપાવનારા કાળસમા વિકરાળ પુરુષ? મને તો સ્પષ્ટ ભાસે છે કે, વિજયનો રંગ આપણા પક્ષને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે. કારણ કે, તમારી અનુપમ વીરતાના થોભે અમારી મૃત થયેલી વીરતા પણ સંજીવિત થઈ છે. હવે અમે અમારા રાજના વિજય સિવાય અન્ય કોઈપણ ઇચ્છતા નથી.

નિજ દેશના કદ્યાણુ કાજે પ્રાણુ સર્વે આપશું;
 બંધન બધાંયે દેહનાં જડમૂળથી અમ કાપશું;
 માયા અને મમતા તણી આસક્તિને તો ત્યાગશું;
 કર માંહીં કરવાલ ધારી, રિપુ પ્રાણુને સંહારશું;
 વરમાળ વિજયી અમ ભૂપતિના કંઠમાં આરોપશું;
 ધરીને ધ્વજ અમ ભૂપતી સહુ સ્થાનમાં ફરકાવશું. ”

આ સાંભળી પ્રસાદે અત્યંત આનંદિત થઇને કહ્યું:—“ ધન્ય છે, સ્વામી ભક્ત વીર તમને અનેકવાર ધન્ય છે. એક રાજપૂત પુરુષના વિચારો એવા ઉદાત્ત અને સ્વતંત્ર જ હોવા જોઇએ. આજે આ શબ્દોએ મારા હૃદયમાં અપૂર્વ ઉત્સાહનો ઉદ્ભવ કર્યો છે. પરંતુ વીર પુરુષ ! કેવળ પરાક્રમ અને આત્મબળપર જ યુદ્ધના વિજયનો નિર્ધાર રાખી શકાતો નથી. એ વિષયમાં કિંચિત્ અનુમાન શક્તિ તથા આસપાસના સંજોગો જોવાની પણ અગત્ય પડે છે. જૂઓ, અસારના યુદ્ધમાં આપણા પક્ષની સ્થિતિ કેવી શોચનીય થઈ ગઈ છે, તેનો જરા વિચાર કરો. ઉત્તર દિશામાં આપેલું પ્રચંડ યુદ્ધ જોતાં આપણા પક્ષનો પૂર્ણ પરાભવ થવાનાં લક્ષણો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. ઠેક ઠેકાણે અજમેરી સૈનિકોનો કચડધાણુ નીકળતો જોવામાં આવે છે. આવા વિલક્ષણ સંજોગોમાં કેવળ આત્મબળ પર વિશ્વાસ રાખવાથી પરિણામ વિપરીત આવવાની સંભાવના રહે છે. હવે જો અજમેરના સૈનિકોને યોગ્ય સહાયતા તથા પ્રોત્સાહન નહિ આપવામાં આવે તો વિજયરંગ દુશ્મનના ભાગ્યમાં પલટાઈ જશે. અસારસૂઝીની આપણી કરી કારવેલી મહેનત માટીમાં મળી જશે અને અજમેરના અધિપતિને શત્રુના હાથના ગુલામ થવું પડશે. ”

અશ્વારોહીએ કહ્યું:—“ હેં આ શું ? આપણું સૈન્ય તો પાછળ

હઠતું આવે છે, દુશ્મનો વેગપૂર્વક આગળ વધતા જણાય છે. રાજપૂત વીર ! તમારું કહેવું સંપૂર્ણ રીતે સત્ય છે. મારી કલ્પના બૂલ બરેલી છે. પણ હવે એ દુર્દાન્ત દુશ્મનોના દુર્દમનીય વેગને અટકાવવાનો શો છે ધલાજ ? ”

પ્રસાદે કહ્યું :—“ ધલાજ ! ધલાજ એક નહિ પણ અનેક છે. પરંતુ તે ધલાજ કરતાં પહેલાં આપણા પક્ષની થતી ખુવારીનું બરાબર નિરીક્ષણ કરી લો. જૂઓ, વચ્ચે જૂઓ, આજૂબાજૂમાં જૂઓ. જ્યાં ત્યાં કેવળ આપણા સૈનિકોના સંહાર સિવાય તમે બીજું શું જોઈ શકો છો ? અજમેરી યોદ્ધાઓના પતન સિવાય બીજું શું જોવામાં આવે છે ? જો હવે ઝાઝીવાર આવેને આવો પ્રકાર ચાલુ રહેશે, તો તેનું પરિણામ શું આવશે અને વિજયલક્ષ્મી શત્રુના હાથમાં કયી ઘડીએ ચાલી જશે એની કશી પણ કલ્પના કરી શકાતી નથી. ”

“ હા-હા. અનુભવી યોદ્ધા ! તું સર્વ સત્ય જ કહે છે. સૈન્યમાં સર્વત્ર નિરાશાસૂચક હાહાકારના પોકારો સંભળાઈ રહ્યા છે, તે અજમેર પક્ષના સૈનિકો જ છે, એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. ત્યારે હવે શો છે ઉપાય કે જેથી કરી શકાય દુશ્મનોના આગમનમાં બીપણ અપાય ? ”

“ આવો, મારી સાથે આવો. હું તમને હમણાં ને હમણાં જ એનો એક સરળ ઉપાય બતાવી આપું છું. ”

પ્રસાદનાં આ વાક્યોનો ઉચ્ચાર થતાંની સાથે જ સેંકડો સૈનિકો તેની સાથે દોડી નીકળ્યા સર્વના સ્મરણમાં જ હશે કે, જે નાના પર્વતની નજીકમાં અજમેરનો મહારાજ શૂરસિંહ યુદ્ધ કરતો હતો. તે પહાડના દક્ષિણ વિભાગમાં એક નાનું જંગલ પણ હતું. પ્રસાદ જે જંગલમાં ધુસીને સહસા સિરોહીના સૈન્ય પાછળ આવી ઉભો રહ્યો.

અને ઘણા જ વેગ સાથે તેના પર હલ્લો કર્યો. શૂરસિંહ અને પ્રસાદ દ્વારા સિરોહીનું સૈન્ય ક્ષણવાર પણ ટકી શક્યું નહિ. તે છૂટું છવાયું વિખરાઈને જૂદી જૂદી દિશાઓમાં જીવ જવાના ભયથી ન્હાસવા માંડ્યું.

છેવટે રાજા શૂરસિંહ નાસતા શત્રુની પાછળ પડ્યો અને ખીજા બાજુએ પ્રસાદ થોડુંક સૈન્ય લઈને જયન્તકુમારની મદદ માટે દોડ્યો. બન્ને વીર નરોના સૈનિકો પણ વીરતાના ધોર નાદ કરતા શત્રુના ધ્વંસ કરવાના ઉદ્દેશથી અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક દોડવા લાગ્યા.

બહારથી નવીન સૈન્ય દ્વારા જયન્તકુમાર કોઈ પણ પ્રકારની સહાયતા ન મળવાથી થાકીને ધીમે ધીમે પોતાના સૈન્ય સહિત પાછો હટી રહ્યો હતો. એવામાં પ્રસાદે વાયુવેગે આવીને શત્રુની પાસેના એક વિભાગમાં જળરદસ્ત હલ્લો કર્યો. પ્રસાદની તદ્વાર આગળ દુસ્મનો પર દુસ્મનો પડવા લાગ્યા. ક્ષણ વારને માટે સિરોહીનું સૈન્ય સહજ હટી ગયું, પરંતુ થોડી વારમાં તે પાછું ભયંકર વેગથી ધસી આવ્યું. તે સમયે પ્રસાદ પોતાના પ્રાણની કશી પણ પરવાર રાખ્યા સિવાય વક્ર-રેખા સિંહની પેઠે કેવળ શત્રુઓનો મંદાર કરવાના કાર્યમાં જ ગુંથાઈ ગયો. પણ ધીમે ધીમે તેના હાથ થાકવા લાગ્યા. શત્રુના ઉપરાઉપરી થયેલા આઘાતોથી તેનું અંગરક્ષક કવચ ઠેકઠેકાણે છેદાઈ ગયું અને સોહીના પ્રવાહથી તેનું આખું શરીર ભીંજાઈ ગયું. ત્યાર પછી તેનામાં લડવાની શક્તિ રહી નહિ, તેના હાથ છેક થાકી ગયા. આંખો આગળ અંધારા આવવા લાગ્યાં, મસ્તક તથા કમર પણ સ્થિર રહી શકી નહિ. મહાવીર પ્રસાદ પોતાના અશ્વપરથી જમીન પર ગળડી પડ્યો.

અષ્ટમ પરિચ્છેદ

દેવળરાય

“લોકોમાં લાખેણી લાજ, કરે સદા પરમારથ કાજ;
ભિક્ષુકને ન ગણાય ગુલામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ;
અંતરમાં ન ધરે અભિમાન, કદી ધરે નહિ નિંદા કાન;
કરે નહીં દૂષણનું હામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ;

દલપત કાવ્ય.

આજકાલ કરતાં લગભગ છ માસ થયાં, અમેએ તે સ્વર્ગના સૌરભમય પુષ્પસમાન પવિત્ર દેવળનો પરિત્યાગ કર્યો છે. એ અવસરમાં તેની કશી પણ સંભાળ લીધી નથી છ માસ પહેલાં જે દિવસે ભવાની પ્રસાદ પોતાની સ્વતંત્રતાની શાંતિમયી ભૂમિ નિષ્પદ દેશનો તથા પ્રિય રાજધાનો પરિત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો હતો, ત્યારથી દેવળનો વૃત્તાંત ન જણાવવામાં આવે તો ઇતિહાસ પર અમારાથી અત્યાચાર થવાનો સંભવ છે, એમ ધારીને અમે આ સ્થળે તે કાળ પછીની સમસ્ત ઘટનાઓનો સાંગોપાંગ ઉલ્લેખ કરવાનું ઉચિત ધારીએ છીએ.

બાતા ચાલ્યો, પરંતુ દેવળ પોતાના તે પરમ પ્રિય બ્રાતાની વાટ જોતો બેસી રહ્યો. વૈદ્ય તેનાં જખમો પર ઔષધનો દોષ કરવા આવ્યો. દેવળે તેમાં બાધા નાખી પ્રથમ જનાર્દનના શરીરની પરીક્ષા કરવાની આજ્ઞા કરી. વૈદ્યે સારી રીતે પરીક્ષા કરી જોયું કે, જનાર્દનના પ્રાણ હજી સૂઝી વિદ્યમાન છે, તેના શરીરનું સમસ્ત ચૈતન્ય હજી નષ્ટ થવા પામ્યું નથી. જખમમાંથી બહાર દોહી બંધ કરી વૈદ્યે તેના પર ઘસ-ઘસ ઔષધનો દોષ કરાવ્યો, ખાસ કરીને એક ઔષધને તેનાં નસદોરો

દ્વારા સૂંઘાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. કંઠમાં પણ ઔષધનાં જે ચાર બિન્દુઓ રેડવામાં આવ્યાં. આ સર્વ ઉપચારના યોગે ધીમેધીમે જનાર્દનના શરીરમાં શ્વાસનિઃશ્વાસનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો; પરંતુ ચૈતન્યનો સંચાર થયો નહિ. બીજો દિવસે તેને સંપૂર્ણ જ્વર શરૂ થયો. અને તેની સાથે સાથે બકવાદનો આરંભ પણ થઈ ચૂક્યો. એકાંત ગૃહમાંની એક ઉત્તમ શય્યામાં જનાર્દનના શરીરને રાખવામાં આવ્યું, તથા તેની સેવા ચાકરી કરી કરવા માટે ઘટતો બંદોબસ્ત કરવામાં પણ દેવળરાયે કશી કચાશ રહેવા દીધી નહિ. દેવળની આરાધી, તે ઓરડામાં ફક્ત વૈદ્ય અને એક વિશ્વાસુ નોકર સિવાય બીજા કોઈને પણ જવાની સખ્ત મના કરવામાં આવી.

આ તરફ યુવરાજની વાટ જેવામાં દેવળરાયે મધ્યાન્હપર્યંત નાના પ્રકારની દુશ્ચિન્તાઓમાં પોતાનો સમય વ્યતીત કર્યો. મધ્યાન્હ પછી યુવરાજની તપાસ માટે રાજપ્રામાદમાં તેણે એક અનુચરને મોકલ્યો; પરંતુ સાંધી કોઈ પણ પ્રકારનો સંતોષકારક ઉત્તર મળ્યો નહિ. પ્રહરી-ઓએ કહ્યું:—“ તેઓ મહાલયમાં આવ્યા હતા ખરા, પરંતુ તરત જ પાછા ચાલ્યા ગયા હતા. ”

બીજો દિવસે સવારે ગભરાયલો દેવળ પોતાના પિતા પાસે દોડ્યો ગયો. તેણે પિતાના પગ પકડી રડીરડીને ભાઈની ભિક્ષા માગી, પણ અનંતરાયના કઠિન વજ્ર જેવા હૃદયપર તેની કશી પણ અસર થઈ નહિ. દયાને બદલે તેના હૃદયમાં વિષમહલાહલનો સંચાર થયો. વિષધર નાગે સાક્ષાત્ કાળનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું. અનંતરાયે રડતા બાળકને લાત મારી દૂર ફેંકી દીધો.

દેવળ પથારીવશ થયો. તેના શરીરપરનાં જાખમો તૂટીને શરીર-લોહીની ધારાઓ વહેવા લાગી. જ્વર, વિકાર, બકવાદ આદિ અનેક

ભયંકર રોગોએ આવીને તેના સુકુમાર શરીરપર પોતાનો સંપૂર્ણ અધિકાર સ્થાપી દીધો. પ્રલાપમાં કેવળ બ્રાતાનું નામ, ચૈતન્યનો હૃદય થયા પછી પણ તેના જ નામનું રટણ અને નિદ્રા અથવા સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ બ્રાતાની જ ઝંખના તે નિર્દોષ અને સરલ બાળકે આરંભી દીધી.

એક દિવસ જ્યારે દેવળરાય પોતાના શરીરનું સઘળું ભાન ભૂલીને જીવન મરણના સધિસ્થળમાં આવી ઉભો રહ્યો, ત્યારે અનંતરાય પુત્રના મસ્તક પાસે આવી ઉપસ્થિત થયો. તે મર્દન થયેલા પુષ્પ જેવા સુંદર મુખને જોઈ પિતાનું હૃદય રડી પડ્યું. તેણે પોતાના મનમાંજ વિચાર્યું કે;—“હાય ! જે પુત્રના હિતની આકાંક્ષાથી સરળતાના અવતારરૂપ ભવાનીને મેં દેશપાર કર્યો, મારાં કુટિલ કારસ્થાનના ચક્રમાં પીસી નાખ્યો, તે પુત્ર તો અત્યારે સમસ્ત રાજ્ય, વૈભવ અને સત્તાનો પરિત્યાગ કરીને પરમાત્માના રાજ્યમાં પ્રયાણ કરવાને તૈયાર થયો ? અરેરે ! મારો સર્વ પરિશ્રમ વૃથા ગયો ! કરેલાં કુકર્મો અને શયતાનને પણ શર્માવે તેવાં મારાં ભીષણ પડ્યંત્રો નિરર્થક નિવડ્યાં ! હવે મારી શી દશા થશે ? મને પોતાને તો આ રાજ્યની લેશ માત્ર પણ સ્પૃહા નહોતી અને હજી પણ નથી. કારણ કે, હું તો હવે મૃત્યુના અધિકારમાં જવાની ગતિને પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યો છું. મેં જે કાંઈ કર્યું હતું, તે કેવળ આ પુત્રને માટે જ. પણ હાય ! તે તો મને છોડીને ચાલ્યો જવા માગે છે. ભવાનીના સ્નેહે એને એટલોબધું આધીન બનાવી દીધો છે કે, તે હવે તેની પ્રાપ્તિ વિના કોઈ પણ પ્રકારે આ અવનીપર પોતાના વપુને ધારણ કરી જીવિત રહી શકે તેમ નથી. હાય—અફસોસ !

“દગાબાજ ગઘ ચાલી, થયું છે ભાગ્ય આ કાણું;

ગુમાવા હાર હૈયાનો, ખરે આવ્યું જ આ ટાણું;

કર્કાંતાં કામ મેં કાળાં, થયાં છે તે બધાં વૈરી;
તનયના પ્રાણ હરવાને કરી છે હાય ! તૈયારી;
ગઠ ખરબાદ મેહનત ને રથું છે આંખમાં પાણી;
વિલક્ષણ કાળની માયા, ખરી એ વાત મેં જાણી.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી અનંતરાયે રાજવૈદ્યને ઉદ્દેશીને રડતાં રડતા જ પૂછ્યું:—“ કેમ, વૈદ્યરાજ, બાળકના જીવનના સંબંધમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે વાર ? ”

રાજવૈદ્યે જવાબમાં જણાવ્યું કે:—“ મહારાજ સ્થિતિ તો બચકર ભાસે છે, તથાપિ યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદના સંમિલનથી એને સંપૂર્ણ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થવાની સંભાવના રાખી શકાય છે. કારણકે, તેમના વિયોગથી જ દેવળરાયકુમારની આવી સ્થિતિ થવા પામી છે. પણ હવે જો એનો સાક્ષાત્કાર થશે તો, કુમાર અદ્ય અવધિમાં જ આરોગ્ય થઈ શકશે, એવી મારી દઢ માન્યતા છે. ”

ફરીવાર યુવરાજનું નામ ! બળતા નિગરમાં ધીની આહુતિ ! વિદગ્ધ હૃદયમાં નવીન સંઘર્ષણ ! આ સર્વ કારણોથી અનંતરાયે અત્યંત ક્રોધિત થઈ પોતાનું મુખ પાંચું ફેરવી લીધું. થોડીવાર પછી તેણે ફરીવાર દેવળરાયના મુખ તરફ જોયું. તે સમયે તેને જણાયું કે, એક પ્રકારના પવિત્ર હાસ્યથી દેવળનું મધુર મુખ પ્રકુશિત થઈને પવિત્રતાની ધારા વર્ષાવી રહ્યું છે ! દેવળરાયે હસતાં હસતાં કહ્યું:—“ ભાઈ ભવાની ! અહા ! હું અત્યારે શું સુખમય દ્રશ્ય જોઈ રહ્યો છું. તમારી આ નવીન મનોહારિણી મને તમારા કરતાં પણ વિશેષ સુંદર ભાસે છે. એનો રાજરાણીનો વેશ મને અતિ અત્રૌકિક આનંદ આપે છે. છે. તમે દંપતિને આવું અપૂર્વ સુખ અનુભવતાં જોઈને મારા હૃદયનો

અવધિ થાય છે, મારી હૃદયવીણા આપોઆપ આનંદના મધુર ગાનો ગાઈ ઉઠે છે:—

“ સંસારના આ રાજ્યમાં સુખી રહો તમ દંપતિ,
પ્રસરાત્રી ધારા પ્રેમની, પામેા સુકીર્તિને અતિ;
વિજયી થઈ અવની વિષે, ધારો સુનીતિની ગતિ,
મમ મન તણી એ આશ છે થાઓ તમે પૃથ્વીપતિ. ”

દેવળના મુખમાંથી આવા શબ્દો સાંભળી તથા ભવાનીપ્રસાદ પ્રતિની અપૂર્વ પ્રીતિ જોઈ અનંતરાયનું અંતર ક્રોધની ભીષણ જ્વાળાથી સળગી ઉઠ્યું. અનંતરાય ખીજું બધું સહન કરી શકે તેમ હતો, પરંતુ યુવરાજનું નામ, યુવરાજની વાર્તાને સહી શકે તેમ નહોતો. ભવાનીના નામનો ઉચ્ચાર થતાંની સાથે જ તેના રોમેરોમમાં દ્વેષ અને ઘ્રણાનો અગ્નિ પ્રદીપ્ત થઈ જતો હતો. છેવટે અનંતરાય અત્યંત ક્રોધાતુર થઈ તે ઝોરડો છોડીને બહાર ચાલ્યો ગયો.

દેવળરાય ત્યારે એક અપૂર્વ સ્વપ્ન જોતો હતો. તેને દેખાતું હતું કે જાણે તે બન્ને ભાઈઓ અંધકારથી ઢંકાયેલી ઉછરતા તરંગોવાળી એક નદીમાં તરતા તરતા પ્રમળ પ્રવાહના વેગમાં તણાતા જતા હતા. મસ્તકપર વાદળાંથી ઢંકાયેલું કાળું આકાશ દેખાતું હતું, નીચે કાળું જળ ભાસતું હતું અને ચારે તરફ કાળોવાયુ છવાઈ ગયો હોય એવો ભાસ થતો હતો. વાદળાં ગર્જવા માંડ્યા, વાયુ વધવા લાગ્યો અને બન્ને ભાઈઓ ડૂબી ગયા. જળના ગર્ભમાં કોઈએ જાણે બન્ને ભાઈના હાથ પકડીને ચાકવા માંડ્યું. કોઈ પણ વસ્તુ નજરે પડી નહિ, કંઈપણ શબ્દ સાંભળી શકાયો નહિ, કેવળ સ્પષ્ટ અંધકારનું જ ભીષણ સામ્રાજ્ય સ્થપાયેલું દેખાવા માંડ્યું. બન્ને ભાઈઓને ઘણો જ દૂર સૂધી કોઈ અદૃશ્ય વ્યક્તિ ધસડી ગઈ. ધીમે ધીમે પ્રકાશનો ઉદય થયો, તે પ્રકાશ

થોડીવારમાં સંપૂર્ણતાથી દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યો. છેવટે હજારો રવિનાં કિરણોના પ્રકાશથી તેમની આંખો ઝળહળી ઉઠી. બન્ને ભાઈઓએ અજ્ઞયબાની સાથે જોયું કે, એ પ્રકાશ રવિ અથવા ચંદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયો નથી, દીપાવલિમાંથી પ્રદીપ્ત થયો નથી, પરંતુ એ અપૂર્વ આલોક લીરાના સિંહાસનપર આરૂઢ થયેલી એક લોક-લલામભૂતા ભુવનમનો-મોહિની માનસવિમોહિની અનુપમા અંગનાના વંનમાંથી જ પ્રકટ થયો છે.

દેવજો એ જોઈને મનમાં જ કહ્યું:—

ઈન્દુ અને ભાનુ થયા લાચાર છે એ ભાભિનીના તેજથી;

બ્રહ્માંડ આખું ઝળહળ્યું એ મોહિનીની જ્યોતથી:

દેવાંનના શર્માઈને જોઈ રહી એની ગતિ;

કોકિલાના કંડથી એ વિશ્વને કંપાવતી.

સુજલા અને સુફલા ધરામાં માધુર્ય ને વિસ્તારતી;

બ્રાન્તિ અને બ્રમણા બધી એ સુંદરી વિસરાવતી. ”

બન્ને ભાઈઓને સમીપમાં આવેલા જોઈને તે સિંહાસનપર આરૂઢ થયેલી દેવીએ કહ્યું:—“ ભવાનીપ્રસાદ ! હું તમને મારા મનોમંદિરના અધિવાસી બનાવું છું, મારા પતિના પદપર સ્થાપિત કરું છું. આજથી તમે મારા સ્વામી છો, હું તમારાં પવિત્ર ચરણોની દાસી છું. ”

“ થયા છો સાર જીવનના, પ્રભુજી છો તમે મારા;

કરીશ સેવા તમારી હું; ગણીને નેત્રના તારા;

પ્રણયનું દાન આપીને, વહાવીશ પ્રેમની ધારા;

દઈને ફૂલની માળા, તમારી થઈશ હું દારા.

હૃદયનું રાજ્ય આપીને, બનાવીશ રાજવી મારા;

થઈને રાંકડી રૈયત, રહીશ હું પ્રેમથી પ્યારા. ”

આ સાંભળીને ભવાનીપ્રસાદે પૂછ્યું કે:—“ હે સૌન્દર્યેશ્વરી દેવી તું કોણ છે ? ”

“ ભવાનીપ્રસાદ ! મારું નામ ભાગ્યદેવી છે. હું જોને વરૂં છું, તેનું કશ્યાણુ થઈ જાય છે, મારો ભરથાર કદાપિ જગતની વિકંબના-જોથી પીડાતો નથી. વિઘ્નની કોઈ પણ યાતના તેને સ્પર્શ પણ કરી શકતી નથી. ”

આમ કહીને દેવીએ ભવાનીનો હાથ ઝાલી લીધો અને ભવાનીએ પણ તે દેવીનું જ અનુકરણ કર્યું. બન્ને હસતાં હસતાં સિંહાસનપર આવી બેઠાં, તે બેઠેને દેવજી કહ્યું:—“ ભાઈ ! તમારા કરતાં તમારી રાણી વધારે સુંદર છે. તમે પુરુષાર્થ છો અને તમારી રાણી ભાગ્યદેવી છે. ખરેખર:—

પુરુષ પુરુષાર્થથી બ્રહ્માંડ ભાંગે છે,
અવની અને આકાશ તેથી ત્રાસ પામે છે;
દિશાના પાળ ને દિગંત એનાથી ડોલે છે,
ખરે એ ભાગ્યદેવી પુરુષાર્થ પાસે હાર માને છે.”

દેવળના મુખમાંથી આ શબ્દોનો ઉચ્ચાર થતાંની સાથે જ તેના સ્વપ્નનો પણ અંત આવ્યો.

દેવળરાયે ફરીવાર એક બીજું સ્વપ્ન જોયું. તે સમયે તેને જણાવ્યું કે:—“ જાણે તે બન્ને ભાઈઓ એક ઘેર જંગલમાં મૃગયા કરવા ગયા છે. એક મોટો મૃગ જોઈ, નદ, નદી, પર્વત, જંગલ આદિ સર્વ ઓળંગીને બન્ને ભાઈઓ તેની પાછળ પડી રહ્યા છે, તેમના અનુચરો તેમનાથી ઘણા જ પાછળ પડી ગયા છે. એક અજાત રાજ્યમાં આવીને, મૃગ એક વિશાળ વૃક્ષની ઘટામાં છૂપાઈ જાય છે. તે સમયે બન્ને ભાઈઓ વૃક્ષના કલેવરને વિદીર્ણુ કરીને વૃક્ષને શોધી શોધીને કરીને મૃગનું શીંગ ખેંચીને બહાર આણે છે. એ સમયે મૃગને વાચા ત્રિપન્ન થાય છે અને તે ઉભય કુમારોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે:—“ધુવ-

રાગે ! મને મારશો નહિ. કારણ કે, હવે હું તમારો શરણાગત થયેલ છું. શરણાગતને સંહારવો એ ક્ષત્રિયોના ધર્મથી વિરુદ્ધ છે. ”

ભવાનીપ્રસાદે ખૂંચું:-“ તું કોણ છે ? ”

મૃગે કહ્યું:-“ હું લક્ષ્ય છું, હું સાધના છું અને કર્મ પણ હું જ છું. ”

ભવાનીપ્રસાદે ખૂંચું:-“ જે કહ્યું તો આશ્રય લીધો હતો તે તારું કોણ છે ? ”

એ સમયે સન સન શબ્દ કરતો વૃક્ષરાજ બોલી ઊઠ્યો:-“ હું જ્ઞાન છું. ”

વૃક્ષના એવા શબ્દો સાંભળી દેવળ પથારીપર ઊઠીને બેઠો થઈ ગયો તથા ભયંકર ચીત્કાર કરીને બોલી ઊઠ્યો:-“ જૂઠ્ઠી વાત, તદ્દન જૂઠ્ઠી વાત ! મારો ભાઈ જ સાધના છે, મારો ભાઈ જ કર્મ છે, અને મારો ભાઈ જ જ્ઞાન છે. ”

સ્વપ્ન ભાંગી ગયું. દેવળ હાંફતો હાંફતો ફરીવાર પથારીમાં સૂઈ ગયો.

ત્યારે પછી ત્રણ માસ વીતી ગયા. દેવળે એ ભયંકર માંદગી-માંથી આરામ મેળવ્યો. ધામે ધામે તે સ્વસ્થ થવા લાગ્યો. તેમ છતાં પણ તેનું શરીર તો છેક દુર્બળ જ રહ્યું. તેમાં શરીરમાં ચાલવાની શક્તિ પણ ન રહી. એક દિવસ અપેરે દેવળરાય લાકડીનો ટેકો દમ્બ ધારે ધારે ઓરડાની બારી પાસે ઉભો રહ્યો. પણ ઝાઝીવાર ન ઉભો રહી શકવાથી, છેવટે તે થાકીને નીચે બેસી ગયો. એવામાં જનાર્દન તેની પાછળ આવી ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો:-“ કુમાર ! ”

દેવળે પોતાનું મુખ ફેરવ્યા સિવાય જ કહ્યું:-“ જનાર્દન તમે આવ્યા છો, ખરું સાચું કયું છે. હું તમને જ શોધતો હતો. ઘણા દિવસ

થયાં ભાઈના કશા પણ સમાચાર મળ્યા નથી, તેથી તે સખધી તમારી સલાહ લેવાના જ વિચારો હું કર્યા કરતો હતો. ઇશ્વરકૃપાથી અત્યારે તમે અણચિંત્યા મારી પાસે આવી લાગ્યા છે, એ જોઈને મને ભાઈના કુશળ હોવાના વિશ્વાસમાં સંપૂર્ણ રીતે આશા બંધાય છે. હું વાંદરું કે, ભગવતી ભવાનીના પ્રતાપથી તેઓ જ્યાં હશે, ત્યાં અવશ્ય કુશળ જ હશે. તેમને કોઈ પણ પ્રકારનું સંકટ સહેવું નહિ પડ્યું હોય. ”

જનાર્દન કાંઈક વિચાર કરી બોલ્યો:—“ કુમાર, હું આપની પાસેથી વિદાય લેવા આવ્યો છું. ”

માર્ગપર અચાનક મહડું જોવાથી પથિક જેવી રીતે ચમકી જાય છે, તેવી જ રીતે કુમાર પણ ચમકી ઉઠ્યો અને સ્થિરતાથી કાંઈક વિચાર કરતો ઉભો રહ્યો.

જનાર્દન કહ્યું:—“ કુમાર, જરા વિચારી જુઓ કે, મારે હવે આવી રીતે કેટલાક દિવસ સૂધી સ્તબ્ધ રીતે કોઈ પણ જાતનો પ્રયત્ન કર્યા વિના શાંત બેસી રહેવું વાઝ ? દિવસપર દિવસ વીતતા જાય છે, છતાં પણ યુવરાજના કશા સમાચાર મળતા નથી. ચારે તરફ કોઈ તપાસમંડળ ગયા છે, પરંતુ કોઈ પણ વ્યક્તિ તેમના કશા સમાચાર લાવવાને શક્તિમાન થઈ શકી નથી. હવે હું સ્થિર રહી શકીશ નહિ. કુમાર ! યુવરાજ વિના હવે મને એક ક્ષણ માત્ર પણ રૂંચવું નથી અને તેથી જ તમને કહેવા આવ્યો છું કે દેવળરાય ! કૃપા કરી હવે મને અહીંથી વિદાય આપો. ”

દેવળે રડતાં રડતાં જ કહ્યું:—“ જનાર્દન તમે હજી સૂધી જોઈ તેવા સામ થઈ શક્યા નથી. તમારું શરીર ઘણું જ નબળું થઈ ગયું છે. શરીરની તાકાત બિલકુલ ઘટી ગઈ છે. ઘોડાની પીઠપર બેસવાની પણ હજી તમારામાં જોઈએ તેવી શક્તિ આવી નથી. આવી ભયંકર

અવસ્થામાં હું તમને શી રીતે વિદાય આપી શકું ? માફ મન તમારી આ માગણીને શી રીતે કબૂલી શકે વાર ?”

જનાર્દને કહ્યું:—“કુમાર ! જો હું મારી પ્રતિષ્ઠાના આધારસ્વરૂપ યુવરાજને ન મેળવી શકું, તો પછી મારે મારા આ તુચ્છ જીવનને અવનીપર ધારણ કરી રાખવાનું શું પ્રયોજન છે ? તેમને શોધતાં શોધતાં કદાચ મારા આ શરીરનો ધ્વંસ થઈ જશે, તો તેથી પણ મને કશું દુઃખ ન થતાં ઉલટું એક જાતનું અદ્વિતીય સુખ પ્રાપ્ત થશે. કુમાર ! હવે રાત્રિ દિવસ કુમારના વિયોગના યોગે ઉપજેલી યાતનાને હું હૃદયમાં રાખી શકીશ નહિ. એ યાતના મારાથી હવે જરાવાર પણ સહેવાશે નહિ.”

દેવળરાયની આંખોમાથી દડદડ આંસૂ પડવા લાગ્યાં. તે ધણી જ ઇંધાયલા સ્વરથી કહેવા લાગ્યો:—“જનાર્દન ! જનાર્દન ! તમે જ મારા ભાઈની સ્મૃતિનું એક માત્ર ચિન્હ છો. તમને જોવાથી મને વારંવાર મારા ભાઈ ભવાનીપ્રસાદ તથા પિતા વીરેન્દ્રકેશરીનું સ્મરણ થઈ આવે છે. તમારો સ્પર્શ થતાં ભાઈની યાદી આવે છે, તમારો સ્વર સાંભળવાથી બ્રાતાનો સ્નેહ મનમાં ઉગી આવે છે, જો કે હું તો ભાઈની પેઠે કોઈને પણ ચાહી શકતો નથી. ચાહવાનું જાણતો પણ નથી. ભાઈના અનુપમ ઉપકારોનું હું ભૂર્ખ, દરેક વેળાયે સ્મરણ પણ કરી શકતો નથી. અરે ! તેમના નામનો ઉચ્ચાર પણ કરી શકતો નથી. ભાઈ કદાચ મને નિત્ય સંભારતા હશે, અને હું પણ તેમને અવશ્ય યાદ કરતો રહીશ; પરંતુ તમે મારી પાસે નહિ રહો તો, હું તેમનું સ્મરણ કરવાનું પણ ભૂલી જઈશ. તમારા વિના તેમના ગળાનો સ્વર મારાથી બરાબર સાંભળી શકતો નથી. અરે શું થશે જનાર્દન ? તમારા આ-
ધ્યા જવાથી હું ભાઈને છોક વિસરી જઈશ. તેમના પ્રતિના અપૂર્વ સ્નેહને પણ સર્વથા વિસરી જઈશ. માટે કૃપા કરી તેમના એક માત્ર

સ્મરણુચિન્હ તરીકે અહીં રોકાઈ જાયો. ”

જનાર્દને કહ્યું:—“ તે વિષયમાં નિશ્ચિંત રહો કુમાર ! જેણે તમારા ભાઈનો એકવાર પણ સ્નેહસંપાદન કર્યો છે, તે પોતાની જાંદગી સૂધી તેના તે પ્રેમને ભૂલી શકશે નહિ. કુમાર ! હવે હું વિદાય થાઉં છું, જો હવે મને કદાપિ યુવરાજની મુલાકાત થશે, તો જ હું તમોને મળી શકીશ, નહિ તો પછી મારી મુલાકાત થવાની આશાનો પરિત્યાગ કરી દેજો. જો યુવરાજનો મેળાપ મને નહિ થાય, તો પછી હું પણ આ જીવનમાં તમને કદાપિ મળી શકીશ નહિ. ”

આમ કહીને જનાર્દન ચાલ્યો ગયો. અનુચરે બારી બંધ કરી ઝોરડામાં દોવો સળગાવ્યો, પરંતુ દેવળરાય તો તેવીને તેવીજ સ્થિતિમાં ત્યાં આગળ બેસી રહ્યો.

નવમ પરિચ્છેદ

તું કોણ ?

“ સાક્ષાત્ પ્રતિમા વીરની હું ધીરછું, શરવીર છું;
અપરાધનો, આઘાતનો ને પુણ્યનો પતિ ખાસ છું,
જે વૃષ્ટિ વરસાવે વીરત્વની, તે વિકટ આકાશ છું;
જેનાથી કંપે ભૂપ પણ તે કાળનો પણ ધીશ છું. ”

બ્યારે પ્રસાદ અશ્વપરથી પડી ગયો, ત્યારે કોઈ એક જણે તેને પોતાની છાતી સાથે દબાવીને બંને બાજુમાં ઘેરી લીધો. તથા શત્રુ અને મિત્રના સૈન્યને બેઢીને તેણે પ્રસાદ સહિત દોડવા માંડ્યું. ત્યાર પછી એક સરિતાના કિનારાપર તેના શરીરની રક્ષા કરી ધાયલ સ્થાનોપર

શીતળ સલિલ રેડવા માંડ્યું. જખમોથી આખું શરીર ધવાઇ ગયું હતું, પરંતુ આઘાત સામાન્ય હતા; કેવળ ચામડી જ છેદાઈ હતી. તેનાથી વધારે શરીર છેદાયું નહોતું, પુષ્કળ પરિશ્રમ અને રક્તના વહનથી છેક અવસન્ન થઇને પ્રસાદ બેભાન થઈ જવા આવ્યો હતો. તેના શરીરમાં બિલ્કુલ તાકાત રહી નહોતી.

આ તરફ અજમેરનું સૈન્ય પરાજિત થઇને પાછું હટવા લાગ્યું. તેમની પૂંઠ પકડીને વિજયી શિરોહીનું સૈન્ય ઘોડાપર સ્વાર થઈ દોડવા માંડ્યું. રાજા શૂરસિંહે જ્યારે પોતાના પરાજયનો સંપૂર્ણ રંગ જોયો, ત્યારે પોતાના સૈન્યની સાથે જોહાનપૂર નામના એક દુર્ગમાં જઈને આશ્રય લીધો. ઉર્મિબાળાને પણ લાચારીથી પિતાની સાથે તે પહાડી દુર્ગમાં આશ્રય લેવો પડ્યો.

જે વ્યક્તિ પ્રસાદને લઇને નદીના કિનારાપર ન્હાસી આવી હતી, તે પણ દોડ્યા આવતા સૈન્યના ભયથી કંપિત થઇને જોહાતમીરના દુર્ગમાં આવી પહોંચી અને સર્વ અજમેરી સૈનિકોમાં આવીને મળી ગઇ. છેવટે પ્રસાદનું શરીર તે અપરિચિત વ્યક્તિની ગોદમાં રક્ષિત થયું. પ્રસાદની જાંઘી પીડાને તે વ્યક્તિએ દૂર કરી અને પોતાથી ખનતી મેહનતે તેણે પ્રસાદને તટકાળ શુદ્ધિમાં લાવવાનો યત્ન કર્યો.

પ્રસાદ જ્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે તેણે જોયું કે, એક પત્થરના ખનેલા સુંદર ઓરડામાં સાધારણ શય્યાપર તે પોતે સૂતેલો છે. ઓરડામાં દીવો સળગી રહ્યો છે. પૃથ્વી દેવીએ કેવળ સ્થિર, શાન્ત અને નિસ્તબ્ધતાથી પરમ કૃપાળુ પરમાત્માના ધ્યાનમાં એકાગ્રચિત્તે નિમગ્ન થઈ ગઈ છે. માત્ર કોઈ કોઈ વેળાએ પ્રહરીઓના કંઠમાંથી નીકળતા અવાજો સંભળાતા હતા, પ્રસાદ વિચારતો હતો કે, “હું અહીં ક્યાંથી આવ્યો? મને અહીં કોણ લાવ્યું? શું મારા

દુસ્મનોએ મને અહીં આણ્યો હશે ? પણ નહિ, આ વિશ્વમાં મેં કદાપિ કોઈની સાથે શત્રુતા કરી નથી, કોઈની લાગણી દુઃખાય એવું એક કાર્ય પણ કર્યું નથી, કોઈના આત્મીયનો વિનાશ કર્યો નથી અથવા તો કરાવ્યો પણ નથી, તો પછી શત્રુ હોવાનો સંભવ પણ શી રીતે રાખી શકાય ? પરંતુ રાજકુમારી ક્યાં હશે ? શું તેજ મને આ સ્થળે લઈ આવી હશે ? આજ કરેલા ઉપકરના બદલામાં તેણે મને કારા ગૂંદની સજા અપાવી હશે ? સત્ય વ્રત શી હશે, એની અત્યારે માન્યતા કલ્પના પણ શકાતી નથી. ”

આ પ્રમાણે વિચારના પ્રવાહમાં તણાઈને પ્રસાદથી કોઈ પણ પ્રકારનો દૃઢ નિશ્ચય કરી શકાયો નહિ. તે એકદમ પથારીમાંથી ફૂટી પડ્યો. તેણે જોયું કે, પોતાના પગતળે કોઈ એક વ્યક્તિ બેસી રહી છે. એ જોઈને તેણે પૂછ્યું કે:-“ તું કોણ છે ? અહીં શા માટે આવેલ છે ? મારી સાથે તારે શો સંબંધ છે ? ”

પ્રસાદનો આ સવાલ સાંભળી તે વ્યક્તિ હસીને જોમી થઈ. પ્રસાદે તેના ઉભા થયા પછી અજાણ્યની સાથે જોયું કે, એ વ્યક્તિ રહી રહી છે. થોડી વારમાં તે વ્યક્તિ જોઈને જોખી થઈ. પ્રસાદે તેના મમ્તકથી, ચરણ સૂંધી બરાબર નિરીક્ષણ કર્યા પછી ધીમેથી કહ્યું:- “ તમે ગમે તે હો પણ કૃપા કરી એકવાર મારી ઘાસે આવો; તમે મારા હૃદયમાં પુરાતન સ્મૃતિની જાગૃતિ કરી છે, તમારા જેવી જ એક વ્યક્તિએ મારે માટે પોતાનું સોહી રેડ્યું છે, પ્રાણનું બલિદાન આપ્યું છે. મારા કલ્યાણ માટે જ તેણે પોતાના આત્માની આકૃતિ આપી છે. ”

“ કરી કુરબાનિ જીવનને, દેશ છે પ્રાણ પોતાના,
ગરબીને મુત્ર પોતાનો, વહાણ છે સોહીની ધાર; ”

સકલ આલમ તણાં સુખો દઈ ત્યાગી લીધો વૈરાગ્ય છે ભારી,
બળવી ધર્મ નોકરનો, ખરે તેણે જહાંમાં નામના ધારી.”

તે અપ્રરિચિત વ્યક્તિએ કહ્યું:—“ યુવરાજ, તે વ્યક્તિ કોણ છે વાર ? ”

પ્રસાદે કહ્યું:—“ આ શું ? તેના સ્વર જેવાજ સ્વર મને અત્યારે ક્યાંથી સંભળાય છે ? શું તમે જ તે મારા પરમ શુભેચ્છક છો ? તમે અત્યારે તેમના જેવાજ અવાજથી મારી સાથે વાતચીત કરી રહ્યા છો. તેમની પેઠે જ માંડ દુઃખ દેખી રહી રહ્યા છો. પણ હાય ! ઘણા દિવસ થયાં હું તે વ્યક્તિના અપૂર્વ સ્નેહને સંપાદિત કરવાનું સામાન્ય પ્રાપ્ત કરી શક્યો નથી. ઘણા દિવસ થયાં તેના પરમ પ્રેમમય મુખાર્વિંદનું દર્શન પણ કરી શક્યો નથી. તેના વિના મને હવે એક ક્ષણ પણ રચતું નથી. ”

એ વ્યક્તિએ પુનઃ પૂછ્યું:—“ તે વ્યક્તિ કોણ છે યુવરાજ ? ”

પ્રસાદે કહ્યું:—“ તે મારી સ્મૃતિ છે, તે મારો પિતા છે, તે મારો બાપુ છે, તે મારો બ્રાતા છે. હાય ! આજે મારો પ્રિય જનાર્દન ક્યાં હશે ? મારા હૃદયનો વિરામ અત્યારે શી સ્થિતિમાં હશે ? ”

“ યુવરાજ ! કદાચિત્ તમેને તમારો તે જનાર્દન મળે, તો તમે તેને કરશો શું વાર ? તે વ્યક્તિએ પૂછ્યું.

“ પ્રસાદે કહ્યું:—“ શું કરી શકીશ, એ વિષયમાં તો હું કાંઈ પણ કહી શકતો નથી. પણ હા-તથાપિ એટલું તો અવસ્ય કહી શકું છું કે, આમેય નન્ને જે કરી શકત, તે સામાન્ય મનુષ્યથી કદાપિ થઈ શકતજ નહિ અરે, એ કાર્યના પરિણામની કોઈના મનમાં કદાપિ કલ્પના પણ આવી શકત નહિ. ”

આ સાંભળીને તે વ્યક્તિ રડી પડી અને ત્યાર પછી ધણાજ ગભરાટની સાથે પોતાના હૃદયના બારને દબાવીને તે કહેવા લાગી કે:—“ યુવરાજ ! પ્રભુ ! અન્નદાતા ! હું જ આપનો તે સૌભાગ્ય વાન સેવક જનાર્દન છું અને આપની સેવા માટેજ અહીં આવ્યો છું.”

પ્રસાદ એ જોઈને ઘણાજ ખુશી થયો. તેણે ધણાજ આનંદની સાથે કહ્યું:—“ હા-હા-તમેજ મારા પ્રિય મિત્રની પ્રતિમા છો. આજે તમને જોઈને મારા અંતરનો આનંદ ઉભરાઈ જાય છે. ”

આમ કહીને તે તરતજ અટકી ગયો. કેટલીક વાર સૂધી કાંઈક વિચાર કર્યા પછી તે પુનઃ કહેવા લાગ્યો કે:—“ પણ હા-હવે હું સારી રીતે સમજી શક્યો છું કે, તમે તેનો પ્રેતાત્મા છો. તમે મરવા છતાં પણ મારો સંગાથ છોડી શક્યા નથી. જનાર્દનના આત્મા મારી પાસે આવ, તને એકવાર મારા હૃદયમાં ધારણ કરું. તમે તેમના આત્મા હો અથવા ગમે તે હો, મને તેની કશી પણ સ્પૃહા નથી. તમે મારા શુભેચ્છક મિત્ર હો અથવા તો પ્રવંચક મિત્ર હો, પણ જ્યારે તમે તેમનું શરીર ધારીને, તેમનો સ્વરધારીને અહીં આવ્યા છો, ત્યારે તમે મારા હૃદયમાં આવો, આવો, હું એકવાર તમારો સ્પર્શ કરું; તમારા પવિત્ર સ્પર્શથી મારા આ પાપ પંકજમય તનુને પવિત્ર કરી કૃતાર્થ થાઉં. ”

જનાર્દને કહ્યું:—“ યુવરાજ, હું પ્રેતાત્મા નથી, પ્રવંચક નથી અને કોઈ માયાવી માનવી પણ નથી. હું તો તમારો સદાનો હિત ઇચ્છનાર પુરાણો અનુચર—સેવક જનાર્દન જ છું. ”

પ્રસાદ હર્ષથી રોમાંચિત થયેલા શરીરે તથા અજ્ઞપથીથી અધીરાં થયેલાં લોચનોએ જનાર્દનના મુખ બણી જોઈ રહ્યો. તે સમયે જનાર્દને આવેગ પૂરક યુવરાજને છાતી સાથે ચાંપીને ઘણી વાર

સૂઝી રહેન કરવા માંડ્યું. પ્રસાદ પણ ધણીવાર સૂઝી રહી પડ્યો. રડતાં રડતાં જનાર્દન બોલ્યો કે;—“યુવરાજ ! આ વિશ્વમાં મારે સ્ત્રી નથી, પુત્ર કે કન્યા નથી, અન્ય કોઈ પણ સગું કે વહાલું નથી. અનિશ્ચર સંસારમાં તમારા વિના મારે ચાહવા યોગ્ય એક પણ પદાર્થ નથી. તમેજ મારી સ્ત્રી, તમેજ મારા પુત્ર, તમેજ મારું ઐશ્વર્ય, અને તમેજ મારા ઇશ્વર છો. તમને છોડીને જનાર્દન મરી શકે તેમ નથી. તેથી મરવા છતાં પણ મરી શક્યો નથી. પુનઃ તમારા ચરણોની સેવા કરવાના હેતુથી ચાલ્યો આવ્યો છે. જીવનની ક્ષણે ક્ષણ તમારા રટણમાં ને રટણમાંજ વીતે છે. હૃદયવીણાના પ્રત્યેક તારે તમારા ગાનમાંજ મશગુલ રહે છે અને સંસારનાં સકળ સુખ દુઃખોનો આધાર પણ તમારાપરજ અવલંબી રહે છે. યુવરાજ મારા હૃદય રાજ્યના સર્વાધિકારી રાજા ! તમે મને એવી મોહની લગાડી છે કે, તમારા વિના હું એક ક્ષણ માત્ર પણ અગગો રહી શકું તેમ નથી” તમારા મુખચંદનાં દર્શન વીના મારી એક પણ પણ વીતે તેમ નથી.

ત્યાર પછી જનાર્દને ગયા છ માસની સઘળી ઘટનાઓ અદિથી અંત સૂઝી યુવરાજને કહી સંભળાવી. કેવી રીતે જનાર્દનનો જીવ આપદમાંથી બચ્યો તથા તેની રક્ષા કરવામાં કોણે સહાયતા કરી, બ્રાતાના વિયોગથી દેવળરાય શી રીતે પથારીવશ થયો, મરતાં મરતાં તે કેવી રીતે બચી ગયો, યુવરાજની શોધ માટે જનાર્દને શી રીતે ચારે બાજુએ દૂધા ચર મોકલી આપ્યા, આદિ સર્વ વાર્તાઓ જનાર્દને એક પછી એક યુવરાજને કહી સંભળાવી. ત્યાર પછી જનાર્દને વિશેષમાં એમ પણ કહી સંભળાવ્યું કે;—“ત્યાર પછી યુવરાજ, છેલ્લા ત્રણ માસ થયાં હું પોતે તમને શોધતો શોધતો બટકયા કરું છું, કેટલાક દેશો, કેટલાંક નગરો અને અનેક રસ્તાઓમાં બટકી બ-

ટકીને મેં તમારો શોધ ચલાવ્યો છે, એ બધી મેહનતોના પરિણામે છેવટે અજમેરમાં હું તમારો પત્તો મેળવવાને બાગ્યશાળી થઈ શક્યો છું. અજમેર આવ્યા પછી મને એવા સમાચાર મળ્યા કે, એ શહેરની એક દિશામાં યુદ્ધ આરંભાયું છે; એ સાંભળીને મને નિશ્ચય થયો કે, જ્યાં યુદ્ધ શરૂ થયું છે, લાંથીજ ગમે તે રીતે તમારો પત્તો મળી શકશે. કારણ કે, ખરાવીર નરનો પત્તો યુદ્ધ ભૂમિમાંથીજ મળી શકે છે, આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને હું અહીંની યુદ્ધભૂમિમાં આવ્યો. રણક્ષેત્રમાં આવ્યા પછી તમને શોધતાં લેશ માત્ર પણ વિઢાંચ લાગ્યો નથી. કારણ કે, તમે શત્રુ તથા મિત્રના ઉભય સૈન્યમાં એવી કુશળતાથી યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા કે જેના યોગે તે સર્વ સૈનિકોનું ધ્યાન તે સમયે તમારા તરફજ આકર્ષાયું હતું. સ્વર્ગીય વીરેન્દ્ર કેશરીની શક્તિ તથા કૌશલ્ય તમારા બાહુમાં વિરાજતાં હતાં. તે સમયે મેં તમારી પાસે આવવાની એટલા કરી હતી, પણ આવી શક્યો નહોતો. તમે જ્યારે સૈન્ય સહિત કુમારની સહાયતા માટે દોડ્યા, ત્યારે મેં મને પોતાને એક સારો સુયોગ મળ્યો છે, એવો નિશ્ચય કર્યો અને એ પ્રમાણે નિશ્ચય કર્યા પછી હું તમારી પાછળ દોડ્યો. ત્યાર પછી શું થયું, તે હું યથાર્થ રૂપે કહી શકતો નથી. કારણ કે, ત્યાર પછી તમને મેં મારી ગોદમાં વિરાજેલા જોયા હતા. જ્યારે તમે કાંઈક શુદ્ધિમાં આવ્યા, ત્યારે હું તમોને અહીંના જોહાનપૂરના દુર્ગમાં આશ્રય લેવાના ઉદ્દેશથી લઈ આવ્યો છું.”

એ બધી બીના કહી દીધા પછી છેવટે જનાર્દને કહ્યું:—“પણ હા—એક વાત ઠીક યાદ આવી. યુવરાજ આ પહેલાં મેં તમને એક વાર્તા કહી હતી, તે કાંઈક જૂદી અથવા તો મિથ્યા હતી. માટે હવે તે વાર્તાને તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં પુનઃ કહી સંભળાવવી એ મારો સર્વથી પ્રથમ અગત્યનો ધર્મ છે.”

પ્રસાદે આતુરતાથી પૂછ્યું કે:—“ કયી વાર્તા કહેવાની રહી ગઈ હતી વાર, જનાર્દન ? ”

જનાર્દને જવાબમાં જણાવ્યું કે:—“ મધ્યરાત્રે પ્રેમભવનમાં લૂટારાઓએ હલ્લો કરવાની મેં તમેને જે એક વાર્તા કહી હતી, તે અત્યારે તમારા સ્મરણમાં આવે છે ખરી કે ? ”

પ્રસાદે કાંઈક વિચાર કરી કહ્યું:—“ જનાર્દન ! તે વાર્તા હજી સૂઝી મારા હૃદયપર કોતરાઈ રહી છે.”

જનાર્દને કહ્યું:—“ પણ હુમલો કરનાર કોણ એ વિષયમાં તમે કાંઈ પણ જાણો કે ? ”

“ હા. બહુજ સારી રીતે જાણું છું. પણ અત્યારે તમે એવો વિલક્ષણ પ્રશ્ન શા માટે પૂછો છો ? તે વખતે તમેજ કંઈ હતું કે, તે લોકો લૂટારા છે અને લૂટ કરવા માટેજ પ્રેમભવનમાં આવ્યા છે. આ સર્વ પરથી હું પણ એટલું અનુમાન તો અવશ્ય કરી શકું છું. તેઓ લૂટારાજ હતા. ” પ્રસાદ બોલ્યો.

“ આવી કલ્પના કરવામાં તમારી ભૂલ થાય છે. તે સમયના સંજોગો પ્રમાણે મેં તે લોકોને લૂટારા તરીકે ઓળખાવ્યા હતા, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેઓ લૂટારા નહોતા. ” જનાર્દને કહ્યું.

“ મને પણ એ સમયે એ વિષયમાં સહજ સંદેહ તો અવશ્ય થયો હતો, પરંતુ તમારા પરના અતિ વિશ્વાસના યોગે મેં તેમના સંબંધમાં વિશેષ ચર્ચા કરવાનું ઉચિત ધાર્યું નહોતું. તે લોકોના હાવ ભાવ અને કાર્ય કરવાની પદ્ધતિપરથી તેઓ કોઈ કેળવાયેલા સૈન્યના સૈનિકો હોય, એમ જણાતું હતું. પણ ખરું થું છે અને થું હતું તે સંબંધમાં મારા જાણવામાં કંઈ પણ આવી શક્યું નથી. ”

“ તે કલ્પના કયી વેળાયે તમારા મનમાં ઉદ્ભવી હતી વાર ? ”
જનાર્દને પૂછ્યું.

“ રાજધાનીનો પરિત્યાગ કર્યો પછી. ” પ્રસાદે જવાબ આપ્યો.
જનાર્દને પૂછ્યું:—“ તે કલ્પના શી રીતે તમારા મનમાં ઊગી
આવી વાર ? ”

“ તે લોકો મને ઘેરીને ઘણોજ દૂર સૂધી મારી પાછળ પાછળ
આવ્યા હતા. તેમણે માફ પૂન કરવાની પણ ઘણી ઘણી કોશિશો
કરી હતી. પરંતુ મારાં પૂર્વનાં પુણ્યયોગે તેમનાથી કાંઈ પણ થઈ
શક્યું નહોતું. જનાર્દન ! એ લોકોનાં કારસ્થાનો તથા અવળી સવ-
ળી દગાબાજીઓ પરથી હું તરતજ જાણી ગયો હતો કે, તે લોકો
લૂટારા નહોતા, અથવા તો લૂટ કરવાના ઉદ્દેશથી મારી પાછળ પડ્યા
નહોતા, પણ મારો જીવ લેવા માટેજ તેઓ મારી પાછળ પડ્યા હતા.

જનાર્દને પૂછ્યું:—“ ત્યાર પછી શું થયું હતું વાર ? ”

“ ત્યાર પછી મેં એક વૃક્ષપર ચઢી શરના આઘાતથી તે દુષ્ટ
લોકોમાંના કેટલાકોને સદાને માટે આ પૃથ્વીમાંથી દૂર કર્યા હતા. અ-
થવા તો મરણને શરણુ કરી દીધા હતા. જ્યારે તેમાંના ઘણા ખરા
નહાસી ગયા અને મરણને શરણુ થયા, ત્યારે મેં વૃક્ષપરથી નીચે ઉત-
રીને એક મરણુની અણીપર આવેલા સૈનિકે જે સત્ય વાત હતી,
તે કહી સંભળાવી અને તે સાથે તેણે એમ પણ જણાવી દીધું કે,
તે લોકો કાકા અનંતરાયની આજ્ઞાથી મારું મૃત્યુ નિષ્પન્નવવા માટેજ
આવ્યા હતા. પણ જનાર્દન ભૂતભાવન ભવાનીપતિની અપાર કરુણા
ના યોગે મને લેશ માત્ર પણ અડચણ આવી નથી. હું આખાદ છટકી
આવ્યો છું અને તે દુરાત્માઓની બધી દગાબાજી વ્યર્થ નિવડી છે.
પણ હું નથી સમજી શકતો કે, કાકાની આટલી બધી સેવા બળવવા

છતાં તેઓ મારો જીવ લેવાને શા કારણથી તૈયાર થયા છે. તેમનો હુકમ થતાની સાથેજ રાજ્ય, સિંહાસન, સત્તા અને સંપત્તિ આદિ સર્વનો પરિત્યાગ કરીને હું ચાલ્યો આવ્યો છું, તેમ છતાં પણ તેમણે આવી નિર્દયતા દર્શાવીને મારા પ્રાણનું બલિદાન લેવાનો પ્રયત્ન શા કારણથી કર્યો છે ? ” પ્રસાદે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ યુવરાજ ! એમાં સંતાપ કે પશ્ચાતાપ કરવાનું કશું કારણજ નથી. એ સર્વ કલિકાલનો પ્રભાવ છે. એ યુગમાં પિતા પુત્રનું હિત ઇચ્છતો નથી, માતા સંતાનો પ્રતિ દયા દર્શાવતી નથી, ભગિની બ્રાતાનો સ્નેહ સાચવતી નથી. તો પછી કાકાની તો વાતજ શી કહેવી ? રાજ્યની મહત્વાકાંક્ષાજ એવી ભયંકર છે કે, જે સારાસારને જોતી નથી; સગાં વહાલાંની લેશમાત્ર પણ સ્પૃહા રાખતી નથી. દૃષ્ટાંત રૂપે જોવા બેસીએ તો કુસ્થેત્રના યુદ્ધમાં જે ભયંકર કાંડ મચ્યો હતો, તેનું મૂળ કારણ પણ એજ હતું. દુર્યોધનના મનમાં પાંડવોના રાજ્યને પચાવી પાડવાની તીવ્ર વાસના પ્રદીપ્ત થવાથી, ડુંગરો ચોદ્ધાઓની આહુતિ અપાઈ હતી. અનેક મહા કુશળ અને પ્રચંડ શક્તિધારક વીર નરોના વપુમાંથી રક્તની ઉજ્જ્વળારાઓ વહેવડાવી હતી. તેવીજ રીતે નંદવંશના રાજા ધનનંદના અવિચારના યોગે તેનાથી પણ વિપરીત પરિણામ ઉપજ્યું હતું. રાજ્ય ખટખટ જેવી ભયંકર વસ્તુ આ વિશ્વમાં એક પણ નથી. નાનાં નાનાં રજવાડાંથી લઈને મોટામાં મોટા સામ્રાજ્ય સૂઝી એ રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષા વ્યાપેલી જોવામાં આવે છે. યુવરાજ ! કાકાના વિશ્વાસની સરિતામાં તણાવાથીજ તમારે આવાં વિષમ સંકટો સહેવાં પડ્યાં છે. ” જનાર્દને યુવરાજને ઉદ્દેશીને બધો વૃત્તાંત આદિથી અંત સૂઝી કહી સંભળાવ્યો.

ત્યાર પછી તે શોકજનક વાર્તાનો પરિત્યાગ કરીને તે બન્ને

જણાએ દેવગણના સંબંધની વાર્તાનો પ્રારંભ કર્યો. દેવગણની વાર્તામાં દેવગણના સુખ દુઃખની ચર્ચામાં તેમણે બન્નેએ તે રાત્રિને વ્યતીત કરી. પ્રત્યેક વાર્તાની સાથે, પ્રત્યેક ચિંતાનો ઉદય થવાથી પ્રસાદના ગાલપરથી આંસૂનો પ્રબળ પ્રવાહ દડદડ કરતો વહી જતો હતો અને તેના સમસ્ત વક્ષઃસ્થળને પલાવિત કરી દેતો હતો.

રાત્રિ વીતીને પ્રભાત થયા પછી પ્રસાદે પૂછ્યું:—“ જનાર્દન ! યુદ્ધમાં કેનો વિજય થશે વાર ? ”

“ મારી માન્યતા પ્રમાણે તો શિરોહીનું સૈન્યજ વિજયસક્ષ્મીને પામ કરી શકશે. ” જનાર્દન બોલ્યો.

“ તમારી એ ધારણા સત્યજ છે. શિરોહીનો વિજય થશે, એવી મને પ્રથમથીજ ખાત્રી થઈ ચૂકી હતી. કારણ કે, શિરોહીના સૈન્ય મહા વિચક્ષણ અને કુશળ છે. કુશળતાના યોગેજ તેના વિજય નાં ચિન્હો સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યાં છે. અજમેર વીર્ય અને વિક્રમમાં શ્રેષ્ઠ હોવા છતાં પણ, કુશળતાના અભાવે પરાજીત થયું છે. પરંતુ રાગ્ન શરસિંહ ક્યાં છે ? તેઓ જીવિત છે ખરા કે ? ”

જનાર્દને કહ્યું:—“ તેઓ હજી જીવતા જ છે. ઈશ્વર કૃપાથી તેમને કશી પણ ઈજા આવી નથી. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તેમણે પણ આ જોહાનમીરના દુર્ગમાં આવીને જ આશ્રય લીધો છે. ”

પ્રસાદે પુનઃ પૂછ્યું:—“ અને-અને રાજનાંદિની ઉર્મિયાલા ક્યાં છે ? તેણે ક્યાં આશ્રય લીધો છે ? ”

જનાર્દને પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે:—“ તે વિષયમાં હું બરાબર સમાચાર આપી શકતો નથી. છતાં પણ એક સ્ત્રી ગઈ રાત્રે તમારા સમાચાર લેવા માટે વારંવાર આગ્યા કરી હતી. એ સ્ત્રીએ તમારા સંબંધમાં મને પણ કેટલાક સવાલો પૂછ્યા હતા. આ સર્વ પરથી હું

એટલું અનુમાન તો અવશ્ય કરી શકું છું કે, તે અમળા અન્ય કોઈ નહિ, પણ રાજકન્યા ઉર્મિબાલાની કોઈ દાસી હશે અને તેની આજ્ઞાથી તમારા સમાચાર મેળવવા માટે જ અહીં આવી હશે. હું ધારું છું કે, રાજકન્યા પણ દુર્ગમાં જ આવી વસી હશે. ”

પ્રસાદ ઘણીવાર સૂધી કાંઈક વિચારમાં પડી ગયો. વિચારના સાગરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી તેણે પૂછ્યું:—“ વાર જનાર્દન ! અત્યારે શત્રુઓનો સમુદાય ક્યે સ્થળે એકત્ર થયો છે અને તેઓ છેવટે શા નિશ્ચયપર આવ્યો છે. શિરાહીનું સૈન્ય હવે ક્યાં સૂધી યુદ્ધમાં ટકી શકે તેમ છે ? ”

જનાર્દને કહ્યું:—“ શત્રુઓનો ઉત્સાહ વધવા લાગ્યો છે. તેઓ મરણીયા થઈને યુદ્ધ કરવાના નિશ્ચયપર આવી ચૂક્યા છે. આજે તેમણે આપણા આ દુર્ગને ઘેરી લીધો છે અને કાલનો પ્રભાત થતાંની સાથેજ તેઓ દુર્ગનાદ્વાર તોડી અંદર ઉતરી આવવાના નિશ્ચયપર આવી ગયા છે, આ સર્વ જોતાં પરિણામ શું આવશે, એની કશી પણ કલ્પના કરી શકાતી નથી. શિરાહીના સૈન્યને યુદ્ધમાં કાંઈક આશાનાં લક્ષણો જણાવાથી તે અત્યારે પૂર જોશમાં આવી ગયું છે. ”

“ ત્યારે પછી રાજા શા નિશ્ચયપર આવ્યા છે ? ” પ્રસાદે ઉત્સુકતાને આધીન થઈને પૂછ્યું.

“ ઘણું કરીને હજી સૂધી તેઓ કોઈ પણ પ્રકારના દૃઢ નિશ્ચયપર આવી શક્યા નથી. ” જનાર્દને કહ્યું.

એ સમયે જયન્તકુમારે તે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. કુશળ સમાચાર પૂછ્યા પછી જયન્તકુમાર બોલ્યો:—“ વીરશ્રેષ્ઠ રાજપૂત ! તમારા સમાચાર લેવા માટે અજમેરાધિપતિ શૂરસિંહે મને અત્યારે

અહીં મોકલ્યો છે, જે હવે તમારી તબીબત સ્વસ્થ થઈ હોય, તે મારી સાથે રાજ પાસે આલો. ત્યાં આવવા માટે રાજ્યે તમોને આજ્ઞા આપી છે. હું ધાંદું છું કે, ત્યાં આવવામાં તમને કોઈ પણ જાતની અડચણ તો નહિજ હોય. પ્રભુ કૃપાથી તમોને સારો આરામ પણ અવશ્ય થઈ ગયો હશે. ”

પ્રસાદે કહ્યું:—“ રાજાના અનુગ્રહને જોઈને હું અત્યંત આનંદિત થયો છું અને તે સાથે મારાં પરમ સૌભાગ્ય પણ માનું છું. અજમેરના અધિપતિની મારા પ્રતિની આવી અપૂર્વ દયા જોઈને મારા સંતોષનો આજે અવધિ થયો છે. તેમને જણાવજો કે, હું સ્વસ્થ થયો છું અને હમણાંજ રાજગૃહની સેવામાં આવી હાજર થાઉં છું. રાજાની આજ્ઞા મને સંપૂર્ણ પણે શિરોધાર્ય છે. ”

જયન્ત કુમાર આસ્યો ગયો. પ્રસાદ સુંદર વેશ ધારણ કરી જનાર્દનને કહેવા લાગ્યો કે,—“ જનાર્દન ! તમે મને પ્રસાદ સિવાય બીજા કોઈ પણ નામથી લોકોના સમુદાયમાં ઓળખાવશો નહિ. આ વાતને ખરાબર સ્મરણમાં રાખજો. જે કદાચિત મારા ખરા નામને ખુલ્લું પાડી દેશે, તો મારે આ દેશ છોડીને બીજા કોઈ પણ દેશમાં આસ્યા જવું પડશે અને ત્યાર પછી ગમે તેટલો પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ તમને મારો પત્તો મળી શકશે નહિ. ”

દશામા પરિછેદ

પુરસ્કાર

—:૦:—

દાતા ન દાપયતિ દાષ્યિતા ન વસે
 યો દાનદાપનપરો મધુરં ન વક્તિ ॥
 તદ્વાનદાષનમનોહર ભાષણાનિ
 ત્રીણ્યપ્યમૂનિ ક્ષલુ સત્પુરુષે વસન્તિ ॥
 * * * * *

દાતૈન તુલયો નિષ્કિરસ્તિ ન્યાયઃ
 લોમાચ્ચ નાન્યોઽસ્તિ રિપુઃ પૃથિવ્યામ્
 વિભૂષણં શીલસમં ન ચાન્યત્
 સંતોષતુલ્યં ધનમસ્તિ નાન્યત્ ॥

મંત્રણાગૃહના રાજ્યાસન પાસે આપ્તીને પ્રસાદ ઉભો રહ્યો, એ-
 વલે રાજ્યએ સર્વ સભાસદો સમક્ષ તેને સન્માનિત કરી ઘણાજ આ-
 દરની સાથે પોતાની બાબૂમાં બેસાડ્યો. અને ત્યાર પછી અત્યંત સ્નેહ
 યુક્ત સ્વરથી કહ્યું કે:-“ વીર પુંગવ ! હું તમારું નામ બાણવા ઇચ્છતો
 નથી, તમારા વંશનો પરિચય મેળવવાની ઇચ્છા પણ ધરાવતો
 નથી. જે નામથી તમે તમારો પરિચય આપવાની ઇચ્છા પ્રકટ કરી
 છે, તેજ નામથી હવે પછી તમેને બોલાવવામાં આવશે તથા તમારો
 પરિચય આપતી વેળાએ પણ એજ નામનો ઉચ્ચાર કરવામાં આવશે.
 બુદ્ધ સ્ત્રેવમાં તમે તમારા વંશનો જે પરિચય આપ્યો છે, તેજ હમેશા-
 ને માટે અમારા સ્મરણમાં રહેશે. તમે મારા જીવનની રક્ષા કરી છે,
 તે કષ્ટમાં મારી કન્યાના કુળની માનમર્યાદાનું રક્ષણ કરીને મારા

પણ મહત્ત્વ ઉપકાર કર્યો છે. રણક્ષેત્રમાં તમે જે વીરતા દેખાડી છે, તેની તુલના રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં વિરલજ છે. એવી કુશળતા, એવી સ્ફુર્તિ અને એવી પ્રચંડ શક્તિ આ પહેલાં મેં કદાપિ જોઈજ નહોતી. ”

ત્યાર પછી એક ઉડો નિઃસાસો નાંખીને કહ્યું:—“ હાય ! એક વાર મેં આવુંજ શૂરાતન અને આવીજ પ્રચંડ શક્તિ જોઈ હતી, પરંતુ અત્યારે તે શૂરવીર શક્તિ ધારક વ્યક્તિ વિદ્યમાન નથી. તેનાપરાક્રમના પડઘા સિવાય તેનું અન્ય કંઈ પણ ચિન્હ અવસિષ્ટ રહ્યું નથી.

બધા તરતજ સમજી ગયા કે, વીરેન્દ્ર કેશરીના શૌર્યવીર્યનું સ્મરણ કરીને રાજા શૂરસિંહ આ વાર્તા કહી રહ્યા છે. રાજાએ કહ્યું:— “ જયન્ત કુમાર ? આ બાળકે જે વીરત્વ દર્શાવ્યું છે, તેનો પુરસ્કાર શો આપી શકાય વાર ? મારા ધારવા પ્રમાણે તે વીરત્વનો વિનિમય કરી શકાય એવો કોઈ પણ પદાર્થજ આપણા રાજ્ય ભંડારમાં વિદ્યમાન નથી. એ વીરતાનું મૂલ્ય આંકી ન શકાય તેવું અમૂલ્યજ છે. ”

જયન્ત કુમારે કહ્યું:—“ મહારાજ, રાજ્યનું શ્રેષ્ઠ સન્માન, શ્રેષ્ઠ પદ અને શ્રેષ્ઠ ગૌરવ આ બાળકને આપવામાં આવશે, તો તે પણ અયોગ્ય અને અસ્થાને તો નહિજ ગણાય. કારણ કે, એણે જે વીરતા દર્શાવી છે, એનું મૂલ્ય તો આપણાથી આપી શકાય તેમ નથી. છતાં પણ આપણે એના ઉપકારના બદલામાં કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી તો અવશ્ય આપવીજ જોઈએ. આ બાળકેજ આપના જીવનને ભયંકર આપ દુમાંથી બચાવ્યું છે. આપની કન્યાની લજ્જાનું રક્ષણ કરીને, આપના કુળના ગૌરવનો અસ્ત થતો અટકાવ્યો છે. માટે એને માટે આપ જે ઉપહાર કેંવા પુરસ્કાર આપો તે સર્વથા અદ્યપજ છે. વીરતાનું મૂલ્ય આંકવું અતિ કઠિન છે. કારણ કે;—

જગતમાં વીરતાનું મૂલ્ય છે મહા બારી;
 નહિ અંકાય મૂલ્ય તેનું હીરા, બાણિક્ય, મોતીથી;
 તત્તુનું દાન દેવાથી નથી વળતો કશો બદલો;
 ખરે એ વીરતા છે, વિશ્વમાં સર્વથી મોંઘી.

રાજાએ કહ્યું:—“ જયન્તકુમાર ! તમે આ વાર્તા અક્ષરેઅક્ષર સત્ત જ કહો છે. જાઓ, આ વીર બાળકને પાંચસો અશ્વારોહી સૈન્યના અધ્યક્ષના પદપર નિયુક્ત કરો. ભવિષ્યમાં એને હું મારા મુખ્ય મંત્રીના પદપર સ્થાપવામાં પણ ભેશ માત્ર પણ સંકોચની ભાવના દર્શાવીશ નહિ.”

એ સમયે એક દૂતે આવીને ખબર આપી કે, સેનાપતિ કુરિના યુદ્ધમાં પરાજિત થયો છે. અને લાચારીથી તેને સિંહાના દુર્ગને આશ્રય લેવો પડ્યો છે. આ માઠા સમાચાર સાંભળીને રાજા શરસિંહ ગભરાઈ ગયો. તેણે તરત જ ક્ષુબ્ધ સ્વરથી કહ્યું:—“ જયન્ત, હવે આપણી સર્વ આશાઓપર પાણી ફરી વળ્યું છે. મેં ધાર્યું હતું કે, તમારા પિતા યુદ્ધમાં વિજયી થઈને મારો ઉદ્ધાર કરશે, પરંતુ હવે જોઉં છું કે, મારી તે સર્વ આશાઓ નિષ્ફળ નિવડી છે. તમારા પિતા શત્રુઓથી ઘેરાઈને આપણી પાસેથી સહાયતા મેળવવાની વાટ જોતા ઉતા છે. દક્ષિણમાં તમારા પિતા બદિવાન બન્યા છે, અને પર્વતગુહામાં આપણે બંદી બન્યા છીએ. રાજ્ય અરક્ષિત થયું છે શત્રુના હાથમાં જઈ પડ્યું છે. જો બે દિવસમાં જ આપણે બહારની કોઈ પણ સહાયતા મેળવીને છૂટી શકીશું, તો જ રક્ષા થઈ શકશે, નહિ તો રાજ્ય, નગર આદિ સર્વ લૂંટાશે, અરે બળીને ભસ્મીભૂત થઈ જશે. ”

જયન્તકુમાર અને અન્યાન્ય સૈન્યાધ્યક્ષની સાથે રાજાશરસિંહ સલાહ કરવા લાગ્યો. શત્રુના બૂહને બેદીને દુર્ગમાં ગોંધાઈ રહેવાની કોઈએ પણ સલાહ આપી નહિ. પ્રસાદે બધાની બધી વાતો સાંભળી

લીધી; પરંતુ તેણે એક પણ વાર્તા કહી નહિ. પછી મંત્રણામૃદનો ત્યાગ કરીને તે બહાર આવ્યો. દુર્ગના શિખર પર ચઢી તે ચારે તરફ નજર ફેરવી જોવા લાગ્યો. તેણે જોયું કે, જોહાની-દુર્ગ અરવલ્લીના એક નાની ટેકરી પર બંધાવવામાં આવ્યો હતો. દુર્ગની ત્રણ બાજુએ ઊંચી પર્વતની હારો આવી હતી અને ચોથી બાજુએ સમાન પટવાળી એક વિશાળ ગુહા હતી. એ ગુહા અત્યારે શત્રુના હાથમાં આવી ગઈ હતી. જોહાન-દુર્ગથી અંજમેર જતી વેળાએ પહાડી માર્ગ જોળંગીને અરવલ્લીને પેલે પાર જવાતું હતું. પાછળ, ડાબી બાજુએ અને દક્ષિણ દિશામાં મહા મુશીબતે પણ ન જોળંગી શકાય તેવી પહાડી ટેકરીઓ આવેલી હતી અને સહામે શત્રુ વ્યાધની પેટે માર્ગ રોકીને બેસી રહ્યા હતા. શિરોહીના સૈન્યની સંખ્યા જોછામાં જોછી પાંચ હજારની હતી. દુર્ગ દુર્ભેદ છે એમ ધારીને તેમણે દુર્ગ પર હલ્લો કર્યો નહોતો. કેવળ રસ્તો અટકાવી રાજને બંદીવાન કરી રાખ્યો હતો.

એક વૃદ્ધ સૈનિકને ડાબી બાજુની પર્વતમાળા દેખાડીને પ્રસાદે પૂછ્યું:—“કેમ વૃદ્ધ પુરુષ! આ પર્વતના મધ્ય ભાગમાંથી કોઈ પણ માર્ગ મળી શકે તેમ છે ખરો કે?”

સૈનિકે જવાબમાં જણાવ્યું કે:—“જી-હા. એક માર્ગ આ પર્વત-માંથી નીકળીને સીધો સપાટ ભૂમિમાં ચાલ્યો જાય છે. પણ એ માર્ગ જોળંગતી વેળાએ ઘણી ઘણી મુશીબતો વેઠવી પડે તેમ છે.”

પ્રસાદે પૂછ્યું:—“તમે શી રીતે જાણ્યું કે, એ પર્વતમાં કોઈ પણ માર્ગ આવેલો છે વાર?”

સૈનિકે જવાબ આપ્યો:—“બચપણમાં આ અરવલ્લીની કન્દરાઓ મારી કીડાના સ્થાનરૂપ હતી. હું હમેશાં ત્યાં જઈને નવીન નવીન રમતો રમતો હતો. એ માર્ગના અસ્તિત્વ વિશે ઘણા જ થોડા લોકો

માહિતગાર છે. સેનાપતિના દૂત અને બીજા એક બે જાણ્યા ” પ્રસાદે તે સૈનિકને બોલતો અટકાવીને વચ્ચમાં જ પૂછ્યું:—“એ માર્ગ ક્યાં જઈને અટકે છે ?”

સૈનિકે જવાબમાં જણાવ્યું કે:—“મારા ધારવા મૂજબ એ માર્ગ બીયાવર યુદ્ધક્ષેત્ર સધી લંબાયલો છે.”

પ્રસાદે પૂછ્યું:—“એ માર્ગપરથી કોઈ ઘોડેસ્વાર જવાની ઈચ્છા ધરાવે તો જઈ શકે ખરો કે ?”

સૈનિકે જવાબ આપ્યો:—“હા, જઈ શકે છે. પરંતુ ત્યાં જતાં ઘણી ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડે છે.”

પ્રસાદે પૂછ્યું:—“બીયાવરના યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં જતાં કેટલોક સમય લાગે છે ?”

પ્રહરીએ કહ્યું:—“ઝોછામાં ઝોછો એક પ્રહરપર લાગે તેમ છે.”

પ્રસાદે પુનઃ પૂછ્યું:—“બીયાવરના ક્ષેત્રથી સપાટ ભૂમિપર અશ્વારોહણદ્વારા આવતાં કેટલોક સમય લાગે તેમ છે ? હું ધાડું છું કે, તમે મારા આ પ્રશ્નનું યથાર્થ ઉત્તર અવશ્ય આપશો જ.”

સૈનિકે કહ્યું:—“બેએક દિવસનો વિલંબ લાગે છે.”

પ્રસાદે પૂછ્યું:—“તમે એ પહાડી માર્ગના અધિકારમાંથી જઈ શકો છો ખરો કે ?”

સૈનિકે ઉત્તર આપ્યો:—“જી-હા. ઘણી જ ખુશીની સાથે જઈ શકીએ છીએ. આ પહોલાં હું સેંકડો વાર જઈ ચૂક્યો છું. મને ત્યાં જવામાં લેશ માત્ર પણ ભય લાગે તેમ નથી. મારા જીવના જોખમે પણ હું ત્યાં જઈ આવ્યો છું.”

પ્રસાદે કહ્યું:—“બહુ સાડું. તમારી આવી સાહસિકતા અને ધીરતા જોઈને મને અપાર આનંદ થયો છે. પરંતુ વીરપુરુષ ! આ

અવનીમાં તમે ક્યા અભિનામથી પરિચિત થયા છો ? અથવા તો તમારે નામ શું છે ? ”

સૈનિકે જવાબ આપ્યો—“ બહાદુર સૈનિક ! આ સેવકને સોદ્ધ ધર્મસિંહના નામથી ઓળખે છે. ”

ત્યાર પછી પ્રસાદ દુર્ગના શિખરપરથી નીચે ઉતરી આવ્યો અને રાજાની સમીપમાં બેઠી બેઠી પૂછ્યો કે;—“ મહારાજ, જો આપની અનુમતિ હોય, તો પાંચસો સિપાહીઓ લઈને હું આજે રાત્રે જ સત્રુઓના સૈન્યપર હુમલો કરું તથા આપણી ભાગ્યદેવી પર ભરોસો રાખીને ભવિષ્યના પરિણામને અજમાવું. આવા કલ્પિત અંગેઓમાં હિમ્મત ધારી જવાથી, ધરાળય વિના ખીલું કશું પણ શુભ ફળ આવતું જ નથી. માટે પ્રયત્ન કરવાની આસ જરૂર છે. પ્રયત્ન વિના વિજય પ્રાપ્ત થતો નથી. માટે કૃપા કરી મને એક વાર મારી ઈચ્છાને તમ કરવાનો સુઅવચર આપો. મને ચોક્કસ ખાતરી છે કે, મારા આ પ્રયત્નથી અવશ્ય શુભ ફળ જ પ્રાપ્ત થશે અથવા તો વિજયની દેવી આપણા ગળામાં જ વિજયમાળા આરોપશે. ”

રાજાએ કહ્યું:—“ પ્રસાદ ! તમારે કહેવું સત્ય છે અને તમારી વીરતાપર મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તેમ છતાં પણ ફક્ત પાંચસો સૈનિકો લઈને દુર્ગની બહાર નીકળવું એ મારા ધારવા પ્રમાણે એક પ્રકારની મર્યાદા સિવાય ખીલું કંઈ જ નથી. વિજયના મર્વથી ઉન્નત બનેલું બનેલું સિરોહીનું સૈન્ય અત્યારે ભૂખ્યા વરૂની પેઠે આપણા સૈન્યને ભક્ષ કરવાની વાટ જોતું બેઠું છે અને નિરાશાની નદીમાં જઈ પડેલું અજમેરી સૈન્ય પરાજયના વિષમ આઘાતથી છેક નિર્મળ બની ગયું છે, એથી વિજયની પતાકા અજમેરના દુર્ગપર ફરકે, એવી આકાશકુસુમવદ્ધ

આશાને હૃદયમાં સ્થાન આપવું, એ પણ સર્વથા અમોઝ છે. આ સર્વ આબતોનો વિચાર કરતાં હું તમારી આ વાતને બરાબર અનુમોદન આપી શકતો નથી. ”

પ્રસાદે કહ્યું:—“ મહારાજાધિરાજ ! આવી વિપરીત વેળાએ પરિણામનો વિચાર કરીને ખેતી રહેવાનું નથી પરંતુ યા હોમ કરીને કંપલાવવાની જ ખાસ જરૂર છે. આપને એક વખત મારી વીરતાને પરિચય મળી ચૂક્યો હો, બીજી વાર પણ મારા તે સાહસપર જ બરોસો રાખીને મારી ઇચ્છાને પૂર્ણ થયા દો. હું ઘાં છું કે, આ છેવટના દૈનિક નિશ્ચયથી આપણે અવશ્ય વિજયી થઈ શકીશું. ક્ષત્રિય વીરોએ તો યુદ્ધના સમયમાં સાહસને જ સર્વથી પ્રથમ પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ. ”

રાજાએ કેટલીકવાર સ્ત્રી કાંઈક વિચાર કર્યા પછી કહ્યું:—“ તમારા હેતુને બરાબર સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી આપશે તો હું તેને પૂર્ણ કરવાનો યોગ્ય વિચાર કરીશ અને મારા ખ્યાલમાં એ વાતો રચી જશે તો તેને પૂર્ણ કરવાની અનુમતિ આપવામાં પણ હું કેશ માત્ર પણ સંકોચ કરીશ નહિ. ”

રાજાનાં આવાં વચનો સાંભળીને પ્રસાદે પોતાના મનના હેતુને બરાબર જણાવી દીધો. તે સમયે તે રાજા જયન્તકુમાર પણ હાજર હતો. તેણે કિસાહની સાથે પ્રસાદનો હાથ પકડીને કહ્યું:—“ રાજપૂત બાલક, તમારા જેવો કુશળ વીર મેં આખા રાજપૂતાનામાં જોયો નથી. તમે અમને જે માર્ગે લઈ જશો, તે માર્ગે અમે ઘણીજ ખુશીની સાથે આવી શું. અમેને તમારી વીરતાપર પૂરતો બરોસો છે. ”

પ્રસાદે કહ્યું:—“ આપનું સાહસ અને વીરત્વ મેં મારી નજરે જોયું છે. આપને રસ્તો બતાવવાની મારામાં શક્તિજ નથી.

આપ બીર શિરોમણિ મહા શરવીર પુરુષ છો. આપનાપરજ મેં આ યુક્તિના પરિણામનો આધાર રાખ્યો છે અને હજી પણ રાખું છું. આપ બે હજાર અધારોહી સૈન્ય લઈને તૈયાર રહેજો, અને જ્યારે હું વૃક્ષની ટોચપર ચઢી દીવો સળગાવી સકેત કરું, ત્યારે આપ જરા પણ અવાજ કર્યા વિના દુર્ગમાંથી બહાર નીકળી સ્હામેથી શત્રુઓના સૈન્યપર આક્રમણ કરજો. આમ કરવાથી ક્ષણવારમાં શત્રુના સૈન્યમાં મહા ખળખળાટ મચી જશે અને તત્કાળ તેનો પરાજય પણ કરી શકશે. ”

રાજાએ કહ્યું:-“ પ્રસાદ, તમારી બુદ્ધિ અને કુશળતા જોઈને તમને તમને એક બાળક તરીકે ઓળખતાં પણ અમને એક પ્રકારની લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે. તમારા આ પ્રસ્તાવની વિરુદ્ધ વર્તવાથી અમારો ઉદ્ધાર થાય, એવી કશી સંભાવનાજ નથી. પરંતુ તમારા જેવા એક કિશોર વયના બાળકને યુદ્ધભૂમિમાં એકલા અને નિરાધાર મોકલવાનું પણ મને ઉચિત લાગતું નથી. તમારી માગણી ઉપરાંત હું બીજા પાંચસો સૈનિકોને તમારી સાથે મોકલું છું. તેઓ તમારી સહાયતામાં રહીને તમારું રક્ષણ કરવામાં પોતાનાથીમનતો પ્રયત્ન અવસ્ય કરશેજ. શત્રુના સૈન્યની તુલનામાં તો આપણા એક હજાર સૈનિકો કશા પણ હિસાબમાં જ નથી; પરંતુ તમારી શરવીરતા પર દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને હું તેઓને તથા તમને અહીંથી બુદ્ધ કરવા માટે મોકલવાનું સાહસ કરું છું. આપણું મુઠ્ઠીપર સૈન્ય તેમને પરાજય પમાડે એવી વ્યર્થ આશા રાખવામાં પણ હું મારી એક પ્રકારની મૂર્ખતાજ માનું છું. પરંતુ તમે પૂર્વે જે પરાક્રમ દાખવ્યું છે, એ જોતાં એ આશા પ્રબળ રૂપે મારા હૃદયમાં સ્ફુરી આવે છે. હવે તમારા વિના અમારો ઉદ્ધાર થાય, એવી કશી પણ આશા રાખી શકાતી નથી.

પૂર્વના કોઈ લેલુદેણના યોગે તમે અમારે ત્યાં આવીને આવા અપૂર્વ ઉપકારો કરો છે, એ માટે હું તમારો અત્યંત ત્રણી છું. મારાથી તમારા તે ઉપકારોનો બદલો કદાપિ વાળી શકાય તેમ નથી.”

ત્યાર પછી પ્રસાદ ત્યાંથી વિદાય થઈને પોતાના ઓરડામાં આવ્યો. ત્યાં આવ્યા પછી તેણે અગાસીપર જઈને જોયું તો રણભૂમિમાં ધોરતમ યુદ્ધ થતું જોયું. તેમ છતાં પણ યુદ્ધ જોઈએ તેવું ભયંકર તો નહોતું જ. કારણ કે, એ યુદ્ધ કેવળ બે વ્યક્તિઓ વચ્ચેજ થતું હતું. એક પક્ષમાં જનાર્દન અને બીજા પક્ષમાં નીલવસના અથવા નીલા ચોદા તરીકે ઉભાં હતાં. જનાર્દન છેક હથિયાર વગરનો ન હોવા છતાં પણ નીલાના ફેંકેલા વીજળીવાળાં કટાક્ષ બાણના આઘાતથી આત્મરક્ષા કરવામાં અસમર્થ થઈને છેક થાકી જવા આવ્યો હતો. એ યુદ્ધના ઇતિહાસનું પ્રથમથીજ વર્ણન ન કરવાથી આપણી આ વાર્તા અપૂર્ણ રહી જાય તેમ છે. માટે એ કથાનું આદિથી સંપૂર્ણ વર્ણન કરવામાં આવે છે

પ્રસાદ જ્યારે રાજને મળવા ગયો, ત્યાર પછી થોડી વારે નીલા તેના ઓરડામાં આવી ઉપસ્થિત થઈ. તે સમયે જનાર્દન સિવાય બીજા કોઈ પણ ત્યાં હાજર નહોતું. પ્રસાદને તેના ઓરડામાં ન જોવાથી નીલા વિસ્મિત થઈ. છેવટે લાચારીથી તેણે જનાર્દનની સાથે વાર્તાલાપ કરવાની શરૂઆત કરી. નીલા ગુર્જરદેશની મુળવધુ ન હોવાથી કોઈ પણ જાતના સંકોચ વગર જનાર્દન પાસે બેસીને જનાર્દનના પિતા પ્રપિતા અને પિતામહોનો પરિચય પૂછવા લાગી. પૂર્વ રાત્રિયે પ્રસાદની શોધ કરવા માટે નીલા બે ત્રણ વાર આવી હતી. તે સમયે જનાર્દનની સાથે તેને થોડો બહોળો પરિચય થયો હતો અને એ પરિચયના યોગેજ અત્યારે નીલા ઝૂકી જઈને તેને પ્રશ્ન

પૂછવાને તૈયાર થઈ ગઇ. પ્રથમ તેણે પૂછ્યું કે;—“ કેમ વિદેશી પ્રવાસી ! તમે અહીં કેટલાક દિવસ થયાં આવ્યા છો અને તમારું નિવાસ સ્થાન ક્યા દેશમાં છે વાર ? ”

જનાર્દને ઉત્તર આપ્યો;—“ કેમ વિદ્યુતવરણિ ! આવા સવાલો પૂછવાની તમને શી જરૂર પડી છે વાર ? ”

નીલાએ કહ્યું;—“ તમે ક્યારે આ દેશમાં આવ્યા છો, એ જાણવાની મને ખાસ જરૂર હોવાથી જ હું તમને આ સવાલ પૂછું છું. કારણ વિના કોઇ તદ્દન નિરર્થક પ્રશ્ન પૂછવાનું સાહસ પણ કરતું હશે ખરું કે ? ”

“ એ કારણ જાણ્યા વિના હું મારો પરિચય કદાપિ આપી શકીશ નહિ. ” જનાર્દને સ્પષ્ટ કહી સંભળાવ્યું.

“ કારણ ધણુંજ ગંભીર છે અને તે હું તમને હમણાંજ જણાવીશ. પણ મેં ત આ દેશના વતની નથી, એટલે હું ચોક્કસ કહી શકું છું. કેમ માંડ આ અનુમાન સત્ય છે ખરું કે નહિ ? ” નીલાએ પૂછ્યું.

“ તમે એ શી રીતે જાણ્યું કે, હું આ દેશનો નિવાસી નથી ? ” જનાર્દને સ્હામો સવાલ કર્યો.

“ તમારા મુખપર ઝળકતા અપૂર્વ તેજને લીધે તેમજ વસંતના વિકાસને લીધે હું એવા અનુમાનપર આવી શકી છું કે, તમે આ દેશના નહિ પણ અન્ય કોઇ દેશનાજ નિવાસી છો.

“ વિકાસ વસંતનો મધુરો મુખપર ઝળકે છે;

નેત્રમાંહિ જ્યોતિ અતેરી ખૂબ ચળકે છે;

બાલ વિશાળ અતિ સુંદર મનને મોહે છે;

વીર વપુ ઉત્તમ કુળનો પરિચય આપે છે. ”

જનાર્દને કહ્યું;—“ હું, ત્યાર પછી કહી જાઓ જે કહેવાનું હોય

તે. આમ વચ્ચમાંજ કેમ અટકી જાઓ છો. એક વાર્તાને પૂર્ણ કરતાં પહેલાંજ વચ્ચેથી શા મારે પડતી મૂકો છો ? ”

નીલાએ કહ્યું:-“ ઓહો ! આતો વખાણ્યા કે તરતજ કુલાયા જેવી વાત જ આવીને ઉભી રહી જનાઈને ! હું તમને બહુ સારી રીતે ઓળખું છું. તમે તો એક માત્ર અનુચર કિંવા ભૂત્યજ છો. એનાથી ઉચ્ચ કિંવા ચઢિયાતી પદવી પ્રાપ્ત કરવાને તમે હજી સૂધી ભાગ્યશાળી થઈ શક્યા નથી. ”

જનાઈને કહ્યું:-“ કોના અનુચર ? શું તમે મને તમારો અનુચર કરવાની ઇચ્છા રાખો છો ? ”

“ ના મારી તો લેશ માત્ર પણ ઇચ્છા નથી. તમે યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદના અનુચર છો, એ વાર્તા ઘણા સમય થયાં મારા જીવવામાં આવી ગઈ છે, એટલે હવે તમારાથી કોઈ પણ વાત છૂપાવી શકાય તેમ નથી. કેમ, માફ કરેલું ખરું છે કે ખોટું ? જે સત્ય હોય તેજ જણાવજો. ”

આ સાંભળીને જનાઈને વિચલિત થયો. તેણે સહજ પ્રભરાધને પૂછ્યું:-“ યુવરાજ કોણ ? ભવાની પ્રસાદ કોણ ? હું તો તેમાંના કોઈને પણ ઓળખતો નથી. તમે અત્યારે મારાપર આ એક તદ્દન જૂઠો અને નાપાયાદાર આક્ષેપ મૂકી મને અન્યતો અનુચાર બનાવવાની કોશિશ કરી રહ્યાં છો. ”

‘ જેની આ અંગુઠી છે, તેનીજ હું વાર્તા કહી રહી છું. આ અંગુઠીના માલિકનેજ હું યુવરાજ ભવાનીપ્રસાદ તરીકે ઓળખાવું છું. ” આમ કહીને નીલાએ વચ્ચમાંથી એક અંગુઠી બહાર કાઢી બતાવી,

જનાઈને તે અંગુઠીને જોતાંની સાથેજ ઓળખી લીધી. તેણે

કહ્યું:—“ નીલવરણિ તરુણી, આ અનુપમ અંગુડીય તમે ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી ? જે અંગુડી દેવાંગનાંને પણ અતિ દુર્લભ છે, તે તમે આમ સહજમાં શી રીતે મેળવી શક્યાં. કહો, જે સત્ય હોય, તે સર્વ સત્વર કહી દો. મારા સ્નેહીની અંગુડીની વાર્તા જાણવા માટે માફ મન અત્યંત આતુર બની ગયું છે. મને આશા છે કે, તમે મને બધી વાર્તા અવશ્ય કહી સંબળાવશોજ. ”

નીલાએ જવાબમાં જણાવ્યું કે;—“ તમારે એ વાર્તા જાણવાની શી જરૂર છે; કદાચિત્ અંગુડીના માલિકે અમારાપર પ્રસન્ન થઈને આ અંગુડી અમેને ભેટ દાખલ આપી હશે તો ? ”

જનાર્દને કહ્યું;—“ જે વસ્તુ મારા કંઠેને યોગ્ય નથી, તેને મારો માલિક મારી અંગુડી આપે, એ વાર્તા સર્વથા અસંભવિત અથવા તો અમાન્ય છે. આ અંગુડી મારી છે, મારા માલિકની નથી, તેથી મારી વસ્તુને મારો માલિક અસ્થાને આપી દે, એમ કદાપિ બને જ નહિ. નીલા ! વાતો બનાવવાનું છોડી દો અને જે કાંઈ સત્ય બીના હોય, તે જણાવી દો. મારી પાસે આવો. અસત્યવાદ કદાપિ ફાવી શકશે નહિ. મેં બહુ બહુ જમાના જોયા છે અને દુનિયાનો અનુભવ પણ ઘણો કર્યો છે, માટે મારી પાસે છેતરપિંડી અથવા દમાબાજ ચાલી શકે તેમ નથી તે નથી જ. ”

નીલાએ એક પ્રકારનું મંદ હાસ્ય કરીને કહ્યું:—“ વાહ-વાહ ! ચાલાકો તો અજબ ચલાવીને શું ! ત્યારે શું તમારો કંઠ રત્નથી જડાયેલો છે ? જે તેમજ હોય તો હું ઘણી જ ખુશીની સાથે કબૂલ કરું છું કે, તમારું મુખ મણિ મુક્તા જડિત છે. પણ તમે તમારા એ અતિ મૂલ્યવાન અને રત્નમાણિક્યજડિત મધુર મુખને કદાપિ દર્પણમાં જોયું છે ખરું કે ? તમારા મુખપર વિરાજતા અતિ મૂલ્યવાન મુક્તાદ્વિજોનું બરાબર ધ્યાન પૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યું છે ખરું કે ? ”

“ ના, આયના અથવા દર્પણમાં જોવાની જરૂર જ નથી. કારણ કે, તમારી આંખો તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાથી જ દર્પણની ગરજ સરે તેમ છે. તમારાં મદીલાં લોચનમાં જ એવી ઉન્માદિની શક્તિ વિદ્યમાન છે કે, જેના યોગે સહસ્ર દર્પણ પણ નિસ્તેજ બની જાય તેમ છે. આ ચક્ષુમાંથી નીકળતી અપૂર્વ જ્યોતિ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડને તેજસ્વી કરનાર ભાસ્કરના તેજને પણ ક્ષણ વારને માટે શર્માવી દે તેવી તેજો-મયી અને તીવ્ર છે. એ જ્યોતિના પ્રતિબિંબમાં જ મેં મારા મુખનું અવલોકન કર્યું છે અને તે સમયથી જ માંડ મુખ હીરામોતીજડિત બાસવા માંડ્યું છે. ” જનાદને કહ્યું.

નીલા આ સાંભળીને જરા વિચારમાં પડી ગઈ. તેનું મુખ શીકું પડી ગયું. પોતાના રૂપની ખ્યાતિ સાંભળીને આ વિશ્વનું કયું માનવી પોતાના મનમાં આનંદિત ન થાય વાઝ ? નીલાએ વીજળી વાળાં કટાક્ષનો પરિત્યાગ કરી અત્યંત નમ્રતાયુક્ત સ્વરથી કહ્યું:—“ મેં એવાં તે શાં પાપ કર્યાં હશે કે, તમારું તે જોખ જોવું મોઢું મારી આંખોને જોઈને હીરાજડિત બની ગયું હશે ? જનાદન ! આવા અલંકારો આપવાની વિધાને આટલેથી સંકેલી દો. કારણ કે, એ કાર્ય તમારું નથી. પણ કોઈ કુશળ કવિ અથવા તો ચિત્રકારનું જ છે. કવિજનો કવિતા કરી રૂપનું તાદ્રશ પ્રકટ કરી શકે છે અને ચિત્રકાર પોતાની કુશળ પિછીના પ્રભાવે મનોહારી ચિત્ર દોરીને માનવના મનને મોહિત કરી શકે છે. પણ તમારામાં તે બે વસ્તુઓમાંની એક પણ નથી, માટે અલંકાર કે વર્ણનશક્તિનો પરિત્યાગ કરી સીધી રીતે જે કાંઈ કહેવું હોય તે કહી સંભળાવા. ”

જનાદને કહ્યું;—“ તમે મારો અસ્વીકાર કરો તો બલે, પણ મારા હૃદયે તો તમારો સ્વીકાર કરી લીધો છે. તમારા આ મોહક

રૂપે મને તમારમાં એટલી સીમાચર્યન્ત લુપ્થ બનાવી દીધી છે કે, હવે મારાથી તેનું આબેહુમ વર્ણન કરી શકાય તેવી સ્થિતિ પણ રહી નથી. કારણ કે;—

“ મનોહર મુખકું દેખી થયો લાચાર છું આજે,
સકલ બ્રહ્માંડની જ્યોતિ તનુ તારા વિશે જાગે;
મદીલી મોહની શક્તિ અજ્ઞાન આકારે દર્શાવે,
ધરીને રૂપ માયાનું, નવિ નવિ ભાવના લાવે;
હૃદય વીણા તણા તારો ખરે એ બહુજ કંપાવે,
વનિતા ! રૂપ તારું તો મનુના પ્રાણ લેખાવે. ”

“ જો તેમજ છે, તો પછી આમ અહીં આવીને કેમ છૂપાઈ ગયા છો ? જો તમે મને રૂપવતી કહેતા હો, તો મારા તે રૂપની ચાચના શા માટે નથી કરતા ? રૂપની પાછળ તો ઘણા ઘણા પુરુષો ઉન્માદી બનીને ભટક્યા કરે છે, પણ તમે આવી દૃઢતા ધારીને શામાટે બેસી રહ્યા છો ? હું ધારું છું કે, તમે આ સર્વ મારી મિથ્યા પ્રશંસા જ કરી રહ્યા છો અથવા તો મારા મુખથી મારી શ્લાઘા કરાવવાના ઉદ્દેશથી જ આવા શબ્દો ઉચ્ચારી રહ્યા છો. ” નીલાએ કહ્યું.

આમ કહીને નીલાએ એક કટાક્ષ ફેંક્યો અને ત્યાર પછી થોડી વારે ઉપરાઉપરી તેણે કટાક્ષની વૃદ્ધિ વરસાવવા માંડી. અગણિત શત્રુવચ્ચે જે કદાપિ પોતાની બુદ્ધિને લેશ માત્ર પણ ચલિત થવા દેતો નહિ, તે અત્યારે આળકની પેઠે ચંચલ બની ગયો. અનંત ચોદ્દાઓનાં તીવ્ર શરો જેના હૃદયને જરા પણ કંપાવી શકતાં નહોતાં, તે પુરુષનું હૃદય એક રમણીના કટાક્ષ બાણથી ધવાઈ ગયું. જનાર્દન પોતે શું કરે છે, તેનો જરા પણ વિચાર કર્યા વિના તેણેની લાનો હાથ પકડી લીધો. નીલા હાથ ખેંચી લાઇ ઉઠીને એકદમ ઉભી થઇ મઠ અને પોતાના

શરીરપરથી આદર્શ ઉતારીને જનાર્દનના કંઠમાં નાખી દીધું. કંઠને આવી રીતે આકૃતમાં સપડાયશે જોઈને જનાર્દને બન્ને હાથ જોડી નીલા પાસેથી પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી.

નીલાએ કહ્યું:—“ તમારા આ ભીષણ અપરાધની ક્ષમા મળે શકશે નહિ. કારણ કે;—

“ પરનારના કરને ઘડી કીધું તમે બહુ પાપ છે,
એ પાપના અપરાધનો જોડો અતિ આઘાત છે;
આઘાતનો પ્રતિ ઘાત કરવો, વિશ્વનો છે કાયદો,
તેથી હવે કોટિ ઉપાયે થાશે નહિ કંઈ કાયદો.
x x x x
પ્રણયના સુત્રમાં બંધાઈને બંદી થવું પડશે,
સદાયે નેત્રના શરનો વિષમ આઘાત બહુ નડશે. ”

આ શબ્દો ઉચ્ચારતી વેળાયે નીલાની નયનમાં કટાક્ષ અને ઓષ્ઠપર હાસ્યની રેખા ખીલી ઉઠી. તેણે એક પ્રકારનું એવું તો મધુર અને મંજુલ સ્મિતહાસ્ય કર્યું કે, જનાર્દનનું સર્વાંગ રોમાંચિત થયું. જનાર્દને જોયું કે, નીલાના મુખપર જાણે એક પ્રકારના મિષ્ટ હાસ્યની રેખા વિશેષતાપૂર્વક પ્રસ્ફુટિત થઈ રહી છે. જનાર્દને એક પ્રકારના સાહસને હૃદયમાં ધારણ કરીને કહ્યું:—“ ત્યારે વિષયી જ વિષનો ક્ષય કરો. ” આમ કહીને તેણે નીલાના યૌવનોન્મુખી મુખને તથા ક્ષીણ દેહલતાને હૃદયમાં ખેંચી લીધી. પરંતુ તે લતા વૃક્ષપર સ્થિર રહી નહિ અથવા તો વળગી પણ નહિ. તે લતાએ વૃક્ષને બગપૂર્વક જમીનપર ફેંકી દીધું. પરંતુ તે સમયે પણ લતાનાં ચક્ષુમાં કટાક્ષ તથા અધરપર હાસ્ય વિદ્યમાન હતાં. વૃક્ષ કાંઈ પણ ન સમજી શકવાથી વિહ્વલચિતે લતા બણી જોવા લાગ્યો.

એ યુદ્ધનો એ સ્થળે જ અંત આવ્યો. બન્નેએ જોયું કે, તેમની સમીપમાં જ વીરવર પ્રસાદ ઉભેલો છે. જનાર્દન જીઠીને ઉભો થયો. નીલા લેશ માત્ર પણ વિચલિત ન થતાં પ્રસાદપાસે આવી ઉભી રહી. તેણે પ્રસાદને પૂછ્યું:—“ આ અંગુઠી કોની છે ? તમે તેને ઓળખી શકો છો ખરા કે ? ”

પ્રસાદે કહ્યું:—“ આ અંગુઠી એક દિવસ મારી પોતાની જ હતી, પરંતુ અત્યારે તમે ક્યાંથી મેળવી ? ”

નીલા:—“ ઓય આપરે ! છીનવી લેવાનો વિચાર કર્યો છે કે શું ? ”

પ્રસાદે કહ્યું:—“ ના, જે વસ્તુ એકવાર આપી દીધી છે, તેને ખીજવાર મારાથી શી રીતે માગી શકાય ? નીલા ! હું એ અંગુઠી લેવાની લેશ માત્ર પણ ઇચ્છા કરતો નથી. ”

નીલાએ કહ્યું:—“ જેને જાણું હોય, તે ખેરાત કરે તો તેમાં શી નવાઈ ? ઇશ્વરે આપ્યું હોય તો અપાય અને નહિ તો નિરાશ થઈને તરત જ ‘ના’ પણ કહી દેવાય. મને તમારી અંગુઠી આપવામાં તમે ઉદારતા કે દયા દર્શાવી નથી. પણ એ તો એક યાદગીરી જ ‘આપી છે.’ ”

પ્રસાદે કહ્યું:—“ નીલા, આમ કહેવામાં તું ભૂલે છે. એ અંગુઠી મેં તને ખચરાવ દાખલ આપી નથી, પણ વેચાતી આપી છે, એટલે હવે તે પાછી લઈ લેવાનો મને કશોપણ અધિકાર નથી. હું પોતે ભિક્ષુક છું, એટલે મારામાં દાન આપવાની શક્તિ ક્યાંથી હોઈ શકે ? અત્યારે મારી પાસે પહેરવાને વસ્ત્ર નથી, ખાવાને અન્નનો દાણો પણ નથી. આવી સ્થિતિમાં હું તને શી રીતે ઉપહાર આપી શકું વાર ? ”

હતાં જ્યાં રાજ્યને લક્ષ્મી, નહિ છે ત્યાં પીવા વારિ;
 થતા પોકાર ક્ષમાના જ્યાં, બચકર વેદના આવી;
 મનોહર મહેલનો વાસી, થયો છું આજ વૈરાગી;
 દઉં શું દાન ? છું હું એક, પામરને બીખારી. ”

“ વીર પુરુષ ઉત્તમ મનુષ્ય પોતાને મહા સત્તાવાન હોવા છતાં સામાન્ય મનુષ્ય તરીકે ઓળખાવવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે. અમૃત ઝળો આપનાર આમ્રવૃક્ષ નીચું નમી પોતાનું સૌજન્ય દર્શાવે છે અને નિર્માલ્ય ઝળો દ્વારા ઉપદ્રવ કરનાર બાવળનું વૃક્ષ સદા જિંચું વધીને પોતાનો બચ્ચ આડખંડ તથા ગર્વ દર્શાવવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે. મહાન પુરુષ પોતાને સાધારણ મનુષ્યમાં ખપાવે છે અને નીચ મનુષ્ય મહા ઉત્તમ મનુષ્ય હોવાનો ડોળ દેખાડે છે. આથી તમારો આ વાદ એક રીતે તો છેક અમાન્ય કરવા યોગ્યજ જણાય છે. રાજપૂતાનાની રણ ભૂમિમાં તમે જે શૌર્ય દાખવ્યું છે, તેવા ઉત્તમ શૌર્યનો પરિચય અન્ય કોઈ પણ વીરનર કરાવી શક્યો હશે કે કેમ, એની પણ હજી અમને શંકાજ છે. તમે તમારી આ કિશોર વયમાં જે યશ મેળવ્યો છે, તેવો યશ મહાન વીર પુરુષ પણ સહજમાં મેળવી શક્યા નથી. તમે રાજપૂત કુળના તેજસ્વી રવિ છે, એમ કહેવામાં આવે તો પણ તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યવાય આવે એવો સંભવ નથી. ”

આમ કહીને નીલા જિંડા વિચારમાં પડી ગઈ. તેનું તેજસ્વી મુખ મલિનતામય બની ગયું, તેણે વિચાર્યું કે, જે પુરુષ સત્ય કહીને પોતાનું દુઃખ જણાવી દે છે, તથા એક નાના બાળકની માફક રડી પડે છે, તેની મશ્કરી પણ હવે મારાથી શી રીતે કરી શકાય ? તેમ છતાં પણ નીલાએ તે વીર રાજપૂતના ઉચ્ચ હૃદયની પરીક્ષા કરવાના હિતેથી પુનઃ પૂછ્યું:—“ રાજપૂત યુવક ! તમે જે વાર્તા કહો છો, તે

સર્વથા મિથ્યા છે, તમે ભિક્ષુક નથી. તમે તમારું નામ પણ બનાવરી
જ બતાવો છો. તમારો પરિચય પણ જૂઠ્ઠાજ આપો છો. કારણ કે—
પદન સુધાકર સમ સુંદર ને કાન્તિ મનોહર ન્યારી છે;
તત્તુ વિશે જે વ્યાપી શક્તિ મતિ અતિ તે ભારી છે;
સમર ભૂમિમા શરતા દેખી સિંહે પણ હાર સ્વીકારી છે.

જિજ્ઞ કુળને કુલીન વંશની ઝાંખી ખૂબ કરાવી છે. ”

માટે હે વીરપુંગવ ! મારી પાસે અસ્ત્ય ન બોલો. મારી સાથે
આલો અને અમારા સન્માનને સ્વીકારો. ”

“ ક્યાં આવું ? તમે મને ક્યાં લઈ જવા ધારો છો ? મારો પ-
રિચય મેં તમને પ્રથમથીજ આપ્યો છે, છતાં મારા શિરપર આવે
અસહ્ય આક્ષેપ શા કારણથી મૂકો છો ? ” પ્રસાદે આતુરતાથી
પૂછ્યું.

નીલાએ કહ્યું:—“ ક્યાં જવું છે, તે તો હું હમણાં તમને કહી
શકીશ નહિ. પણ હા, જો તમે મારી સાથે આવશો તો તમને
જણાઈ આવશે કે, તમને મારી સાથે લઈ જવાનું ખરું કારણ શું છે ?

“ પણ જો પ્રથમથીજ તે વાત જણાવી દો, તો તેમાં તમને
શી હરકત છે ? ” પ્રસાદે પૂછ્યું.

“ જો તમારો અતિ આગ્રહ છે, તો હવે લાચારીથી હું તમને
મારો હેતુ જણાવું છું. અત્યારે મારે તમને મારી સાથે દુર્ગના શિવસ્થર
લઈ જવા છે. ” નીલાએ સ્પષ્ટ કારણ દર્શાવ્યું. ”

“ પ્રસાદે પૂછ્યું:—“ કેમ ? ત્યાં લઈ જવાનું શું કારણ છે
યાર ? ”

નીલાએ જનન આધ્યો:—“ તમારો પરિચય આપવા માટે ”

“ ક્ષમા કરો, હાલ તરત મારાથી મારો પરિચય આપી શકાય તેમ નથી. ” પ્રસાદે કહ્યું.

“ ત્યારે પરિચય લેવા માટે ચાલો, ” નીલાએ કહ્યું,

આ સાંભળીને પ્રસાદ બિડી ઉભો થયો; પરંતુ જનાર્દનની સાથે તેનાથી એક ષણ વાર્તા કરી શકાઈ નહિ. તે ચુપચાપ નીલાની પાછળ ચાલવા માંડ્યો. થોડી વારમાં તેઓ બન્ને દુર્ગના ચોકમાં આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં આવ્યા પછી પ્રસાદે જોયું કે, રાજનંદિની ઉર્મિબાલા પર્વતના શિખર ભણી જોતી બેસી રહી છે, શિખરપરથી અન્ય શિખરપર જળની ધારા વહી રહી છે, તે ષણ પ્રસાદે જોયું. ત્યાર પછી પાછળથી નીલાએ એક વ્યક્તિને બોલાવી:—“ અરે રાજકન્યા ! આ :રાજબાલા ! ”

ઉર્મિબાલાએ પાછું વાળી જોયું, તે સમયે તેને જણાયું કે, પેટાની સ્થામેજ તે મનોહર પ્રતિમા ઉભેલી છે. જેને જોઈ તે ગર્વ ભૂલી લજ્જા શમી હતી. પોતાનું તેજ ત્યાગી રહી પડી હતી, તેજ પ્રતિમા તેના જોવામાં આવી. જે મૂર્તિને તે કલ્પનામાં લાવીને કોઈ વેળાયે પર્વતના શંખપર, કોઈ વેળાએ પક્ષિયોની સાથે, કોઈ વેળાયે સૂર્યની સાથે અને કોઈ વેળાયે નાની કલ્પલિની કિંવા સરિતાની સાથે સરખાવવી, હતી તે મૂર્તિને પોતાની સમીપમાં ઉભેલી જોઈ. પરંતુ જે મુખ જોવા માટે તેનું મન અત્યંત આતુર રહેતું હતું, નિરંતર જેનું નિરીક્ષણ કરવાની વાસના હૃદયમાં પ્રદીપ્ત રહ્યા કરતી હતી, તે મૂર્તિને જોઈને તેનાં નયનો નમી પડ્યાં, ઢળી ગયાં. હજારો પુરુષોના સમુદાયમાં જે લજ્જિત થતી નહોતી, જેનો કંઠ રુંધાતો નહોતો, આજે તે એક બાળકને જોઈને લજ્જાથી નીચું મુખ કરી ગઈ.

ફરીવાર પ્રસાદની મુલાકાત થવાથી તેનું અંતર આનંદની સાથે

ઉછળવા લાગ્યું. પરંતુ મુખપર લજ્જાએ આવીને મૌન રૂપી તાણું વાસી દીધું. તેનાથી એક શબ્દ ઉચ્ચારવાનું પણ સાહસ થઇ શક્યું નહિ.

હવે પ્રસાદની સ્ત્રી દશા થઇ ? પ્રસાદ તે મનોહારિણી માનિનીના જ્ઞાનના લુપ્ત થવાની અણીપર આવેલા, લજ્જાથી રંગાયલા, સ્થળ-ક્રમજને શર્માવી દે તેવા હીરાના તેજ જેવા ચળકતા મુખ તરફ જોઈ રહ્યો, ત્રિદેવના સૌન્દર્યનો રાક્ષિ જાણે તે સુદ્ર વદનપર કોઈ ઢોળી મધુ હોયની ! તેવોજ તેના મનમાં ભાસ થવા લાગ્યો. આવું સૌન્દર્ય, આવું માધુર્ય એકી સાથે મળેલું જાણે કદાપિ તેના જોવામાંજ આવ્યું નહોતું. પણ પક્ષી, ક્રીટ પતંગ, પહાડ, જંગલ ગ્રહ, તારા આદિ સર્વનો તેણે એકવાર વિચાર કરી જોયો, પરંતુ આવું સૌન્દર્ય તો કોઈ પણ પદાર્થમાં તેના જોવામાં આવ્યું નહિ-તેણે સુંદરતાના અવતાર રૂપ અનેકાનેક પદાર્થોના વિચાર કર્યો, તુલના પણ કરી. પરંતુ એ સુંદર આનનની ઉપમામાં આવે એવો એક પણ પદાર્થ તેની કલ્પનામાં આવી શક્યો નહિ. તેણે મનમાંજ વિચાર્યું કે:—

સૌન્દર્યસ્થાપક દેવને પણ રૂપ આ દુર્લભ અતિ;

ચંદ્રાનના કહું તોય તેની છે નહિ આવીગતિ;

શર્માવતી ધંદુ અને ભાતુ તણા રૂપની રતિ;

અનુપમ અતિ આ અંગના, ઉપમા કશી તેની નથી.

લજ્જાનો અંત ન આવ્યો. કોઈ કોઈના મુખ રહાયું જોઈ શક્યું નહિ. ચોરી કરીને ઉભય હૃદયે એક બીજાનું ક્ષણિક અવલોકન કરી લીધું. થોડીવાર પછી બન્ને કમ્પી ઉઠ્યાં. તેમણે જોયું કે, નીલા આલી મઈ છે અને અગાસીપર અન્ય કોઈ પણ રહ્યું નથી. ખસ, સર્વનાશનો આરંભ થઈ ચૂક્યો. ઉભય લજ્જાજી હૃદયને એકાંત

મળ્યા આસંકાથી બન્નેનાં શરીર પણ કંપી ઉઠ્યાં.

કેમ ઉર્મિ ! આટલી બધી લગ્ન શા માટે ? પુરૂષ વેશે ઘોડા પર બેસી સેંકડો પુરૂષોના સમૂહમાં હસતી હસતી લડાઇ જોવા જઇ સકી અને અત્યારે રમણીના વેશમાં ધોતામાં ધરમાં બેઠેલી હોવા છતાં આ કુદ્ર બાલકની સન્મુખ લગ્નથી આવી જડવત કેમ બની ગઇ ? ક્ષત્રિયતનયા હોવા છતાં એક સામાન્ય બાળકથી આમ ભયભીત શામાટે થાય છે ? તારૂં તે અપૂર્વ સાહસ, અલૌકિક તેજ અને અત્યંત ગર્વ આદિ સર્વ ક્યાં આપ્યું ગયું ? આમ લાત્યાર કેમ બની ગઇ ?

એકાદશ પરિચ્છેદ

તેતુત્વ

—:૦:—

“ દિયના બારોના ભયા અંજોર મોરી નનદી;
પૈઠલ વા મહલિયાં મેં પ્યાર મોરી નનદી;
સો રહી બેખબર નિંદમે તનિક સુરખ સુનરિયાં રે;
ન માલૂમ કેહિ ભાંતિ સે આયા બેલકે મેરી કેવડિયારે;
પરોસિન સખ સુન સુન આવે હમારે દરવાબ;
દસ દરવાબેકા બના હૈ મંદિર તહાં જર વિરાબ.

કવિ મગહ

ચુદ્ધની કથા કહીને વારંવાર પાઠકને વિરકત કરવાની અમારી ઇચ્છા નથી. માટે હવે અમે સંક્ષેપમાંજ ચુદ્ધની કથાને પતાવી દઇને, અમારી વાર્તાને આગળ વિસ્તારીશું.

સંધ્યા પછી, અંધકારથી પૃથ્વી ઢંકાઇ ગઈ એટલે પ્રસાદ એક હજાર અશ્વારોહી સૈનિકો લઇને ડાબી બાજુના પહાડપર જઈ પહોંચ્યો. આગળ આગળ ધર્મસિંહ રસ્તો બતાવતો ચાલવા લાગ્યો. કોઇ પણ જાતનો અવાજ ક્યાં વિના પહાડી માર્ગે ઝાળંગીને લગભગ રાત્રિના દોઢેક પહોરના શુભારે ખીયાવર પાસે સહુ સહીસલામત રીતે આવી પહોંચ્યા. ત્યાર પછી ત્યાંથી ફરીને શત્રુના સૈન્ય પાછળ જઈ પહોંચ્યા. તે સમયે પ્રસાદે પોતાના એક હજાર સૈનિકોને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી દીધા. શત્રુની બંને બાજુએ બસો બસો સૈનિકો અને પાછળના ભાગમાં બસો સૈનિકોને શાંત રીતે ઉભા કરી તેણે થોડેક દૂર આવેલા એક વૃક્ષની ટોચપર સંકેતસૂચક દીવો સળગાવી પોતાના પક્ષને જાગૃત કર્યો. ત્યાર પછી તેણે બંને બાજુના બે સેનાપતિઓને ઘણાજ ઉપદેશ આપી શત્રુના પાછળના ભાગમાં રહેલા બસો અશ્વારોહીઓના પૂર્વ ભાગમાં આવી પોતાના અશ્વને થોભાવ્યો. શત્રુની છાવણી તરફ અવાજ વગરની અને શાન્ત હતી. સઘળા સૈનિકો ઉઘી ગયા હતા. કેવળ દુર્ગપરથી આવવાના માર્ગમાં કેટલાક પ્રહરીઓ જાગતા બેઠા હતા,

અકસ્માત કોલાહલથી દિગ્ભંડળ ગાજી ઊઠ્યું. નક્ષત્ર અથવા તારાના પડતા ઝાંખા પ્રકાશમાં પ્રસાદે જોયું કે, દુર્ગની દીવાલ પાસેની શત્રુની છાવણીમાં કાંઈક ખળભળાટ મચ્યો છે. એ કોલાહલ પરથી તેણે અનુમાન કર્યું કે, દુર્ગની અંદરના સૈન્યદ્વારા તે સૈનિકો ઘેરાઈ ગયા છે. તે વખતે યોગ્ય અવસર ધારીને પ્રસાદે પોતાના બસો સૈનિકોની સહાયતા લઈ રથેન પક્ષીની પેઠે શત્રુના સૈન્યપર આક્રમણ કર્યું. રક્ષામે જયન્તકુમાર અને પાછળ ત્રણ બાજુ બાજુએ પ્રસાદ ઉભા રહ્યા. તરતના જોગેલા અર્ધસજ્જાયલા શિરોહીના સૈનિકોને નહાસવા

નો અથવા તો લડવાનો અવસર મળ્યો નહિ. તેઓ ઘોડાના પગ તળે કચડાધને-છૂંદાધને મરવા લાગ્યા. તેઓને શૂંખલામાં અથવા તો વ્યૂહમાં રહેવાનો વખત પણ ન મળ્યો. તેમજ તેવો પ્રયંધ કરવાની કોઈએ કોશિશ પણ ન કરી. કેવળ ભય, આશંકા અને આતંનાદ સંભળાવા લાગ્યો. છેવટે તેઓ ભાન ભૂલીને આમ તેમ દોડવા લાગ્યા પણ હતભાગિયો જે દિશામાં મયા તે દિશામાં હારખંધ ગોઠવામલા અમ્બેરી સૈનિકો દેખાવા લાગ્યા. તેમના દ્વારા તેઓ મરણને શરણુ પણ થવા લાગ્યા. તેમને કોઈ પણ સ્થળે ઉભા રહેવાનું સ્થાન પણ ન રહ્યું. એક બે સ્થળે કેટલાક શિરાહી સૈનિકોને હારખંધ થઈને આત્મરક્ષા કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. પરંતુ તે પણ થોડીવારને માટેજ. તેમણે જે પ્રયત્ન કર્યા તે બધા નિષ્ફળ નિવડ્યા. વિધનનું નિવારણ કરી અમ્બેરી સૈનિકો ધણુજ તેજની સાથે શત્રુઓને ચાંચડની પેઠે ચોળવા લાગ્યા. પગ તળે વિમર્દિત કરવા લાગ્યા.

છેવટે પ્રસાદે એ ભયંકર નરહત્યા થતી બંધ કરી. રક્તની વૃદ્ધિને એટલેથી જ અટકાવી. યુદ્ધનો અંત આવ્યો; શાંતિ સ્થાપિત થઈ. તે સમયે લગભગ સવાર થવા આવ્યું. લોહીથી પલ્લવેલી સમરભૂમિમાં પોતાનાં લાલ કિરણોનું પ્રતિબિંબ પાડતી ઉપાદેવીના આંખા પ્રકાશમાં પ્રસાદે જોયું કે, મૃતશરીરોથી સમસ્ત રણુભૂમિ છવાઈ ગઈ છે. શત્રુ અથવા મિત્રનો ભેદ અભેદ ન જોતાં પ્રસાદે, ધવાયલા સૈનિકોને દુર્ગમાં લઈ જવાની આજ્ઞા કરી. તથા તેમની સેવા ચાકરીનો પણ પૂરતો બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો. રણુક્ષેત્રનું નિરીક્ષણ કર્યા પછી તેણે કેટલાક મરણુના મુખમાં જવાની તૈયારી કરતા સૈનિકોને પોતાના હાથથી જળપાન કરાવ્યું, કેટલાકના જખમોપર પાટા બાંધ્યા અને કેટલાકના મુખમાં આહારના પદાર્થો પણ મૂક્યા.

મહેલના શિખરપર ચઢી ઉર્મિખાલાએ પ્રભાતના પ્રકાશમાં સમર-
ક્ષેત્ર જોયું. શત્રુની સુશ્રૂષામાં પ્રસાદને પ્રવૃત્ત થયેલો જોઈને ઉર્મિએ
કહ્યું:—“ નીલા, સંસારમાં વીરત્વ સુંદર ગણાય છે, રૂપ સુંદર લેખાય છે
અને દયા તો તે સર્વથી અતિ સુંદર મનાય છે. જેનામાં દયા નથી,
ભક્તિ નથી, ધર્મ નથી, તે હું ધારૂં છું કે સુંદર નથી. દયાવાન જ
સર્વથી વિશેષ સુંદર છે. કારણ કે;—

સકળ સંસારમાંહિ તો, દયા એ છે મહા દેવી;
સકળ ધર્મોત્તમી તે છે, ગણાયે રે મહા નીતિ;
કથે છે શાસ્ત્રના કર્તા, દયા એ છે મહા દેવી;
જગતમાં સુખ આપીને, બતાવે (છે) સ્વર્ગની સીડી.”

રાજા શરસિંહે રણભૂમિમાં આવીને જોયું કે, શત્રુઓ સંપૂર્ણપણે
વિધ્વસ્ત થઈ ચૂક્યા છે. લગભગ બસો સૈનિકોએ આત્મસમર્પણ કર્યું છે
અથવા તો બંદીવાન બન્યા છે. અને પ્રાયઃ ત્રણ હજાર શિરોહીના
સૈનિકોના મડદાં રણક્ષેત્રમાં પડ્યાં રહ્યાં છે. અજમેરી સૈન્યમાંથી ફક્ત
કેટલાક સૈનિકો મરણવશ અને ધાયલ થયા હતા. યુદ્ધનું પરિણામ
જોઈને રાજા અત્યંત વિસ્મત થયો. આટલા અદ્ય સૈન્યના વ્યયથી
આવું મોટું યુદ્ધ પ્રબલિત થયેલું જોઈને રાજાએ કહ્યું કે:—“જયન્ત-
કુમાર ? મારી લાંબી જીંદગીમાં મેં અનેક યુદ્ધો કર્યાં છે, અનેક યુદ્ધો
દેખ્યાં છે, પણ આવી કુશળતા, આવી વીરતા અને આવું પરાક્રમ
કદાપિ જોયું નથી. શિરોહીના હાથમાંથી મને છોડાવવા માટે આ
બાળકવીરે જયલક્ષ્મીરૂપે મને આશ્રય આપ્યો છે. મને મરણના મુખ-
માંથી બચાવ્યો છે. અહા ! કેવો સુંદર બાળક ! આટલી કોમળ વયમાં
એણે જે અપૂર્વ પરાક્રમ દાખવ્યું છે, એ સમગ્ર રાજપૂતાના તો શું
પણ ભારતભૂમિને માટે પણ ગૌરવાન્વિત થવા જેવું છે. મેં એ બાળકને

ત્રણ ચારવાર લડતાં જોયો છે, એ ચારે સમયમાં એની વીરતાનું નિરીક્ષણ પણ કર્યું છે. અહા ! શી વીરતા ? ધન્ય છે વીર બાળક ! તારા માતા પિતાને સહસ્ત્રવાર ધન્ય છે ! જયન્તકુમાર ! મારા રાજ્યની, મારી બહાલી પ્રજાની આબાદી જળવવામાં તે વીર રાજપૂતે જે અનુકંપા અને સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે, તેના બદલામાં હું માફ આપું રાજ્ય, સત્તા, સંપત્તિ અને મારા શરીરનું બલિદાન આપું તો પણ મારાથી તેના તે પરમ ઉપકારનો કદાપિ બદલો વાળી શકાય તેમ નથી. એ બાળકે મારા જેવા યોદ્ધાને પણ આજે ગર્વગણિત કરી દીધો છે, શત્રુના સૈન્યને ખેદાનમેદાન કરી તેણે તેની જે રેવડી દાણાદાણુ કરી છે, એ વાર્તા ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં ચિરકાળને માટે સુંદર સોનેરી અક્ષરોમાં વિદ્યમાન રહેશે અને બાવિ ભારતીય સંતાનો એ બાળકનું નિરંતર પ્રભાતના પ્રહરમાં સ્મરણ પણ કરશે. વીરતાના પૂજકો એને પોતાનો દેવ માની સદા એની આરાધના કરશે અને એના સંપર્કના યોગે આપણુ સર્વને પણ પ્રકાશમાં આવવાનો અતિ ઉત્તમ અવસર પ્રાપ્ત થશે. પણ જયન્ત ! એ વીરવર પ્રસાદ અત્યારે ક્યાં છે વાડ ?”

પ્રસાદ આવીને ઉભો રહ્યો. રાજાએ કહ્યું કે;—“પ્રસાદ, હવેથી હું તમને બે હજાર સૈનિકોના સેનાપતિના પદપર સ્થાપિત કરું છું. ભવિષ્યમાં યુદ્ધ સંબંધી કાર્યમાં હું તમારી સલાહ પ્રમાણે જ વર્તીશ, તમે આ અણીની વેળાએ મને જે મદદ આપી છે, તે માટે હું તમારો અત્યંત આભાર માનું છું.

જયન્તકુમારે પણ આનંદની સાથે પ્રસાદને છાતી સાથે ચાંપીને ઘણા જ મધુર સ્વરથી કહ્યું;—“પ્રસાદ, મને ખાતરી હતી કે, મારા જેવા યોદ્ધાઓ રજવાડામાં જવલ્લે જ હશે. પણ અત્યારે તમારી વીરતા જોઈને મારો તે ગર્વ ગળી ગયો છે. તમારી માસે હું અત્યંત કૃદ્ધ છું.”

ત્યાર પછી સર્વેએ દુર્ગમાં પ્રવેશ કરી આનંદના ઉત્સવમાં ભાગ લેવા માંડ્યો. સર્વના મુખમાંથી પ્રસાદનાં યશોગાન સંભળાવા લાગ્યાં. પ્રસાદને જોઈને પ્રત્યેક સૈનિકોનાં હૃદય આનંદના માર્યાં ઉછળવા લાગ્યાં. જમણે પૂર્વે તેને જોયો નહોતો, તેઓ તેને જોવા માટે દોડી આવ્યાં, જોઈને તેને પ્રથમથી જાણુતા હતા, તેઓ પ્રસાદની સાથે બે ચાર વાર્તાઓ કહેવા અથવા તો તેને ભેટવા માટે ભક્તિપૂર્વક હૃદયથી દોડી આવવા લાગ્યા. પરંતુ પ્રસાદે આનંદમાં ઉન્મત્ત ન થતાં રાજ પાસે પ્રાર્થના કરી જાણાવ્યું કે;—“મહારાજ ! જો આપની અનુમતિ હોય તો સેનાપતિની સહાયતા માટે હું શિહાનાભણી પ્રયાણ કરું. મેં સાંભળ્યું છે કે, તેઓ લગભગ પચીસ હજાર શત્રુઓથી ઘેરાઈને આપની સહાયતાની વાટ જોતા ઉભા છે. વિલંબ કરવાથી તેમજ મોડી સહાયતા મળવાથી મહા અનર્થ ઉત્પન્ન થશે. જો આજા હોય તો હું હમણાં ને હમણાં જ અહીંથી રવાના થાઉં.”

રાજાએ એમાં કશો પણ વાંધો જણાવ્યા સિવાય તેની યાચનાને અનુમોદન આપીને કહ્યું કે;—“પણ તમારી સાથે હું ત્રણ હજાર સૈનિકોથી એક પણ સૈનિક વધારે આપી શકીશ નહિ. સેનાપતિની પાસે ઓછામાં ઓછું બારહજાર સૈનિકોનું સૈન્ય તૈયાર છે. તમને ઉપદેશ અથવા સલાહ આપવાનું હું ઉચિત ધારતો નથી. કારણ કે, યુદ્ધના વિષયમાં મારા કરતાં તમારી બુદ્ધિ વધારે કાર્ય કરી શકે છે. જાઓ, તમારી ઇચ્છા મૂજબ કાર્ય કરી સત્વર પાછા આવો.”

પ્રસાદ તે ત્રણ હજાર સૈનિકો લઈને સેનાપતિનો ઉદ્ધાર કરવા માટે રવાના થયો. અરવલ્લીના ચરણોને બીંજવીને સૈન્યતરંગ શિહાના દુર્ગભણી દોડવા માંડ્યો. બીજો દિવસે પ્રભાતમાં દુર્ગથી દશકોશ દૂર આવેલા કોઈ એક પર્વતથી ઘેરાયેલી કન્દરામાં સેનાનિવાસ સ્થાપિત

થયો. કેટલીક વાર સૂધી ત્યાં આરામ કરી પ્રસાદ, સિંહાના દુર્ગભણી અશ્વારોહણુદ્વારા વિદાય થયો. તે સમયે જનાર્દન સિવાય બીજી કોઈ પણ વ્યક્તિને તેણે સાથે લીધી નહિ. શત્રુનું સૈન્ય દ્વરથી દેખાવા માંડ્યું એટલે બંને જણા અશ્વપરથી ઉતરી પડ્યા; અને કન્દરાની એક ગુપ્ત ગુહામાં બંને અંશ્વો દૂપાત્રીને બંને જણાએ ભિક્ષુક ગવૈયાઓનો પોશાક ધારણ કરી લીધો. જગદ્ધાત્રિના નામનું સ્મરણ કરતા કરતા અરણ્ય, પર્વત તથા ભૂમિને પ્રતિધ્વનિત કરતા બંનેજણાએ શત્રુની છાવણીમાં પ્રવેશ કર્યો. તે સમયે તેમણે બંનેએ એક અતિ મનોહર ઉપદેશાત્મક ગાયન ગાવાનો આરંભ કર્યો.

બજન કર માનવ, બજન કર હરિ નામનું;
હરિબજન વિના તનુ નહિ કંઈ કામનું;
મન, વચન, કાય, કર્મથકી ઉપકાર કર કંઈ ઉપકારકર;
વિભુવરસ્મર, નીતિ ઉરધર, માનવબજનકર ભગવાનનું.
સંસારસાગર તણા કર્ણધારનો આશરો ગ્રહી;
જીવ મુસાફર ! તું તર તું તર, ભવસાગર પાર ઉતર.”

પ્રસાદના ગાન અને રૂપથી મુગ્ધ થઈને અનેક સૈનિકોએ તેના પ્રતિ સ્નેહ પ્રકટ કર્યો. તે છાવણીએ છાવણીમાં ગાન ગાતો ફરવા લાગ્યો. છાવણીઓનો એક ભાગ જેતામાં તો સાંઝ થઈ જવા આવી; ત્યારે તેણે ત્યાંથી વિદાય લીધી. શિરોહીવાળાઓએ બીજે દિવસે સવારમાં આવવાનો તેને આગ્રહ કર્યો. તે બીજે દિવસે પણ ત્યાં ગયો, પરંતુ તે સમયે તેણે જનાર્દનને પોતાની સાથે ન લીધો. બસો ઉઠ એકઠા કરવાનો ભાર જનાર્દનપર મૂકી તે એકલો શત્રુસમૂહમાં આવ્યો. જનાર્દન જેઠતું દ્રવ્ય અને માણસો લઈને પ્રભાતમાં જ અન્યત્ર ચાલ્યો ગયો. પ્રસાદ પુનઃ ગાન ગાતો ગાતો છાવણીમાં ફરવા લાગ્યો.

સિંહાનાનો કિલ્લો સહજમાં બેઠી શકાય તેવો નહોતો, તેમ નહોતું. તથા ત્યાં રહેવાનાં સ્થાનો પણ જોઈએ તેવી સગવડતાવાળાં નહોતાં. દુર્ગની એક બાજુએ પર્વતની હારો તથા બીજી બાજુએ એક નાની નદી હતી અને બીજી બે દિશાઓમાં સપાટ ભૂમિ આવેલી હતી.

દુર્ગની દીવાલથી નદી બહુ દૂર નહોતી, ઘણી જ સમીપમાં આવેલી હતી. નદી બહુ જ નાની અને સાધારણ જળવાળી હતી. પ્રસાદે નદીમાં ઉતરી હાથપગ ધોયા તથા ઝોળીમાંથી થોડાંક શ્વેત મૂળ કાઢીને ભોજનનો આરંભ કર્યો. એ સમયે એક પ્રહરી આવીને તેની પાસે બેઠો. પ્રસાદે જમી રહ્યા પછી તે પ્રહરીને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું:—“આ દુર્ગના શિખરપર જે પ્રહરી પહેરો બરે છે, એ પ્રહરીને તમે અહીંથી તીર છોડીને મારી શકો ખરા કે? અહીંથી તમારું તીર ત્યાં સુધી પહોંચી શકે ખરું કે?”

પ્રહરીએ કહ્યું:—“કદાચ મારી શકું તો મારી શકું, કાંઈ નિશ્ચયાત્મક કહી શકાતું નથી.”

ધનુષ્યમાં તીર ચઢાવી પ્રહરીએ શરૂ કર્યું તો ખરું; પરંતુ તેનું ફેંકેલું તીર ત્યાં સુધી જઈ શક્યું નહિ. ત્યારે પ્રહરીએ કહ્યું:—“એટલે સુધી તીર ફેંકી શકે એવો કોઈ પણ વીરપુરુષ અત્યારે અહીંના રાજપૂતાનામાં નથી. હું ધારું છું કોઈ પણ વીરનરતું તીર ત્યાં સુધી પહોંચી શકે તેમ નથી.”

એ સાંભળી પ્રસાદ સહજ હસીને તે સૈનિક પાસેથી ધનુષ તથા તીર લઈને શરૂ કરવા માટે વારંવાર કોશિશ કરવા લાગ્યો. વારંવાર તેની નિર્બળતા તથા અકુશળતા પ્રકટ થવા માંડી. ત્યાર પછી અત્યારે તે પ્રહરી પાછો ધ્યેય, ત્યારે વસ્ત્રમાંથી એક કાગળનો કકડો કાઢી ફેંકેલા શરની સાથે બાંધી દીધો અને ધનુષને ઠેઠ સુધી ખેંચી શરક્ષેપ કર્યો.

સન સન શબ્દ કરતું શર દુર્ગના શિખરપર પહેરો ભરતા પ્રહરીના પગ પાસે જઈ પડ્યું. પ્રસાદે જોયું કે, પ્રહરી શર ઉપાડી લઈને બારીકીથી કાંઈક જોઈ રહ્યો છે. થોડી વારમાં તે પ્રહરી ત્યાંથી ક્યાંક ચાલ્યો ગયો. પ્રસાદ ત્યાર પછી નિશ્ચિંત હૃદયે પોતાની છાવણીમણી જવા માટે ત્યાંથી તરત જ ચાલી નીકળ્યો.

ગંભીર રાત્રે જ્યારે પૃથિવી નિસ્તબ્ધ બની ગઈ હતી, અને સર્વ પ્રાણી માત્ર નિદ્રાવશ થયાં હતાં, ત્યારે ત્રણ હજાર સૈનિકો લઈને પ્રસાદ શત્રુની છાવણી પાસે આવી પહોંચ્યો. પ્રસાદનું સૈન્ય સમજી શક્યું નહિ કે, શા કારણથી તેને અંધારી ગંભીર રાત્રે પચીસ હજાર શત્રુઓના સમુદાય સમક્ષ લાવીને ઉભું રાખવામાં આવ્યું છે. પ્રસાદ તેમને લઈ આવ્યો છે, એજ યોગ્ય છે. તે સિવાય તેઓ બીજું કાંઈ પણ જાણતા નહોતા અને જાણવાની ઇચ્છા પણ કરતા નહોતા.

એકઠા કરેલા બસો ઊંટ નદીના ગર્ભમાં રાખ્યાં હતાં. હવે તેમના અપનો વખત વિચારીને પ્રસાદે તેમને શત્રુ પાસે આણી અંધકારમાં છૂપાવી રાખ્યાં. ત્યાર પછી નદીના કિનારાપર જે કેટલાક પ્રહરીઓ ઉભા હતા, તેમનો વધ કરી નાંખ્યો. આ સમયે એટલી બધી સાવ-એતી રાખવામાં આવી કે, ધણા સૈનિકોનો સંહાર થવા છતાં પણ કશાય કોલાહલ કે અવાજ માત્ર પણ થવા દીધો નહિ. કિનારો જ્યારે શત્રુશન્ય થયો, ત્યારે કિનારાપર ઉટોને લાવવામાં આવ્યાં. પ્રત્યેક ઊંટની આજૂ બાજૂમાં બબ્બે સૈનિકોને ગોઠવી દીધા. પરંતુ ઊંટની પીઠપર કોઈ પણ મનુષ્યને બેસવાદેવાનો સખ્ય પ્રતિરોધ કર્યો. મનુષ્યને બદલે દરેક ઊંટપર બબ્બે મશાલો ગોઠવી દીધી. પણ તેમશાલોને હજી સુધી સળભાવવામાં આવી નહોતી, પરંતુ હવે મશાલો પ્રકટાવવાનો પ્રસંગ આવી જાયો. તે ચારસો સૈનિકોએ એકી સાથે ચારસો મશાલો

સળગાવી દીધી. જિંટોને મારવાની જરૂર પડી નહિ, કારણકે, સધળા જિંટો ભયભીત થઈને સ્થાને દોડવા માંડ્યા તથા થોડા સમયમાં જ શત્રુની છાવણીમાં આવીને મહા ભયંકર કોલાહલ અથવા ખળભળાટ મચાવવા લાગ્યા.

એ સમયે અકસ્માત્ અશ્વના પગલાંઓથી દિગ્મંડળ કંપી ઉઠ્યું. પાર હજાર ઘોડે સ્વારો, જળપ્રપાતની પેઠે દુર્ગના દ્વારમાંથી બહાર નીકળી આવીને શત્રુપર તૂટી પડ્યા. અસ્ત્રશસ્ત્રના શબ્દોથી મનુષ્યના ખૂમરાણુથી તથા અશ્વોના હણહણાટથી સુપ્ત પ્રકૃતિ કંપીને જાગી ઉઠી. ત્યારે પ્રસાદ ઉઘાડી તલ્વાર હાથમાં લઈ શત્રુપર વાઘની પેઠે કૂદી પડ્યો. ત્યારે દિશામાં ચીત્કાર, પોકાર અને આર્તનાદ સાંભળાવા લાગ્યા. તે સર્વ અજ્ઞયખીને ડૂબાડીને પ્રસાદ ખૂમપાડી બોલી જાઠ્યો:—“ આ ત્રણ હજાર સૈનિકોમાંથી જેની તલ્વાર શત્રુના લોહીથી રંગાશે નહિ, તે રાજપૂત નથી અને પ્રસાદ તેનો સેનાપતિ પણ નથી. વીર અને બહાદુર પુરુષો ! આજે તમારી ભવાનીનો ભોગ આપો. અસિ-દેવીને રક્તના બલિદાનથી તૃપ્ત કરો અને પૂર્વજોના આત્માને શાંતિ આપો. આવો અમૂલ્ય અવસર ફરી ફરીને આવવાનો નથી આજે શૂરાઓને માટે સેનાનો દિવસ ઉગ્યો છે, વીરજનોને સ્વર્ગમાં સંચરવાનો અલબ્ધ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. માટે હે વીરકુળના વીરનરો ! વીરતા દાખવવામાં જરાપણુ સંકુચિત થશો નહિ. મરણનો લેશ માત્ર પણ ભય ઉરને વિશે ધરશો નહિ. બસ હવે યાહોમ કરીને કૂદી પડો. વિખંબ ન કરો. ”

પ્રસાદનાં આ વાક્યો સાંભળી “ જય જુમાઈ માતાનો જય, રક્ષુચંડિકાનો જય ! ” શબ્દનો નિનાદ કરતા ત્રણ હજાર અધારોહીઓ ઉઘાડા કૃપાણુને કર વિશે ધારી એકદમ દોડી નીકળ્યા. ધણુ થોડા

સમયમાં જ શિરોહીના ત્રણ હજાર સૈનિકો રણભૂમિના બલિદાન રૂપ થઇ પડ્યા; મરણને આધીન થયા.

ધણા કોશમાં બ્યાપેલી શિરોહીની છાવણી સહજમાં પૂર્ણ રીતે વિધ્વસ્ત થઇ શકી નહિ. દસ હજાર સૈનિકો યુદ્ધને માટે હારબંધ ગોઠવાઇને ઉભા રહ્યા. બારહજાર સૈનિકો લઇને અજમેરના સેનાપતિ કમળસિંહે તરત જ તેમનાપર હુલો કર્યો. ત્રણ ચાર કલાક સુધી યુદ્ધ કર્યા પછી શિરોહીનું સૈન્ય પરાજિત થઇને ન્હાસવા માંડ્યું. તેમના સૈન્યમાં ભયંકર ખળભળાટ મચી ગયો.

સેનાપતિએ વિજય મેળવ્યો એ ખત, પરંતુ તેમાં તેના સૈન્યની ભારી ખુવારી થઇ અને ભયંકર આઘાત વેઠવો પડ્યો. છેવટે તે લાચારીથી દુર્ગમાં જઇ પહોંચ્યો. સહજ સ્વસ્થ અને સાવધ થયા પછી ખીયાવર અને જોહાનમીરના યુદ્ધ સંબંધી તેણે કેટલાક પ્રશ્નો પ્રસાદને પૂછવા માંડ્યા. પ્રસાદે બે ચાર ઉત્તર આપ્યા પછી છેવટે એક પત્ર સેનાપતિના હાથમાં આપ્યો. તે પત્ર અજમેરના અધિપતિ મહારાજ શરસિંહના પોતાનો હાથનો લખેલો હતો. તે પત્રમાં લખ્યું હતું કે:-

“ સેનાપતિ, આ પત્રવાહક બાળક બ્યારે જો પ્રાર્થના અથવા આજ્ઞા કરે, કે તરત જ તેનું પાલન કરજો. મારી આ આજ્ઞામાં લેશ માત્ર પણ પ્રત્યવાય આવવા દેશો નહિ.

રાજા શૂરસિંહ. ”

સેનાપતિ પત્ર વાંચ્યા પછી વિસ્મિત થઇને તે બાળકના મુખ સ્હામું એકી ટસે જોઈ રહ્યો. એ જોઇને તે બાળકે કહ્યું:—“સેનાપતિ મહાશય ! આપની પાસે મારી એક વિનમ્રીસાથે પ્રાર્થના છે તે બરાબર ધ્યાન પૂર્વક સાંભળીને મને આમ અવશ્ય કૃતાર્થ કરશો જ, એવી મારી દૃઢ આજ્ઞા છે. ગઈ રાત્રે આપણે લગભગ પચીસહજાર

શત્રુસૈનિકોપર આક્રમણ કર્યું; તેમાંથી પ્રાયઃ પાંચ હજાર સૈનિકો બંદીવાન બન્યા છે અને આઠ હજાર શિરોહીઓ સમરભૂમિમાં પડ્યા છે. તથા બાર હજાર શત્રુઓ યુદ્ધમાં પરાજિત થઈને નહાસી ગયા છે. જે એ બાર હજાર સૈનિકોને નસાડીને શિરોહી સૂકી નહિ મૂકી આવવામાં આવે તો, તેઓ પોતાની સગવડ પ્રમાણે પુનઃ અઝમેરપર આક્રમણ કરી શકશે.

સેનાપતિએ કહ્યું:—“ હા તમારું અનુમાન સર્વથા સત્ય છે. પણ હવે તમારો શો અભિપ્રાય છે ? ”

પ્રસાદે ઉત્તર આપ્યો;—“ હું થોડુંક સૈન્ય લઈ તેમને નસાડી મૂકવાની ઈચ્છા ધરાવું છું. કારણ કે, શત્રુનો સંહાર કરવામાં દયાલાવાની અગત્યની નથી. શત્રુ તથા રોગના સંહારમાં લેશ માત્ર પણ પાપ નથી.”

સેનાપતિએ આનંદની સાથે ઘણાજ પ્રકુશિત ચિત્તથી પ્રસાદની સાથે તેર હજાર સૈનિકોનું એક વિશાળ સૈન્ય આપવાનો સ્વીકાર કર્યો પ્રસાદ તે વિપુલ અશ્વારોહિ સૈન્ય લઈને શત્રુની પાછળ પડવા તથા તેમને સદાને માટે નિર્મળ કરવા તરતજ રવાના થયો.

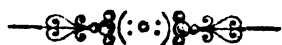
અમે વાત વાતમાં અશ્વારોહી સૈન્યનો ઉલ્લેખ કરીએ છીએ, તેથી કદાચ અમારા વાચકો અમારો ઉપહાસ કરે તો તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ ઉપહાસ કરવાનું કશું પ્રયોજન નથી. કારણ કે, જે સમયની અમે આ વાર્તા લખીએ છીએ, તે સમયે રેલ્વે અથવા તારનું અસ્તિત્વ પણ નહોતું; કેવળ અશ્વારોહીઓ જ બનતે પ્રકારનાં કાર્યો પૂર્વ કરતા હતા. રાજ્યના કોઈ પણ ભાગમાં દુરમનો ચઢી આવે એટલે અશ્વારોહીઓ જ તેના સર્વ સગામાર લાવી આપતા અને ત્યાર પછી અશ્વારોહી સૈન્ય એકદમ વાયુ વેગે દોડી આવી શત્રુને અટકાવી દેતા હતા. એટલા માટે તે સમયે દરેક રાજ્યમાં ઘોડેસ્વારોને ઘણા જ

વિપુલ પ્રમાણમાં તૈયાર રાખતા હતા અને એ કારણથી જ અમે તેનો ઉલ્લેખ વિશેષ કરીએ છીએ.

શત્રુને શાન્તિ અને વિશ્રામનો વખત ન આપતાં પ્રસાદ અવિ-
શ્રાંતપણે તેમને પીડવા માટે દોડી નીકળ્યો. જેઓ સહજ પાછા પડ્યા,
તેમને માર મારીને પણ આગળ ચલાવવાનો તેણે પ્રયત્ન કરી લીધો,
છેવટે આઠમે દિવસે પચીસ હજાર શિરોહીવાસીઓ અથવા સૈનિકોમાંથી
માત્ર પાંચ હજાર સૈનિકો જ સાબ સારા શિરોહી ભેળા થઈ શક્યા.
બાકીના કેટલાક મરાયા, કપાયા, ધાયલ થયાઅને બંદીવાન બન્યા.

ત્યાં જવા છતાં પણ તેમનો દુશ્મનો થયો નહિ. પ્રબળ ઝંઝાવા-
તના વેગે નગરોપર આક્રમણ કરી, લૂટી, વિધ્વસ્ત કરી પ્રસાદે તેમની
પૂંક પકડી. શિરોહીરાજ તે સમયે જોઈએ તેવી તૈયારીમાં નહોતો,
તેથી અચાનક હલ્લો થવાથી તે ઘણોજ ગભરાઈ ગયો. તે બંને
રાજ્ય વચ્ચે સંધિ કરવા માટે અકળાયા લાગ્યો તથા પ્રસાદની ઇચ્છા
મૂળજ તે સંધિના સૂચમાં બંધાયો. એ સંધિના નિયમ પ્રમાણે શિરોહી
એક વર્ષ સુધી અંજમેરની સાથે કોઈ પણ જાતના ઝગડામાં જોડાયું
નહિ. બંને પક્ષના બંદીઓનો બદલો કરવામાં આવ્યો. બાર હજાર સોના
મોહોરો દંડ તરીકે શિરોહીએ અંજમેરને આપવી, એવી કેટલીક
શરતોથી બંને પક્ષે સમ્મત થઈને સંધિ સ્થાપન કરી.

સંધિપત્ર પર ઉભય રાજાઓની સહીઓ થઈ કે, તરત જ શાં-
તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાઈ ગયું. ત્યાર પછી પ્રસાદ વિજયી સૈન્ય લઈને
અંજમેર બહાર પાછો ફર્યો.

પ્રથમ વિભાગ સમાપ્ત

રાજ દેવીદાસ

(ઐતિહાસિક અત્યુત્તમ નવલકથા)

લખનાર—અંબકલાલ જીવરાજ જોશી

જ્યારે સોનાનો બંગાળા કલંકની કાળાશયી મલિન થયો નહોતો નિરાશા અને ગમગીનીથી જીર્ણ થયો નહોતો, જ્યારે હિન્દુઓના ઘરમાં અનાજોના ભંડાર ભરપૂર હતા, હ્રદય આશાથી ભરેલાં હતાં અને મનમાં ઉત્સાહ ઉભરાઈ જતો હતો, તે વખતની આ વાર્તા લખવામાં આવી છે, અરે જીવતું જગતું ચિત્ર આ લેખવામાં આવ્યું છે. દેવીદાસમાં જ્યારે હિન્દુઓ પોતાના ધર્મ માટે પુત્રના પાણું બલિદાન આપતા હતા. હલકી જાતિના લોકો પણ પોતાના માલિકના ભલાની ખાતર શરીરનું લોહી રેડતા હતા; આદિ અનેક તે વખતની વાર્તાઓ લખવામાં આવી છે.

લક્ષ્મીના લોભમાં તણાઈને બ્રાહ્મણો મુસલમાનીઓના પ્યારમાં પડી કેવી દુષ્ટતા દેખાડે છે, સતી સ્ત્રીઓ ધર્મને માઠે, પોતાના પતિને માટે કેવાં કેવાં સંકટો વેડે છે. ખરા વીર રાજાઓ રૈયતનું કેવી રીતે રક્ષણ કરે છે, અર્ધમના ગુલામ બનેલા હિન્દુ અને મુસલમાનો માંહે-માંહે કેવી ખૂનખવાર લડાઈઓ કરે છે, સાધુ અને મહાત્મા પુરૂષો દેશના ઉદ્ધાર માટે કેવાં કેવાં ઉમદાકામો કરે છે, દગાબાજ નિમકહરામ નોકરો પોતાના માલિકના પુત્રોની રાક્ષસી જલ્લાદોના હાથથી કતલ કરાવવાને કેવી દગાબાજી દેખાડે છે, તે બધું આ વાર્તામાં આગ્રેહુબ દેખાડવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક આદર્શ, ઉત્તમ અને યથિત હોવાથી ખાસ સ્ત્રીઓપયોગી છે એમ કહેવામાં પણ હરકત નથી. પાકું રૂપે ૫૬૫ ૫૪ ૩૨૫ મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

શોક સિન્ધુ

અથવા

યજ્ઞિદનો અધઃપાત !

(ઈસ્લામી ધાર્મિક ઐતિહાસિક નવલકથા.)

અનુવાદક:—અંબકલાલ જીવરાજ જોશી

આ પુસ્તક વાંચવાથી મુસલમાનબંધુઓને અવશ્ય આનંદ થયા વિના રહેશે નહિ. કારણ કે, એથી એમને એમના ધર્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવા સાથે વાર્તાના નવોહર વાંચનનો, વીરતા તથા પૂર્વજોના ગૌરવનો પણ કાંઈક આભાસ મળી શકશે.

જે એજિદે અધર્મના માર્ગનું અવલંબન કરી ઈમામ હસન તથા હુસેન સાહેબ સાથે ભયંકર વિગ્રહ કરી ખૂન ખુવારી કરી હતી, તેની બધી હકીકત આ નવલકથામાં દર્શાવેલી છે.

પ્રત્યેક હિન્દુ ભાઈઓને પણ આમાંથી અવશ્ય અનેક પ્રકારનો બોધ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તથા હિન્દુ—મુસલમાન બંધુઓમાં સંપ્ર, અંકુશ અને સમાનતાનો ઉદ્ભવ થઈ શકે તેમ છે.

આ કથાની ઉત્તમતા માટે અમારે માત્ર એટલું જ જણાવવું બસ થઈ પડે તેમ છે કે, એક ભાષામાં એની લગભગ આઠ વરસમાં જ સોળ—સત્તર આવૃત્તિઓ બહાર પડી ગઈ છે અને લાખો પ્રતોનું વેચાણ થઈ ગયું છે. ચાલુ લઠાઈની સખ્ત મોંઘવારીના સમયમાં પણ એની ચાર આવૃત્તિઓ થઈ ગઈ છે, માટે હવે એ વિશે વિશેષ વિવેચન કરવાની કશી પણ આવશ્યકતા જ નથી. એના વાંચનથી જ એની

ખૂબી જણાઈ આવે છે, એક પ્રખ્યાત ઇસ્લામી લેખક મહાશયના હાથથી લખાયેલી હોવા છતાં એ કથા હિન્દુઓના ઘરમાં પણ આજે એક દેશમાં ઘેર ઘેર ઘણાજ આદરની સાથે વંચાય છે. પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ ૩૦૦, પાકું સોનેરી પૂઠું, મૂલ્ય ૨-૦-૦

બીજાં કેટલાંક મનોહર પુસ્તકો પણ તૈયાર છે.

૧-મનોહારિણી માયા:- (પ્રયોજક ! પ્રજાલાલ જાદવજી ઠક્કર.) માયાની

જાળમાં ફસાયેલા માણસો શું નથી કરતાં ? સંસારમાં સ્વર્ગને બદલે નરકને નિર્માણ કરે છે અને છેવટે એટલાં બધાં દયાને પાત્ર થઈ પડે છે કે જેમની સ્થિતિ જોતાં કાળજીનું પણ કંપી જીઠે છે. આવા આવા અનેક સુંદર, મનોહર અને આકર્ષક બનાવોથી આ પુસ્તક ભરેલું છે. મૂલ્ય ૧-૮-૦

૨-મમતાજમહાલ:- “બાદશાહે હિન્દુસ્તાન શાહ-જહાંની આલમેશહુર બેગમ

મમતાજમહાલના નામથી આજકાલ કોણ અજાણ્યું છે, એજ જહાંની ખૂબસૂરતીના નમૂનાની યાદગીરીના મહેલનું બાદશાહી જનાનખાનાનાં કાળાં કારસ્થોનું અને સેંકડો ભેદ ભરેલા ભયંકર બનાવોનું વર્ણન આ વાર્તામાં દિલને ખેંચનારી મનોહર છટાથી કરવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય ૧-૮-૦.

૩ મૃગલોચની અથવા માયાપ્રાબલ્ય:-

જેનાં મૃગનાં જેવાં છે મનોહર લોચન એવી મૃગલોચનીનું તો વર્ણનજ શી રીતે કરી શકાય ? ખરેખર આ પુસ્તકે તેના નામનું સાર્થકયજ કર્યું છે. તરેહ તરેહવારના બાજીગરોની બહુરૂપી બાજીઓ ધૂતારાની ધમાચકડી અને કાવત્રાં બાજોની કુટિલતાને જોવાની કિમ્મત તક આ

પુસ્તકમાંથી જરૂરને જરૂર મળી શકે તેમ છે. બેદી બોંયશના બેદમ-
રેલા ચમકારો, મૃગલોચની માયા જાગ, જાત જાતની ચાલાક અને
ખેલાડીઓ અયંબામાં નાખીદિ તેવા ખેલો અને ગજલોના પૂર બહા-
રથી આ પુસ્તક ભરપૂર છે, અમે વાર્તાના વાંચનારા દરેક શોખિનોને
આ પુસ્તક વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. પાકું મજનું
પૂઠું, છટાદાર બંધામણી હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

૪ વસંત વિજય—કુમુદકુમારી, કાળરાત્રિનું ખૂની
ખંજર વગેરે પુસ્તકના લખનાર
લેખકની આ વાર્તાની નવેસરથી ઓળખાણ કરાવવાની જરૂર નથી.
વાર્તા ઘણીજ ઉમદા છે. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

૫ ભવાનીનો ભાગ—(ભાગ બીજો) જેમણે આ
પહેલો ભાગ વાંચ્યો છે, તે-
મને અમો બીજો ભાગ વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ, પૃષ્ઠ
૩૦૦ પાકું પૂઠું. મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

૬ બાગેશયતાન અથવા તદ્વારનું તુફાન
ડિટેક્ટીવ વાર્તા હોઈને ઘણીજ મનોહર છે. પૃષ્ઠ ૩૫૦ પાકું પૂઠું.
મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

૭ પરાક્રમની પતાકા—આ પણ સ્પેશિયલ દેનમાં
થયેલાં બેદી ખુનોના બ-
નાવવાળું ડિટેક્ટીવ પુસ્તક છે. પૃષ્ઠ ૩૩૦ મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

મળવાનું ઠેકાણું.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડે.

બુકસેલર અને પબ્લીશર, ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

ભેદી ખખનો.

(ધણા ભેદ પૂર્ણ બનાવેથી ભરપૂર ડિટેક્ટીવ નવલકથા.)

લખનાર:—અંબકલાલ છવરાજ જોશી.

એકવાર વાંચવાનું શરૂ કરવાથી, ખાવાપીવાનું કે સૂવા બેસવાનું પણ ભૂલી જઈને ધણા જ આગ્રહની સાથે આ પુસ્તકને પૂરું કર્યા સિવાય હાથમાંથી મૂકવાનું મન જ થાય તેમ નથી. કારણ કે, આમાં એટલા બધા ભેદી ભેદો ભરેલા છે કે જને ભેદોનો ખખનો કહેવામાં આવે તો પણ ચાલી શકે તેમ છે.

ડિટેક્ટીવોની ચાલાકી, ભેદમાંથી પણ ભેદ પકડી પાડવાની દિલને હેરત પમાડનારી બહાદુરી, ચોરોની ચતુરાઈ, અબળાઓની અજાયબી ભરેલી ભૂલથાપ ખવડાવનારી બાહોશી વાંચતાં વાંચતાં દિલ કમકમી ઉઠે છે.

ખૂનપર ખૂન, જસસપર જસસ અને ચોરના પણ ચોર એવા એવા એટલા બધા ભેદી બનાવો આ પુસ્તકમાં આબેહુબ રીતે લખેલા છે કે, ખૂની કોણ છે ? ચોર કોણ છે અને જસસ કોણ છે, એ ઠેઠ આખર સૂધી સમજાતું જ નથી. અરે એનો વિચાર પણ મનમાં આવી શકતો નથી.

ઝપાય છે !

ઝપાય છે !

ઝપાય છે !

તારાસુન્દરી

(અદ્ભુત ઐતિહાસિક નવલકથા)

(લેખક: ત્ર્યંબકલાલ જીવરાજ જોશી)

રાજસ્થાનના વીર રાજપૂતોની અપૂર્વ વીરતા, સ્વદેશ પ્રીતિ અને સ્વધર્મનિષ્ઠાનું નિરીક્ષણ કરવું હોય, આર્ય અબળાઓની ધાર્મિકતા તથા કઠોરમાં કઠોર સંજોગોમાં પણ તેમના પાતિવ્રત્યના રક્ષણની કુશળતા જોવી હોય, આદર્શ સંન્યાસીઓના સંસારત્યાગનાં ઉજ્જ્વલ દૃષ્ટાંતો જોવાં હોય, યોગની સાધનાનો પ્રભાવ, વીરતાનું ગૌરવ આદિ સર્વ જોવું હોય, તો અદ્ભુત રસથી ભરેલી, વીર, શૃંગાર અને કરુણ રસથી છલકાતી આ મનોહારિણી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. એના વાંચનથી ધર્મ, અર્થ ઉભય સહજમાં જ પ્રાપ્ત થઈ શકશે અને તે સાંથે અપૂર્વ આનંદ પણ મળી શકશે. પૃષ્ઠ ૩૬૦ પાકું પૃકું, રૂપેરી નામ. મૂલ્ય ૨-૪-૦

મળવાનું ઠેકાણું

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે.

વજ્રદરવાજા-અમદાવાદ.

સા. સુનીલાલ વર્ધમાન સાહકૃત રસિક નવલકથાઓ.

લતા અને લલિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪-^{લતા અને}_{લલિતા}

એ બહેનો હોવા છતાં જૂદા જૂદા રંગદંડમાં અને જૂદા જૂદા સ્વભાવની માતાઓના સહવાસમાં ઉછરવાથી તેમનામાં જે ફરક જોવામાં આવે છે તેનું દિગ્દર્શન આ નવલકથામાં કરી શકાય છે. અંગ્રેજ કુમારિકાના પ્રેમદર્શનથી હિંદુ છોકરી ઉપર ફરી અસર થાય છે, કેળવાયેલા પુત્રને ચોક્કસ કુમારિકા સાથે પરણવાની ફરજ પાડનાર પિતા તેનું ફેવું માઠું પરિણામ મેળવે છે અને રાજવંશીઓમાં ફરી ફરી બિન બિન પ્રકૃતિઓ જોવામાં આવે છે એનો ઉત્તમ ચિતાર આપેલો છે. વાર્તાનો દરેક ભાગ અત્યંત રસિક છે અને ચારે ભાગોમાં સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે. સુંદર છપાઇ, ઉંચા કામળ, પાકું સોનેરી સુશોભિત પૃષ્ઠ, દરેક ભાગનાં પૃષ્ઠ ૨૦૦. કિંમત દરેક ભાગની ૧-૦-૦ મુજબ રૂ. ૪-૦-૦

કાશ્મીર અને કેસરી (બીજી આવૃત્તિ)-^{રજુજીત-}_{સિંહને}

અફઘાનો સાથે ધણીવાર લપાઝખી થઇ હતી અને કાશ્મીર પ્રાન્તને માટે તો ચાર વાર સપારીઓ લઇ જવી પડી હતી; જેમાં છેલ્લી સવરીમાં વિજય પ્રાપ્ત થયો હતો, અને તે વિજય એટલો તો દૃઢ હતો કે પુનઃ અફઘાનો રજુજીતસિંહના જીવનકાળપર્યંત કાશ્મીર સામે જીંચું માયું કરીને બેઠી શક્યા નહોતા. રજુજીતસિંહની વીરતા, દીવાન હરિદાસની દેશભક્તિ, સહજારામનું સૌમ્ય, મહેશ્વરની કૌનતા, કનકપ્રભાની કરુણાજાતક સ્થિતિ ઇત્યાદિ આકર્ષણીય વિષયોને

એવી સુંદર રીતે આલેખવામાં આવ્યાં છે કે વાંચકની નિઃશ્વાસા એક પછી એક પ્રકરણ વાંચવાને ઉશ્કેરાતી જાય તેમ છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦. પાકું પૂકું કિં. રૂ. ૧.

પિશાયમંદિર ભા. ભા. ૧-૨ નો—આ નવલ-કથા એ-

ટલી તો હૃદયગ્રાહી અને ચમત્કારિક છે કે, પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે જરાસારસની નજરે કે સરિતા જ વહેતી હોય એવો સહજ ભાસ થાય છે. વળી ગુજરાતી વાંચકોને વાંચવામાં વિશેષ સરળતા પડે એ માટે પ્રયોજકે મૂળ અંગ્રેજી વસ્તુસંકલનાને ધણી કુશળતાથી ગુજરાતીમાં ઉતારી છે; આમ હોવાથી વાંચતાં બિલકુલ કંટાળો ઉપજવાનો ભય છે જ નહિ. અરણ્યમાં અત્યાચાર, કિલ્લાનો ગુપ્તભેદ, બયાનક ચક્રવર્ત, કેદમાં સપડાયેલી કુમારિકા, શ્વેત આકૃતિ, ચક્રવર્તરાણું ભોંયરું, પ્રેમમંદિર કે પિશાયમંદિર? વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં આહાર નિદ્રાનું સર્વથા વિસ્મરણ થઈ જાય તેમ છે. આ નવલકથાના દરેક ભાગમાં ફેરો ઝીંકાનાં પાંચ પાંચ મનહર ચિત્રો આપેલાં છે. બન્ને ભાગ જુદા બાંધેલા છે. પાકું પૂકું, બન્ને ભાગ પૃષ્ઠ ૬૦૦ છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૨) મુજબ કુલ રૂ. ૪.

ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર—આ સચિત્ર નવલ-કથામાં એક ફળવાચલી

બાળા પ્રભાવતી અને તેના અવિવાહિત પતિ સુમિત્રનો કૌમાર અવસ્થામાં પરસ્પર પ્રેમ છે; પરંતુ ભાગ્યચક્ર વિલક્ષણ હોવાથી એ બાળાના પિતાનું એકાએક ખૂન થાય છે. ખૂનીને પકડવાને એક કાર્યદક્ષ ડિટ્રિક્ટવ ધણો પ્રયત્ન કરે છે, તેને ધણા પુરાવાઓ મળી આવે છે;

પરંતુ તે ખૂનીનો નિર્ણય કરી શકતો નથી કે તેને પકડી શકતો નથી વગેરે બનાવો જાણે મોંઘા આગળ હિમા જ હોય એમ જણાય છે પૃષ્ઠ ૪૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

રા. નાશાયણ વિસનજી ઠક્કર કૃત રસિક નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિન્દુસ્તાન અથવા પ્રાણહારક

મૃગજળ-ભા. ૧-૨. ચાલુ સમયમાં ચાલતા નીંઘ સુધારા, ગાડી-વાડીના વૈભવ ખાતર ગમે એવા શ્રીમત પતિ મેળવવાની લાલસા, શ્રીમતોનાં મૃત્યુ સમયે થતાં વીલના કદપનામાં પણ ન આવે એવા બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા. પ્રણયદર્શન, વિકાર અને વિવેક, સુધામાં હલાહલ, શરીર બદમાશોની ટોળી, સત્યનિષ્ઠા, અબળાનું સાહસ, ભયંકર પ્રપંચજળ, નિશાયરોનો ગૃહપ્રવેશ, ગુલામની પ્રેમ-પત્રિકા, ભાગિરથીની ભયંકરતા, અધઃપાતનો આરંભ, કપિંજલાનો કાળ અને સુલોચનાની અદ્રશ્યતા વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં તમે જુની આંખોએ નવીન તમાશો જ જોઈ શકશો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૨૦, દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૂકું છતાં કિંમત. દરેકની ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૩).

ભયંકર ભદ્ર અથવા કેવળ ૨૪ વર્ષના ક્ષણભંગુર

સંસાર મારે-આ સંસારના ક્ષણભંગુર ભોગવિલાસની લાલસાથી મહત્વાકાંક્ષાના પ્રવાહમાં તણાઈને ક્ષુદ્ર માનવી પિશાચના દાસ-ત્વને સ્વીકારીને આ જગતમાં કેવાં કમકમાટી કિપળવનારાં કૃત્રિયો કરે છે, અને જ્યારે પિશાચની નરકમર્તામાં પડવાનો પ્રયત્ન

તેમનાં નેત્રો સમક્ષ આવીને ઉભો રહે છે તે સમયે તેમની કેવી દયાબનક દુર્દશા થઈ જાય છે એનું જો તાદસ્થ શાબ્દિક ચિત્રા જોવું હોય તો તે કેવળ આ અદ્ભુત નવલકથામાં જ દેખાશે. મોટી સામ્રાજનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦, રપેરી નામ તથા પાંચ સુંદર ફોટો-ગ્રાફિક ચિત્રોવાળી આ નવલકથાની કિં. માત્ર રૂ. ૨) છે. પો. માફ.

નાદિરનો દોરહમામ-- અને બાહુબળનું પ- રિણામ-સ્વર્ગવાસી

અમૃત કેશવ નાયક તથા વિદ્યમાન ઠક્કર નારાયણ વિસનજી કૃત. એક સાધારણ સિપાહી તરીકે ધરાવના બાદશાહના સૈન્યમાં દાખલ થઈ ધીમે ધીમે આગળ વધી અંતે જંગપ્રપંચ તથા અદ્વિ-તીય બાહુબળથી ધરાવના બાદશાહ બની એટલા અને ત્યાર પછી હિન્દુસ્તાનમાં આવી દિલ્હીમાં 'કલ્દેઆમ' ચાલાની દિલ્હીની મૂમ-લિયાત 'શહેનશાહના' પાયાને હમ્મેશને માટે ઢીલો કરી જનાર નાદિરશાહનું જીવનચરિત્ર આ ગ્રંથમાં એટલું અને એવું ઉત્તમતાથી વર્ણવાયું છે કે જાણે એક ઉત્કૃષ્ટ નવલકથા વાંચતા હોઈએ તેવો જ ભાસ થાય છે. ઉત્તમ કાગળ, ઉત્તમ બાઈન્ડીંગ ૨૫૦ પૃષ્ઠના ગ્રંથની કીમત રૂ. ૨- -૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મારી ભયંકર સંસારયાત્રા અથવા એક નિરા- વાર અખળાનો

આર્તનાદ! આ સામાજિક નવલકથામાં સંસાર વ્યવહારમાં પ્રચલિત થઈ પડેલા કેટલાક વિષયોનું એવી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે, જેમાંથી ઘણું શીખવાનું મળી શકે તેમ છે. બાળવિધવાની હિન્દુ સમાજમાં કેવી શોચનીય સ્થિતિ છે, લગ્ન

કોને કહેવાય છે, પુનર્જન્મની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ છે, જ્ઞાતિ
ક્ષિત કેવી રીતે સાધી શકાય તથા જ્ઞાતિનાં સકાર્યોને કેવી રીતે દૂર
કરી શકાય આદિ અનેક વિષયોગી વિષયોની ચર્ચા આ નવલકથામાં
ધણી રસિકતાથી કરેલી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦, પાકું રૂપેરી
પૃષ્ઠ; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦.

રા. પ્રજલાલ જાવજી ઠક્કરકૃત રસિક નવલકથાઓ.

કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન-^{ભાગ ૧-૨} આ નવલ.

કથામાં સુખદુઃખના પડછાયા, સ્વામી સ્નેહજ્યોતિનું આદર્શ સાધુ-
જીવન અને દૈવી પરોપકાર, હતભાગ્ય રંગનાથની સ્થિતિનું અને
જીવનનું કલ્પના પણ ન કરી શકાય એવું અસંભવ પરિવર્તન, પો-
લિસ અમલદારોની નિષ્ફુરતા, સંપત્તિનો સદુપયોગ, નિરાધાર સ્નેહ-
લતાના જીવનનો અકાળે આવેલો શોચનીય અંત, જ્ઞાન્તિલતાના
કષ્ટની પરિસીમા, અપૂર્વ વાત્સલ્ય સ્નેહ, કૃષ્ણલાલનાં કુટિલ કારસ્થાન,
શ્રીમંતોની શઠતા અને વિલાસપ્રિયતા, નર્મદાની પ્રાણહારક આશા,
પ્રણય અને વિરહના આકર્ષણીય પ્રસંગો, પાપિષ્ઠ કાળિકા-
ની કુટિલતા, સતી સાધ્વીની શીયળપ્રીતિ, આદિ અનેકવિધ આકર્ષ-
ણીય ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ. દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર પ્રેટોઆર્થિક
ચિત્રો, ચીકણા સફેદ કાગળ, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ; દરેક
ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૧૨-૦ મુજબ કુલ રૂ. ૩-૮-૦.

દગાબાજ દુનિયા— આ નવલકથાની વસ્તુસંકલ- ના એવી તો અદ્ભુત, પરંતુ

સંભવિત છે કે, પ્રત્યેક પૃષ્ઠે વાંચકની જીજ્ઞાસા વૃદ્ધિગત થાય તેમ
છે પત્નીનું ગૂમ થવું, રેલ્વે ટ્રેનમાં સંન્યાસીના મૃતદેહનું તથા
આવવું, સાધ્વી સતી નિર્મળાનો દૈત્રી અને આદર્શ સ્વામીસ્નેહ,
સંન્યાસીના જીવનનું ગુપ્ત રહસ્ય, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સંતાનસ્નેહ,
લોકચર્યા અથવા ગામડાનું ગેઝેટ, પ્રયંત્ર નિરાશા, ચોરને પોટલે
ધગની ધૂળ આદિ અનેક રસિક, ચમત્કારિક અને બોધક વિષયો-
થી ભરપૂર. મોટા કદનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૨૦. મનહર છપાઈ, ચારે
સુઠર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું રમ-
ણીય પૂઠું. આ નવલકથાનાં ચિત્રો જોઈ તમે ‘અપૂર્વ’ શબ્દ જ
ઉચ્ચારશો. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ આજે જ મંગાવો.

ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા અથવા આદર્શ

વિધવા- આ નવલકથા એક સર્વોત્તમ બંગાળી નવલકથાનો
અનુવાદ છે. આ નવલકથા સમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં
એટલી બધી લોકપ્રિય થઈ પડી છે કે, તેનું અંગ્રેજી, હિન્દુસ્તાની,
વગેરે ભાષામાં પણ ભાષાંતર થયું છે. ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા-
થી એક કંગાલ દીનદરિદ્ર કુટુંબને કેટલું બધું દુઃખ વેઠવું પડે છે
તેનો આ નવલકથામાં ધણો જ કરુણાન્નક ચિતાર આપવામાં આ-
વ્યો છે. સતીના જીવનનો હૃદયબેદક અંત, નિષ્કુર નરેન્દ્રનાથની
પ્રગળ વિશ્વાસવાસના, વિશ્વેશ્વરની સાધુતા અને પરોપકારિતા, લેહ્ય-
દારોનો જુદમ, કઠોર વૈધવ્યવ્રત, લગ્નને બદલે ચિતા, સેવાધર્મ

અને કર્તાવ્યમહિમા વગેરે વિષયોનું શાબ્દિક ચિત્ર વાંચતાં વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. મનુષ્યજીવનમાં કૃત્તની પરિ-
સીમાનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. પૃષ્ઠ
સંખ્યા લગભગ ૨૦૦, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, પાકું
ફેરેરી બાઇન્ડીંગ છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

પિશાચિની કે પ્રેમદા ?—જૂતપેતના ભયંકર ઉપદ્રવના લીધે ઉપ-

જતું બ્રમભૂલક દુઃખ, મહામાયાનું જળમાં ડૂબી જવાથી નિપજેલું
મૃત્યુ, સુંદરી લીલાવતીની બિમારી, પ્રેમની હરિદાષ, યુવકનો આ-
ત્મસંયમ, વિધવાની વિરહવેદના, ધડથી જૂદું થઈ ગયેલું મસ્તક,
શ્મશાનભૂમિમાં પિશાચોનું પાપમંડળ, સંન્યાસીનું અદ્ભુત શિક્ષણ,
વિદેશીનીના જીવનનો ભેદ, પ્રણયનિરાશા, માયાળળ, પાપનો પ-
સ્તાવો, સોખતની અસર વગેરે વિવિધ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. સંયમ-
નું માહાત્મ્ય અને સુખ નિહાળવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય
વાંચો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૬૦, સુંદર છપાઈ, છતાં કિંમત
માત્ર રૂ. ૧-૮-૦.

સ્વર્ગમાં શયતાન—ઉપરથી મહાત્મા જેવા દેખાતા અને સંસારમાં

સાધુ લેખાતા; પરંતુ હૃદયમાં હળાહળ ભરી રહેલા પુરુષો પોતાના
ઉપર ઉપકારો કરનારનું પણ કેવું ભયંકર અનિષ્ટ કરે છે, દ્રવ્ય-
લોભથી કેટલીક વખત મનુષ્ય પિશાચનું સ્વરૂપ ધારણ કરી કેવાં
પૈશાચિક અને રૂંવાં ખર્ચ કરે એવાં નિષ્કુર કાર્યો કરે છે, ખોટાં
મૃત્યુપત્ર કેવી રીતે તૈયાર થાય છે વગેરે અનેક રસિક, ચમત્કા-

૮ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃતે.

રિક અને આકર્ષક ધટનાઓથી જરૂર નવલકથા સ્વર્ગમાં રા-
યતાન અવશ્ય વાંચો. મોટી સાર્થકતા પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, મનહર
છપાઇ, પાકું રૂપેરી લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું આકર્ષક પૂકું; છતાં
મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

સંસાર કે નરકાગાર ?—આજકાલના કહેવાતા સુધા-
રકોનું આત્મવન કેવું પાપ
પૂર્ણ અને શોચનીય છે, જ્ઞાનશૂન્ય વિધવાઓ ધર્મશિક્ષણના અ-
ભાવે સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી કેવી રીતે પાપિષ્ઠા થાય છે, ખરાબ
સોજતથી કેવું બીષણ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, વેત્યાવિજ્ઞાસથી અંતે
કેવી પાયમાલી, અને ખાનાખરાબી થાય છે, સદ્ધર્મિણીનો ત્યાગ કરી
પરદારમાં પ્રીતિ રાખનાર યુવકોની કેવી દુર્દશા થાય છે, મદ્યપાનના
વ્યસનથી મનુષ્યજીવન કેવું અધમ થાય છે, પાપપૂર્ણ મહત્વાકાંક્ષા
રાખનાથી જીવનનો કેવો વિનાશ થાય છે એનો આગ્રેદુષ્ટ ચિતાર આ
નવલકથામાં સાદી, સરળ પરંતુ રસિક જાણમાં ચિતરવામાં આ-
વ્યો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૫૦, સુંદર છપાઇ, પાકું રૂપેરી
પૂકું; છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ લખો:—

મૃગલોચની અથવા—માયા પ્રાણદય (સંપાદક:—
રા. પ્ર. જા. ૦ ઠક્કર.) ભાગ
૧-૨-૩-૪ આ નવલકથા વાર્તા પ્રિય વાંચકોને એક વખત વાંચવાની
અમે ખાસ જાણવશ કરીએ છીએ. શુદ્ધ રસેહનું સ્વરૂપ સમજવું હોય,
વદ્દાદાર દોસ્તની દિલોખન દોસ્તીનું દર્શન કરવું હોય, વેશધારીઓના
કલ્પનામાં પશુ ન ઉપજી શકે એવા અવનવા ચમત્કારોથી પરિચિત
રવું હોય, ગીરપુરુષોની વીરતા જોવી હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય

વાંચજો. પ્રેમિક પ્રેમિકાની વિયોગવ્યથાનો હૃદયવિહારક વિતાર વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. પ્રેમ, વિરહ, મિલન, અમત્કાર, કર્તવ્યનિષ્ઠા, દેશદ્રોહ, દેશભક્તિ વગેરે સધળું આ નવલકથામાં છે. આ નવલકથા વાંચતાં તમે આદાર નિદ્રા પણ ભૂલી જશો અને તમારા મુખમાંથી વારંવાર ‘વાહ વાહ’ના જ ઉદ્ગાર નીકળશે. આ નવલકથાની લોકપ્રિયતા અને રસિકતા માટે એટલું જ કહેવું બસ છે કે, ઉર્દુ, હિંદી, નેપાલી, ઈંગ્રેજી આદિ દેશી વિદેશી ભાષાઓમાં આ નવલકથાની અલાર સૂંત્રીમાં જામેો નકલો વેચાઈ ગઈ છે અને હજી વેચાય છે. આજે જ મંગાવો દરેક ભાગનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૬-૦-૦ પાકું રૂપેરી પૂરું.

રણુધેણા રજપૂતો યાને સતીઓનું શરાતન—

છાગ ૧-૨ જો. આ નવલકથા એટલી બધી આકર્ષક અને રસિક છે કે, માત્ર એકજ વર્ષમાં તેની બીજી આવૃત્તિ થઈ છે. જે રણુશરા રજપૂતોએ, જનની જન્મભૂમિની સ્વતંત્રતાને માટે પોતાનાં અમૂલ્ય જીવનો રણક્ષેત્રમાં સમર્પણ કર્યા હતાં, જે સતી સાખી રજપૂતાણીઓએ યુદ્ધમાં ભગ લઈ શત્રુઓને હંકારી પોતાના અપૂર્વ શરાતનથી સર્વને અતિ આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું હતું, વગેરે વિષયોથી ભરપૂર. મનહર છપાઈ, પાકું સોનેરી પૂરું છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૧૧ મુજબ કુલ રૂ. ૩.

મનોહારિણી માયા—

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલના એટલી બધી રસિક મનોરંજક અને દરુણાજનક છે કે એક વખત પુસ્તક વાંચવા માટે હાથમાં લીધા પછી પડતું મૂકવાનું મન થશે નહિ. એક વિ.

જીવનમોહિની બાળિકાના પ્રેમના જે પ્રતિસ્પર્ધી યુવકો એક બીજાની વિરુદ્ધ કેવાં પ્રાણહારક ષડ્યંત્રો રચે છે, સંસારત્યાગી મહાત્માના અંતરમાં કવચિત્ સ્વાર્થનો સંચાર ફેરી રીતે થાય છે, સરળ હૃદયની બાળિકા જીવસટોસટના પ્રસંગોમાં પણ પોતાના પ્રિયતમના પ્રણય પ્રતિ કેમ દબ રહે છે, દુરાચારી અધમ મનુષ્યો પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરી અંતે કેવા પરતાય છે વગેરે આકર્ષણીય થટનાઓનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. આ નવલકથાના પ્રયોજક રા. વ્રજલાલ જા. ઠક્કર છે એટલે નવલકથાની ઉત્તમતા માટે વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૦૦ પાકું રૂપેરી પૂઠું, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ ૧—૮—૦ આજે જ મંગાવો.

રાજનૈતિક ષડ્યંત્ર અથવા મરૂભૂમિની મોહિની.

રણચક્રા રાજપૂતોના ઇતિહાસને અનુસરીને આ નવલકથા લખવામાં આવી છે. કોટામાં જે સમયે જાલિમસિંહ રાજપ્રતિનિધિ હતો તે સમયે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુક્રમિક ચાલૂ રાખવા માટે કેવા બગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતા, સુચતુર અંગ્રેજોએ જાલિમસિંહ સાથે રનેહસંબંધ રાખી પોતાનું પ્રાપ્ત્ય કેવી રીતે પ્રતિષ્ઠિત કર્યું હતું, ઝાલોરરાજનન્દિની અલકાસુદરીને મેળવવા માટે જ્ઞેશભીરરાજનન્દન ગજસિંહે કેવાં બચકર સાહસિક કાર્યો કર્યા હતાં, જાલિમસિંહનો પુત્ર ગરધનદાસ કેવી રીતે પોતાના પ્રણયપ્રતિસ્પર્ધીના હાથે અકાળે આલોકનો ત્યાગ કરી ગયો હતો, સ્વાધીનતા મેળવવા માટે કોટાના રાજકુમારોએ કરેલું બધું કષ્ટ ઉઠા.

જ્યું હતું આદિ અનેકવિધ મનોમુગ્ધકર, વિરમયકર અને ચિત્તહર થક-
નાઓથી પરિપૂર્ણ. પણ મુલ્ય રૂ. ૧-૪-૦ વીં પીં પોળેજ બૂદું.

જેશી ત્રંબકલાલ જીવરાજકૃત રસિક નવલકથાઓ.

કલ્પદરની કટાર—અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર-
નીચ અને શયતાન દોસ્તો કેરી

દગાખાજીથી પોતાના દોસ્તનો ધાવ અથવા ખૂન કરે છે, સ્વાર્થને વખતે
તેમનાં દૃશ્ય કેવાં પાપાણુ જેવાં ખની જાય છે તથા અંતે એવા
દુરાત્માઓની કેવી દુર્દશા થાય છે, કામળ હૃદયની કામિનીઓ પ્રેમના
માટે ફેટલાં બધાં સાહસો વેડીને જીવનનું બળિદાન આપવાની
તૈયારી કરીને તે અન્ય પુરુષોના પ્રેમને સંપાદન કરે છે, તથા તે
ઉપરાંત મહાત્માઓના ચમત્કાર, પિશાચોની પાપસીલા, પિતાએ
પિશાચનું સ્વરૂપ ધારીને કન્યાને ભોંયમાં દટાવવી, દીવાનની દુષ્ટતા,
પાપીનો ભયંકર જીલમ, જસૂસોની બટાદૂરી, શયતાની ચક્ર. ભોંય-
રામાનાં મેદ ભરેલાં કુકર્મો, છુપી કટારીનું પરાક્રમ, આદિ સર્વ
વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો સર્વને
ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ. મોટી સાષ્ટકનાં ૫૪ ૩૪૦ પાકું
પૂઠું મૂલ્ય ૨-૦-૦.

કમળાદેવી—આ નવલકથામાં ભારતીય વીર રાજપૂત
જાતિનાં પ્રબળ પરાક્રમો, પ્રેમ, વિરહ,

સંગોમ વિયોગ વગેરેના વિવિધ પ્રસંગો, સ્વદેશભક્તિનું માહાત્મ્ય,
મોહની માયાજળ, આત્મોત્સર્ગ વગેરેનું ઉત્તમ પ્રકારે આલેખન
કરવામાં આવ્યું છે. સંસારને સ્વર્ગીય તથા સુખમય બનાવવાને
માટે આ નવલકથા એક વખત આપના કુટુંબમાં અવશ્ય વંચાવો.

૧૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃત.

ઇતિહાસના ગ્રામ સાથે આનંદ મેળવવો હોય, રણુશ્વરા રાજપૂતોની સ્વદેશભક્તિનું દર્શન કરવું હોય, માયાજાળમાં ફસાવાથી ભોગવવા પડતા દુઃખને જોવું હોય, પાપીઓનાં પાપનું બીપણું પરિણામ નિરખવું હોય તો આ નવલકથા આજે જ મંગાવીને વાંચો. સુંદર સફેદ ચીકણા કાગળ પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૪૦૦ પાકું સોનેરી પૃષ્ઠ મનહર છપાઈ છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

બાગે શયતાન અથવા તદ્વારનું તૂકાન-

આ નવલકથામાં હિન્દમાં ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં થયેલા બચંકર ગ્રાણુહારક બળવાનો તાદશ્ય ચિતાર ચિતરેલો હોય, તે હિપરાંત નાનાસાહેબ અને તાતીઆ ટોપીની અનેક શુભ બાબતોને પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. નાનાસાહેબની જાલિમ અને હૃદયભેદક નિષ્કૃતતા, તાતીઆ ટોપીનું કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવું અદ્ભુત ચાતુર્ય, ડિટેક્ટિવ રામપાલસિંહની કાર્યકુશળતા, ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કેનિંગની નિપુણતા, ગોર્ડન નામક ઇંગ્રેજની હૃદયપ્રાવક સ્થિતિ, હેલનનું હૃદયભેદક ખૂન, ક્રાન્સ દેશના ઐક્યર નામના એક શયતાન લૂંટારાનાં બીપણું કાવત્રાં, સ્ટીફનનો સ્વર્ગીય પ્રેમ, આર્યબાળા મેંનાની સ્વદેશભક્તિ, અગ્નિમાં ભોગ આદિ વિષયો વાંચતાં ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થાય તેમ છે. મહોટી સાધકનાં પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૩૦, પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ કિંમત માત્ર રૂ. ૨)

મુરાદેવી અથવા મૌર્યવંશના અજુહાદ્યનો આ-

દંભ-ભાગ ૧-૨-૩ આ પુસ્તકમાં મગધદેશના રાજકર્તાઓનો સંપૂર્ણ

હેવાલ આપવા ઉપરાંત, નંદવંશનો નાશ કરીને મહાબુદ્ધિમાન અને કૌટિલ્યવિદ્યાવિશારદ આણ્વક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના શી રીતે કરી, ચંદ્રગુપ્તને રાજ્યાધિકાર અપાવવા માટે મલ્લપુરની રાજનાંદિની મંદાકિનીએ કેવા કેવા યત્નો કર્યા હતા, મિત્રધર્મ બળવવા માટે પહાડી રાજા સમરકેતુએ કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી, આણ્વક્યે પોતાના અપમાનનો બદલો લેવા માટે બયંચર પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરીને 'બ્રહ્મ-બળથી બ્રહ્માંડ પણ ડોલી શકે છે' એ સૂત્રને સિદ્ધ કરવા માટે શા શા બયંકર ઉપાયો યોજ્યા હતા તે સર્વ વિષયોનું ઘણી જ સરળતાથી આ નવલકથામાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ભાગ ૧ લો કિંમત રૂ. ૨-૦-૦ ભાગ ૨ નો કિ. ૧૧ રૂ. ભાગ ૩ નો કિ. ૧૧ રૂ. કુલ રૂ. ૫).

તારાસુંદરી—આ એક ઐતિહાસિક નવલકથા છે. આળાઓની ધાર્મિકતા તથા કઠોરમાં

કઠોર સંજોગોમાં પણ તેમના પાતિવ્રતના રક્ષણની કુશળતા જોવી હોય, આદર્શ સંન્યાસીઓના સંસારત્યાગના ઉન્નવલ દર્શાવતે જોવા હોય, યોગની સાધનાનો પ્રભાવ, વીરતાનું ગૌરવ આદિ સર્વ જોવું હોયતો અદ્ભુત રસથી ભરેલી, વીર શૃંગાર અને કરુણુરસથી છલકાતી આ મનોહર નવલકથા જરૂર વાંચજો. પાકું પુંકું ગ્રેજ કાગળ કિંમત રૂ. ૨.

સંતપ્ત શયતાન અથવા કામાંધનાં કાળાં

કામ—કામથી અંધ થયેલાં મનુષ્યો આ જગતમાં કયું બીજું કાર્ય નથી કરી શકતાં? જગતને ઠગવા માટે ધર્મનિકેતનો સ્થાપી પાપનો પ્રચાર કરનારા, મુખમાં શામ બગલમાં છુરી લઈ દરનારા,

હાથમાં માળા ગળામાં વિષની જવાળાને છૂપાવી રાખનારા, સત્યને આડંબર ધારી કેવળ અસત્યનો જ વિસ્તાર કરનારા અને પોતાના દગાથી નિરપરાધી, સરળ અને ભોળાં માણસોનાં ગળાં રેંસનારા આ પૃથ્વીપર અનેક મનુષ્યનામધારી પિશાચો પડેલા છે અને તેવા જ એક મનુષ્ય પિશાચ તથા માનવી પિશાચિકાનું આ નવલકથામાં એક ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. પૃષ્ઠ ૪૦૦. રૂ. મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પીશાચોની

પાપપીલા-માયાવી માનિતીના ભયંકર ભેદો, ઐયારો અથવા લુચ્યાઓની લુચ્યાઇઓ, તિલ્લસ્માતી મકાનોમાં થતાં કારસ્થાનો, એક આર્ય લલ્લનાની આદર્શ શૂરવીરતા, ધર્મપરાયણતા અને પોતાના પતિને પિશાચોના જળમાંથી મુક્ત કરવાની અજબ હુકિતઓ વગેરે વાંચીને ખરેખર તબિયત ખુશ થયા વિના રહેતી નથી. શૃંગાર અને હારય રસ પણ તેટલોજ ફૂટી ફૂટીને બરવામાં આવ્યો છે કે જે વાંચતાં દિલ આનંદથી ઉભરાય છે અને 'મનનો ખમ્બો શોક દૂર થાય છે પૃષ્ઠ ૩૨૫ પાકું પૂકું મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

સંસાર સંગ્રામ—

ભાગ ૧-૨ સોના જેવા સંસારને ધૂળમાં મેળવી દેનાર પિશાચિની પ્રેમદાઓ કેવાં કેવાં કારસ્થાન અને કાળાં કામ કરે છે, ધર્મપરાયણ સાખી સતીઓ સંકટના પહાડો તૂટી પડવા છતાં કેવી અડગ અને અચલ રીતે પતિભક્તિમાં લીન રહે છે, સ્વાર્થસાધુ સગાં બહાલાંઓ પોતાના સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવા માટે કેવી દગાખાજીઓ રચે છે, કામાંધ જનો પોતાની કામતૃષ્ણાને પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથી સતી સાખી

સલનાઓને ફટકી બધી પીડિત બનાવે છે. આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. બંને ભાગ જુદા બાંધેલા છે પાકું પુઠું. બંને ભાગના પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિમત દરેકની રૂ ૧૧૧ સુબળ કુલ. રૂ ૩)

પરાક્રમની પતાકા—

જાપાને વર્તમાન સમયમાં શી શી ઉન્નતિ કરી છે અને તેનું સત્ય કારણ શું છે તે દર્શાવવા ઉપરાંત આ નવલકથામાં જાપાનના પ્રિન્સે લંડન શહેરના બયો બજારમાં તથા ચાલતી રેલ-શીયલમાં અમેરિકાના એલચીઓ તરફ આવતા જમ્મસોનાં ભેદી ખુન શી રીતે કર્યાં તથા તેનો પતો છેવટ સૂધી શા કારણથી ન મળ્યો; યુરોપની રાજનીતિ જોવામાં તેણે કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં આપવામાં આવ્યા છે. ઢોઢી સાઇઝનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦ પાકું પુઠું રૂપેરી નામ અને મૂલ્ય ર—૦—૦

ભવાનીનો ભાગ અથવા રાજપૂતોનો રણુ-માઠ પ્રેમની પ્રતિસ્પર્ધામાં બે

વીર બાળકો પોતાના પ્રાણની આકૃતિ આપવાને પણ તૈયાર થઈ જાય છે. વીર અને ધર્મપરાયણ રાજપૂતો પ્રતિજ્ઞાને માટે પોતાના જીવ પર આવીને તદ્વારની બાજુ ખેલે છે, પવિત્ર હૃદયના રાજપૂત બાળાઓ ધીરતાને જ વરનારી હોય છે, પણ રૂપમાં મોહાધિ નથી થતી આદિ સર્વ બતાવે વાંચતાં પૂર્વ સમયના રાજપૂતોના ગૌરવનું સ્મરણ થઈ આવે છે અને આંખોમાંથી ચોધારાં આસુ વહેવા માંડે છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦ પાકું રૂપેરી પુઠું. હોવા છતાં મૂલ્ય રૂ ૧-૪-૦

લેદી ખળનો—

ડિટેક્ટીવોની ચાલકી, બેદમાંથી બેઠે પકડી પાડવાની દિલને હેરત પમા-
કનારી બહાદુરી, ચોરોની ચતુરાઈ, અખળાઓની અખળામી ભરેલી
શૂલચાપ ખરડાવનારી બાહોશી વાંચતાં દિલ કમકમી ઉઠે છે.
ખૂનપર ખૂન, જસસપર જમસસ અને ચોરના પશુ ચોર એવા
ઘોરતા બધા લેદી ખળનો આ પુસ્તકમાં આમેદુજ સીતે લખેલા
છે કે, ખૂની કાણ છે ? ચોર કાણ છે અને જસસસ કાણ છે, એ
ઠંઠ આખર સૂધી સમજાતું જ નથી. અરે એનો વિચાર પણ મ-
નમાં આવી શકતો નથી. પાકું પૃષ્ઠ ૩૨૦ મૂલ્ય ૧-૧૨-૦

રાજ દેવીદાસ—

જ્યારે સોનાનો ખંગાળા કલંકની
કાળાશથી મલિન થયો નહોતો,
નિરાશા અને ગમગીનીથી જીર્ણ થયો નહોતો, જ્યારે હિન્દુઓના
ધર્મમાં અનાગ્નેના ભંડાર ભરપૂર હતા, હૃદય આશાથી ભરેલાં હતાં
અને મનમાં ઉત્સાહ ઉભરાઈ જતો હતો, તે વખતની આ વાર્તા
લખવામાં આવી છે, અરે જીવતું જમતું ચિત્ર આલેખવામાં
આવ્યું છે. હિન્દુઓ પોતાના ધર્મ માટે પુત્રના પ્રાણનું બલિદાન
આપતા હતા. હલકી જાતિના લોકો પણ પોતાના માલિકના
લગ્નની ખાતર શરીરનું લોકો રેડતા હતા તે બધું આ વાર્તામાં
આમેદુજ દેખાડવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક આદર્શ, ઉત્તમ અને
પવિત્ર હોવાથી ખાસ સ્ત્રીઓપયોગી છે એમ કહેવામાં પણ હરકત
નથી. પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ ૩૨૫ મુલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

ગેબીખૂન અથવા શીશતાની ચક્રકર ખૂન, મારામારી અને ભેદી મામલાઓથી ભરેલી આ

નવલકથા વાંચવાથી રૂવેરૂં વાંઠિલાં થઈ આવે છે. ખરેખરી કાણુ છે અને ખૂનનો આરોપ કોનાપર આવી પડે છે, એનું પરિણામ કેવું રિક્કડ આવે છે. વગેરે એક પછી એક એવા ગેબી બતાવેા બનના જાય છે કે જેની આખર સુધી કોઇને કશી ખબર પણ પડતી નથી. છેવટે ચાલાક ડિટેક્ટીવ બધા મામલાઓની ખરાખર તપાસ કરી પછીજ ખૂબીની સાથે સધળા ભેદોનો ભાંડો ફોડી ખરા ખૂનીને પકડી દાઢે છે અને કોઇની કલ્પનામાં પશુ ન આવે એવી અદ્ભુત બહાદુરી બતાવે છે. કિ. ૧-૧૨-૦

અથંગ ઊઠાવગીર અથવા તરકટી ટોળી અસંખ્ય ભેદ ભંભાથી

ભરપુર ડિટેક્ટીવ નવલકથા—ઊઠાવગીરોના અદ્ભુત અકુ, તરકટી ટોળીનાં ભયંકર કારસ્થાન, ચાલાક ચોરોની તાત્કાલાએ વગેરે એવા એવા બનાવો બન્યે જાય છે કે, ભલભલા જસસો પણ ચક્રર ખાઈને સપકાઈ જાય છે. પ્રેમ સેવા પેમલાઓની કેરી ખરબાદી થાય છે, શયતાનો પણ જસસોના સપાટામાં સપકાવા છતાં કેવી થાપ આપી દે છે વગેરે એટલા બધા અજાયબી ભરેલા બનાવોથી આ વાર્તા ભરેલી છે કે જે ખ્યાલ પણ કરાવી શકાતો નથી. દરેક ડિટેક્ટીવ વાર્તાના શોખિનને અમે આ વાર્તા વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. પાકું પુંકું, પૃષ્ઠ ૩૨૦ મુલ્ય ૧-૧૨-૦.

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતાકૃત પુસ્તકો.

તરૂણ તપસ્વિની ભાગ ૧-૨ જે—સાધુના વેષમાં
ફરતા શ્યતાને

કેવી પ્રપંચજળ પાયરી ભોળાં મનુષ્યોને ભરમાવે છે, તેનો આ-
બેહુલ ચીતાર વાંચતાં વાંચકોને અનહદ આનંદ સાથે અપૂર્વ
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા સિવાય રહેશે નહિ. તે ઉપરાંત ભોળા હૃદય-
ના શ્રીમંત યુવકોની ખરાબ સોજતથી કેવી પાયમાલી થાય છે,
વફાદાર મિત્રો કેવા હોય છે, સતી સાખી પત્ની કેવી હોય છે,
પરોપકાર કેવી રીતે કરી શકાય છે એ વગેરે હકીકતથી ભરપૂર.
પ્રથમ ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવેલાં
છે. બન્ને ભાગ જૂદા બંધાવામાં આવેલા છે. 'પ્રકુ પાકુ' સોનેરી,
કાગળ ગ્લેઝ ઉંચા છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦

કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર—ભાગ ૧-૨. આ
નવલકથામાં ધર્મ,

નીતિ, સત્ય અને સ્વદેશપ્રીતિ વગેરેનો અસરકારક ઉપદેશ આપેલો
છે. રામનગરની જીલ્મી, નિષ્કુર પિશાચિની રાણી કાળરાત્રિનાં પાપ-
કાર્યોની કથા વાંચતાં વાંચતાં રોમાંચ ખડાં થયા સિવાય રહેશે
નહિ. વફાદાર મિત્ર નરેન્દ્ર પોતાના મિત્રધર્મને કેવાં મહાન સંકટો
વેઠી પાળે છે, મોહની પ્રબળતાથી અબળા ગણાતી સ્ત્રી પ્રબળા
બનીને કેવાં પૈશાચિક પાપકાર્યો કરે છે વગેરે વિષયોથી પૂર્ણ.
બન્ને ભાગ સફેદ ચીકણા કાગળ ઉપર છાપેલા છે, અને બન્ને
ભાગની પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૭૫૦ છે. લાયબ્રેરીને શોભાવે એવાં
પાકાં સોનેરી પૂઠાં છે; છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૮-૦

વસંત-વિજય ચાને ચઢતી પડતીના ચમત્કાર:—
જે દુરાચરણી રાજા મહારાજાઓની સ્વા.

ર્થવૃત્તિથી, વિલાસ પ્રિયતાથી અને એક બીજા પ્રત્યેના દ્વેષથી આ નંદ-
નવન સમાન ભારતભૂમિની દુર્દશા થઈ છે તેવા એક નિષ્કુર હૃદયના નૃ-
પતિનાં રાક્ષસી કુકર્મોનાં અસરકારક ચિતાર આ નવલકથામાં આપેલો
છે. તદુપરાંત સ્વદેશ પ્રત્યેના પ્રેમે વીર યોદ્ધાઓએ ધરણીને ધૂળ-
વી અપૂર્વ શૌર્ય દર્શાવી સર્વસ્વનું બળિદાન કેવી રીતે આપ્યું
હતું, તેમજ એક પ્રેમિક-પ્રેમિકાનાં અદ્ભૂત આશ્ચર્યના મહાસાગર-
માં ગોથાં ખવરાવે એવાં પ્રબળ પરાક્રમોનાં આપ્રેહુષ ચિતાર
આપવામાં આવ્યો છે; સત્ય પ્રેમ-વિયોગ, મિલન, ધર્મ, કર્મ
સ્વદેશ સેવાવગેરે અનેક બોધક વિષયો સમાવવામાં આવ્યા છે.
ગ્લેઝ કાગરો સાથે દળદાર પુસ્તક હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ.
૧-૮-૦ દોઢ છે.

મણીલાલ જેઠાલાલ વ્યાસકૃત પુસ્તકો..

કલ્યાણી અથવા હજાર વર્ષ પૂર્વેનું હિંદુસ્તાન—

જે નગર અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું નથી અને જેનું
નામ નિશાન પણ અત્યારે ભારતભૂમિના વક્ષસ્થળ ઉપરથી
ધસાર્ધ-ભુંસાઈ ગયું છે, એવું ગૌડ શહેર એક હજાર વર્ષ પહેલાં
પોતાના ગૌરવની કેવી વિજયધોષણા કરી રહ્યું હતું તથા તે નગર-
ના રાજવંશીઓની કીર્તિ અને સત્તા કેટલી પ્રબળ હતી તેનું આ-

૨૦ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃણ્ટે.

એકાદશ વર્ષન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. ગૌડ રાજ્યની તથા આખા ભારતની દુર્દશા થતી અટકાવવાને ગૌડ નગરના મહાન ચક્રવર્તી રાજા ધર્મપાલદેવની આદર્શ રાણી કલ્યાણીદેવીએ દેશના હિતને માટે પોતાના આત્માનો જે ભોગ આપ્યો છે, તે ધરના વાંચતાં વાંચકની આંખોમાંથી અશ્રુખિંદુઓ સરી પડે તેમ છે !
ગ્લેજ કાગળ પાકું પુંકું કિં. ૨-૦-૦

અલ્પાઉદીનનો ઉદય-^{દિલ્હીનો સુપ્રસિદ્ધ પાદશાહ અલ્પાઉદીન કપટથી પો-}

તાના કાકા જલાલુદીનને મારીને કેવી રીતે પાદશાહ થયો અને પાદશાહ થયા પછી જલાલુદીનના બન્ને દીકરાની કેવી નિર્દયતાથી આંખો ફોડી નાંખી તેનું આખેદુખ ચિત્ર આ નવલકથામાં આલેખાયલું છે. આર્ય સન્નારીઓના શિયળનું રક્ષણ કરવા માટે તે વખતના રજપૂત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મભોગ આપતા અને આર્યમહિલાઓ પણ પોતાના પાતિવ્રતનું રક્ષણ કરવા માટે કેવા બચકર દુઃખો સહન કરતી હતી, તેનું વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. એક કિશોર વયની બાલિકા પોતાનું વૈર વાળવા જે અદ્ભુત ચતુરાઈ વાપરે છે તે પ્રસંગ વાંચતાં વાંચકનું મન રંજન થઈ જાય છે. ઉત્તમ કાગળ, ઉત્તમ છપાઈ, સુંદર ચિત્રો અને પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ ઉપરાંત. પાકું રૂપેરી પૂકું, કિં. રૂ. ૨-૦-૦,

મહાકાળીનું ખડ્ગ-^{પતિવ્રતા ભક્તિપ્રજ્ઞાનો તેના સ્વામી પ્રત્યેના અથાગ પ્રેમ,}

પતિપત્નીએ ઘોર અંધારી રાત્રે કાલિકા માતાનું દર્શન કરવા

રમશાનમાં જવું, રમશાનમાં કાલિકા માતાની અદ્ભુત લીલા, માતાનું બચંકર સ્વરૂપ અને રમશાનનો દેખાવ, માતાનું ખરું સ્વરૂપ ઓળખી નહિ શકવાથી બકિતપ્રભાએ કરેલી માતાની નિંદા અને તેના બદલામાં માતાએ આપેલો શાપ વગેરે ઘટનાઓ વાંચતાં વાંચકના મનમાં પુરાતનકાળની અનેક ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. પદ્મસિંહનો વિચિત્ર સુરતરંગ અને તે સુરતરંગમાં મૃગ અને મૃગલીનું મોહિત થઈ જવું, મદનપ્રભાની બદ્ધ શકિત અને તેમાં રહેલું ગુપ્ત રહસ્ય, વિક્રમસિંહનું પરાક્રમ અને તેની ઉદારતા, મહાકાળી માતાએ પ્રસન્ન થઈને આપેલું ખડ્ગ અને તેનો અદ્ભુત ચમત્કાર વગેરે બાબતો વાંચતાં વાંચકની હિત્સુકતા અત્યંત વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦, ગ્લેજ કાગળ, સુંદર પાકું પૃષ્ઠ. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

નવદંપતીને શીખામણ—

અજ્ઞાન, વહેમ ખરાબ સોજત, કુટોવો, વિહારનો અતિયોગ, સ્ત્રીઓની આરોગ્ય સંબંધી અણસમજ, વાંઝીયાપણું, જીવાન વયમાં થતાં અનેક બચંકર તથા ગુપ્ત દર્દો, ગર્ભસંચાર, પ્રસવ અને બાળકની માવજત સંબંધી અજ્ઞાનતા વગેરે કારણથી દુઃખી થતાં પતિપત્નીઓએ આ પુસ્તક પોતાના નિત્યના મિત્ર તરીકે સાથે રાખવું જોઈએ. તેમાંની માહિતી એટલી સ્પષ્ટ છે કે સ્ત્રીઓ પણ તે વાંચી શકે છે અને તેમાં જે ઉપચારો દર્શાવેલા છે તે એવા સરળ છે કે નાના ગામડામાં પણ કરી શકાય છે. ટુંકામાં દુઃખી ગૃહસ્થસારને સુખી બનાવવા અને શરીરને તિરોગી રાખવા માટે આ પુસ્તક પ્રત્યેક પરણેલા પુરુષ કે સ્ત્રી પાસે હોવું જોઈએ. ૫૦ પ્રકરણ, ૩૦૦ પૃષ્ઠ, પાકું પુર્ણ મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧૧

ખૂન કે જાદુ!—આ ડિટેક્ટીવ નવલકથા એટલી અ-
દ્ભૂત છે કે વાંચક તેના પ્રવાસમાં
એંથારી સમજી શકશે નહિ કે પોતે જે બનાવ વાંચે છે તે ખરે-
ખરો બનાવ હશે કે જાદુનો કોઈ પ્રયોગ હશે? લગ્નને દિવસે જ
એક કુમારિકા બાળા ગૂમ થાય છે અને તેની પથારી લોપી લોહાણ
થયેલી જોવામાં આવે છે. એ બનાવ ઘણો બેદર્શી હોઈને સંજી-
વચંદ્ર નામનો ડિટેક્ટીવ તેની પાછળ પડીને જીવના જોખમે જે ત-
પાસ ચલાવે છે અને ગુન્ડો કરનારાઓને શોધી કાઢે છે તે વાં-
ચતાં તમારાં રૂંવાટાં ઉભાં થયા વિના રહેશે નહિ! લગભગ ૨૦૦
પૃષ્ઠ, ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો સાથે પાકું પુસ્તક મૂલ્ય રૂ. ૧.

સાકરલાલ મગનલાલ કાપડીયાદૃત નવલકથાઓ.

કમનસીબ લીલા—ફેશન આડંબરવાળી ઉચ્છૃંખલ
સ્વેચ્છારિણી અબળા સાથે

વિવાહ કરવાની પ્રાણહારક મહત્વાકાંક્ષા રાખનાર યુવકાની કેવી
ખાનાખરાબી અને પાયમાલી થાય છે, પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા-
ને માટે તેઓ કેવાં કમકમાટી ઉપજાવે એવાં કુટિલ કાર્યો કરે છે,
સમજી યુવકોનું શું કર્તવ્ય છે, આદર્શ જીવન કેવું હોવું જોઈએ
વગેરે અનેક સાંસારિક ઘટનાઓ તાદ્રસ્ય દષ્ટિ સમક્ષ ઉભી જ હોય
એવું વર્ણન આલેખવામાં આવ્યું છે. સંયોગ વિયોગના પ્રસંગો,
વિરહવેદના, પ્રેમની નિરાશા, સ્નેહમાં સંકટ વગેરે રસિક ચિત્તાકર્ષક
વિષયોથી ભરપૂર. મ્હોટી સામ્રાજનાં ૫૪ સંખ્યા ૨૮૦, ચાર સુંદર
ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું રૂપેરી પુસ્તક; છતાં કિમ્મત માત્ર
રૂ. ૧—૧૨—૦.

કલંકિત કાઉન્ટેસ થાને ખૂની કાણુ ?-એક

મણુજ અસરકારક ડિટેક્ટિવ નોવેલ છે. મેડમોઇસેલ શાઉએનો અચળ પ્રેમ, એના હૃદયની દૃઢતા, શૌર્ય, પ્રેમને માટે લક્ષ્મીને પુરુષ મણુવાની દિવ્યવૃત્તિ, હૃદયની કુમાશ અને પ્રેમાળ હૃદયનું માધુર્ય અને ધડીભર પ્રેમના રસપૂર્ણ દૌાજમાં રનાન કરાવી આગકા કાઉન્ટેસ કલોડ્યુઅની સુંદરતા, જેકસ પ્રતિનો મોહ, નિષ્કુર-તા અને અંતે સ્ત્રીહૃદયની સાહજિક ક્રોમક્ષતા આદિ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. પાકું પુઠું કિંમત. રૂ. ૨.

દલપતરામ ભાઈશંકર રાવળ કૃત નવલકથાઓ.

દશ લાખનો દલ્લો અથવા રતન કંકણ

લક્ષ્મીના લોભથી લુચ્ચાં માણસો આ જગતમાં નિર્દોષ મનુ-ષ્યો ઉપર પણ કેવો હૃદયભેદક જુલ્મ ગુજારે છે, ભાગ્ય-ચક્રના અદ્ભુત પરિવર્તનના પરિણામે નિર્દોષ માણસને પણ કેટલું બધું દુઃખ સહન કરવું પડે છે, એક અખળા પણ દ્રવ્યલોભની લાલસાથી અખળા બની કેવાં રોમાંચ ઉપજાવે એવાં કારસ્થાનો કરે છે, ધર્મી નો જય અને પાપીઓનો પરાજય કેવી રીતે થાય છે આદિ અ-નેકવિધ વિષયોનું શાખ્તિક ચિત્ર બોવું હોય, તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. ઊંચા ગ્લેજ કાગળ, પાકું રૂપેરી નામનું પુઠું, ૫૫૬ સંખ્યા લગભગ ૪૨૫ છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

કલંકિત કુમારિકા—

આ નવલકથામાં એક શાપ—
બ્રહ્મા કુમારિકા જન્મે જો-
ખમમાં નાખીને પણ કેવાં પરાપકારી કાર્યો કરે છે, વંશાનુક્રમિક
હિતરી આવેલું શયતાની લાલ ચક્રર તેને કેવાં પ્રાણુદારક સંકટોમાં
હસાવે છે, એ કુમારિકા ભલભલા પોલિસ ખાતાના અમલદારોને
પણ ભૂલ થાય આખી અંતર્યામી પોતાનું કેવી ચતુરાઈથી રક્ષણ
કરે છે, રહસ્યભેદક લાલ ચક્રરનો ભેદ જાણુવા માટે કેવી મહેનત
છેલાવે છે વગેરે અસંખ્ય રસિક વાંચ્યો છે. આનંદસદ ચતુરાઈ
મેળવવી હોય તો આ ભેદભરેલી નવલકથા જરૂર વાંચો. ૫૪ સંખ્યા
લગભગ ૩૨૦ પાકું રૂપેરી પૂકું, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૧૨-૦

અન્ય ગ્રંથકારોમાં વવિધ પુસ્તકો.

સુંદર અને વિધાનંદ—(આવૃત્તિ બીજી) આ

નવલકથામાં તેના વિદ્વાન
લેખક સાંસારિક ધટનાઓનું એવું આબેહુજ આવેખન કર્યું છે કે
જે વાંચતાં વાંચક મગ્ન બની જાય તેમ છે. શુદ્ધ સ્નેહ, વિષયવા-
સના, આશ્ચર્યજનક કિન્તુ સંભવિત બનાવો વગેરે વાંચતાં મન-
રંજન થાય તેમ છે. સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. મોટી સાઇઝનર્થ
૫૪ લગભગ ૨૦૦, સુંદર સફેદ કાગળ, પાકું રૂપેરી બાઇન્ડીંગ.
છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

મધુર મધુરી અથવા મુખાર્ષની મોહિની—

અલખેલી મુખાર્ષની આકર્ષણીય મોહિનીનું દિગ્દર્શન કરી તેમનાં કા-

અખાણની વિલાસી યુવકો ઉપર ફેરી રામખાણ અસર થાય છે, અને પરનારીના પ્યારથી તેમની ફેરી પાયમાલી તેમજ ખાનાખરાળી થાય છે, એક આદર્શ આર્ય અખાણનું શું કર્તાવ્ય છે, વફાદાર મનુષ્ય આત્મત્યાગનું ઉત્તમ દૃષ્ટાન્ત ફેરી રીતે દર્શાવે છે વગેરે રસ-મય અને અમતકારિક બનાવોથી ભરપૂર. મ્હોટી સામ્રાજ્યના લગભગ ૨૫૬ પૃષ્ઠ. ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, ગ્લેજ કાગળ, મનહર છપાઇ, પાકું રૂપેરી પૂઠું, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

બકતાણી કે ભામટી ? નટવરના સુમસિદ્ધ લે-ખક નગીનદાસ મંછા-

રામકૃત આ નવીન પુસ્તક છે. આમાં ચાલુ જમાનાનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. એમાં એક વલ્લુક ગૃહસંસાર, બકતાણીને નામે ચાલતા ભામટાવેડા, એક રસોઇઆ બ્રાહ્મણની લંપટતા વગેરે બનાવો સારા આલેખાયેલા છે. હાસ્યરસ પથ્થુ ભરપૂર છે, કાગળ બીંચા લાયબ્રેરીને શોભાવે તેવું પુઠું છતાં કિં. રૂ. ૧-૮-૦

બેગમમહાલ અથવા સુવિખ્યાત રમણમંદિર-આ

ઐતિહાસિક નવલકથાના લખાણના માધુર્યનું વર્ણન માત્ર શબ્દોથી થાય તેમ નથી. પાઠક પાઠિકાઓ પોતાની દષ્ટિ સમક્ષ જવલનત અક્ષરે બાદશાહના વિલાસકાનન ઈંદ્રજીવન તુલ્ય આગ્રાના બેગમમહાલને જોઇ શકશે. સર્વે પુનઃ સહેનશાહ જહાંગીર અને દૂરજહાનને પુનઃ આ

નવલકથામાં પોતાનો ભાગ ભજવતાં જોઇ શકશે. જે ભેગમતી સ-
માધિ કિંવા કબરપર જગતનો અદ્વિતીય તાજમહેલ અંધારો છે
તેના બાસ્તવજીવનનો અદ્ભુત ઇતિહાસ કે જે હજી સુધી કોઈ પણ
ગ્રંથમાં પ્રકાશિત થયો નથી તેનું આલેખન આ નવલકથામાં કર-
વામાં આવ્યું છે. આગ્રાના દરબારમાં હમ્મેશાં જે કારસ્થાનો ચાલતાં
હતાં. જે આકસ્મિક સંકટો ઉપરિચિત થતાં હતાં, રાજપૂતોનું જે આધિ-
પત્ય, માન, પ્રતિષ્ઠા હતું એ સર્વનો શાબ્દિક ચિતાર વાંચતાં આશ્ચર્ય-
ની સીમા રહેશે નહિ. સતી સાધ્વીનો સ્નેહ, વફાદાર નોકરનો
આત્મોત્સર્ગ, રણધેણા રાજપૂતોના ચરિત્રનું મહત્વ, આદિ અનેક
વિધ આકર્ષણીય વિષયવિવિધતાનો આ નવલકથામાં સમાવેશ
થયેલો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ સુંદર છપાઈ, પાકું સોનેરી પૃષ્ઠ,
છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ લખો:—

મહાત્મા કબીરની કાવ્યપ્રસાદી

કબીર કાવ્ય—આ પુસ્તક ફક્ત એક જ વાર વાંચવા-
થી તે વારંવાર વાંચવાની પ્રેરણા

થાય એવો એમાં અદ્ભુત રસ છે. આમાં સામર્થ્યઅંગ, સ્મરણ-
અંગ, ચિતાવંતીઅંગ, જીવનમૃતકઅંગ, કામઅંગ આદિ ૨૦ અંગ
છે અને તે એકથી એક એવા અદ્ભુત છે કે તેનો ખરો ખ્યાલ
વાંચવાથી જ થશે. સિવાય આમાં નીચે જણાવેલાં ત્રણ સુંદર ફોટો-
ગ્રાફિક ચિત્રો આપેલાં છે (૧) કબીરને ગુરુની પ્રાપ્તી (૨) કબીરના
અદ્ભુત ચમત્કારથી કાજી સાહેબે ચિડાઈ જઈ બાદશાહ મારફત

કપીર સાહેબને ખેલાવી તેમને જોડાની પેટીમાં પુરી ઉપરથી મજબુત તાણું લગાડી તે પેટીને હંડા પાણીમાં ડુબાવી દેવી અને ખીજ બા-
જુએ કપીર સાહેબનું સમાધિ અવરથામાં પાણીપર તરવું (૩) કમા-
લના મૃતદેહને બાદશાહની સમક્ષ મુદ્દે ઉઠ કુદરતકે કમાલસે એમ
કહી સજીવન કરવું વગેરે ચિત્રોના દેખાવો ખાસ જોવા લાયક છે.
સર્વ સાધારણોની સગવડ ખાતર આ પુસ્તક ગુજરાતી અક્ષરમાં
છપાવ્યું છે. કાગળ ગ્લેજ જાંચા, પાકા પુંઠા ઉપર કપીર સાહેબનો
રૂપેરી વરખથી છાપેલો ફોટો. બાંધણી મજબુત હોવા છતાં કિંમત
માત્ર રૂ. ૧૧૧

જીવનશિક્ષા— આ પુસ્તકમાં જીવનનો પાયો, સૃષ્ટિ
ના મૂળ સાત સિદ્ધાન્તો, પ્રકૃતિનો
તમરવલાવ, પાપનું રૂપાન્તર, વૃત્તન મતનું ધોરણ, વિકાસક્રમ અને
મુક્ત તથા શાશ્વત જીવન, વિશ્વચેતા—સર્વશ શી રીતે થવું? મનના
સંદેશાની નવી પદ્ધતિ, માનસિક અન્તઃપ્રવેશ, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ,
આબ્યાદાનીનો ઇલાજ, આરોગ્યતા તથા આબ્યાદાનીના સિદ્ધાન્તો
તથા ઇલાજો, મનની અને શરીરની પરસ્પર ક્રિયા, સારો દિવસ શી
રીતે નિર્ગમવો? તમારું આત્મગાન વગેરે જીવનના જિંયામાં જિંયા
સિદ્ધાન્તો ઘણા સારા સમજાવ્યા છે. આ પુસ્તકની ઈંગ્રેજીમાં લાખો
નકલો ખપી ગઈ છે એજ આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ બતાવે છે. મિસિસ
ઇલીઝાબેથ ટાઉન “ધી નાનટીવસ” નામક સર્વ વિદ્યાપૂર્ણ માસિ-
કનાં સંપાદિકા છે, અને તેની પ્રત્યેક માસે બે લાખ પ્રતો નીકળે છે
એજ એમની વિદ્વતાની સાક્ષી આપે છે. કાગળ ગ્લેજ જાંચા, પુંઠું
પાકું લાયબ્રેરીમાં રાખવા યોગ્ય છતાં કિં. ૧૧

રૂપિયા સવામાં ઇંગ્રેજ શિખરું છે ?

થોડા વખતમાં થોડી મહેનતે જરૂર જોટલું ઇંગ્રેજ શિખરું—આજકાલ સર્વ બાજતોમાં અને સર્વ ઠંડાણે ઇંગ્રેજ નહિ બજાનારાઓને શું નથી વેકવું પડતું ? સારી બુદ્ધિ હોવા છતાં ફક્ત ઇંગ્રેજ નહિ બજાવાથી કેટલા બુદ્ધિશાળી યુવકો પાછળ રહ્યા છે ? નો આપુંજ છે તો ખરીદો.

બી સેટફ ઇંગ્લીશ ઇન્સ્ટ્રક્ટર.

રાજભાષા

આ પુસ્તક ઇંગ્રેજ બજાનારાઓને એક રતનરૂપ છે. થોડી મહેનતે અને થોડું થોડું બજાવાથી આ પુસ્તકના આધારે ઇંગ્રેજ શિખી શકાય છે.

કિંમત માત્ર રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ માફ.

ઇંગ્રેજ થોડું ભણેલા માટે નવી સગવડ.

ઇંગ્રેજ થોડું ભણેલાઓને પત્રવ્યવહારનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપનાર.

ધી જોન્હુરીડે કેારસપોન્ડન્સ—અથવા

રોજનો પત્રવ્યવહાર. આમાં સ્ટેહીઓ, સમાવહાલા વગેરે સાથેના પત્રઅવવાર, અરજીઓ, ભક્ષામણપત્રો, વ્યાપારીઓ, ધંધાદારીઓ વગેરેને લખતો પત્રવ્યવહાર, રેલવે કંપની તથા પોસ્ટ ખાતાના પત્રવ્યવહાર, મંદવાડ, મરણ તથા તે સંબંધીના નિલસોજી પત્રો ખેતાબ.

પદવીઓ વગેરે પત્રવ્યવહારના જોષએ તેવા તૈયાર નમુના તથા તેનો શુભરાતીમાં અર્થ સાથે આપેલો હોવાથી સાધારણ ભણેલાઓને પણ બહુ જ ઉપયોગી છે. આ ચોપડી તમે એક વખત ટેબલ ઉપર રાખશો તો તમને તે ટેબલ ઉપરથી ખસેડવાનું મન થશે નહિ એજ એની યોગ્યતા બતાવે છે કે તે કેટલી ઉપયોગી છે. કિંમત ૧૧૨.

પીનલકેડ (બીજી આવૃત્તિ)

કર્તા:—શ્રી ૦ ચતુર્ભુજ માણેકચંદ્ર ભટ્ટ.

(૫૩૨ સ્ટેટના માજી જ્યુડીશીયલ સેક્રેટરી અને સેક્શન જજ.)
ફાજદારી શુન્હાઓમાંથી આત્મરક્ષણ કરવા, મારામારી વગેરેથી બચવા, કેવા પ્રકારની મારામારી મહાવ્યથા ગણાય છે ? ગર્ભપાત, મનુષ્યહરણ, ગુલામી, વિશ્વાસઘાત, ચોરાયલી મિલકત લેવા બાબત, ઠગાઇ, ખેટાં બનાવટી ખતો, નોકરી કરવાના કરાર તોડવાના શુન્હા, લગ્ન સંબંધીના શુન્હા, ચલણી નોટો, ધમકી, આપરુ લેવા બાબત વગેરે દરેક બાબતો સંબંધીની કલમો તથા તેના વિસ્તૃત અને માર્ગદર્શક ખુલાસા આપેલા છે. આ કાયદો તૈંન નવો એટલે ઇ. સ. ૧૯૧૬ માંજ બહાર પડેલો છે. કાગળ ગ્લેજ ઉંચા, પાકું સોનેરી પૂઠું, છતાં આ મોટા રામાયણ જેવડા મંથની કિંમત માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ છે. પોસ્ટેજ માફ.

અતિ ઉત્તમ ગ્રન્થ ! અદ્ભુત અદ્વિતીય ગ્રન્થ !
એક એક નકલ પ્રત્યેક ઘરમાં રહેવી જ જોઈએ ! દરેક ગૃહસ્થ
વાંચવું જ જોઈએ.

કેાકશાસ્ત્ર.

આ અમૂલ્ય અદ્વિતીય ગ્રન્થ સર્વોપરી છે. એમાં ધણા જીનાં
જીનાં પુસ્તકો શોધીને યુવાન સ્ત્રી પુરુષોને અતિ ઉપયોગી થઈ પડે
એવા ગુપ્ત વિષયો—દ્વાઓ પ્રકટ થયાં છે. એમાં સ્ત્રી પુરુષની ચાર
જાતિ, તેમનાં લક્ષણ, કામદેવનાં રહેવાનાં સ્થળ, ગુપ્ત આસનોનાં
વર્ણન, સંયોગ માટે તીથી, વાર, નક્ષત્રનો ત્રિચાર, અદ્ભુત વા-
જકરણ, વશીકરણ પ્રયોગો, ગર્ભ રહેવાના ઉપાય, ગર્ભપાત—ગર્ભ-
સાવની રામઆણ અનુલવસિદ્ધ દ્વાઓ, અનેક રોગો ઉપર ઉત્તમ
દુચકા, ઇચ્છાનુસાર પુત્રપુત્રી ઉત્પન્ન કરી શકાય એવા પ્રયોગો,
પુરુષ અને સ્ત્રીનાં ગુપ્ત લક્ષણો, રજોદર્શન ફળ, રજસ્વળા કર્તવ્ય,
પુત્રપુત્રી થવાના દિવસો, ગર્ભપરીક્ષા, યુવાવસ્થા વીર્ય પ્રભાવ,
નપુંસકતા, તેને માટે અનેક ઔષધો, ધાતુની નિર્જળતા, તેની દ્વા-
ઓ, સ્ત્રીના કમળનો સોળો, ભાંગરાકલ્ક, દિવ્યદષ્ટિ, વગેરે ઉપરાંત
વૃદ્ધ ના થવાય તે માટે, ગર્ભિણીના અતિસાર માટે, બાળકોના
રોગ માટે ધણી અઠસીર જીની ઔષધીઓ શોધીને પ્રકટ કરી છે.

કિ. ૩—૦—૦

મળવાનું ડેકાણું.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડે ત્રણ દરવાજા—અમૃતવાદ.

નવી નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિંદુસ્તાન ભાગ ૧-૨ જો (સચિત્ર)	૩—૦—૦
ભયંકર બદ્ર. (સચિત્ર)	૨—૦—૦
રમણી કે રાક્ષસી ? (સચિત્ર)	૧—૪—૦
પિશાચમંદિર. (સચિત્ર)	૨—૦—૦
લતા લલિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪ થો (સચિત્ર)	૪—૦—૦
ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર (સચિત્ર)	૧—૮—૦
કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન. (સચિત્ર)	૧-૧૨-૦
ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા ! (સચિત્ર)	૧—૪—૦
દગાબાજ દુનિયા. (સચિત્ર)	૧—૮—૦
પિશાચિની કે પ્રેમદા ?	૧—૮—૦
સ્વર્ગમાં શયતાન	૧—૮—૦
સંસાર કે નરકાગાર ?	૧—૪—૦
બાગે શયતાન.	૨—૦—૦
મુરાદેવી.	૨—૦—૦
કલંદરની કટાર.	૨—૦—૦
સંતપ્ત શયતાન અથવા કામધિનાં કાળાં કામ.	૧-૧૨-૦
રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પિશાચોની પાપલીલા.	૨—૦—૦
મધુર મધુરી. (સચિત્ર)	૧—૮—૦
કમનશીળ લીલા. (સાચત્ર)	૧-૧૨-૦
ભકતાણી કે ભામટી ?	૧—૮—૦
સુંદર અને વિદ્વાનંદ (સચિત્ર)	૧—૪—૦

કમળાદેવી	૧—૮—૦
કાશ્મીર અને કેસરી	૧—૦—૦
તરણ તપસ્વિની ભાગ ૧—૨	૩—૦—૦
કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર ભાગ ૧—૨	૩—૮—૦
રણધેલા રજપૂતો ભાગ. ૧—૨	૩—૦—૦
ખૂન કે જાદુ ?—હિટેકટીવ વાર્તા	૧—૦—૦
ભવાનીનો ભોગ	૧—૪—૦
રતનકંઠણ અથવા દસલાખનો દસલો	૨—૦—૦
સંસાર સંગ્રામ	૨—૦—૦
મૃમલોચની	૧—૮—૦
મનોહારિણી માયા	૧—૮—૦
કલંકિત કાઉન્ટેસ	૨—૦—૦
કલંકિત કુમારિકા	૧—૧૨—૦
વસંત—વિજય	૧—૮—૦
કલ્યાણી	૨—૦—૦
અસ્થાહિદીનનો ઉદય	૨—૦—૦
બેગમમહાલ	૧—૮—૦
મરાઠમની પતાકા	૨—૦—૦
તારાસુંદરી	૨—૦—૦

મળવાનું ઠેકાણું.

મહાદેવ, રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે, બુકસેલર તથા દરવાજા—મમલાવાડ.

